

ลิเก : การอนุรักษ์ และพัฒนาตามมิติทางวัฒนธรรม
ภูมิปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

LIKAY : CONSERVATION AND DEVELOPMENT BY CULTURAL DIMENSION,
WISDOM AND SUFFICIENCY ECONOMY

โดย
นางสาวมณี เทพาชมภู

โครงการวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนจาก
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม
ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๓

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง ลิเก : การอนุรักษ์และพัฒนาตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียง นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาและ ภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก เพื่อเสนอแนวทางอนุรักษ์ และพัฒนาการแสดง ลิเกตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงวิธีดำเนินการใช้กระบวนการวิจัยเชิง คุณภาพ นำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า ภูมิปัญญาที่ปรากฏในการแสดงลิเกมี ๕ ด้าน ได้แก่ ภูมิปัญญาทางภาษา ภูมิ ปัญญาด้านนาฏศิลป์ ภูมิปัญญาด้านเพลงและดนตรี ภูมิปัญญาด้านการแต่งกาย แต่งหน้า และภูมิปัญญา ด้านเวที ฉาก แสงและเสียง ภูมิปัญญาดังกล่าวเกิดขึ้นจากการเรียนรู้ การฝึกฝน การสั่งสมประสบการณ์ และถ่ายทอดสืบต่อกันมาโดยที่ยังคงรักษาภูมิปัญญาดั้งเดิมที่เห็นว่าดีงาม ถูกต้องเหมาะสมไว้ ใน ขณะเดียวกันก็ได้มีการปรับเปลี่ยนพัฒนาภูมิปัญญาบางอย่างไปตามยุคสมัยและสภาพสังคมปัจจุบัน ทั้งนี้ เพื่อสร้างความสนใจ ชวนให้ผู้ชมติดตามผลงานจนถึงนิยมชมชอบในศิลปะการแสดงลิเก และส่งเสริม สนับสนุนลิเกต่อไป

ส่วนภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเกแบ่งออกเป็น ๕ ประเภท ได้แก่ ขนบประเพณี ค่านิยมและความเชื่อ การสะท้อนวิถีชีวิตความเป็นไทย การใช้ภาษา วรรณคดี และ วรรณกรรม ศิลปกรรมด้านนาฏศิลป์ ดนตรี จิตรกรรม และการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม สิ่งเหล่านี้ได้ สืบทอดจากอดีตสู่ปัจจุบันอย่างไม่เปลี่ยนแปลงเพราะถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของลิเกที่ต้องรักษาไว้ ขณะเดียวกันก็มีวัฒนธรรมบางส่วนที่ได้สร้างสรรค์ขึ้นใหม่ตามยุคตามสมัย

รูปแบบการอนุรักษ์และเผยแพร่การแสดงลิเกในปัจจุบัน ได้แก่ ลิเกงานหา ลิเกวิก ลิเกวิทยุ ลิเก ในโทรทัศน์ ลิเกในสื่อสิ่งพิมพ์ ลิเกในสื่ออินเทอร์เน็ต ลิเกในแผ่นซีดี ลิเกในสถานศึกษา การประกวดลิเก และการประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติ

ในด้านการนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้นั้น ลิเกสามารถปฏิบัติตนตามหลัก ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวได้อย่างเหมาะสม ซึ่งเห็นว่าอาชีพลิเกก็ สามารถดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความสุขในสังคมได้เช่นเดียวกับอาชีพอื่น

แนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาลิเกมีองค์ประกอบสำคัญ ๓ ส่วน ได้แก่ คณะลิเก ประชาชน ทั่วไป และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งการอนุรักษ์และพัฒนาส่วนใหญ่เป็นเรื่องของคณะลิเกที่จะรักษา คุณภาพและพัฒนาตนเองในด้านต่าง ๆ สำหรับประชาชนนั้นมีส่วนช่วยสนับสนุนโดยการจัดหาลิเกไป แสดงในงานและให้ความสนใจชมการแสดงลิเกให้มากขึ้น ส่วนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรส่งเสริมสนับสนุน ในด้านงบประมาณและเปิดโอกาสให้คณะลิเกได้นำเสนอผลงานเผยแพร่สู่ประชาชนอย่างกว้างขวางใน รูปแบบต่าง ๆ ถ้าทุกฝ่ายให้ความร่วมมือกันอย่างเต็มที่ก็จะทำให้ลิเกคงอยู่คู่สังคมไทยตลอดไป

คำสำคัญ : ลิเก / วัฒนธรรม / ภูมิปัญญา / ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ABSTRACT

This qualitative research, entitled “ Likay : Conservation and Development by Cultural Dimension, Wisdom and Sufficiency Economy.” The purpose of this research were to study the developing of wisdom and culture in the Likay performance, to proposed the guidelines for conservation and development of Likay performance by cultural dimension, wisdom and sufficiency economy. The research methods used the qualitative analysis method. The results of the study were then presented by means of descriptive analysis.

The results of this study revealed the following. The wisdom in Likay performance such as language, dance, song and music, costumes, stage, setting, light and sound. These wisdom initiated by studying, training, collecting knowledge and transferring while protected old wisdom that well, correct and suitable. As it will change and develop according to age for made interesting and admiration of audiences to promote likay performance so on.

The culture in Likay performance composed of tradition, values and beliefs, the Thai way of life, language used, literature, dance, music, painting and moral. These culture were transferred from the past down to the present by do not change because it was the identity of Likay have to maintained, but some culture was improved or invented in the modernization.

The models of conservation and dissemination Likay performance in the present such as hired Likay, theatre Likay, radio Likay, television Likay, print media Likay, internet Likay, VCD Likay, school Likay, Likay contested and declaration honor esteem.

For applying sufficiency economy , the Likay artists could used conducted them to be on adequacy , reason and suitable of self-safeguard and indicated that likay artists could be live happily in the society the same as other career.

The guidelines for conservation and development of Likay composed of Likay’s troupe, people and organization. The most of conservation and development was Likay’s troupe to maintain quality and improve oneself. The people could be back up by hired and interested to see likay performance more. The organization could be supporting budgets and promoted likay’s troupe to presented performance to the people has plead widely. If the most cooperated rightly, Likay was been in Thai society continuously.

Keyword : Likay / culture / wisdom / sufficiency economy

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยเรื่อง ลิเก : การอนุรักษ์และพัฒนาตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญา และภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก เพื่อเสนอแนวทางอนุรักษ์ และพัฒนาการแสดงลิเกตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

คุณค่าของงานวิจัยเรื่องนี้ กรมส่งเสริมวัฒนธรรมสามารถนำผลการวิจัยไปจัดทำฐานข้อมูลทางวัฒนธรรมเพื่อวางแผนดำเนินการอนุรักษ์ พัฒนาและต่อยอดวัฒนธรรมการแสดงลิเกซึ่งถือเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง รวมทั้งนำไปเผยแพร่สู่ชุมชนอย่างกว้างขวางเพื่อให้แก่นักเรียน นักศึกษาและประชาชนทั่วไปได้มีส่วนร่วมในการส่งเสริม สนับสนุนการแสดงลิเกให้คงอยู่คู่สังคมไทยสืบไป

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณกรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม และคณะกรรมการทุกท่าน ที่สนับสนุนงบประมาณวิจัยครั้งนี้ ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.ณรงค์ชัย ปัญญรัตน์ ประธานกรรมการตรวจรับผลการวิจัย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มาเรียม นิลพันธุ์ และนางสาวกรรณิกา ประสิทธิ์นราพันธุ์ กรรมการตรวจรับผลการวิจัย ซึ่งได้กรุณาให้คำแนะนำปรึกษาระหว่างดำเนินการวิจัย ทำให้การวิจัยครั้งนี้ประสบความสำเร็จเป็นรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ และขอขอบคุณนางสาวสุภาภรณ์ เจริญศิริโสภาคย์ ที่ช่วยประสานงานและอำนวยความสะดวกตั้งแต่เริ่มต้นจนเสร็จสิ้นกระบวนการวิจัย

ขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์บุญเลิศ นางพินิจ ศิลปินแห่งชาติ อาจารย์วีโรจน์ วีระพัฒนานนท์ ขอขอบคุณคณะลิเกพรเทพ พรทวี คณะลิเกเฉลิมชัย มาลัยนาค และคณะลิเกศรธรรม น้ำเพชร ตลอดจนผู้ให้ข้อมูลทุกท่านที่ปรากฏนามอยู่ในรายงานวิจัยฉบับนี้ รวมถึงแหล่งข้อมูลและสื่อทุกชนิดที่ผู้วิจัยนำมาอ้างอิงในงานวิจัยฉบับนี้

ขอขอบคุณนายสมบูรณ์ แยมสี่ ที่ให้ความช่วยเหลือด้านข้อมูลเกี่ยวกับการแสดงลิเก และช่วยตรวจเนื้อหาของรายงาน อาจารย์รัชณี โป้ฟ้า ช่วยตรวจข้อมูลการใช้ภาษาอังกฤษ ขอขอบคุณผู้อำนวยการวิทยาลัยนาฏศิลปสุพรรณบุรี ดร.นิวัฒน์ สุขประเสริฐ และคณะครูอาจารย์ ตลอดจนนักเรียน นักศึกษาที่มีส่วนส่งเสริม สนับสนุนให้การจัดทำวิจัยครั้งนี้ประสบความสำเร็จด้วยดี

คุณค่าของงานวิจัยฉบับนี้ ขอมอบเป็นเครื่องบูชาคุณพระรัตนตรัย เทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พ่อแม่ บรมครูแห่งศิลปะการแสดงลิเก คุณบิดามารดา ตลอดจนคุณครู อาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ทุกท่านนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

มณี เทพาชมภู

กันยายน ๒๕๕๔

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ

กิตติกรรมประกาศ

บทที่ ๑ บทนำ

ความเป็นมาของการวิจัย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

ประโยชน์จากผลการดำเนินการวิจัย

คำถามหลักในการวิจัย

นิยามศัพท์เฉพาะ

กรอบแนวคิดของการวิจัย

บทที่ ๒ การทบทวนวรรณกรรม

แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการวิจัยเชิงคุณภาพ

แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม

    ความหมายของวัฒนธรรม

    ลักษณะของวัฒนธรรม

    ประเภทของวัฒนธรรม

    การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

    ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

    การอนุรักษ์และการพัฒนาวัฒนธรรม

แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญา

    ความหมายของภูมิปัญญา

    ลักษณะของภูมิปัญญาไทย

    ประเภทของภูมิปัญญาไทย

แนวคิดเกี่ยวกับลิเก

    ความหมายและประวัติความเป็นมาของลิเก

    องค์ประกอบและรูปแบบของการแสดงลิเก

    ความสัมพันธ์ของลิเกกับสังคม

    งานวิจัยเกี่ยวกับลิเก

แนวคิดเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

บทที่	หน้า
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย	๓๓
ขอบเขตของการวิจัย	๓๓
เนื้อหา	๓๓
วิธีวิจัย	๓๓
ระยะเวลา	๓๔
พื้นที่วิจัย	๓๔
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	๓๔
การดำเนินการวิจัย	๓๕
เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล	๓๕
การดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล	๓๖
การจัดกระทำข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล	๓๗
การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล	๓๘
บทที่ ๔ ภูมิปัญญาและภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในการแสดงลิเก	๔๐
ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมด้านการแสดงลิเกของจังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดอ่างทอง	๔๐
ลิเกในจังหวัดสุพรรณบุรี	๔๐
ลิเกในจังหวัดอ่างทอง	๔๒
ภูมิปัญญาที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก	๔๔
ภูมิปัญญาทางภาษา	๔๖
ภูมิปัญญาด้านนาฏศิลป์	๕๘
ภูมิปัญญาด้านเพลงและดนตรี	๖๖
ภูมิปัญญาด้านการแต่งกาย แต่งหน้า	๗๑
ภูมิปัญญาด้านเวที ฉาก แสงและเสียง	๘๓
ความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงด้านภูมิปัญญาที่ปรากฏในการแสดงลิเก	๘๘
ภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก	๙๑
ชนบประเพณี ค่านิยมและความเชื่อ	๙๓
การสะท้อนวิถีชีวิตความเป็นไทย	๑๑๔
การใช้ภาษา วรรณคดี และวรรณกรรม	๑๑๙
ศิลปกรรมด้านนาฏศิลป์ ดนตรี จิตรกรรม	๑๒๒
การปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม	๑๒๒
ความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงด้านภาพสะท้อนทางวัฒนธรรม	๑๒๓
ที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก	๑๒๓

บทที่	หน้า
บทที่ ๕ การอนุรักษ์และพัฒนาลีกตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	๑๒๖
การอนุรักษ์และเผยแพร่การแสดงลีกในปัจจุบัน	๑๒๖
ลีกงานหา	๑๒๘
ลีกเวิก	๑๓๒
ลีกวิทยุ	๑๓๒
ลีกในโทรทัศน์	๑๓๓
ลีกในสื่อสิ่งพิมพ์	๑๓๕
ลีกในสื่ออินเทอร์เน็ต	๑๓๘
ลีกในแผ่นซีดี	๑๔๐
ลีกในสถานศึกษา	๑๔๓
การประกวดลีก	๑๔๖
การประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติ	๑๔๙
การนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในการแสดงลีก	๑๕๐
แนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาลีก	๑๕๔
บทที่ ๖ สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	๑๖๑
สรุปผลการวิจัย	๑๖๑
อภิปรายผล	๑๖๒
ข้อเสนอแนะ	๑๖๕
บรรณานุกรม	๑๖๗
ภาคผนวก	
ภาคผนวก ก ประเด็นคำถามที่ใช้สัมภาษณ์ในการวิจัย	๑๗๑
ภาคผนวก ข รายนามผู้ให้ข้อมูลในการวิจัย	๑๗๙
ภาคผนวก ค ข้อมูลงานแสดงลีกในเขตพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี และจังหวัดอ่างทอง ประจำปี ๒๕๕๓	๑๘๔
ภาคผนวก ง ภาพการเก็บข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัย	๑๙๐
ประวัติผู้วิจัย	๑๙๗

สารบัญภาพ

หน้า

ภาพที่ ๑	การรำของพระเอก	๖๒
ภาพที่ ๒	การรำของนางเอก	๖๒
ภาพที่ ๓	การรำคู่ของพระเอก นางเอก	๖๓
ภาพที่ ๔	การรำดาบขี้ม้าของพระเอก	๖๔
ภาพที่ ๕	การรำทวนขี้ม้าของพระเอก	๖๔
ภาพที่ ๖	รำชุดหน้าเวทีก่อนออกแขก	๖๕
ภาพที่ ๗	รูปแบบการจัดวางวงปี่พาทย์ประกอบการแสดงลิเกคณะพรเทพ พรทวี	๗๐
ภาพที่ ๘	รูปแบบการจัดวางวงปี่พาทย์ประกอบการแสดงลิเกคณะเฉลิมชัย มาลัยนาค	๗๑
ภาพที่ ๙	เครื่องแต่งกายลิเกทรงเครื่อง	๗๓
ภาพที่ ๑๐	เครื่องแต่งกายลิเกลูกบทยาย หญิงในอดีต	๗๔
ภาพที่ ๑๑	เครื่องแต่งกายลิเกลูกบทยาย หญิงในปัจจุบัน	๗๕
ภาพที่ ๑๒	เครื่องแต่งกายตามบทบาทในเรื่องที่แสดง	๗๖
ภาพที่ ๑๓	เครื่องแต่งกายของตัวตลก	๗๗
ภาพที่ ๑๔	แสดงขั้นตอนการแต่งหน้าของพระเอก	๗๙
ภาพที่ ๑๕	แสดงรูปแบบใบหน้าพระเอกก่อนและหลังแต่งหน้า	๘๐
ภาพที่ ๑๖	แสดงรูปแบบใบหน้านางเอกก่อนและหลังแต่งหน้า	๘๑
ภาพที่ ๑๗	แสดงรูปแบบใบหน้าตัวโงกก่อนและหลังแต่งหน้า	๘๒
ภาพที่ ๑๘	แสดงรูปแบบใบหน้าตัวตลกก่อนและหลังแต่งหน้า	๘๒
ภาพที่ ๑๙	ฉากลิเกคณะพรเทพ พรทวี	๘๕
ภาพที่ ๒๐	ฉากลิเกคณะเฉลิมชัย มาลัยนาคและคณะศรธรรม น้ำเพชร	๘๖
ภาพที่ ๒๑	การใช้ไมโครโฟนแบบแขวนและแบบสายในอดีต	๘๗
ภาพที่ ๒๒	การใช้ไมโครโฟนไร้สายแบบทันสมัยของพระเอก นางเอก	๘๗
ภาพที่ ๒๓	การตั้งเครื่องบูชาพ่อแก่หลังเวทีลิเก	๙๔
ภาพที่ ๒๔	การไหว้ครูก่อนการแสดงลิเก	๙๔
ภาพที่ ๒๕	การแสดงความเคารพต่อผู้อาวุโสก่อนออกแสดงหน้าเวที	๙๕
ภาพที่ ๒๖	การรำถวายสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำสถานที่	๙๗
ภาพที่ ๒๗	การรำถวายมือหน้าเวทีการแสดงลิเก	๙๘
ภาพที่ ๒๘	การเต้นแขกประกอบการร้องเพลงออกแขก	๑๐๐
ภาพที่ ๒๙	การร้องเพลงออกแขกหลังเวที	๑๐๑
ภาพที่ ๓๐	การออกแขกหน้าเวที	๑๐๑
ภาพที่ ๓๑	พิธีไหว้ครูลิเกของคณะพรเทพ พรทวี	๑๑๐
ภาพที่ ๓๒	พิธีครอบครูลิเกของคณะพรเทพ พรทวี	๑๑๑

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ ๓๓ ตัวอย่างหน้าเว็บไซต์ศิลปะคณะพระเทพ พรทวี	๑๓๙
ภาพที่ ๓๔ ตัวอย่างหน้าปกวีซีดีศิลปะ	๑๔๒
ภาพที่ ๓๕ การประกวดศิลปะของศูนย์สังคีตศิลป์	๑๔๘
ภาพที่ ๓๖ ผู้วิจัยร่วมพิธีไหว้ครูลีเกคณะพระเทพ พรทวี ที่จังหวัดสิงห์บุรี	๑๙๐
ภาพที่ ๓๗ ผู้วิจัยสัมภาษณ์อาจารย์ชโลมใจ กลั่นรอด ตำแหน่งครูเชี่ยวชาญ วิทยาลัยนาฏศิลป์อ่างทอง	๑๙๐
ภาพที่ ๓๘ ผู้วิจัยสัมภาษณ์คุณแก้วใจ เอนกกลาก (ดวงแก้ว ลูกท่าเรือ)	๑๙๑
ภาพที่ ๓๙ ผู้วิจัยสัมภาษณ์คุณศรธรรมและคุณน้ำเพชร เอนกกลาก	๑๙๑
ภาพที่ ๔๐ ผู้วิจัยสัมภาษณ์คุณจันจิรา เกตุสุวรรณ (รพีพร รุ่งภิรมย์)	๑๙๒
ภาพที่ ๔๑ ผู้วิจัยสัมภาษณ์คุณศิริระ อุดมศิลป์ ผู้จัดการฝ่ายผลิต บริษัทโรสมิเดียแอนด์เอ็นเทอร์เทนเมนท์ จำกัด	๑๙๒
ภาพที่ ๔๒ ผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้ชมจากอำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี	๑๙๓
ภาพที่ ๔๓ ผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้ชมจากอำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี	๑๙๓
ภาพที่ ๔๔ ผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้ชมที่เป็นนักศึกษาจากอำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง	๑๙๔
ภาพที่ ๔๕ การเสวนากลุ่มนักศึกษาเพื่อเสนอแนวคิดเกี่ยวกับลิเก	๑๙๔
ภาพที่ ๔๖ ผู้วิจัยร่วมจัดกิจกรรมสัมมนาศิลปะพื้นบ้าน (การแสดงลิเก) ของวิทยาลัยนาฏศิลป์สุพรรณบุรี	๑๙๕
ภาพที่ ๔๗ ผู้วิจัยร่วมแสดงลิเกในการจัดกิจกรรมของสถานศึกษา วิทยาลัยนาฏศิลป์สุพรรณบุรี	๑๙๕
ภาพที่ ๔๘ ผู้วิจัยร่วมชมการแสดงลิเกในงานวัด	๑๙๖
ภาพที่ ๔๙ ผู้วิจัยถ่ายภาพร่วมกับศิลปินลิเกเมื่อจบการแสดง	๑๙๖

สารบัญแผนภูมิ

	หน้า
แผนภูมิที่ ๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๖
แผนภูมิที่ ๒ การทบทวนวรรณกรรม	๓๒
แผนภูมิที่ ๓ แสดงวิธีดำเนินการวิจัย	๓๙
แผนภูมิที่ ๔ ภูมิปัญญาที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก	๔๕
แผนภูมิที่ ๕ ภาพสะท้อนวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก	๙๒
แผนภูมิที่ ๖ รูปแบบการอนุรักษ์และเผยแพร่การแสดงลิเกในปัจจุบัน	๑๒๗

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาของการวิจัย

ประเทศไทยมีวัฒนธรรมที่เจริญรุ่งเรืองเป็นเอกลักษณ์อันโดดเด่นของชาติประกอบด้วยศาสนา ภาษา วรรณกรรม ศิลปกรรม นาฏศิลป์ ดนตรี โบราณสถาน โบราณวัตถุ ตลอดจนขนบธรรมเนียม ประเพณีที่เป็นแบบแผนและวิถีชีวิตอันดีงาม สิ่งเหล่านี้เป็นมรดกอันทรงคุณค่าที่มีการรักษา สืบทอด พัฒนาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน นับเป็นความภาคภูมิใจอย่างยิ่งที่เรามีวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่แสดงถึง ลักษณะเฉพาะของชาติ และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชาติ ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญยิ่งของ ความเป็นปึกแผ่นมั่นคงของประเทศชาติ ดังนั้นคนไทยจึงควรช่วยกันอนุรักษ์ เผยแพร่ สืบทอด และ พัฒนามรดกวัฒนธรรมอันดีงามนี้ให้คงอยู่คู่ชาติสืบไป

นับตั้งแต่มีการสถาปนาสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติขึ้นในปีพุทธศักราช ๒๕๒๒ จนกระทั่งปรับเปลี่ยนมาเป็น กรมส่งเสริมวัฒนธรรม ตั้งแต่วันที่ ๒๔ กันยายน ๒๕๕๓ กรมส่งเสริม วัฒนธรรมได้ดำเนินการในการศึกษาค้นคว้า อนุรักษ์ ส่งเสริม เผยแพร่ พิธีกรรม และพัฒนาวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมพื้นบ้านอย่างต่อเนื่องตลอดมา โดยการกำหนดนโยบายยุทธศาสตร์ มาตรการ โครงการ และกิจกรรมต่าง ๆ ที่จะตอบสนองต่อภารกิจดังกล่าว นอกจากนี้ยังส่งเสริมหน่วยงาน ของรัฐ เอกชน และประชาชนที่ดำเนินงานด้านวัฒนธรรม รวมทั้งดำเนินงานเกี่ยวกับการประสานงาน แลกเปลี่ยนด้านวัฒนธรรมให้มีส่วนร่วมด้วย

ในปีงบประมาณ ๒๕๕๓ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ มีนโยบายให้ทุนสนับสนุน การวิจัยด้านวัฒนธรรม โดยกำหนดกรอบการวิจัยและพัฒนาทางวัฒนธรรมคือ เน้นการวิจัยและ ขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การเสริมสร้างความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมของสังคมไทย เน้นการวิจัยเพื่อแก้ไข ปัญหาวิกฤติทางวัฒนธรรม และเน้นการวิจัยเพื่ออนุรักษ์ พัฒนา และต่อยอดวัฒนธรรมโดยการนำมิติทาง วัฒนธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในการอนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรม ซึ่งนโยบาย ดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยเกิดแรงบันดาลใจที่จะมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ และพัฒนามรดกวัฒนธรรมของชาติ โดยพิจารณาเห็นว่าการแสดงลิเก เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ควรอนุรักษ์และพัฒนาอย่างยิ่ง

ลิเก เป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้านที่อยู่คู่กับวิถีชีวิตคนไทยมาเป็นเวลายาวนาน จนกระทั่งปัจจุบัน นี้ก็ยังคงได้รับความนิยมจากประชาชนอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ ภาคกลางทั้งใน กรุงเทพมหานคร และจังหวัดอื่น ๆ เมื่อมีงานเฉลิมฉลองใด ๆ ก็มักจะหาลิเกมาแสดงอยู่เสมอ จาก การศึกษาค้นคว้าของนักวิชาการหลายท่านทำให้ทราบว่าลิเกเริ่มมีบทบาทสำคัญและเป็นที่ยอมรับของคน ไทยมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) แม้จะมีที่มาจากแสดงของ ชาวอิสลาม หรือแขกเจ้าเซ็นก็ตาม แต่ด้วยภูมิปัญญาอันชาญฉลาดของคนไทย ได้มีการนำมาผสมผสาน กับการแสดงละครให้มีความสอดคล้องกับสังคมไทย จึงทำให้เกิดการแสดงชนิดใหม่ คือ ยี่เก หรือลิเก ขึ้นมาจนเป็นที่นิยมกันแพร่หลายของชาวพระนครในสมัยนั้น ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๖) การแสดงลิเกได้ขยายออกไปสู่ชนบทอย่างกว้างขวางจนเป็นมหรสพสำคัญที่ ประชาชนตามเมืองต่าง ๆ ให้ความนิยมชมชอบอย่างขึ้นหน้าขึ้นตาถึงกับมีการจัดถวายให้พระเจ้าแผ่นดิน ทอดพระเนตรในระหว่างที่เสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมเยือนเมืองนั้น ๆ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงสนพระราชหฤทัย และทรงพระราชนิพนธ์ เค้าโครงเรื่องให้ข้าราชการกรมมหรสพแสดงลิเก เรื่องพระหั้นอากาศ ถึงสองครั้งนับว่าลิเกในสมัย

รัชกาล ที่ ๖ เป็นที่นิยมแพร่หลายทั้งในกรุงเทพมหานคร และต่างจังหวัด

ความนิยมดุริยางค์ของคนไทยนั้นยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันทั้งในกรุงเทพมหานคร และจังหวัดอื่น ๆ แถบภาคกลาง เช่น นนทบุรี ปทุมธานี พระนครศรีอยุธยา อ่างทอง สุพรรณบุรี ลพบุรี สิงห์บุรี ชัยนาท นครสวรรค์ พิจิตร รวมถึงจังหวัดในภาคเหนือ ได้แก่ พิษณุโลก และสุโขทัย จังหวัดเหล่านี้ยังมีคณะดุริยางค์เป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ก็มีการแสดงดุริยางค์ด้วยเช่นกันเพียงแต่รูปแบบการแสดงอาจแตกต่างกันไปบ้างตามสภาพแวดล้อม สำหรับ ในเขตภาคกลางนั้น จังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดอ่างทอง ถือว่าเป็นแหล่งสืบสานศิลปเพลงพื้นบ้านที่สำคัญ เช่น เพลงฉ่อย เพลงอีแซว ลำตัด รวมถึงการแสดงลิเกด้วย เนื่องจากมีคณะดุริยางค์เป็นจำนวนมาก และประชาชนส่วนใหญ่ยังให้ความสนใจนิยมดุริยางค์กันอยู่ สังเกตได้จากงานวัดซึ่งเป็นศูนย์รวมของประชาชนซึ่งมักจะจัดหาลิเกมาแสดง หรือแม้แต่งานของหน่วยราชการ หน่วยงานเอกชน รวมทั้งงานบ้านของประชาชนทั่วไปด้วย นับว่าลิเกเป็นมรดกสำคัญสำหรับประชาชน

คุณค่าของลิเกนอกจากจะทำให้ผู้ชมได้รับความสนุกสนานบันเทิงใจแล้วยังแสดงให้เห็นถึงองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาในหลายด้าน เช่น ภูมิปัญญาทางภาษาในการประพันธ์เรื่องและการขับร้อง การใช้ภาษานาฏศิลป์ การใช้เพลงและดนตรี ศิลปะการแต่งกาย แต่งหน้า ศิลปะการเขียนภาพประกอบฉาก เป็นต้น และการแสดงลิเกนั้นยังสะท้อนวัฒนธรรมในด้านขนบความเชื่อเกี่ยวกับการแสดง ประเพณีและค่านิยม วิถีชีวิตความเป็นไทย การใช้ภาษา วรรณคดี และวรรณกรรม รวมทั้งการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ซึ่งผู้ชมจะได้รับข้อคิดและคติสอนใจจากเรื่องราวที่ถ่ายทอดโดยคำร้อง คำพูด และบทบาทของผู้แสดง นับว่าลิเกเป็นศูนย์รวมแห่งองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญา และให้คุณค่าทางวัฒนธรรมที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ และพัฒนาอย่างยิ่ง

ด้วยเหตุที่ประชาชนยังสนใจชมการแสดงลิเก จึงทำให้ยังมีคณะดุริยางค์เป็นจำนวนมากในปัจจุบัน แต่มีข้อสังเกตว่ามีเพียงบางคณะเท่านั้นที่ได้รับความนิยม โดยมีผู้ติดต่อจัดหาไปแสดงตามงานต่าง ๆ จำนวนมาก และในการแสดงแต่ละครั้งก็มีประชาชนสนใจมาชมเป็นจำนวนมากเช่นกัน คณะลิเกที่มีชื่อเสียงและได้รับความนิยมจากประชาชนในปัจจุบัน ได้แก่ คณะพรเทพ พรทวี คณะศรราม น้ำเพชร คณะทวีป ชัยณรงค์ วงศ์เทวัญ คณะไชยา มิตรชัย คณะเฉลิมชัย มาลัยนาค คณะวัฒนา อนันต์ คณะทูลไท บางระจัน เป็นต้น จึงเป็นสิ่งที่น่าศึกษาว่าคณะที่ได้รับความนิยมจากประชาชนนั้นมีองค์ประกอบและรูปแบบการแสดงอย่างไร และการที่จะอนุรักษ์และพัฒนาเพื่อให้ลิเกคงอยู่ในสังคมไทยต่อไปนั้นจะมีวิธีการอย่างไร การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยเลือกศึกษาข้อมูลจากคณะลิเก ๓ คณะ ได้แก่ คณะพรเทพ พรทวี คณะเฉลิมชัย มาลัยนาค และคณะศรราม น้ำเพชร เนื่องจาก ทั้งสามคณะนี้มีรูปแบบการแสดงที่ยังคงรักษาเอกลักษณ์การแสดงลิเกแบบดั้งเดิมไว้เป็นอย่างดี เป็นคณะที่มีชื่อเสียงมีผลงานการแสดงเป็นที่ยอมรับและนิยมชมชอบของประชาชนทั่วไปอย่างกว้างขวาง ในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตจังหวัดภาคกลางแทบทุกจังหวัด มักจะติดต่อจัดหาคณะลิเกดังกล่าวมาแสดงในงานเฉลิมฉลองอยู่เสมอ ทั้งนี้จากหลักฐานข้อมูลงานแสดงของคณะลิเกทั้งสามคณะที่มีจำนวนมากในแต่ละเดือน และมีข้อสังเกตว่าทุกครั้งที่ไปแสดงตามงานต่าง ๆ มักมีประชาชนมาชมกันเป็นจำนวนมาก และผลงานการแสดงของคณะลิเกดังกล่าวยังสะท้อนถึงภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ที่หลากหลายอันเป็นเอกลักษณ์ของลิเกซึ่งแตกต่างไปจากการแสดงชนิดอื่น ดังนั้นผู้วิจัยจึงพิจารณาเลือกคณะลิเกทั้งสามคณะเป็นตัวแทนในการศึกษา

การวิจัยเรื่องลิเก : การอนุรักษ์ และพัฒนาตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียง ครั้งนี้ผู้วิจัยเห็นว่าองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญา และภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏ อยู่ในการแสดงลิเกเป็นสิ่งที่น่าศึกษาอย่างยิ่ง ซึ่งปัจจุบันนี้ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมดังกล่าว มีความ คลี่คลายเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างไร เป็นเรื่องที่ควรศึกษาและนำมาเผยแพร่เช่นกัน นอกจากนี้ลิเกยัง เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ควรอนุรักษ์ และพัฒนาโดยนำแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง อัน ประกอบด้วยความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวมาประยุกต์ใช้ ทั้งนี้เนื่องจาก ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดที่มีคุณค่า เป็นแบบแผนการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมกับสภาพ สังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นบุคคลในสาขาอาชีพใดก็ตาม สามารถนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ หรือปรับใช้ให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิต เพื่อการดำรงอยู่อย่างมีความสุขของตนเอง ครอบครัว และ สังคมได้ ซึ่งการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในชีวิตประจำวันมีหัวใจสำคัญอยู่ที่การเชื่อมโยงคุณค่า เศรษฐกิจพอเพียงให้เข้ากับคุณค่าทางศาสนาและวัฒนธรรมของคนและสังคม โดยต้องนำมาปฏิบัติจริงให้ เป็นรูปธรรม จึงจะนำสังคมและตนเองให้เจริญรอยตามเบื้องพระยุคลบาทได้อย่างแท้จริง ดังนั้นปวงชน ชาวไทยในทุกสาขาอาชีพควรน้อมนำมาปฏิบัติเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนสืบไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญา และภาพสะท้อนทาง วัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก
๒. เพื่อเสนอแนวทางอนุรักษ์ และพัฒนาการแสดงลิเกตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ประโยชน์จากการดำเนินการวิจัย

๑. ทราบถึงความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญา และภาพสะท้อนทาง วัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาของนักเรียน นักศึกษา ครูอาจารย์ นักวิชาการ ตลอดจนผู้สนใจทั่วไป
๒. ได้แนวทาง หรือวิธีการการอนุรักษ์ และพัฒนาการแสดงลิเกตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิ ปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งกรมส่งเสริมวัฒนธรรมสามารถนำผลจากการวิจัยครั้งนี้ไปจัดทำ ฐานข้อมูล หรือคลังข้อมูลทางวัฒนธรรม เพื่อการวางแผนในการดำเนินการอนุรักษ์ พัฒนา และต่อยอด วัฒนธรรมการแสดงลิเกซึ่งถือเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง
๓. สามารถนำผลงานวิจัยนี้ไปเผยแพร่สู่ชุมชนอย่างกว้างขวาง โดยผ่านสื่อหลากหลายรูปแบบ ทั้งนี้เพื่อให้นักเรียน นักศึกษา ครูอาจารย์ และประชาชนทั่วไปมีความรู้ ความเข้าใจ และมีส่วนร่วมในการ อนุรักษ์ ส่งเสริม และสนับสนุนการแสดงลิเกให้มากขึ้น

คำถามหลักในการวิจัย

๑. องค์ความรู้ด้านภูมิปัญญา และภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก มีอะไรบ้าง องค์ความรู้และภาพสะท้อนดังกล่าวมีการคลี่คลายเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

๒. แนวทางในการอนุรักษ์ และพัฒนาการแสดงลิเกตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีวิธีการอย่างไรบ้าง

นิยามศัพท์เฉพาะ

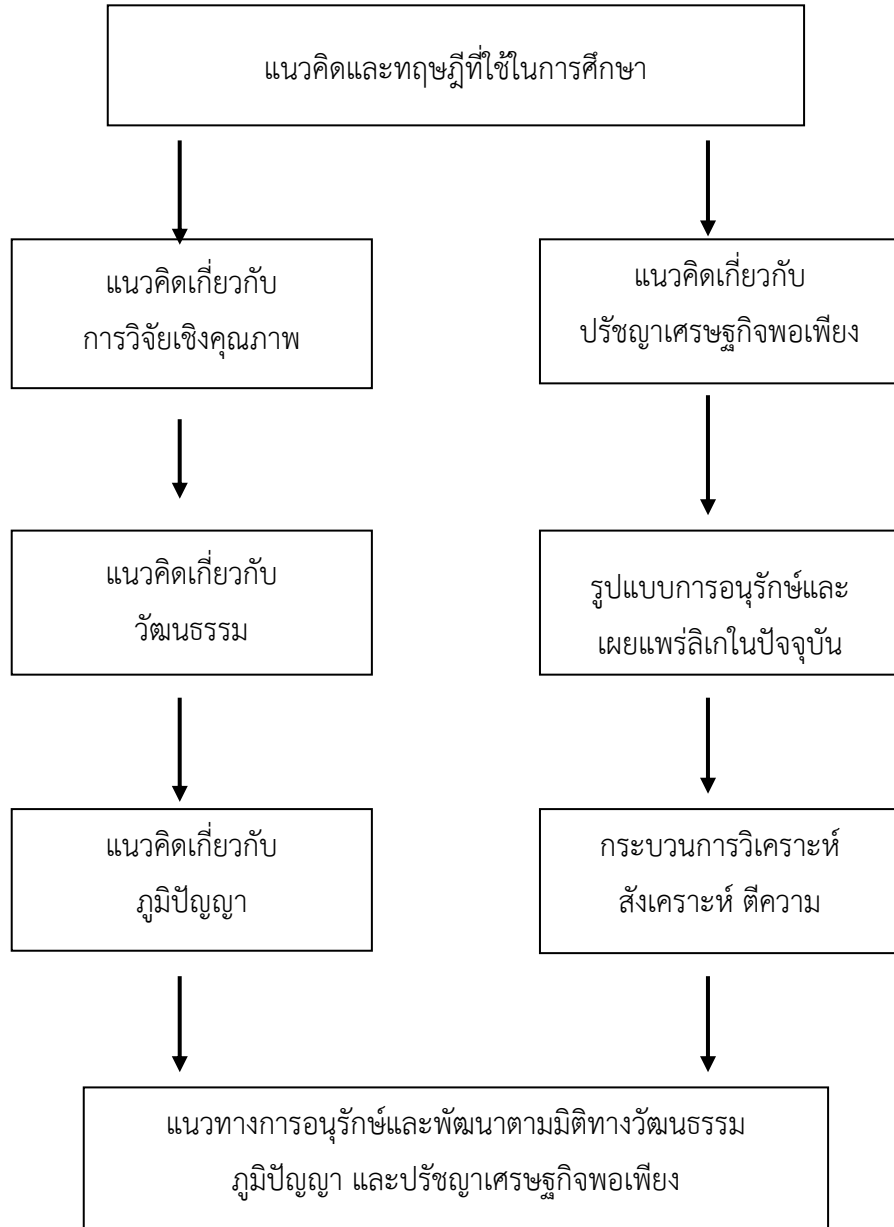
การพัฒนาลิเก	หมายถึง	แนวทางในการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการแสดงลิเก เพื่อให้มีคุณภาพดีขึ้น เจริญขึ้น และเป็นประโยชน์ต่อสังคม
การอนุรักษ์ลิเก	หมายถึง	แนวทางในการรักษา สืบทอดศิลปะการแสดงลิเกไว้ให้คงอยู่คู่สังคมไทยอย่างยั่งยืนสืบไปโดยอาศัยความร่วมมือร่วมใจจากทุก ๆ ฝ่าย
ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	หมายถึง	แนวทางการปฏิบัติที่ยึดหลัก พอประมาณ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวเอง ซึ่งผู้แสดงลิเกและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องนำมาประพุดิปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสุข ความเจริญแก่ตนเอง สังคม และประเทศชาติ
ภูมิปัญญา	หมายถึง	ความรู้ ความคิด ความสามารถ ทักษะด้านการแสดงลิเกที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ การฝึกฝน สั่งสม ประสบการณ์ที่ผ่านมา ในที่นี้ได้แก่ ภูมิปัญญาทางภาษา ภูมิปัญญาด้านนาฏศิลป์ ภูมิปัญญาด้านเพลงและดนตรี ภูมิปัญญาด้านการแต่งกาย แต่งหน้า และภูมิปัญญาด้านเวที ฉาก แสงและเสียง
ลิเก	หมายถึง	การแสดงพื้นบ้านซึ่งเป็นที่นิยมในภาคกลาง มีรูปแบบเฉพาะตัวที่ต้องใช้ความสามารถของผู้แสดง ทั้งการร้อง การรำและการแสดงบทบาท ดำเนินเรื่องแบบละครโดยมีวงปี่พาทย์บรรเลงประกอบ เอกลักษณ์สำคัญของลิเกคือการขับร้องทำนองราณีเกลิงและการแต่งกายด้วยชุดเพชร

วัฒนธรรม	หมายถึง	แบบแผน หรือแนวทางประพฤติปฏิบัติที่ปรากฏอยู่ ในการแสดงลิเกที่ก่อให้เกิดความดี ความงาม ความเจริญ และความสงบสุข ในที่นี้ได้แก่ ขนบประเพณี ค่านิยมและความเชื่อ การสะท้อน วิถีชีวิตความเป็นไทย การใช้ภาษา วรรณคดีและ วรรณกรรม ศิลปกรรมด้านนาฏศิลป์ ดนตรี จิตรกรรม และการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม
----------	---------	--

กรอบแนวคิดของการวิจัย

การวิจัยเรื่อง ลิเก : การอนุรักษ์ และพัฒนาตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียง เป็นงานวิจัยที่ใช้แนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยศึกษา วิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร (Documents) และข้อมูลภาคสนาม (Field Study) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย กล่าวคือเพื่อศึกษาองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาและภาพสะท้อนทาง วัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก ศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิ ปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งผู้วิจัยใช้กรอบแนวคิดของการวิจัย ได้แก่ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับ การวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย ทฤษฎีการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา ทฤษฎีปรากฏการณ์วิทยา ทฤษฎีการแสดง (Performance Theory) และทฤษฎีการวิเคราะห์เนื้อหากรอบแนวคิดเกี่ยวกับ วัฒนธรรม ประกอบด้วย ความหมายของวัฒนธรรม ลักษณะของวัฒนธรรม ประเภทของวัฒนธรรม ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม รวมทั้งการอนุรักษ์และการพัฒนาวัฒนธรรม กรอบ แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญา ประกอบด้วย ความหมายของภูมิปัญญา ลักษณะของภูมิปัญญาไทย และ ประเภทของภูมิปัญญาไทย กรอบแนวคิดเกี่ยวกับลิเกประกอบด้วย ความหมายและประวัติความเป็นมา ของลิเก องค์ประกอบและรูปแบบของการแสดงลิเก ความสัมพันธ์ของลิเกกับสังคม และงานวิจัยเกี่ยวกับ ลิเก กรอบแนวคิดเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ประกอบด้วย ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และ การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ซึ่งกรอบแนวคิดดังกล่าว สามารถแสดงแผนภูมิได้ดังนี้

แผนภูมิที่ ๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ ๒

การทบทวนวรรณกรรม

การวิจัยเรื่อง ลิเก : การอนุรักษ์ และพัฒนาตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียง ครั้งนี้ดำเนินการเพื่อศึกษาองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาและภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก ศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาลิเกตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งผู้วิจัยได้ทบทวนแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในเรื่องต่อไปนี้

๑. แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการวิจัยเชิงคุณภาพ
๒. แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม
๓. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญา
๔. แนวคิดเกี่ยวกับลิเก
๕. แนวคิดเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

๑. แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการวิจัยเชิงคุณภาพ

แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงคุณภาพมีหลายประการ ในที่นี้ผู้วิจัยขอนำเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเรื่องนี้มากล่าวโดยสรุป ดังนี้

นิตา ชูโต (๒๕๔๘ : ๓๖ – ๔๓) กล่าวว่าพื้นฐานของระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพนั้นพัฒนามาจากวิธีการวิจัยมานุษยวิทยา สาขาวัฒนธรรม (Cultural Anthropology) เป็นส่วนใหญ่เพราะเนื้อหาในสาขานี้เป็นเรื่องที่ไม่สามารถแจแนบเป็นเชิงปริมาณได้ กล่าวคือเป็นข้อมูลเชิงคุณภาพมากกว่าสาขามานุษยวิทยากายภาพหรือมานุษยวิทยาชีวภาพ (Physical or Biological Anthropology)

แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงคุณภาพที่ผู้วิจัยนำมาประยุกต์ใช้กับการวิจัยเรื่อง ลิเก : การอนุรักษ์ และพัฒนาตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มีดังนี้

๑.๑ การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา (Ethnography) เป็นวิธีการศึกษาที่มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อศึกษาวัฒนธรรมของกลุ่มชน โดยใช้วิธีการเข้าไปอยู่ในสังคมหรือสนามที่ศึกษาเพื่อสังเกตแบบมีส่วนร่วม และศึกษาวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเป็นอยู่ ความเชื่อ การดำเนินชีวิตต่าง ๆ อย่างละเอียดถี่ถ้วน แนวคิดวิธีการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพที่พัฒนามาจากวิธีการเชิงชาติพันธุ์วรรณาคือ การศึกษาวัฒนธรรมโดยใช้วิธีการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งวิธีการนี้นำไปประยุกต์ใช้กับการวิจัยเชิงคุณภาพในหลายสาขา เช่น การศึกษาวัฒนธรรมทางการศึกษาทางรัฐศาสตร์ ทางการเมือง การปกครอง ทางอุตสาหกรรม ทางธุรกิจการค้า ตลอดจนการวิจัยประเมินโครงการ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อหาความเข้าใจสภาพของปัญหา ตลอดจนมองหาแนวทางในการพัฒนาปรับปรุงการบริการสังคมโครงการพัฒนา หน่วยงานพัฒนารูปแบบต่าง ๆ ของการจัดการและการจัดองค์กร เพื่อขจัดปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพและราบรื่นในแต่ละวัฒนธรรมนั้น ๆ

ผู้วิจัยนำแนวคิดการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณามาใช้เป็นแนวทางศึกษาองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญา และภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก โดยใช้วิธีการศึกษาภาคสนามด้วยการสังเกต สัมภาษณ์บุคคลต่าง ๆ เพื่อให้ทราบข้อมูลที่ต้องการศึกษา ทราบถึงสภาพปัญหา รวมทั้งเสนอแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาลิเกให้ดำรงอยู่คู่สังคมไทยสืบไป

๑.๒ ปรัชญาการณวิทยา (Phenomenology) เป็นวิธีการศึกษาที่มีแนวคิดสำคัญคือ “อะไรคือรูปแบบและประสบการณ์สำคัญในชีวิตของคุณคนนั้น ๆ” โดยให้คุณคลออธิบายถึงเรื่องราวและประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ตนเองประสบ เพราะมีความเชื่อว่ามนุษย์เรารู้ดีในเรื่องที่ตนเองมีประสบการณ์มาก่อน โดยการรับรู้และเข้าใจความหมายในขณะที่มีสติสัมปชัญญะอยู่ นั่นคือ เริ่มแรกความเข้าใจของมนุษย์เกิดจากการรับรู้ซึ่งสัมผัสผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ ซึ่งประสบการณ์เหล่านั้น จะผ่านการกลั่นกรองตีความเสียก่อนจากนั้นนำรายละเอียดของการรับรู้และการตีความมาผสมผสานกลมกลืนจนเป็นเนื้อเดียวกัน ดังนั้นการตีความจึงเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่จะทำให้มนุษย์เข้าใจถึงประสบการณ์ต่าง ๆ ได้

การนำแนวคิดเกี่ยวกับปรัชญาการณวิทยานิยมมาใช้ในงานวิจัยเชิงคุณภาพจำเป็นต้องแยกแยะประเด็นเกี่ยวกับ “เนื้อหา” และ “วิธีการ” ออกจากกัน เนื้อหาของปรัชญาการณวิทยานิยมให้ความสำคัญว่าบุคคลนั้น ๆ ได้ประสบการณ์และการตีความเกี่ยวกับโลกอย่างไร สำหรับประเด็นเกี่ยวกับวิธีการ คือการที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับประสบการณ์ของบุคคลอื่นได้จริง ผู้วิจัยต้องเข้าไปอยู่ในประสบการณ์นั้นจริง ๆ ซึ่งก็คือการใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วมนั่นเอง

แนวคิดสำคัญอีกประการหนึ่งของปรัชญาการณวิทยาคือ การแบ่งปันความสำคัญของประสบการณ์ด้วยการตรวจสอบความหมายโดยการรับรู้ถ่ายโอนและตรวจสอบกับบุคคลที่ผ่านประสบการณ์เช่นเดียวกันมาแล้ว การตรวจสอบความสำคัญและความหมายของประสบการณ์ว่าเป็นปรัชญาการณวิทยาอย่างเดียวกันโดยการนำประสบการณ์ของแต่ละบุคคลมาแยกแยะพิจารณาวิเคราะห์เปรียบเทียบ ตรวจสอบหาความคล้ายคลึงและความแตกต่างกันเพื่อค้นหาประสบการณ์ร่วมที่สำคัญ

ผู้วิจัยนำแนวคิดปรัชญาการณวิทยา มาใช้ในการรับรู้เกี่ยวกับประสบการณ์ของบุคคลอื่นอย่างแท้จริง โดยเข้าไปอยู่ในประสบการณ์นั้นด้วยตนเอง ใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม รวมทั้งการให้บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการแสดงลิเก (ในงานวิจัยนี้ได้แก่ หัวหน้าคณะ ศิลปินลิเก ผู้บรรเลงดนตรี นักวิชาการเจ้าภาพ ผู้จัดทำหรือจัดจำหน่ายวีซีดีการแสดงลิเก และประชาชนทั่วไป) ได้อธิบายถึงเรื่องราวและประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ตนเองประสบ ตลอดจนแสดงความคิดเห็นในเรื่องต่าง ๆ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์บุคคลเหล่านั้นด้วยตนเอง หลังจากที่ได้ข้อมูลจากการสังเกต และสัมภาษณ์แล้วนำมาตรวจสอบความสำคัญและความหมายของประสบการณ์โดยการนำคำตอบจากการให้สัมภาษณ์ของแต่ละบุคคลมาแยกแยะพิจารณาวิเคราะห์เปรียบเทียบ ตรวจสอบหาความคล้ายคลึงและความแตกต่างกันเพื่อค้นหาประสบการณ์ร่วมที่สำคัญ และนำมาสรุปเป็นข้อมูลของการวิจัยในครั้งนี้

๑.๓ ทฤษฎีการแสดง (Performance Theory) พิเชษฐ สายพันธ์ และนฤพนธ์ ดัวงวิเศษ (๒๕๔๑ : ๑๓) กล่าวถึงแนวคิดทฤษฎีการแสดงสรุปได้ว่า ทฤษฎีการแสดงมีพื้นฐานอยู่ที่ความสัมพันธ์สองประการ ประการที่หนึ่งคือ ผู้คนมีความคิดต่อวัฒนธรรมในฐานะที่ถูกหล่อหลอมด้วยการแสดง ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นได้ทั้งต่อคนภายนอก และผู้ที่อยู่ในกลุ่มวัฒนธรรมของตนเอง ประการที่สอง การแสดงดังกล่าวต้องทำให้เป็นที่ต้องตา ตัดใจมากที่สุด เพราะมีข้อจำกัดในเรื่องของเวลา โอกาสของการแสดง สถานที่ คนดู การแสดงทางวัฒนธรรมจึงเป็นวิธีการที่เนื้อหาของพิธีกรรมแบบประเพณีได้ถูกจัด และถ่ายทอดผ่านโอกาสเฉพาะ และสื่อเฉพาะ

ผู้วิจัยใช้กรอบแนวคิดทฤษฎีการแสดง เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาลิเก โดยศึกษาจากการสัมภาษณ์คณะลิเก ผู้เกี่ยวข้อง และประชาชนทั่วไปซึ่งเป็นผู้ชม

๑.๔ การวิเคราะห์เนื้อหา

ณรงค์ชัย ปิฎกักรัตน์. (๒๕๕๒ : ๑๕) กล่าวถึงการวิเคราะห์เนื้อหาไว้ว่า เป็นวิธีการลักษณะหนึ่งที่น่ามาใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยทั่วไปแล้วในทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีการติดต่อสื่อสารกันของประชาชนที่ใช้ถ้อยคำภาษาและที่มีข้อมูลงานเขียน ข้อมูลเอกสารใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหาอย่างมีทิศทางและเป็นระบบโดยผ่านเครื่องมือที่ช่วยในการดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล หรือสิ่งที่ปรากฏตามหลักฐานที่ได้จากศึกษางานภาคสนาม เช่น ซีดี วีซีดี เครื่องบันทึกเสียง ภาพถ่ายทั้งประเภทที่เป็นภาพนิ่งและประเภทภาพเคลื่อนไหว ฯลฯ วิธีการจัดกระทำข้อมูลด้วยการจัดจำแนกตามประเด็น ตามประเภทของสาระที่ได้จากการรวบรวมข้อมูลเป็นเกณฑ์ในการพิจารณา ทั้งเชิงกว้างและเชิงลึก รวมทั้งบริบทที่รายล้อมกับประเด็นที่ศึกษานั้นด้วย

วิธีการที่น่ามาสู่การวิเคราะห์นั้น หลักการที่จำเป็นคือการกำหนดเกณฑ์ กำหนดรูปแบบให้ชัดเจนก่อนการดำเนินงานวิเคราะห์เพื่อให้เห็นภาพเนื้อหาให้มีทิศทางของการลำดับข้อมูล การวิเคราะห์ตีความของแต่ละประเด็นที่มีการคิดสรรโดยที่นักวิจัยต้องมีความเป็นกลาง ไม่ลำเอียง ต่อข้อมูลแต่ละข้อมูล เพื่อให้ได้เนื้อหาสาระที่มีความน่าเชื่อถือ เกณฑ์หรือรูปแบบที่กำหนดขึ้นก่อนการวิเคราะห์ต้องมีกรอบที่ครอบคลุมความละเอียดในการอธิบายความสัมพันธ์ ความเหมือน และความแตกต่างของเนื้อหาสาระที่ศึกษาแต่ละประเด็น แต่ละกลุ่มสาระ ซึ่งเกณฑ์หรือรูปแบบที่กล่าวนี้สามารถช่วยให้ นักวิจัยค้นพบคำตอบในความซับซ้อนของเนื้อหานั้น

การจำแนกกลุ่มเนื้อหา ประเภท และชั้นของข้อมูลเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการกำหนดเป็นเกณฑ์หรือรูปแบบที่น่ามาใช้เป็นกรอบการวิเคราะห์เนื้อหา กรอบนี้เป็นวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลที่ดีที่สุดในหนึ่ง โดยเฉพาะข้อมูลที่กระจัดกระจายหรือสับสนระหว่างข้อมูลที่มีความคล้ายเหมือนและใกล้เคียงกัน การใช้เครื่องมือที่น่าเชื่อถือและกำหนดไว้ล่วงหน้าจึงเป็นกุญแจสำคัญที่สามารถจัดกระทำให้ได้ข้อมูลตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยเรื่องนั้น ๆ

ผู้วิจัยนำแนวคิดการวิเคราะห์เนื้อหามาใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับลิเก โดยพิจารณาจากหัวข้อเรื่องที่กำหนดไว้ แล้วจำแนกเนื้อหาออกเป็นกลุ่มตามกรอบ ทั้งนี้เพื่อตอบคำถามวิจัย และให้สอดคล้องวัตถุประสงค์ของวิจัยที่ตั้งไว้

๒. แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม

๒.๑ ความหมายของวัฒนธรรม

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. (๒๕๔๖ : ๑๐๕๘) ให้ความหมายของวัฒนธรรม ไว้ว่า “สิ่งที่ทำความเจริญงอกงามให้แก่หมู่คณะ เช่น วัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมในการแต่งกาย วิถีชีวิตของหมู่คณะ เช่น วัฒนธรรมพื้นบ้าน วัฒนธรรมชาวเขา”

พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๔๘๕ (กรมศิลปากร. ๒๕๔๐ : ๙) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับวัฒนธรรมไว้ ดังนี้ “วัฒนธรรม หมายความว่า ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีงามของประชาชน”

สุพัตรา สุภาพ (๒๕๓๖ : ๑๐๗) อธิบายความหมายของวัฒนธรรมสรุปได้ว่า วัฒนธรรม มีความหมายครอบคลุมถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตมนุษย์ในสังคมของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือสังคมใดสังคมหนึ่ง มนุษย์ได้คิดสร้างระเบียบกฎเกณฑ์วิธีการในการปฏิบัติ การจัดระเบียบ

ตลอดจนระบบความเชื่อ ความนิยม ความรู้และเทคโนโลยีต่าง ๆ ในการควบคุมและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ

กรมศิลปากร (๒๕๔๐ : ๑๔ - ๑๕) อธิบายความหมายของวัฒนธรรมตามแนวทางในการรักษาส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรม พ.ศ. ๒๕๒๙ ไว้ดังนี้

๑. วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตมนุษย์

วัฒนธรรมเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของสังคม เป็นแบบแผนการประพฤติปฏิบัติและการแสดงออกซึ่งความรู้สึกในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่สมาชิกในสังคมเดียวกันสามารถแก้ไขและเข้าใจซึ่งร่วมกัน ดังนั้นวัฒนธรรมไทยคือวิถีชีวิตที่คนไทยได้สั่งสม เลือกรร ประปรุง แก้ไข จนถือว่าเป็นสิ่งดีงามเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม และได้ใช้เป็นเครื่องมือ หรือเป็นแนวทางในการป้องกันและแก้ไขปัญหาในสังคม

๒. วัฒนธรรม คือ มรดกแห่งสังคม

วัฒนธรรมเกิดขึ้นจากการประพฤติปฏิบัติร่วมกันเป็นแนวเดียวกันอย่างต่อเนื่องของสมาชิกในสังคมสืบทอดเป็นมรดกทางสังคมต่อเนื่องกันมาจากอดีต หรืออาจเป็นสิ่งประดิษฐ์คิดค้นสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ หรืออาจรับเอาสิ่งที่เผยแพร่มาจากสังคมอื่น ๆ ทั้งหมดนี้หากสมาชิกยอมรับและยึดถือเป็นแบบแผนประพฤติปฏิบัติร่วมกันก็ย่อมถือว่าเป็นวัฒนธรรมของสังคมนั้น

๓. วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มีมนุษย์เปลี่ยนแปลง ปรับปรุง หรือสร้างขึ้น เพื่อความเจริญงอกงาม

วัฒนธรรมย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขและกาลเวลา เมื่อมีการประดิษฐ์หรือค้นพบสิ่งใหม่ วิธีใหม่ที่แก้ปัญหาคือและตอบสนองความต้องการของสังคมได้ดีกว่าย่อมทำให้สมาชิกของสังคมเกิดความนิยม และในที่สุดอาจเลิกใช้วัฒนธรรมเดิม การจะรักษาวัฒนธรรมเดิมไว้ได้จึงต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลง หรือพัฒนาวัฒนธรรมนั้นให้เหมาะสม มีประสิทธิภาพตามยุคสมัย

พวงผกา คุโรวาท. (๒๕๓๙ : ๓๗) อธิบายว่า วัฒนธรรม ความหมายตามพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ หมายถึง ลักษณะของความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบ ความกลมเกลียว ความมีศีลธรรมจรรยาอันดีงามของประชาชนในชาติ และเป็นการชี้ชวนวิงวอนให้ประชาชนร่วมกันทำให้เกิดความเจริญงอกงาม ให้มีความดีงามขึ้น ไม่ใช่เพียงแต่รับมรดกกันมา แต่จะต้องรักษาของเดิมที่ดี แก้ไขตัดแปลงของเดิมที่ควรแก้ หรือตัดแปลงวางมาตรฐานความดี ความงามขึ้นใหม่ แล้วส่งเสริมให้เป็นลักษณะที่ดีประจำชาติสืบต่อไปจนถึงอนุชนรุ่นหลัง

ความหมายโดยทั่วไปหมายถึง สิ่งที่ทำให้จิตใจ กาย วาจา ของคนเจริญงอกงาม มีจิตใจสูงขึ้น ดีขึ้น หรือวิถีทางการดำเนินชีวิตแห่งชุมชน ชุมชนใดชุมชนหนึ่ง กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือประเทศใดประเทศหนึ่งให้มีระเบียบแบบแผนที่ดีงามจนกลายเป็นขนบธรรมเนียมประเพณี มุ่งให้เห็นถึงวัฒนธรรมอันดีงาม ตลอดทั้งประวัติศาสตร์ วรรณคดี ศิลปะ กิริยามารยาท ศีลธรรมจรรยา ซึ่งเป็นบ่อเกิดของความเจริญงอกงามของคนส่วนรวมและประเทศชาติ

จากคำอธิบายความหมายของวัฒนธรรมดังกล่าว สามารถประมวลสรุปได้ว่า วัฒนธรรม หมายถึง แบบแผน หรือแนวทางประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิตที่ก่อให้เกิดความดี ความงาม ความเจริญ และความสงบสุขแก่บุคคลและสังคม

๒.๒ ลักษณะของวัฒนธรรม

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (๒๕๕๑ : ๑) กล่าวว่า ลักษณะสำคัญพื้นฐานของวัฒนธรรม มี ๒ ประการคือ

๑. การเปลี่ยนแปลงและพลวัต
๒. ความเป็นสมบัติและสืบทอดมรดก

วิเชียร ณ นคร (๒๕๓๗ : ๓ - ๔) กล่าวถึงลักษณะสำคัญของวัฒนธรรม มี ๓ ประการ พอสรุปได้ดังนี้

๑. เป็นสิ่งที่ได้มาจากการเรียนรู้ กล่าวคือ วัฒนธรรมเกิดจากการเรียนรู้และประสบการณ์ของมนุษย์อันเป็นผลรวมทางด้านความคิดของมนุษย์ในแต่ละสังคม

๒. เป็นมรดกของสังคม กล่าวคือ เป็นสมบัติของส่วนรวมซึ่งได้รับการถ่ายทอดจากคนรุ่นก่อนไปสู่รุ่นใหม่อีกอย่างต่อเนื่อง

๓. เป็นสิ่งไม่คงที่ กล่าวคือมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอโดยเกิดจากการคิดค้นและปรับปรุงแก้ไขของเดิมให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

กระทรวงวัฒนธรรม (๒๕๔๖ : ๑๙) กล่าวถึงพระราชบัญญัติเกี่ยวกับวัฒนธรรม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๓ - ๒๔๘๕ กำหนดวัฒนธรรมที่ชาวไทยจักต้องปฏิบัติรวมได้ ๗ ข้อ ดังต่อไปนี้

๑. ความเป็นระเบียบเรียบร้อยในการแต่งกาย จรรยาและมารยาทในที่สาธารณะสถาน หรือที่ปรากฏแก่สาธารณชน

๒. ความเป็นระเบียบเรียบร้อยในการปฏิบัติตนและการปฏิบัติต่อบ้านเรือน

๓. ความเป็นระเบียบเรียบร้อยในการประพฤติตนอันเป็นทางนำมาซึ่งเกียรติของชาติไทย และพระพุทธศาสนา

๔. ความมีสมรรถภาพและมารยาทเกี่ยวกับวิธีการดำเนินอาชีพ

๕. ความเจริญงอกงามแห่งจิตใจและศีลธรรมของประชาชน

๖. ความเจริญก้าวหน้าในทางวรรณกรรมและศิลปกรรม

๗. ความนิยมไทย

๒.๓ ประเภทของวัฒนธรรม

พวงผกา ประเสริฐศิลป์. ๒๕๔๑ : ๕ - ๖) กล่าวถึงการแบ่งประเภทของวัฒนธรรม ตามพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๔๘๕ ว่าแบ่งเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

๑. คติธรรม (Moral culture) เป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักของการดำเนินชีวิตในสังคม และส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจ โดยเน้นทางด้านคุณธรรม ศีลธรรม เพราะถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นของชีวิตมนุษย์เราทุกคน ถ้าหากขาดวัฒนธรรมทางด้านคติธรรมแล้วจะทำให้เป็นมนุษย์ที่ไม่สมบูรณ์อยู่ในสังคมได้ด้วยความยากลำบาก เข้ากับคนอื่นได้ยาก เพราะต้องมีความขยันหมั่นเพียร ความประหยัด ความเสียสละ ความรักใคร่สามัคคีในกลุ่ม มีความซื่อสัตย์สุจริตต่อตนเอง ทั้งครอบครัวและส่วนรวม ตรงต่อเวลา รู้จักใช้สติปัญญาในทางที่ถูกที่ควร เหมาะสมกับกาลเทศะ

๒. เนติธรรม (Legal culture) เป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับกฎหมาย กฎเกณฑ์ของสังคมหรือขนบธรรมเนียมประเพณีที่สังคมส่วนใหญ่อยอมรับว่ามีความสำคัญเท่าเทียมกันกับกฎหมาย ถ้าหากประชาชนในสังคมทุกคนต่างยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี มีคุณธรรมและมีศีลธรรม กฎหมายนั้น

คงไม่จำเป็นต่อการนำมาใช้ปกครองสังคม แต่เพราะมนุษย์เรารู้ความฉลาดมากขึ้น จึงมีการหลีกเลี่ยงกฎหมายของตนเอง ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีทั้งกฎหมายและขนบธรรมเนียมประเพณีเพื่อควบคุมและปิดช่องว่างของกฎหมายแต่ละอย่างให้ประชาชนในสังคมไม่ทำความผิด หรือทำความผิดน้อยลง

๓. วัตถุธรรม (Material culture) เป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับวัตถุเครื่องมือเครื่องใช้ ต่าง ๆ ในการดำรงชีวิต เช่น เกี่ยวกับการกินที่อยู่ดี มีเครื่องนุ่งห่ม บ้านเรือน ยารักษาโรคโบราณวัตถุ โบราณสถาน ศิลปวัตถุ สิ่งของที่เป็นสาธารณสมบัติ เพื่อการประกอบอาชีพเป็นการเพิ่มทุนรายได้ ยกฐานะความเป็นอยู่ของตนเองให้สูงขึ้น

๔. สหธรรม (Social culture) เป็นวัฒนธรรมทางสังคม ซึ่งรวมถึงคุณธรรมต่าง ๆ ที่ทำให้มนุษย์เรายู่ร่วมกันอย่างมีความสุขถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน รวมทั้งระเบียบมารยาทที่พึงปฏิบัติ ต่อกันในสังคมทุกชนิด ทุกรูปแบบอย่างเหมาะสมถูกต้อง เช่น มารยาทในการรับแขก มารยาทในการรับประทานอาหาร การไปงานมงคลทุกชนิด การไปงานศพ การเดินทางด้วยยานพาหนะที่แตกต่างกัน การโต้ตอบจดหมาย การทำตนเองให้เป็นผู้รู้จักกาลเทศะ และรู้จักการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ด้วยปฏิภาณไหวพริบความสามารถของตนเองได้ ฯลฯ

ประกาศรี สีสหอำไพ (๒๕๕๐ : ๒ - ๓) กล่าวถึงการจำแนกประเภทวัฒนธรรมของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ซึ่งจำแนกตามแนวสากลมี ๕ สาขา ดังนี้

๑. สาขามนุษยศาสตร์ ว่าด้วยเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณี คุณธรรม ค่านิยม ศาสนา ปรัชญา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี มารยาทไทยในสังคม การปกครอง กฎหมาย ฯลฯ

๒. สาขาศิลปะ ว่าด้วยเรื่องวรรณคดี ดนตรี วิจารณ์ศิลป์ นาฏศิลป์ การละคร ฯลฯ

๓. สาขาช่างฝีมือ ว่าด้วยเรื่องการเย็บปักถักร้อย การแกะสลัก การทอผ้า การจักสาน การทำเครื่องเงิน เครื่องเงิน เครื่องทอง การจัดดอกไม้ การทำตุ๊กตา การทอเสื่อ การประดิษฐ์ การทำเครื่องปั้นดินเผา

๔. สาขาคหกรรม ว่าด้วยเรื่องอาหาร การตกแต่งบ้าน ยารักษาโรค การดูแลเด็ก ครอบครัว การกินอยู่ การต้อนรับแขก การประกอบอาชีพ ฯลฯ

๕. สาขากีฬาและนันทนาการ ว่าด้วยเรื่องการเล่น เช่น มวยไทย ฟันดาบ สวมมือ กระบี่กระบอง ฯลฯ

จากการแบ่งประเภทของวัฒนธรรมดังกล่าว ผู้วิจัยนำมาเป็นแนวทางในการพิจารณาจัดกรอบวัฒนธรรมที่ปรากฏในการแสดงลิเก โดยแบ่งเป็น ๕ ประเภท ดังนี้

๑. ขนบประเพณี ค่านิยมและความเชื่อ

๒. การสะท้อนวิถีชีวิตความเป็นไทย

๓. การใช้ภาษา วรรณคดี และวรรณกรรม

๔. ศิลปกรรมด้านนาฏศิลป์ ดนตรี จิตรกรรม

๕. การปลุกฝังคุณธรรม จริยธรรม

๒.๔ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

วัฒนธรรมมีธรรมชาติคล้ายคลึงกับสรรพสิ่งในโลก กล่าวคือ เมื่อมนุษย์สร้างขึ้นมาแล้วก็ใช้ประโยชน์ในการแก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการในชีวิต แต่เมื่อเหตุปัจจัยและสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป มนุษย์ก็ต้องมีการปรับปรุงวัฒนธรรมซึ่งเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการนั้นให้เหมาะสมและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่น ในการสร้างเรือเพื่อใช้ในการคมนาคมทางน้ำในสมัยก่อน ย่อมสร้างง่าย ๆ และไม่มีประสิทธิภาพเท่าเทียมกับการสร้างเรือ ในยุคต่อ ๆ มา ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าเรือในสมัยนี้ได้พัฒนาไปถึงขั้นเรือรบที่มีประสิทธิภาพสูงมากมีทั้งประเภทเดินทางบนผิวน้ำและดำน้ำได้ เป็นต้น เครื่องมืออุปกรณ์ต่าง ๆ ก็มีความสลับซับซ้อนและมีประสิทธิภาพเป็นอันมากในเรื่องวัฒนธรรมอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน ก็มีธรรมชาติคือ การคลี่คลายวิวัฒนาการ หรือมีการพัฒนาต่อเนื่องกันไปเรื่อย ๆ จนในที่สุดมนุษย์เห็นว่าพัฒนาต่อไปได้ยาก หรือผลประโยชน์ไม่คุ้มกับการลงทุนแล้วจึงยุติการพัฒนาวัฒนธรรมนั้น ๆ ต่อไป วัฒนธรรมนั้นจึงไม่มีหน้าที่การงานที่จะต้องรับใช้มนุษย์ ก็จะตายหรือสลายไปในที่สุด ดังนั้น วัฒนธรรมย่อมเกิด แก่ เจ็บ ตาย เช่นเดียวกับมนุษย์ผู้สร้างวัฒนธรรมนั่นเอง (กรมศิลปากร. มปป. ๒๙)

สุริชัย หวันแก้ว (๒๕๓๗ : ๑๕๖ - ๑๕๗) ให้ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมไว้ ดังนี้

การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในด้านต่าง ๆ ที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นและสร้างขึ้น และที่สำคัญก็คือทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านค่านิยม บรรทัดฐาน และระบบสัญลักษณ์ต่าง ๆ การเปลี่ยนแปลงในแง่สิ่งของเครื่องใช้เกิดขึ้นได้ง่ายกว่า แต่การเปลี่ยนแปลงในเรื่องค่านิยมและสัญลักษณ์ทางสังคมจะต้องใช้เวลาอันยาวนานและยากเย็นกว่า

ผจงจิตต์ อธิคมนันท์ (๒๕๓๔ : ๒๑) กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมไว้ดังนี้

การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในความเชื่อ เช่น ความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ที่บุคคลเคยมีอยู่ได้เปลี่ยนแปลงไป การเปลี่ยนแปลงในค่านิยม เช่น ค่านิยมของคนในสังคมในเรื่องการช่วยเหลือเพื่อนบ้านได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นระบบ “ตัวใครตัวมัน” การเปลี่ยนแปลงในบรรทัดฐาน เช่น จากที่มีเพียงกฎหมายมาเป็นกฎหมายอย่างแท้จริง

สุวัฒน์ ทองหอม (๒๕๔๔ : ๑๑) สรุปความหมายของการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมไว้ว่า “หมายถึง การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมจากสภาพเดิมมาเป็นสภาพใหม่ในทุก ๆ ด้าน เช่น วิธีการดำรงชีวิต ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม บรรทัดฐาน เป็นต้น”

จากความหมายของนักวิชาการหลายท่านที่กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมสามารถสรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม หมายถึง การปรับเปลี่ยน หรือดัดแปลงสิ่งที่มีอยู่เดิมให้แตกต่างออกไปในลักษณะที่พัฒนาขึ้น เพื่อให้เหมาะสมกับสังคมยุคปัจจุบัน ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาความเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมของการแสดงลิเก ซึ่งเชื่อว่าระยะเวลาจากอดีตสู่ปัจจุบันย่อมมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในวงการลิเกอย่างแน่นอน

๒.๕ ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์ (๒๕๒๑ : ๘๘ - ๘๙) กล่าวถึงปัจจัยที่ทำให้วัฒนธรรมเกิดการเปลี่ยนแปลงไว้ สรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเกิดจากปัจจัยสำคัญ ๒ ประการ ดังนี้

๑. สิ่งแวดล้อมทางด้านภูมิศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมโดยธรรมชาติ เช่น การเปลี่ยนแปลงของลม ฟ้า อากาศ ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม เป็นต้นเหตุให้วัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ในสังคมมนุษย์เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ เป็นต้น

๒. สิ่งแวดล้อมทางด้านประชากร ขนาดของประชากรเป็นตัวกำหนดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของมนุษย์ เช่น เมื่อประชากรเพิ่มจำนวนมากขึ้นย่อมมีผลต่อวัฒนธรรมเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย และด้านอื่น ๆ เป็นต้น

ผจงจิตต์ อธิคนันทะ (๒๕๓๔ : ๒๕ - ๒๙) กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมว่าเกิดจากปัจจัยต่าง ๆ สรุปได้ดังนี้

๑. สภาพแวดล้อมทางกายภาพ
๒. การเปลี่ยนแปลงทางประชากร
๓. การอยู่โดดเดี่ยวและการติดต่อ
๔. โครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม
๕. ทักษะคติและคุณค่า
๖. พื้นฐานทางวัฒนธรรม

๒.๖ การอนุรักษ์ และพัฒนาวัฒนธรรม

กรมศิลปากร (๒๕๔๐ : ๒๙ - ๓๐) กล่าวว่า ไม่มีวัฒนธรรมของชนชาติใดหมู่ใดหยุดนิ่งอยู่กับที่ วัฒนธรรมจะมีการเลื่อนไหลไปตามสภาพการสร้างสรรค์จนเกิดการพัฒนา การพัฒนาทุกชนิดเป็นการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมพื้นฐานเดิมของชนชาตินั้น วัฒนธรรมย่อมมีการผสมผสานกับอิทธิพลต่าง ๆ ที่ไหลเข้ามากระทบ ถ้าประชาชนเจ้าของวัฒนธรรมนั้นดำรงรักษาคงรูปแบบที่เป็นแกนหลักเอาไว้ได้ สังคมนั้นย่อมสามารถรักษาเอกภาพของตนเองไว้ได้ แต่เมื่อใดที่สังคมปล่อยปละละเลยให้การพัฒนาทำลายจนสูญเสียเอกลักษณ์เฉพาะไป สังคมนั้น วัฒนธรรมนั้นย่อมอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้นแม้การพัฒนาจะเป็นสิ่งจำเป็นต่อคุณภาพของทุกสังคม แต่แนวทางการพัฒนาที่ดีนั้นจะต้องให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมต่อดินฟ้าอากาศ ทรัพยากร และวิถีชีวิตดั้งเดิมที่สืบทอดกันมา ถ้าการพัฒนาไม่มีความสมดุลและตั้งอยู่บนรากฐานทางวัฒนธรรมที่ถูกต้อง สังคมนั้นก็มีความก้าวหน้า ประชาชนประสบกับความสุข แต่เมื่อใดที่การพัฒนาขาดการพิจารณาพื้นฐานเหล่านั้น ย่อมจะเกิดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตผู้คน การพัฒนานั้นย่อมพบกับความล้มเหลวในที่สุด

กรมศิลปากร (มปป. : ๓๐) กล่าวถึงการรักษาวัฒนธรรมไทยไว้ดังนี้

เนื่องจากวัฒนธรรมไทยเป็นมรดกอันสำคัญยิ่งเหนือสิ่งอื่นใดภายในชาติ จึงเป็นเรื่องของคนไทยทุกคน และองค์กรต่าง ๆ ภายในชาติที่จะต้องช่วยกันปกป้องรักษาไว้ การที่จะรักษาไว้ได้นั้น สิ่งที่ทุกคนควรจะทำก็คือ

๑. ศึกษาค้นคว้าวิจัย และจัดทำวัฒนธรรมไทยให้เป็นวิชาการและเป็นลายลักษณ์อักษรสามารถนำเข้าสู่ระบบการศึกษาสมัยใหม่ได้

๒. ช่วยกันอนุรักษ์วัฒนธรรมที่เสื่อมไปแล้ว หรือกำลังทรุดโทรม มีที่ทำว่าจะฟื้นไม่ไหวแล้ว ไว้ให้ลูกหลานได้ศึกษาและเป็นหลักฐานในการศึกษาค้นคว้าต่อไป

๓. ช่วยกันส่งเสริมการประพฤติปฏิบัติ และการดำเนินการใด ๆ ที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมด้วยการให้กำลังใจ การสนับสนุนทางการเงิน วัสดุ อุปกรณ์ และร่างกายเมื่อมีโอกาส

๔. ช่วยกันเผยแพร่วัฒนธรรมไทยให้เป็นที่รู้จัก โดยเฉพาะเยาวชนในชาติควรจะได้รับทราบเรื่องราวประวัติความเป็นมา และคุณประโยชน์ของวัฒนธรรมต่าง ๆ ของไทย

๕. ช่วยกันพัฒนาวัฒนธรรมไทยในส่วนที่พัฒนาได้ให้มีความเหมาะสมกับยุคสมัย และให้บังเกิดผลต่อการพัฒนาการศึกษา เศรษฐกิจ สังคม การเมือง และความมั่นคงของชาติ

๖. ช่วยกันกลั่นกรองและรับเอาวัฒนธรรมต่างชาติที่จะมาช่วยทำให้วัฒนธรรมไทยเจริญขึ้น วรรณภา พูนพาณิชย์ และคณะ. (๒๕๔๗ : ๙๑ - ๙๒) กล่าวถึงบทบาทของสถาบันต่าง ๆ ในสังคมไทยที่มีต่อการอนุรักษ์วัฒนธรรม สรุปได้ดังนี้

๑. ยุทธวิธีและรูปแบบการรณรงค์ของรัฐบาล

๑.๑ การสร้างความรู้ความเข้าใจ โดยการประชาสัมพันธ์ทั้งในด้านสื่อสิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ โดยมีจุดเน้นกิจกรรมวันสำคัญ ๆ ของชาติ เช่น วันขึ้นปีใหม่ วันเด็กแห่งชาติ วันอนุรักษ์มรดกไทย วันศิลปินแห่งชาติ วันสงกรานต์ วันผู้สูงอายุ เป็นต้น

๑.๒ การสร้างทัศนคติที่เห็นคล้อยตาม โดยการสร้างจิตสำนึกทางการศึกษา ส่งเสริมการเรียนการสอน ผลิตและเผยแพร่คู่มือเสริมการเรียนการสอน รวมทั้งผลิตและเผยแพร่สื่อการเรียนการสอน เช่น มีการสร้างคู่มือการเรียนการสอนทางวัฒนธรรมเพื่อกระตุ้นให้เยาวชนไทยได้รู้จักวัฒนธรรมของชาติไทย เช่น การมีคำขวัญ “การมีน้ำใจคือไทยแท้” การรณรงค์การใช้ภาษาไทย ภาษาถิ่น ขนบธรรมเนียมประเพณีไทย

๑.๓ การสร้างพฤติกรรมร่วม โดยการกำหนดสัญลักษณ์และหนังสือเพื่อใช้ในปีแห่งการรณรงค์วัฒนธรรมไทย ขอความร่วมมือจากศิลปินที่มีชื่อเสียงร่วมรณรงค์วัฒนธรรมไทย สอดแทรกปรัชญาไทย ชีวิตแบบไทย การชักนำให้คนไทยรู้จักเลือกสรรวัฒนธรรมที่ดีงาม และปฏิเสธวัฒนธรรมอื่นที่ไม่เหมาะสมกับวิถีชีวิตแบบไทย

๒. บทบาทของสถาบันครอบครัวในการรณรงค์อนุรักษ์วัฒนธรรมไทย

๒.๑ การสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ เช่น สร้างความอบอุ่นในการอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัว ความสามัคคีกลมเกลียวกันในครอบครัว

๒.๒ การอบรมสั่งสอนเพื่อให้สมาชิกในครอบครัวอยู่ในศีลธรรมอันดี รู้จักบาปบุญคุณโทษ เป็นตัวอย่างที่ดีแก่ครอบครัว

๒.๓ สร้างความเป็นระเบียบวินัย การเคารพกฎหมายบ้านเมือง การรักในภูมิปัญญาของท้องถิ่น การรักษาความสะอาด รักท้องถิ่น เป็นต้น

๓. สถาบันการศึกษากับการอนุรักษ์วัฒนธรรมไทย

การให้ความรู้และการหล่อหลอมบุคลิกภาพ การปลูกฝังทัศนคติสำนึกในเรื่องของวัฒนธรรมไทย จัดหลักสูตรให้มีการจัดการเรียนการสอนให้เยาวชนรู้จักรักท้องถิ่นของตนเอง ภูมิปัญญาไทย การดำรงชีวิตอย่างไทย ๆ เพื่อปฏิบัติในฐานะเป็นผู้อนุรักษ์และรู้จักเลือกสรรวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับการพัฒนาประเทศ โดยมีจุดเน้นในเรื่อง คุณค่า ซึ่งเป็นมรดกทางภูมิปัญญาที่คน

รุ่นหนึ่งได้สร้างสรรค์สืบทอดสู่อีกคนรุ่นหนึ่ง เพื่อสร้างความเป็นเอกลักษณ์ในการอยู่ร่วมกันในสังคมไทย
อย่างมีระเบียบแบบแผนและเป็นผลดีแก่การรักษาความมั่นคงของชาติ

๔. ประชาชนกับการอนุรักษ์วัฒนธรรมไทย

๔.๑ การร่วมเป็นผู้อนุรักษ์วัฒนธรรมไทยในด้านครอบครัว

๔.๒ การเป็นผู้อนุรักษ์วัฒนธรรมไทยในด้านการประกอบอาชีพต่าง ๆ

๔.๓ การสร้างจิตสำนึกให้ประชาชนรู้จักรักและหวงแหนวัฒนธรรมไทย

นอกจากแนวทางการอนุรักษ์วัฒนธรรมดังกล่าวแล้ว วรรณภา พูนพานิชย์
และคณะ. (๒๕๔๗ : ๑๐๕ - ๑๐๗) ยังได้กล่าวถึงแนวทางในการส่งเสริม พัฒนาวัฒนธรรมไว้
สรุปได้ดังนี้

๑. การสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง

การสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องทั่วทั้งสังคมว่าวัฒนธรรมคืออะไร และวัฒนธรรมสำคัญ
สำหรับการพัฒนาอย่างไร เป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดเพราะเมื่อเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องแล้วสังคมก็จะ
ปฏิบัติถูกต้องได้เอง

๒. การสนับสนุนเวทีทางวัฒนธรรมในชุมชนท้องถิ่น

ควรสนับสนุนเวทีวัฒนธรรมในรูปแบบที่หลากหลายในชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ สำนักงาน
คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติควรให้งบประมาณสนับสนุนกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่ริเริ่มโดยชุมชน
ท้องถิ่น

๓. ส่งเสริมสถาบันครอบครัว

ไทยเคยมีวัฒนธรรมครอบครัวที่อบอุ่น แต่บัดนี้สถาบันครอบครัวได้รับผลกระทบอย่าง
หนักจากการพัฒนาแบบทันสมัย ควรพยายามตีประเด็นให้แตกต่างในสภาพความเป็นจริงของปัจจุบันจะ
ส่งเสริมความเข้มแข็งของสถาบันครอบครัวได้อย่างไร

๔. ส่งเสริมองค์กรชุมชนและกระบวนการเรียนรู้ของประชาชน

ชุมชนที่เข้มแข็ง คือ ผู้ปฏิบัติวัฒนธรรม และชุมชนที่เข้มแข็งจะก่อให้เกิดการพัฒนาทุก
ด้าน หลายฝ่ายกำลังจับประเด็นนี้ได้และเข้าไปสู่เรื่องนี้

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ และสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรม
แห่งชาติควรร่วมกันจัดระบบข้อมูลข่าวสารเรื่องนี้ เพื่อพัฒนาความเข้าใจดียิ่ง ๆ ขึ้น ซึ่งจะไปสนับสนุนการ
ปฏิบัติงานของฝ่ายต่าง ๆ ให้ง่ายและได้ผลมากขึ้น

๕. ปรับการศึกษาให้เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมไทย

ควรปรับการศึกษาให้เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมไทย แต่ทั้งนี้มิใช่เป็นการท่องวิชาวัฒนธรรม
เพราะวัฒนธรรมเป็นเรื่องของการปฏิบัติและการซึมซับ ถ้าการศึกษาเอาวิชาเป็นตัวตั้ง จะไม่ได้สัมผัส
วัฒนธรรม เพราะวัฒนธรรมไม่ใช่วิชา แต่เป็นความจริงที่มีชีวิต ถ้าการศึกษาเอาความจริงเป็นตัวตั้ง
การศึกษาก็จะสัมผัสกับวัฒนธรรม

๖. วัฒนธรรมกับเศรษฐกิจ

เนื่องจากวัฒนธรรมมีความสำคัญต่อการสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ การกระจายรายได้ และการรักษาสภาพแวดล้อม ดังนั้นหน่วยงานระดับชาติที่เกี่ยวข้องควรร่วมมือกันสร้างความเข้าใจให้ชัดเจน และกำหนดยุทธศาสตร์ในการนำมิติทางวัฒนธรรมเข้ามาพัฒนาเศรษฐกิจ

๗. กองทุนและการบริหารงานวัฒนธรรม

ในการส่งเสริมวัฒนธรรมกับการพัฒนาต้องการเงินทุน และการบริหารจัดการที่คล่องตัว และมีประสิทธิภาพควรมีการเพิ่มเงินกองทุนวัฒนธรรมให้มีจำนวนมากพอ

จากข้อมูลดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่จะต้องมีการพัฒนาปรับเปลี่ยนไปตามสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป การอนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรมนั้นมีหลากหลายวิธีขึ้นอยู่กับการเลือกนำมาใช้ให้เหมาะสม ถึงแม้แนวทางที่นำเสนอเสนอดังกล่าวจะเป็นแนวทางกว้าง ๆ ที่ใช้กับวัฒนธรรมโดยทั่วไป แต่ก็สามารถนำมาปรับประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์และพัฒนาได้โดยพิจารณาตามความเหมาะสม

๒. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญา

๒.๑ ความหมายของภูมิปัญญา

การศึกษาเรื่องภูมิปัญญา นับว่ามีความสำคัญควบคู่กับเรื่องของวัฒนธรรม จนสามารถกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาของมนุษย์ก่อให้เกิดวัฒนธรรมต่าง ๆ หรืออาจกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่มีอยู่นั้น ได้สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาอันชาญฉลาดของมนุษย์นั่นเอง

จากการศึกษาความหมายของภูมิปัญญา มีผู้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ (๒๕๔๖ : ๘๒๖) ให้ความหมายของภูมิปัญญา ไว้ว่า “พื้นความรู้ ความสามารถ”

ประคอง นิมมานเหมินท์ (๒๕๓๘ : ๔๗) ให้ความหมายของภูมิปัญญาว่า “ความรู้ หรือระบบความรู้ที่มนุษย์ค้นพบหรือคิดค้นขึ้นเพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้อย่างมั่นคง ปลอดภัย มีความสะดวกสบาย สุขสงบ และบันเทิงใจ อาจเป็นระบบความรู้ที่คิดขึ้นเพื่อประโยชน์ส่วนตนของบุคคลใดบุคคลหนึ่งมาก่อน หรือเป็นระบบความรู้ที่คิดขึ้นเพื่อประโยชน์ของกลุ่มชนก็ได้...”

ประพนธ์ เรื่องณรงค์ (๒๕๔๕ : ๑) ให้ความหมายของภูมิปัญญาว่า “พื้นความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจน และประสบการณ์ด้านต่าง ๆ ที่คนเราสั่งสมและสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต...”

ณรงค์ชัย ปิฎกัรชต์. (๒๕๕๒ : ๑๘) กล่าวถึงความหมายของภูมิปัญญาไว้ว่า องค์ความรู้ ความสามารถ ทักษะ ที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ การฝึกฝน สั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านมามีการปรับปรุงพัฒนา และถ่ายทอดสืบทอดกัน

จากคำอธิบายความหมายดังกล่าว สามารถสรุปได้ว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความคิด ความสามารถ ทักษะที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ การฝึกฝน สั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านมามีการปรับปรุงพัฒนาและถ่ายทอดสืบทอดกัน

๒.๒ ลักษณะ ของภูมิปัญญาไทย

ภูมิปัญญาไทย มีลักษณะสำคัญดังที่วิมล จิโรจน์พันธ์ และคณะ. (๒๕๔๘ : ๑๒๔) กล่าวไว้ ดังนี้

๑. ภูมิปัญญาไทยมีลักษณะเฉพาะ หรือมีเอกลักษณ์ในตัวเอง
๒. ภูมิปัญญาไทยมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อการปรับสมดุลในพัฒนาการทางสังคมตลอดเวลา
๓. ภูมิปัญญาไทยเป็นเรื่องของการใช้ความรู้ ทักษะ ความเชื่อ และพฤติกรรม
๔. ภูมิปัญญาไทยแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ
๕. ภูมิปัญญาไทยเป็นเรื่องของการแก้ปัญหา การจัดการ การปรับตัว การเรียนรู้ เพื่อความอยู่รอดของบุคคลชุมชน และสังคม
๖. ภูมิปัญญาไทยเป็นองค์รวม หรือกิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิต
๗. ภูมิปัญญาไทยเป็นแกนหลัก หรือกระบวนทัศน์การมองชีวิตเป็นพื้นความรู้ในเรื่องต่าง ๆ

๒.๓ ประเภทของภูมิปัญญาไทย

พลับพลึง คงชนะ. (๒๕๔๘ : ๑๓๑ – ๑๔๒) อธิบายการแบ่งประเภทของภูมิปัญญาไทยไว้ ๒ ประเภทพอสรุปได้ดังนี้

๑. ภูมิปัญญาในด้านดำรงชีวิต ได้แก่ ภูมิปัญญาด้านอาหาร ภูมิปัญญาด้านเครื่องนุ่งห่ม ภูมิปัญญาด้านที่อยู่อาศัย ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย ภูมิปัญญาด้านการประกอบอาชีพ
๒. ภูมิปัญญาด้านคุณค่า ได้แก่ ภูมิปัญญาด้านวัฒนธรรม ภูมิปัญญาด้านความรักในอิสราภาพ ภูมิปัญญาด้านขนบธรรมเนียม ภูมิปัญญาด้านการประสานผลประโยชน์

ภาณุวัฒน์ ภัคดีวงศ์ (๒๕๕๒ : ๑๑) กล่าวถึงการจำแนกสาขาภูมิปัญญาไทยของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ว่าแบ่งออกเป็น ๑๐ สาขา ดังนี้

๑. เกษตรกรรม
๒. อุตสาหกรรมและหัตถกรรม
๓. การแพทย์แผนไทย
๔. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
๕. กองทุนและธุรกิจชุมชน
๖. สวัสดิการ
๗. ศิลปกรรม
๘. การจัดการ
๙. ภาษาและวรรณกรรม
๑๐. ศาสนาและประเพณี

กรมศิลปากร (มปป. : ๘๗ – ๘๘) จำแนกหมวดหมู่ภูมิปัญญาและเทคโนโลยีพื้นฐานของไทยซึ่งมีมาตั้งแต่โบราณและสืบทอดกันมาจนสามารถรักษาเผ่าพันธุ์และบ้านเมืองมาได้ นั้น สรุปได้ดังนี้

๑. ภูมิปัญญาและเทคโนโลยีด้านเผ่าพันธุ์และการดำรงชีพ ได้แก่ หมวดอาหาร การถนอมอาหาร เสื้อผ้า ยารักษาโรค บ้านเรือนที่อยู่อาศัย

๒. ภูมิปัญญาทางภาษาและการสื่อความหมาย ได้แก่ การพูด การอ่าน การเขียน ฐานันดร

๓. ภูมิปัญญาด้านศาสนาและจริยธรรม

๔. ภูมิปัญญาด้านศิลปะการก่อสร้างบ้านเรือน

๕. ภูมิปัญญาด้านสังคม ประเพณี และวิถีชีวิต

จากการศึกษาเรื่องประเภทของภูมิปัญญาดังกล่าว ผู้วิจัยนำมาเป็นแนวทางในการพิจารณาองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาในการแสดงลิเก โดยแบ่งได้ดังนี้

๑. ภูมิปัญญาทางภาษา

๒. ภูมิปัญญาด้านนาฏศิลป์

๓. ภูมิปัญญาด้านเพลงและดนตรี

๔. ภูมิปัญญาด้านการแต่งกาย แต่งหน้า

๕. ภูมิปัญญาด้านเวที ฉาก แสงและเสียง

๓. แนวคิดเกี่ยวกับลิเก

๓.๑ ความหมายและประวัติความเป็นมาของลิเก

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ (๒๕๔๖ : ๑๐๑๓) ให้ความหมายของลิเก ว่า “การแสดงชนิดหนึ่งมาจากชาวมลายู เรียก ยี่เก ก็มี” ส่วนความหมายของคำว่า ยี่เก นั้น พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ (๒๕๔๖ : ๙๐๗) ให้ความหมายว่า “ภาษาปากของลิเก” ยังมีคำอีกคำหนึ่งที่หมายถึง ลิเก คือคำว่า “นาฏดนตรี” (ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๔๖ : ๕๗๖)

นงศันุช ไพโรพิบูลยกิจ (๒๕๔๒ : ๑๒) กล่าวถึงที่มาของคำว่าลิเก ไว้ว่า “ลิเก เริ่มใช้ครั้งแรกเมื่อใดไม่ปรากฏแน่ชัด แต่จากหลักฐานเก่าที่สุดเท่าที่ค้นพบปรากฏว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำว่า ลิเก (Like) ในพระราชออรรถาธิบายละครไทย เป็นภาษาอังกฤษเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ หลังจากนั้นมาคำว่า ลิเก ก็กลายเป็นคำที่ใช้กันแพร่หลายในภาษาไทย ส่วนคำว่า ยี่เก ยังคงใช้ในการพูดอยู่”

ส่วนคำว่า นาฏดนตรี เป็นคำที่กำหนดให้ใช้ในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม โดยมีประกาศใช้พระราชกฤษฎีกากำหนดวัฒนธรรมทางศิลปวัฒนธรรมเกี่ยวกับการแสดงละครใน พ.ศ. ๒๔๘๕ ให้ใช้คำว่า นาฏดนตรี แทนคำว่า ลิเก แต่ไม่เป็นที่นิยม คำนี้จึงสูญไปเมื่อสิ้นยุคจอมพล ป. พิบูลสงคราม ปัจจุบันยังคงใช้คำว่า ลิเก กันอย่างแพร่หลายและเป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไป

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. (๒๕๑๕ : ๙๕ – ๙๖) กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของลิเกไว้ สรุปได้ดังนี้

ลิเก เริ่มมีการแสดงในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ ๔ ลงมาจนถึงต้นรัชกาลที่ ๕ คำว่า “ลิเก” มาจากภาษาเปอร์เซียว่า “ดิเกอร์” คือการร้องเพลงสวดสรรเสริญพระเจ้าของแขกเจ้าเซ็น

ที่นับถือศาสนาอิสลาม ในครั้งแรกการร้อง “เพลงดิเกร์” ของพวกแขกเจ้าเซ็นจะนำมาร้องถวายพระพรพระมหากษัตริย์เมื่อมีงานในราชวัง และนำมาร้องในงานมงคลต่าง ๆ ของพวกเจ้านายเพื่อแสดงให้เห็นถึงความมีบุญวาสนา หลังจากนั้นคนไทยจึงได้นำมาหัดร้องจนกระทั่งกลายเป็นการแสดงแบบไทยที่เรียกว่า “ลิเก” หรือ “ยี่เก” มีเหลือเค้าของแขกเพียงก่อนแสดงต้องมีการออกแขก ลิเกที่แสดงคือ “ลิเกลูกบท” มีการแต่งกายตามสมัย ไม่มีการทรงเครื่องมากมาย และมีการร้องรำ เป็นเรื่องราว เมื่อมีคนนิยมมากขึ้นจึงได้เล่นเป็นลิเกทรงเครื่อง แต่งตัวเหมือนละคร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นเครื่องเบาแบบละครนอก นำเรื่องจากละครนอกและเรื่องที่แต่งขึ้นใหม่มาแสดง ผู้แสดงเป็นชายล้วน ความนิยมของผู้ชมที่มีต่อลิเกส่งผลให้ละครนอกเสื่อมความนิยมและสูญหายไป ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เพราะลิเกเป็นต้นเหตุ

ศุภย์สังคีตศิลป์ (๒๕๒๙ : ๖๓ - ๖๖) กล่าวถึงที่มาลิเก สรุปได้ดังนี้

ลิเก เดิมเป็นการขับร้องเพื่อสวดบูชาพระศาสดาในศาสนาอิสลาม ต่อมาได้มีผู้นำมาแปลงเป็นลำนำต่าง ๆ เพื่อประชันกัน หลังจากนั้นจึงได้มีการพัฒนารูปแบบไปสู่การละเล่นอย่างละคร จุดประสงค์หลักคือมุ่งเน้นให้เกิดความตลกขบขันถูกใจผู้ชม การเล่นรวดเร็ว พุดจาในทางตลกคะนอง มีการแต่งตัวหรูหรา บาดตา สิ่งสำคัญของการเล่นลิเกคือ ไม่มีการบอกบทหรือดูหนังสือ ผู้แสดงต้องคิดคำร้องเป็นกลอนสดด้วยปฏิภาณของตน เรื่องที่เล่นเลียนแบบมาจากละครรำ อาทิ ขุนช้างขุนแผน แก้วหน้าม้า หรือนำมาจากพงศาวดาร ได้แก่ ราชาราช สามก๊ก เป็นต้น เครื่องดนตรีประกอบ การแสดงคือปี่พาทย์ เพลงสัญลักษณ์ประกอบการแสดงมี ๓ เพลง คือ หงส์ทอง มอญครวญ และรานีเกลิง ลิเกในระยะแรกยังให้ความสำคัญต่อศิลปะการรำรำ แต่ระยะต่อมาจนถึงปัจจุบันปรากฏว่า ลิเกที่รักษาไว้ซึ่งศิลปะการรำมีน้อยมาก

๓.๒ องค์ประกอบและรูปแบบของการแสดงลิเก

ลิเก เป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้านที่มีองค์ประกอบและรูปแบบการแสดงที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวลิเก ถึงแม้จะมีโครงสร้างหลัก ๆ เช่นเดียวกับการแสดงอื่น ๆ ที่มีลักษณะเป็นหมู่คณะ เช่น วงดนตรี หรือคณะละคร แต่มีรายละเอียดปลีกย่อยของการปฏิบัติที่แตกต่างกัน

กรองแก้ว แรงเพ็ชร์ (๒๕๔๙ : ๙๙ - ๑๐๑) ได้ศึกษาองค์ประกอบและรูปแบบการแสดงลิเกคณะพรเทพ พรทวี สามารถสรุปได้ว่า องค์ประกอบของการแสดงลิเกในปัจจุบันมีดังนี้

๑. บุคลากรผู้ร่วมงานในคณะ ได้แก่ ผู้แสดง ผู้บรรเลงดนตรี ผู้ปฏิบัติหน้าที่ฝ่ายเวที ฉาก แสง สี เสียง และผู้ปฏิบัติหน้าที่อื่น ๆ ทุกฝ่ายย่อมมีความสำคัญ และต้องมีการประสานงานและให้ความร่วมมือกันปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ เป็นอย่างดี จึงทำให้องค์กร หรือคณะดำรงอยู่และพัฒนาให้ก้าวหน้าต่อไปทั้งในด้านผลงานการแสดง และด้านการบริหารจัดการคณะ

๒. ดนตรี และเพลงที่ใช้ประกอบการแสดง นับว่าเป็นส่วนสำคัญของการแสดงที่สร้างความ เป็นเอกลักษณ์ให้แก่การแสดงลิเก และเสริมสร้างความสนใจให้แก่ผู้ชมเป็นอย่างมาก ผู้บรรเลงดนตรีที่มีพื้นฐานความรู้ ความสามารถ และมีประสบการณ์ด้านการบรรเลงได้อย่างเชี่ยวชาญนั้น นอกจากจะรักษาคุณค่าของความเป็นดนตรีไทย และเพลงไทยไว้อย่างมั่นคงแล้ว ยังมีการประยุกต์วิธีการบรรเลง การเลือกใช้เพลงให้ทันสมัยเหมาะสมกับเวลา และโอกาสที่แสดงอีกด้วย

๓. การร้อง การเจรจา และการรำ นับว่าเป็นส่วนประกอบที่มีความสำคัญอย่างยิ่งของความ เป็นลิเก ผู้แสดงลิเกต้องใช้ความสามารถของตนเองในด้านการร้อง การเจรจา และการรำ ดังนั้น

การจะทำสิ่งเหล่านี้ได้ดีขึ้นอยู่กับการศึกษาฝึกฝนจนเกิดความชำนาญ ความสามารถด้านการร้อง การเจรจา และการรำ รวมถึงบทบาทการแสดงของผู้แสดงลิเกนับเป็นสิ่งที่สร้างประทับใจให้แก่ผู้ชมได้เป็นอย่างดี

๔. เรื่องที่ใช้ในการแสดง ควรเป็นเรื่องที่น่าสนใจ ให้ความสนุกสนาน สะท้อนภาพชีวิตจริงในสังคมไทย ให้สาระที่แฝงด้วยข้อคิด และคติในการดำเนินชีวิต

๕. เครื่องแต่งกาย เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่สร้างความสนใจให้แก่ผู้ชมได้เป็นอย่างดี ผู้ชมส่วนใหญ่ชอบดูลิเกที่ผู้แสดงแต่งกายสวยงาม สะดุดตา เครื่องแต่งกายของลิเกมีเอกลักษณ์เฉพาะที่ตัวแตกต่างจากการแสดงชนิดอื่น ๆ ประดับด้วยเพชรแพรวพราว ลวดลายสวยงาม และมีสีสันสดใส มองแล้วให้ความรู้สึกเพลิดเพลิน

๖. เวที ฉาก แสง สี เสียง เป็นส่วนสำคัญที่สร้างความตื่นตาตื่นใจให้แก่ผู้ชม ปัจจุบันนี้ลิเกแต่ละคณะมีเวทีมาตรฐานที่ตกแต่งด้วยฉากสวยงามอลังการ แสงไฟสว่างไสว เครื่องเสียงดังกังวาน

สำหรับรูปแบบในการแสดงลิเกมีแบบแผนดังนี้

๑. การไหว้ครูก่อนการแสดง และการแสดงความเคารพต่อผู้อาวุโสในคณะก่อนที่จะออกแสดง

๒. ขั้นตอนการแสดง เริ่มต้นด้วยการโหมโรง การรำถวายมือ การออกแขก การแสดงดำเนินไปตามเนื้อเรื่องอย่างละคร และจบลงด้วยการลาโรง

การโหมโรงเป็นการบรรเลงวงปี่พาทย์เพื่อไหว้ครูดนตรีไทย หรือรำลึกถึงครูอาจารย์ เทพยดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย อัญเชิญมาปกป้องคุ้มครองให้การบรรเลงในแต่ละครั้งประสบความสำเร็จ เพื่อเตรียมความพร้อมของนักดนตรี ให้นักดนตรีเกิดทักษะในการบรรเลงเมื่อบรรเลงต่อไปจะได้บรรเลงได้ราบรื่นขึ้น รวมทั้งเป็นการเตรียมความพร้อมของเครื่องดนตรีด้วย นอกจากนี้การโหมโรงยังเป็นการประกาศให้ทราบว่าการเล่นกำลังเริ่มขึ้นแล้ว ผู้ที่อยู่บริเวณใกล้เคียงจะได้พากันมาชมการแสดงต่อไป

การรำถวายมือ เป็นการสักการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสถานที่ที่ทำการแสดง ก่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่ชาวคณะลิเก อีกทั้งเป็นการสร้างขวัญ และกำลังใจให้สามารถดำเนินการแสดงในครั้งนั้น ๆ ด้วยความสำเร็จจุล่งด้วยดี

การออกแขกถือเป็นการคำนับครู อวยพรผู้ชม ขอบคุณเจ้าภาพ อวดฝีมือการร้องการรำของผู้แสดง และความหรรษาของเครื่องแต่งกาย เพื่อให้ผู้ชมสนใจ และเตรียมพร้อมที่จะชมการแสดงต่อไป

การแสดง เป็นขั้นตอนสำคัญที่ประกอบด้วยคำแนะนำชื่อเรื่อง การเปิดตัวผู้แสดงในฉากแรก และฉากต่อ ๆ ไป การดำเนินเรื่องไปตามเหตุการณ์ของเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบด้วยความประทับใจของผู้ชม โดยอาศัยบทบาทการแสดงของผู้แสดงทุกคนเป็นสิ่งสำคัญ หลังจบการแสดงในฉากสุดท้ายแล้ว ก็ต้องมีการลาโรง โดยการบรรเลงปี่พาทย์ในบทเพลงที่เป็นสัญลักษณ์ประจำที่ทำให้ผู้ชมทราบว่าบัดนี้การแสดงจบลงแล้ว จากนั้นผู้แสดงกราบลาผู้ชม หัวหน้าคณะกล่าวขอบคุณผู้ชม และเชิญชวนให้ติดตามชมการแสดงคณะของตนในโอกาสต่อไป

๓.๓ ความสัมพันธ์ของลิเกกับสังคม

ผอบ โปษะกฤษณะ, และสุวรรณี อุดมผล (๒๕๒๓ : ๔๐๑ - ๔๐๖) กล่าวถึงความสัมพันธ์ของลิเกกับสังคม สรุปได้ดังนี้

ลิเกเป็นมหรสพระดับชาวบ้าน

ในสมัยก่อนมหรสพที่ชาวบ้านจะหาดูได้มีน้อย ลิเกเป็นมหรสพที่ชาวบ้านจะดูได้โดยไม่ต้องเสียเงินมาก หรือไม่เสียเงินเลย ประกอบกับลิเกเป็นการแสดงที่มีลักษณะและค่านิยมแบบไทย ๆ ฤทธสนิยมของผู้ดู ถ้อยคำ ทำนองเพลงไม่ซับซ้อน เข้าใจง่าย การแสดงเป็นแบบเปิดจึงเป็นที่นิยมมากในหมู่ชาวบ้านมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ และยังสืบต่อมาจนทุกวันนี้ แต่ลิเกไม่ได้รับการยกย่องเนื่องด้วยลิเกในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีลิเกสิบสองภาษาและลิเกลำตัด ซึ่งเป็นการละเล่นที่เล่นกันในหมู่ชาวบ้าน สนุกสนานแบบชาวบ้าน ภาษาที่ใช้ก็เป็นแบบชาวบ้าน โดยเฉพาะลิเกลำตัด ซึ่งเป็นการแสดงที่จะร้อง (ลำ) ที่จะต้อง “ตัด” กัน เชือดเฉือนกันด้วยคารม บางทีก็ออกเป็นเรื่องแข่งกัน จึงต้องใช้ภาษาที่บางคนว่าหยาบคาย บางทีใช้คำเปรียบเทียบกับคำสองแง่สองมุกไปในเรื่องเกี่ยวกับเพศ ซึ่งก็เล่นกันเฉพาะหมู่และเฉพาะแบบ ส่วนลิเกแบบอื่น ลิเกสมัยหลัง ๆ มากก็ไม่ปรากฏ ด้วยเหตุนี้ ลิเก จึงถูกมองในแง่ “ต่ำ” และไม่ได้รับการยกย่อง

สิ่งจูงใจให้ลิเกเป็นที่นิยมในชนหมู่มาก

ลิเกเป็นการแสดงที่เข้าถึงจิตใจประชาชน เพราะมีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง

๑. การนำเรื่อง ก่อนแสดงมีการออกแขกนำเรื่องและตัวแสดงครั้งแรกจะมีการแนะนำตัวและเล่าเรื่องที่เกี่ยวข้อง ผู้แสดงที่ออกตัวครั้งแรกจะแนะนำตัวและเรื่องที่เกี่ยวข้อง ผู้ดูผู้ชมจะดูเมื่อไรตอนใดก็เข้าใจเรื่อง

๒. เรื่องที่นำมาเล่น เรื่องที่นำมาเล่นฤทธสนิยมของชาวบ้าน ทั้งเรื่องที่นำมาจากละคร และเรื่องใหม่ที่แต่งขึ้นใหม่ กล่าวคือ

๒.๑ มีหลายรส รัก โศก รบ เสียดสี ประชดประชัน

๒.๒ แสดงค่านิยมของคนไทย เช่นเรื่องเทิดทูนชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์

๒.๓ แสดงชนบประเพณี ความเชื่อต่าง ๆ ฯลฯ

๒.๔ แทรกคติธรรม

๒.๕ มีเรื่องเหนือมนุษย์ ทำให้เกิดความตื่นเต้น

๓. บทกลอน มีลักษณะเฉพาะ คือใช้คำธรรมดาที่ใช้ประจำวัน ลงสัมผัสแบบกลอนบทละคร ผสมเพลงพื้นเมือง ทำให้จำง่าย เมื่อเกิดกลอนรานิเกลิง ซึ่งเป็นกลอนเอกลักษณะของลิเกมีการส่งสัมผัสท้ายเร้าอารมณ์ให้ติดตาม

๔. ทำนองเพลงและจังหวะเพลง เพลงลิเกเลือกเพลงที่จำง่าย เวลาเดินเรื่องมีลักษณะเฉพาะ มีทั้งเพลงสองชั้น และเพลงชั้นเดียว ร้องง่าย จำง่าย โดยเฉพาะเพลงชั้นเดียวเป็นเพลงเนื้อเต็ม (ไม่มีเอื้อน) ที่มีจังหวะสั้น คือ หงส์ทอง สองไม้ เพลงลิเกนี้พอได้ยินเสียงใคร ๆ ก็รู้จัก เมื่อมีเพลงรานิเกลิงยิ่งแพร่หลายมากขึ้นเพราะจังหวะเพลงยิ่งเร้าใจให้ติดตาม ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เพลงลิเกแพร่หลายไปในบุคคลทุกระดับชั้นในเวลาต่อมา

๕. การใช้ภาษา ภาษาที่ใช้เป็นภาษาชาวบ้าน ทำให้เข้าใจง่าย แต่ก็มีเปรียบเทียบ การใช้คำสองแง่สองมุม การเล่นคำ การเล่นอักษร ซึ่งภาษาไทยเอื้ออยู่แล้ว ทำให้เกิดจินตนาการ และทำให้เกิดความซาบซึ้ง

๖. ความงดงามในการแต่งกายและท่ารำในเชิงนาฏศิลป์ ลิเกเป็นละครชาวบ้าน ผู้ต้องการหาความบันเทิงทางศิลปะก็จะได้ชมความงดงามแบบที่ดัดแปลงมาจากละคร ทั้งการแต่งตัว เพลง และท่ารำให้เป็นอีกแบบหนึ่ง แต่การแสดงจะรวดเร็วทันใจกว่า

๗. การแสดงเป็นแบบเปิด คือเป็นการแสดงอิสระ ผู้แสดงจะใช้ปฏิภาณในการด้นกลอนได้ตามชอบใจ แต่ให้อยู่ในขอบเขตของเค้าเรื่องที่กำหนดไว้ จึงทำให้เรื่องดำเนินไปตามใจผู้ดูได้ เพราะผู้แสดงสามารถสอดแทรกสิ่งที่ผู้ต้องการ และที่ลิเกเป็นที่ต้องใจมากก็อยู่ที่การด้นกลอนหรือการเจรจาให้เกิดความขบขัน และการนำเหตุการณ์ปัจจุบันมาวิพากษ์วิจารณ์

๘. การพัฒนาการแสดงตามสภาพของสังคม ลิเกมีการปรับปรุงเพื่อให้เข้ากับสังคมอยู่ตลอดเวลา แม้จะมีการชะงักเป็นบางครั้งบางคราวก็ปรับตัวใหม่ให้เหมาะสม จะเห็นได้จากการแสดงบนเวที วิทยุ โทรทัศน์ ซึ่งจะมีวิธีการที่แตกต่างกันออกไปให้ทันสมัยทั้งผู้แสดง การแต่งตัว เพลง ฯลฯ แต่การปรับปรุงนั้นก็ยังคงรักษาเอกลักษณ์ของตนไว้อยู่เสมอ

๙. ลิเกเป็นที่รวมแห่งศิลปะชาวบ้านหลายด้าน ด้วยเหตุที่ลิเกเป็นการแสดงกึ่งละครรำกึ่งละครพูด และได้พัฒนามาเป็นลิเกวิทยุ ลิเกโทรทัศน์ จึงเป็นที่รวมของศิลปะหลายด้าน กล่าวคือ นาฏศิลป์ ดุริยางคศิลป์ คีตศิลป์ วรรณศิลป์ หัตถศิลป์ วาทยศิลป์ และศิลปะการแสดงครบถ้วน จึงมีหลายรสที่ผู้ดูผู้ชมจะเลือกได้ตามใจชอบ

คุณค่าทางสังคม

๑. แสดงชีวิตความเป็นอยู่ของสังคม ในสมัยที่เรื่องนั้น ๆ เกิดขึ้น

๒. แสดงค่านิยมของไทย

๒.๑ ธรรมะในพระพุทธศาสนา เช่น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว การเลิกพยาบาทอาฆาตจองเวรทำให้เกิดสันติ ความกตัญญูรู้คุณเป็นสิ่งประเสริฐ

๒.๒ การเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์

๒.๓ การเสียสละเพื่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์

๓. แสดงขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงาม ซึ่งเป็นตัวอย่างที่ดี เช่น การแสดงคารวะต่อผู้อาวุโส การแสดงกิริยามารยาทที่สุภาพเรียบร้อย การปฏิบัติตามความรับผิดชอบในหน้าที่ของตน

๔. ความเชื่อ เช่น การแปลงตัวได้และมีฤทธิ์เหนือมนุษย์ การทำเสน่ห์ ความฝันบอกเหตุล่วงหน้า การบนบานและอธิษฐาน

๓.๔ งานวิจัยเกี่ยวกับลิเก

ลิเก เป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้านที่นอกจากจะได้รับความสนใจจากสังคมในหมู่ประชาชน ชาวบ้านที่นิยมการแสดงลิเกเป็นมหรสพประจำท้องถิ่นแล้ว ในวงการศึกษาก็ให้ความสนใจศึกษาค้นคว้า วิจัยเรื่องลิเกกันอย่างกว้างขวางมาเป็นเวลายาวนาน นักวิชาการคนสำคัญที่ศึกษาค้นคว้าและนำเสนอ ความรู้เรื่องของลิเกเผยแพร่สู่สังคมคือ ศาสตราจารย์กิติคุณ ดร.สุพลวิรุฬห์รักษ์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นต้นแบบ ในการนำเสนอความรู้เรื่องลิเกให้แก่บุคคลในรุ่นหลัง ๆ ต่อมาให้ดำเนินการศึกษาค้นคว้าวิจัยเรื่องลิเกกัน มากขึ้น ตัวอย่างงานวิจัยเรื่องเกี่ยวกับลิเก มีดังนี้

สุริยา สมุทคุปดี และคณะ (๒๕๕๑) ศึกษาวิจัยเรื่อง “แต่งองค์ทรงเครื่อง : “ลิเก” ใน วัฒนธรรมประเทศไทย” พบว่า ลิเกเป็นศิลปะการแสดงในกระแสวิวัฒนาการประชาที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว แตกต่างไปจากศิลปะการแสดงพื้นบ้านและศิลปะการแสดงชนชั้นผู้นำ ลิเกเกิดขึ้นและพัฒนาควบคู่กับ ความทันสมัยและการขยายตัวของสังคมเมือง ลิเกเป็นศิลปะการแสดงเพื่อหาเงินจากผู้ชมโดยตรง รูปแบบ และเนื้อหาของลิเกจึงถูกกำหนดโดยรสนิยมและความต้องการทางศิลปะและบันเทิงของผู้ชมซึ่งเป็น สมาชิกของชนชั้นผู้ใช้แรงงาน (ชาวบ้านร้านค้าตลาด) ลิเกเน้นการนำเสนอความจริงทางโลกียะของมนุษย์ และสังคมซึ่งเป็นเสียงสะท้อนและการประท้วงความอยุติธรรม ความยากจนและชีวิตในชายขอบของชน ชั้นผู้ใช้แรงงานในสังคมไทยสมัยใหม่

รุ่งนภา ฉิมพูน (๒๕๕๒) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ลิเกในจังหวัดพิษณุโลก” พบว่า มีผู้แสดงลิเก จำนวน ๑๐๘ คน อยู่ในเขตอำเภอเมืองและอำเภออื่น ๆ บทบาทของลิเกที่มีต่อชุมชน ได้แก่ เป็นเครื่อง บันเทิง เป็นอาชีพ เป็นการส่งเสริมศิลปะการแสดงและศิลปิน เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรม เป็นเครื่องมือ สื่อสาร เป็นการให้การศึกษาและข้อคิดสอนใจ เป็นการสืบสานนิทานพื้นบ้าน และเป็นสื่อในการปะทะ สัมพันธ์ทางวัฒนธรรม ลักษณะการบริหารงานของลิเกมี ๒ ลักษณะ คือ คณะเดี่ยว และผสมโรง การแสดง ลิเกในจังหวัดพิษณุโลกจัดเป็นศิลปะของชาวบ้านที่มีคุณค่า แต่ปัจจุบันศิลปะนี้เริ่มลดความสำคัญลงไป เนื่องจากมีผู้นิยมน้อย จึงควรส่งเสริม อนุรักษ์และเผยแพร่ เพื่อมิให้สูญสลายไปจากวงการนาฏศิลป์ไทย

ฉัตรนันทน์ ดอกแก้ว (๒๕๕๓) ศึกษาเรื่อง “การวิเคราะห์เนื้อหาของลิเกลูกบท” พบว่า รูปแบบและลีลาของลิเกลูกบทมีฉันทลักษณ์ที่ถูกต้องตามหลักของกลอนลิเก แต่บางบทไม่ตรงกับ ฉันทลักษณ์ทั้งหมดเนื่องจากกลอนลิเกเป็นกลอนที่ไม่เคร่งครัดสัมผัส เพียงแต่มีเสียงใกล้เคียงก็ถือว่าใช้ได้ บางครั้ง หากผู้แสดง ขับร้องกลอนสดก็อาจจะหาคำที่มาสัมผัสได้ไม่ทันจึงต้องใช้เสียงที่ใกล้เคียงและบางบทมี ลักษณะเป็นกลอนหัวเดียว สำหรับการใช้ภาษาของลิเกลูกบทนั้นผู้แสดงเป็นปฏิภาณกวีที่มีความ เชี่ยวชาญในด้านการใช้ภาษา มีการเลือกสรรคำไพเราะ ใช้สำนวนโวหาร และกวีโวหาร ได้เหมาะสมกับ เนื้อเรื่อง มีการใช้ภาพพจน์ ทำให้ผู้ชมได้รับรสภาษา และเกิดจินตนาการ สำหรับเนื้อหาทางด้านสังคม ผู้ แสดงสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของคนไทย ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับ ความเชื่อ ค่านิยม การศึกษา การเมือง การปกครอง และอาชีพของคนไทยได้อย่างชัดเจน

สุกัญญา สมไพบูลย์ (๒๕๔๓) ศึกษาเรื่อง “สัญญานิยมในสื่อการแสดง ลิเก ยุคโลกาภิวัตน์” พบว่า ลิเกมีพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา โดยการนำของเก๋ที่ยังคงเอกลักษณ์ของลิเก เช่น การร้องรานีเกลิง การแต่งกายแต่งหน้าที่สวยงาม และเนื้อเรื่องที่ยังคงเกี่ยวกับเจ้ามาผสมผสานกับความทันสมัยหรือกลยุทธ์ในการแสดงใหม่ ๆ เพื่อสร้างรายได้ เช่น การปรับปรุงเครื่องแต่งกายให้วิจิตรอลังการมากขึ้น นำเพลงลูกทุ่งมาช่วยหารายได้เปลี่ยนรูปแบบของรายการพิเศษ รวมทั้งการผันตัวเองไปเป็นนักร้องเพลงลูกทุ่งของนักแสดงลิเก ทั้งนี้เนื่องมาจากพลังสื่อมวลชน ความทันสมัย และการสร้างช่องทางความอยู่รอดของลิเก ส่วนสัญญานิยมในการแสดงนั้นเน้นที่ความสวยงามเป็นหลัก ทั้งการแต่งกาย แต่งหน้า เวที ฉาก แสง สี ซึ่งช่วยสร้างความเพลิดเพลินและความรื่นเริงทางอารมณ์ในการชมการแสดงได้ ผู้แสดงลิเกต้องมีความสามารถในการร้อง รำ มีปฏิภาณ ไหวพริบที่ดี มีลีลาเฉพาะตัวที่ดึงดูดคนดู สามารถนำเหตุการณ์รอบด้านมาผสมผสานกับการแสดง และสามารถสร้างปฏิสัมพันธ์กับคนดูได้ ในด้านคนดู มีความต้องการมาดูลิเก ๓ ลักษณะ คือ กลุ่มแรกมาเพื่อดูการแสดง กลุ่มที่สองมาเพื่อดูการแสดงและนักแสดง กลุ่มสุดท้ายมาเพื่อนักแสดงเป็นหลัก โดยมีความนิยมชื่นชมลิเก ๔ ประการ คือ ความนิยมในสัญญาด้านความงาม ความนิยมในคุณลักษณะของตัวละครและบทบาทการแสดง ความนิยมในศิลปะวิธีสัมพันธ์ของนักแสดงลิเก และความนิยมความสัมพันธ์พิเศษ

ฐปนรธรณ์ ต้นสกุล (๒๕๔๗) ศึกษาวิจัยเรื่อง “อาชีพลิเกในอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี” พบว่าการประกอบอาชีพลิเกได้รับพื้นฐานมาจากโขนและละครเป็นส่วนใหญ่ แหล่งผู้ประกอบอาชีพลิเกในอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี มีคณะลิเกจำนวน ๔๗ คณะ โดยเฉพาะตำบลปากแรดเป็นพื้นที่ที่มีลิเกประกอบอาชีพมากที่สุด เนื่องจากอยู่ในเขตเทศบาลเมืองบ้านโป่ง มีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่น เมื่อมีงานประจำปี งานประเพณี ต้องว่าจ้างให้คณะลิเกทำการแสดง จึงเป็นแหล่งที่คณะลิเกอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ในด้านวิถีชีวิต ผู้ที่ประกอบอาชีพลิเกมีอาชีพเสริมเป็นส่วนมาก เนื่องจากการประกอบอาชีพลิเกไม่ใช่อาชีพหลัก เพราะไม่มีการแสดงเป็นประจำ อาชีพส่วนใหญ่ของผู้ประกอบอาชีพลิเกคือ รับจ้างและค้าขาย ส่วนวิธีการประกอบอาชีพลิเก ในปัจจุบันมีสื่อเทคโนโลยีด้านการบันทึกเสียงหลายรูปแบบ ทำให้ลิเกต้องปรับตัวผสมผสานกับเพลงลูกทุ่ง เพลงสากล หมอลำให้เข้ากับยุคสมัย ภูมิปัญญาในการสืบทอดมี ๒ วิธีคือ สืบทอดโดยตรงกับครูหรือบิดามารดา และฝึกหัดด้วยตนเองโดยแอบจำวิธีการแสดงของคนอื่นมาทดลองจนเกิดความชำนาญแล้วจึงนำไปแสดง เรียกว่า “ครูพักลักจำ”

นิรมล เจริญหลาย (๒๕๔๗) ศึกษาเรื่อง “ชีวประวัติและกระบวนการทำรำลิเกของทองเจือ โสภิตศิลป์” พบว่าครูทองเจือ โสภิตศิลป์ เป็นศิลปินที่มีความสามารถในด้านศิลปะการแสดงลิเกทั้งตัวพระเอก ตัวนางเอก ตัวกษัตริย์ และยังสามารถขับร้องเพลงไทยเดิม และเพลงออกภาษาที่ใช้ในการแสดงลิเกได้หลายเพลง ซึ่งเป็นเพลงที่หาฟังได้ยากในปัจจุบัน รวมทั้งผลงานด้านการประพันธ์ทั้งบทลิเกที่ใช้แสดง ๖๘ เรื่อง และบทความทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการแสดงลิเกอีกมากมาย ในด้านกระบวนการทำรำครูทองเจือ โสภิตศิลป์ เป็นศิลปินลิเกที่อนุรักษ์กระบวนการทำรำที่รับสืบทอดมาจากศิลปินลิเกอาวุโสหลายท่าน ได้แก่ กระบวนทำรำเพลงเชิดตัวพระและตัวนาง ซึ่งถือได้ว่าเป็นกระบวนทำรำที่มีความสำคัญสำหรับตัวแสดงที่เป็นกษัตริย์ใช้แสดงเป็นเพลงแรกเมื่อตัวละครขึ้นเวที กระบวนทำรำเพลงเสมอตัวพระและตัวนางเป็นกระบวนทำรำที่มีความสำคัญเช่นเดียวกับเพลงเชิด แต่ใช้ประกอบ

ประกอบการเดินทางในระยะทางไกล กระบวนทำรำเพลงโอด ตัวพระและตัวนาง ซึ่งมีลักษณะการรำที่เรียกว่า ดอกไม้ไหว เป็นลักษณะการรำสะดุ้งตัว ถือเป็นลักษณะเฉพาะที่สืบทอดจากครูตึก เสือสง่า กระบวนทำรำไม้รบไทย หรือไม้รบดาบ ๕ ไม้ กระบวนทำรำไม้รบจีน หรือไม้รบทวน ๗ ไม้ ซึ่งพบว่า กระบวนทำรำบางท่า ลีเกณณะอื่นๆ ยังคงใช้แสดงอยู่ ส่วนลักษณะการแสดงกระบวนทำรำไม้รบไทยและไม้รบจีนของครูทองเจือ โสภิตศิลป์ จะแสดงต่อเนื่องกันตั้งแต่ไม้รบที่หนึ่ง ถึงไม้รบสุดท้าย ในแต่ละไม้รบ จะมีกระบวนทำรำหลัก ๑ ท่าที่แตกต่างกันในแต่ละไม้ และมีท่ารำเชื่อมที่เหมือนกันทุกไม้ ซึ่งกระบวนทำรำเหล่านี้ไม่พบในการแสดงลิเกในปัจจุบัน นับว่าครูทองเจือ โสภิตศิลป์ เป็นทั้งนาฏยศิลปินและนักวิชาการที่มีบทบาทสำคัญอีกท่านหนึ่งต่อวงการลิเก ในการอนุรักษ์และสืบทอด การแสดงพื้นบ้าน และสร้างสรรค์งานวรรณกรรมนาฏศิลป์ให้เป็นที่ประจักษ์ในสังคมไทย

กรองแก้ว แร่งเพ็ชร (๒๕๔๙) ศึกษาวิจัยเรื่อง “องค์ประกอบการแสดงลีเกณณะพรเทพ พรทิว” ในด้านชีวประวัติและผลงานพบว่า พรเทพ พรทิวเป็นศิลปินลิเกที่ได้เรียนรู้ ได้รับการถ่ายทอด และได้สั่งสมประสบการณ์มาเป็นเวลายาวนาน จนสามารถแสดงออกเผยแพร่สู่ประชาชนให้ซาบซึ้ง ถึงคุณค่าของศิลปะพื้นบ้านแขนงนี้ได้เป็นอย่างดี เชี่ยวชาญ มีการสร้างสรรค์ ประยุกต์ผลงานให้สอดคล้อง เหมาะสมกับสถานการณ์และยุคสมัยจนเป็นที่ยอมรับของสังคมอย่างกว้างขวางในปัจจุบัน ด้านองค์ประกอบและรูปแบบในการแสดงพบว่า ลีเกณณะพรเทพ พรทิว มีองค์ประกอบที่ทำให้สามารถสร้างสรรค์ผลงานการแสดงออกมาได้จนเป็นที่ประทับใจของผู้ชมอย่างมาก และมีรูปแบบการแสดงที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ส่วนการวิเคราะห์บทเพลงที่ใช้ประกอบการแสดงนั้นพบว่า เพลงรานีเกลิง ของลีเกณณะพรเทพ พรทิว เป็นเพลงที่มีความไพเราะเป็นเลิศ เป็นบทเพลงเฉพาะที่ปรากฏอยู่แต่ในการแสดงลิเกเท่านั้น ใช้บรรเลงนำหรือส่งร้อง และบรรเลงรับร้องตอนท้ายด้วย เป็นการทอดเสียงเข้าไปรับกับสองวรรคสุดท้ายของเนื้อร้องได้เป็นอย่างดี นับว่าเป็นความเหมาะสมอย่างกลมกลืน ก่อให้เกิดความไพเราะ มีความนุ่มนวลเข้มข้นในกลอนเพลง และมีความหลากหลาย จึงประจักษ์ได้ว่า เพลงรานีเกลิงเป็นผลงานที่ดีต่อการดนตรีไทย และควรค่าแก่การอนุรักษ์สืบไป

กนิษฐา เทพสุด. (๒๕๕๐) ศึกษาเรื่อง “การปรับประสานสื่อพื้นบ้าน ลิเก ผ่านทางสื่อโทรทัศน์ : กรณีศึกษารายการลิเกรวมดาวดารา ทางสถานีวิทยุโทรทัศน์กองทัพบก ช่อง ๕” พบว่า การแสดงลิเกในรายการลิเกรวมดาวดาราได้เริ่มขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ลิเกได้มีการพัฒนารูปแบบให้ทันสมัยขึ้น ไม่ว่าจะเป็นในส่วนเครื่องแต่งกาย การอึงสู่มวลชนในการหารายได้และชื่อเสียง และได้นำผู้ที่มีชื่อเสียงในวงการบันเทิงเป็นแขกรับเชิญ แต่ยังคงเอกลักษณ์ของลิเกไว้ เช่น การร้องด้วยรานีเกลิง ในส่วนของเนื้อหาที่ยังคงแสดงเกี่ยวกับการสู้รบ ชิงเมือง ชิงเมีย (รัก รบ โศก ตลก) ไว้โดยอาจจะมีเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมด้วย ด้านขั้นตอนการผลิตรายการโทรทัศน์มีการนำเสนอความเป็นตัวเองของผู้แสดง ลิเกพยายามแสดงออกถึงความเป็นลิเกมากที่สุดด้วยการรำที่อ่อนช้อย คำร้องและการเจรจาหวังให้ผู้ชมมีอารมณ์ร่วมในขณะที่ทำการแสดงเป็นกึ่งละครโทรทัศน์ มีการใช้เทคโนโลยีเข้ามามีส่วนร่วมด้วย นั่นคือการบันทึกเทป ส่วนฝ่ายผลิตรายการจะใช้เทคนิคเกี่ยวกับกล้องที่ใช้จับภาพแทนสายตาผู้ชมจับภาพทั้งการเคลื่อนไหว ขนาด และมุมภาพ เพื่อให้สื่อถึงความรู้สึกที่สมจริง ดังนั้นทั้งสองฝ่ายจะต้องเข้าใจถึงขั้นตอนการผลิตรายการ ซึ่งได้จากการลงมือทำจริง และวิธีครูพักลักจำ เป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าเรื่องของลิเกนั้นนอกจากจะได้รับความนิยมนิยมจากประชาชนทั่วไปในฐานะเป็นมหรสพที่สร้างความสุข ความเพลิดเพลินแล้ว ในด้านวิชาการก็มีผู้ให้ความสนใจศึกษาค้นคว้าวิจัยเพื่อเผยแพร่สู่สังคมอย่างกว้างขวางอีกด้วย

๔. แนวคิดเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (๒๕๕๑ : ๗ - ๘) กล่าวถึงปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไว้ สรุปได้ว่า

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่ชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่ และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและการบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์

ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน ขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับให้มีจิตสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ตลอดจนดำเนินชีวิตด้วยความอดทน มีความเพียร มีสติ และความรอบคอบเพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

หลักแนวคิดของเศรษฐกิจพอเพียง

การพัฒนาตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง คือ การพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทางสายกลางและความไม่ประมาท โดยคำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ตลอดจนใช้ความรู้ความรอบคอบ และคุณธรรมประกอบการวางแผนการตัดสินใจและการกระทำ

คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง (๒๕๔๙ : ๓๕) กล่าวว่า ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีหลักพิจารณาอยู่ ๕ ส่วน ดังนี้

๑. กรอบแนวคิด เป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนในทางที่ควรจะเป็น โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลา และเป็นกรอบโลกเชิงระบบที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัยวิกฤติเพื่อความมั่นคงและความยั่งยืนของการพัฒนา

๒. คุณลักษณะ เศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติตนได้ในทุกระดับ โดยเน้นการปฏิบัติบนทางสายกลาง และการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน

๓. คำนียาม ความพอเพียงจะต้องประกอบด้วย ๓ คุณลักษณะพร้อม ๆ กัน ดังนี้

ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไป และไม่มากเกินไปโดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ

ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้นจะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผลโดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ

การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นโดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่าง ๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งไกลและใกล้

๔. เงื่อนไข การตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้นต้องอาศัยทั้งความรู้ และคุณธรรมพื้นฐาน กล่าวคือ

เงื่อนไขความรู้ ประกอบด้วย ความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างรอบด้าน ความรอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกัน เพื่อประกอบการวางแผนและความระมัดระวังในขั้นปฏิบัติ

เงื่อนไขคุณธรรม ที่จะต้องเสริมสร้างประกอบด้วย มีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริตและมีความอดทน มีความเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต

๕. แนวทางปฏิบัติ/ผลที่คาดว่าจะได้รับ จากการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ คือ การพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน พร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ความรู้และเทคโนโลยี

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (๒๕๕๐ : ๖๐ - ๖๑) กล่าวถึงปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไว้ สรุปได้ว่า

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานแนวทาง “ทฤษฎีใหม่” ให้กับประชาชนเพื่อเป็นฐานทางความคิดไปสู่หลักคิด “เศรษฐกิจพอเพียง” คือ “พอประมาณ มีเหตุผล และสร้างภูมิคุ้มกันได้” เป็นกระแสการพัฒนาที่สำคัญยิ่งในหมู่ประชาชนระดับรากแก้วของสังคมไทยทั้งเศรษฐกิจพอเพียงทฤษฎีใหม่ และวิสาหกิจชุมชน มีเป้าหมายใกล้เคียงกันคือการพึ่งพาตนเองได้ ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ ๕ ด้านคือ

๑. พึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ มีผลผลิตเพื่อยังชีพและนำส่วนที่เหลือเข้าร่วมกับการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนและของชาติตามลำดับ

๒. พึ่งตนเองทางสังคม ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เรียนรู้ แลกเปลี่ยนความรู้และทำในสิ่งที่ได้เรียนรู้ เพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีและมีคุณธรรมทางสังคมเป็นเครื่องกำกับ

๓. พึ่งตนเองด้านทรัพยากรธรรมชาติ พัฒนาคุณภาพของคน ค้นหาทรัพยากรในชุมชนและพัฒนาให้เกิดประโยชน์สูงสุด บนรากฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อให้ประโยชน์ตกอยู่กับคนไทยด้วยกัน

๔. พึ่งตนเองด้านเทคโนโลยี เช่น ระบบการลบน้ำทดน้ำในอ่างเก็บน้ำโดยไม่ต้องใช้เครื่องสูบน้ำ สมุนไพรทดแทนผงซักฟอกเคมี และกักหนน้ำช่วยพัฒนา ประดิษฐ์กรรมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ได้รับรางวัลระดับโลก ล้วนเป็นตัวอย่างของเทคโนโลยีท้องถิ่นที่ช่วยให้ไม่ต้องซื้อหาเครื่องใช้ราคาแพง และทำให้ประเทศชาติไม่เสียดุลการค้า

๕. พึ่งตนเองทางด้านจิตใจ ยึดหลักธรรมทางศาสนาหล่อหลอมการดำเนินชีวิตอย่างสม่ำเสมอ เพื่อยกระดับจิตใจให้เกิดความสงบสุข รู้รักสามัคคี

การนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในชีวิตประจำวันมีหัวใจสำคัญอยู่ที่การเชื่อมโยงคุณค่าเศรษฐกิจพอเพียงให้เข้ากับคุณค่าทางศาสนาและวัฒนธรรมของคนและสังคม โดยต้องนำมาปฏิบัติจริงเป็นรูปธรรมเท่านั้น จึงจะนำสังคมและตนเองให้เจริญรอยตามเบื้องพระยุคลบาทได้อย่างแท้จริง

พิธีฐิติ อัครธรรม (๒๕๔๙ : ๙) กล่าวว่า เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาชี้แนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง มีความพอเพียง รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวพอสมควรต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ซึ่งจะต้องอาศัยความรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังในการนำวิชาต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและดำเนินการทุกชั้นตอน

อภิชัย พันธเสน (๒๕๔๙ : ๘๙) กล่าวว่า เศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดที่ยึดหลักทางสายกลาง คำว่า ความพอเพียง นั้นหมายถึง ความพร้อมที่จะจัดการกับผลกระทบที่เกิดขึ้นจากทั้งภายนอกและภายใน ระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงยังสามารถมองได้ว่าเป็นปรัชญาในการดำรงชีวิตให้มีความสุขที่จำเป็นต้องใช้ทั้งความรู้ ความเข้าใจ ผนวกกับคุณธรรมในการดำเนินชีวิต เศรษฐกิจพอเพียงไม่ใช่เพียงการประหยัด แต่เป็นการดำเนินชีวิตอย่างชาญฉลาด และสามารถอยู่ได้แม้ในสภาพที่มีการแข่งขันและการไหลบ่าของโลกาภิวัตน์ นำสู่ความสมดุล มั่นคง และยั่งยืนของชีวิต เศรษฐกิจ และสังคม

ประเวศ วะสี (๒๕๔๔ : ๑๑๑ - ๑๑๓) อธิบายเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงไว้ สามารถสรุปได้ดังนี้

เศรษฐกิจพอเพียง ไม่ได้แปลว่า ไม่เกี่ยวข้องกับใคร ไม่ค้าขาย ไม่ส่งออก ไม่ผลิตเพื่อคนอื่น ไม่ทำเศรษฐกิจมหภาค หากแต่หมายถึงความเพียงพออย่างน้อย ๗ ประการ ดังนี้

๑. การพอเพียงสำหรับทุกคน ทุกครอบครัว ไม่ใช่เศรษฐกิจแบบทอดทิ้งกัน
๒. จิตใจพอเพียง ทำให้รักและเอื้ออาทรคนอื่นได้ คนที่ไม่พอจะรักคนอื่น ๆ ไม่เป็นและทำลายกันมาก
๓. สิ่งแวดล้อมพอเพียง การอนุรักษ์และเพิ่มพูนสิ่งแวดล้อมทำให้ยังชีพและทำมาหากินได้ เช่น ทำเกษตรผสมผสาน ซึ่งได้ทั้งอาหาร ได้ทั้งสิ่งแวดล้อม และได้ทั้งเงิน

๔. ชุมชนเข้มแข็งพอเพียง การรวมตัวกันเป็นชุมชนที่เข้มแข็งจะทำให้สามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ เช่น ปัญหาสังคม ปัญหาความยากจน หรือปัญหาสิ่งแวดล้อม

๕. ปัญญาพอเพียง มีการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ และปรับตัวได้อย่างต่อเนื่อง

๖. การอยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมพอเพียง วัฒนธรรมหมายถึง วิถีชีวิตของกลุ่มคนที่สัมพันธ์อยู่กับสิ่งแวดล้อมที่หลากหลาย เศรษฐกิจควรสัมพันธ์และเติบโตขึ้นจากฐานทางวัฒนธรรมจึงจะมั่นคง

๗. การมีความมั่นคงพอเพียง ไม่ใช่ใช้วูบวาบ เดียวจนเดียวรวบแบบกะทันหัน เดียวตงานไม่มีกิน ไม่มีใช้ ถ้าเป็นแบบนี้ประสาหมนุษย์คงทนไม่ไหวต่อความผันผวนที่เกิดขึ้นจึงทำให้สุขภาพจิตเสียเครียด เพี้ยน รุนแรง ฆ่าตัวตาย ดิตยา เศรษฐกิจพอเพียงที่มั่นคงทำให้สุขภาพจิตดี

เมื่อทุกอย่างพอเพียงก็เกิดความสมดุล ความสมดุลคือ ความเป็นปกติและความยั่งยืน นี่คือนิยามเศรษฐกิจทางสายกลาง หรือเศรษฐกิจแบบมีขั้วมาปฏิบัติ เพราะเชื่อมโยงทุกเรื่องเข้าด้วยกัน ทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ที่จริงคำว่า เศรษฐกิจ เป็นคำที่มีความหมายที่ดี หมายถึง ความเจริญที่เชื่อมโยงกาย ใจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกัน

แต่ได้มีการนำเอาคำว่า เศรษฐกิจ ไปใช้ในลักษณะแบบแยกส่วน ที่หมายถึงการแสวงหาเงินเท่านั้น เมื่อแยกส่วนก็ทำลายส่วนอื่น ๆ จนเสียสมดุลและเกิดวิกฤติ

สนม นครูเมือง (๒๕๕๑ : ๔๓ - ๔๕) ศึกษาวิเคราะห์วิถีชีวิตความพอเพียงที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านเขตภาคเหนือตอนล่าง โดยนำกรอบแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ และเอกสารผลงานวิจัยต่าง ๆ มาเป็นเกณฑ์วิเคราะห์ ประกอบด้วย ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว สามารถจำแนกได้ ดังนี้

๑. ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและมากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ซึ่งมีการแสดงพฤติกรรม ดังนี้

- ๑.๑ การประหยัด
- ๑.๒ การใช้จ่ายเท่าที่จำเป็น
- ๑.๓ การไม่เป็นหนี้สิน
- ๑.๔ การพึ่งตนเอง
- ๑.๕ การไม่โลภ และไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น
- ๑.๖ การพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่
- ๑.๗ การแบ่งปันและการเสียสละ
- ๑.๘ การรู้จักประสานประโยชน์
- ๑.๙ การซื่อสัตย์สุจริต
- ๑.๑๐ การใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอย่างคุ้มค่า

๒. ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับความพอเพียงนั้นจะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ ซึ่งมีการแสดงพฤติกรรมดังต่อไปนี้ ดังนี้

- ๒.๑ การตัดสินใจด้วยปัญญา
- ๒.๒ การฟังความคิดเห็นและไตร่ตรองอย่างรอบคอบ
- ๒.๓ การวางแผนและร่วมกันในการวางแผน
- ๒.๔ การปรึกษาหารือ การใช้เหตุผลและการแก้ปัญหาอย่างถูกต้องเหมาะสม
- ๒.๕ การเคารพในสิทธิ เสรีภาพของผู้อื่น
- ๒.๖ การไม่ถือตนเป็นใหญ่
- ๒.๗ การเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน
- ๒.๘ การอภิปรายชี้แจงให้เข้าใจ
- ๒.๙ การพิจารณาคัดเลือกบุคคลที่เหมาะสม
- ๒.๑๐ การรู้จักเสียสละประโยชน์ส่วนน้อยของตนเพื่อประโยชน์ส่วนใหญ่

๓. การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและความเสี่ยงจากการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล พร้อมทั้งสามารถปรับตัวให้อยู่ในสังคมอย่างมีความสุข ซึ่งมีการแสดงพฤติกรรม ดังนี้

- ๓.๑ การไม่ประมาท
- ๓.๒ การอดทน อดกลั้น มั่นคง และการรอ
- ๓.๓ การรู้จักการผิดหวังและสมหวัง

๓.๔ การไม่หลงใหลในอบายมุข

๓.๕ การมีสติ และการยับยั้งชั่งใจ

๓.๖ การมีคุณธรรม

๓.๗ การยึดมั่นตามครรลองของกฎหมาย และประเพณีที่ติงามของสังคม

๓.๘ การดำเนินงานตามศักยภาพเป็นไปตามขั้นตอนเพื่อให้เกิดความก้าวหน้า

โดยไม่ทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อน

๓.๙ การพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทางด้านวัตถุ

สังคม สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม ตลอดจนความก้าวหน้าทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์

๓.๑๐ การพัฒนาและปรับปรุงตัวเองให้อยู่ในสังคมอย่างมีความสุข

จากกรอบแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงอันประกอบด้วยความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ดังกล่าว จะเห็นว่าสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการแสดงลิเกได้เป็นอย่างดี ดังนั้นในการศึกษาเรื่องแนวทางการพัฒนาลิเกที่ได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ศิลปินลิเกและผู้เกี่ยวข้องนั้น ผู้วิจัยจึงตั้งคำถามเกี่ยวกับการนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตด้วย

ในบทที่ ๒ ที่ว่าด้วยการทบทวนวรรณกรรมนี้ ผู้วิจัยนำมาสร้างกรอบแนวคิดเพื่อเป็นการสรุปสาระ ดังปรากฏในแผนภูมิต่อไปนี้

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง ลิเก : การอนุรักษ์ และพัฒนาตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียงครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ทำการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร (Documents) และเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Study) ซึ่งมีขอบเขตและขั้นตอนวิธีการดำเนินการวิจัยดังนี้

๑. ขอบเขตของการวิจัย

- ๑.๑ เนื้อหา
- ๑.๒ วิธีวิจัย
- ๑.๓ ระยะเวลา
- ๑.๔ พื้นที่วิจัย
- ๑.๕ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

๒. การดำเนินการวิจัย

- ๒.๑ เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๒.๒ การดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๒.๓ การจัดกระทำข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล
- ๒.๔ การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้จัดแบ่งขอบเขตออกเป็น ๕ ด้าน ดังนี้

๑. เนื้อหา

ผู้วิจัยแบ่งเนื้อหาของการศึกษาเป็น ๓ ส่วน คือ

๑.๑ ศึกษาองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก ได้แก่ ภูมิปัญญาทางภาษา ในการประพันธ์เรื่องและการขับร้อง ภูมิปัญญาด้านนาฏศิลป์ ภูมิปัญญาด้านการใช้เพลงและดนตรี ภูมิปัญญาด้านการแต่งกาย แต่งหน้า และภูมิปัญญาด้านเวที ฉาก แสงและเสียง

๑.๒ ศึกษาภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก ได้แก่ ขนบประเพณี ค่านิยมและความเชื่อ การสะท้อนวิถีชีวิตความเป็นไทย การใช้ภาษา วรรณคดีและวรรณกรรม ศิลปกรรม ด้านนาฏศิลป์ ดนตรี จิตรกรรม และการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม

๑.๓ ศึกษาแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาศิลปะการแสดงลิเกตามมิติวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

๒. วิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร (Documents) และข้อมูลภาคสนาม (Field Study) ในส่วนข้อมูลเอกสารได้เก็บรวบรวมข้อมูลจากหนังสือ ตำรา เอกสาร งานวิจัย แถบบันทึกเสียง ภาพถ่าย และ วิซีดีจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ได้แก่ หอสมุดแห่งชาติ หอสมุดสถาบันอุดมศึกษา ส่วนข้อมูลภาคสนามใช้วิธีการสังเกต การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม นำมาจัดหมวดหมู่ด้วยวิธีการจำแนก และจัดระบบข้อมูล

เกี่ยวกับภูมิปัญญา ภาพสะท้อนทางวัฒนธรรม รวมทั้งแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาศิลปะ

๓. ระยะเวลา

การวิจัยครั้งนี้เริ่มตั้งแต่เดือนกรกฎาคม ๒๕๕๓ ถึง เดือนมิถุนายน ๒๕๕๔

๔. พื้นที่วิจัย

ผู้วิจัยคัดเลือกพื้นที่วิจัยแบบเจาะจง ได้แก่ จังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดอ่างทอง เหตุผลที่พิจารณาเลือก ๒ จังหวัดนี้เป็นตัวแทนจังหวัดอื่น ๆ ในเขตภาคกลางเนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีคณะลิเกอยู่เป็นจำนวนมาก และมีการจัดทาลิเกมาแสดงในงานเฉลิมฉลองต่าง ๆ อยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นงานวัด งานของหน่วยราชการ เอกชน รวมถึงงานของประชาชนชาวบ้านทั่วไปด้วย นอกจากนี้ประชาชนส่วนใหญ่ยังให้ความสนใจชมลิเกเป็นมหรสพสำคัญ และที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือทั้งสองจังหวัดนี้มีวิทยาลัยนาฏศิลป์ ซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาที่ให้ความรู้ด้านนาฏศิลป์ดนตรีไทย การแสดงพื้นบ้าน รวมถึงการแสดงลิเกด้วย นับว่าจังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดอ่างทองเป็นพื้นที่ที่ยังมีการอนุรักษ์ เผยแพร่ และสืบสานศิลปะการแสดงลิเกมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

๕. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประกอบด้วย บุคลากรผู้ให้ข้อมูล (Key-informants) ได้แก่ ศิลปินลิเก และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) และใช้กลุ่มตัวอย่างเป็นรายบุคคล ดังนี้

๕.๑ คณะลิเก จำนวน ๓ คณะ ใช้วิธีคัดเลือกแบบเจาะจง ได้แก่ คณะพรเทพ พรทวี คณะเฉลิมชัย มาลัยนาค และคณะศรธรรม น้ำเพชร เหตุผลที่เลือกคณะลิเก ๓ คณะนี้เป็นตัวแทนของประชากรที่ใช้ศึกษาเนื่องจากเป็นคณะลิเกมีชื่อเสียง และเป็นที่ยอมรับของประชาชนส่วนใหญ่ในปัจจุบัน โดยศึกษาข้อมูลจากการที่มีผู้ติดต่อจัดหาไปแสดงตามงานต่าง ๆ จำนวนมาก และการแสดงแต่ละครั้งก็มีประชาชนให้ความสนใจมาชมเป็นจำนวนมากด้วยเช่นกัน ถึงแม้คณะลิเกทั้งสามคณะดังกล่าวจะมีภูมิภูลำเนาอยู่ในจังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดอ่างทอง แต่คณะลิเกทั้ง ๓ คณะนี้ม้งานแสดงอยู่ในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดอ่างทองมากกว่าคณะอื่น แสดงให้เห็นว่าลิเกทั้งสามคณะดังกล่าวได้รับความนิยมจากประชาชนในจังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดอ่างทองเป็นอย่างมาก ดังนั้นการกำหนดพื้นที่วิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยพิจารณาจากการเป็นพื้นที่ที่มีการแสดงลิเกมาก ถึงแม้จะเป็นคณะลิเกที่มาจากพื้นที่อื่นก็ตาม แต่ถือว่าแสดงอยู่ในเขตพื้นที่ที่กำหนดเป็นขอบเขตของการวิจัย

เหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งในการพิจารณาเลือกคณะลิเกทั้งสามคณะดังกล่าว เป็นตัวแทนในการศึกษา เนื่องจากเป็นคณะลิเกที่มีองค์ประกอบและรูปแบบการแสดงที่สามารถจะศึกษาด้านภูมิปัญญาและภาพสะท้อนวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ได้อย่างชัดเจน โดยมีลักษณะของการรักษาแบบแผนการแสดงลิเกแบบดั้งเดิม และบางส่วนมีการเปลี่ยนแปลงพัฒนาไปตามกาลเวลา สภาพสังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งผู้วิจัยเชื่อว่าข้อมูลที่ได้จากการศึกษาจากกลุ่มที่เลือกครั้งนี้จะเป็นข้อมูลที่เที่ยงตรงชัดเจน เชื่อถือได้ และเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาในครั้งนี้อย่างแท้จริง

สำหรับผู้ให้ข้อมูลในคณะลิเกทั้ง ๓ คณะ ประกอบด้วยบุคคลต่อไปนี้

๕.๑.๑ หัวหน้าคณะ หรือผู้จัดการคณะลิเก จำนวน ๓ คน

๕.๑.๒ ศิลปินลิเก จำนวน ๒๐ คน แบ่งเป็นชาย ๑๐ คน หญิง ๑๐ คน

๕.๑.๓ ผู้บรรเลงดนตรีในคณะลิเก จำนวน ๖ คน

- ๕.๒ ผู้เกี่ยวข้อง (Casual Informants) จำนวน ๑๑ คน ประกอบด้วย
  - ๕.๒.๑ นักวิชาการด้านนาฏศิลป์ ดนตรี และการแสดงพื้นบ้าน จำนวน ๓ คน
  - ๕.๒.๒ เจ้าภาพ หรือเจ้าของงานที่ติดต่อจัดหาลิเกไปแสดง จำนวน ๕ คน
  - ๕.๒.๓ ผู้จัดทำ หรือจัดจำหน่ายวีซีดีการแสดงลิเก จำนวน ๓ คน
- ๕.๓ ประชาชนทั่วไป จำนวน ๔๐ คน
  - ๕.๓.๑ ผู้ชมที่เป็นนักเรียน นักศึกษา หรือเยาวชน จำนวน ๑๐ คน
  - ๕.๓.๒ ผู้ชมที่เป็นครู อาจารย์ หรือข้าราชการ จำนวน ๑๐ คน
  - ๕.๓.๓ ผู้ชมที่เป็นประชาชนทั่วไป จำนวน ๒๐ คน

การดำเนินการวิจัย

๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ เครื่องมือหรือวิธีการที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลประกอบด้วย การสังเกต การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม ซึ่งมีรายละเอียดวิธีการดังนี้

๑. การสังเกต (Observation) ผู้วิจัยไปเฝ้าดู ชม ฟังการแสดงลิเกตามงานต่าง ๆ เพื่อทำความเข้าใจ รู้จัก และได้ข้อมูลที่ต้องการซึ่งสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยโดยใช้วิธีการสังเกต ๒ วิธี ดังนี้

๑.๑ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ผู้วิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมอยู่ในคณะลิเกทั้งในเวลาแสดงและนอกเวลาแสดง เพื่อสังเกตพฤติกรรม หรือสภาพเหตุการณ์ ความเป็นไปในลักษณะต่าง ๆ ที่ดำเนินอยู่ในขณะนั้น ๆ ตั้งแต่ต้นจนจบ ศึกษาองค์ประกอบและรูปแบบการแสดงของคณะลิเก กระบวนการทำงานของคณะลิเก รวมทั้งผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยมีการบันทึกข้อมูลจากการสังเกตไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อนำมาเป็นข้อมูลการวิจัยต่อไป

๑.๒ การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation) ผู้วิจัยเข้าไปร่วมกิจกรรมของชุมชนซึ่งมีการแสดงลิเกในงาน เช่น งานประจำปีของวัด งานปิดทองฝังลูกนิมิต หรืองานที่หน่วยงานต่าง ๆ จัดขึ้น รวมถึงงานตามบ้านของประชาชนด้วย ทั้งนี้ผู้วิจัยมิได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับคณะลิเก เพียงแต่สังเกตอยู่ห่าง ๆ นอกจากสังเกตเกี่ยวกับคณะลิเกแล้ว ยังสังเกตเกี่ยวกับสภาพทั่วไป เช่น การมีส่วนร่วมของประชาชน สภาพแวดล้อมของชุมชนวิถีชีวิตของคนในชุมชน เป็นต้น หลังจากสังเกตแล้วมีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อนำมาเป็นข้อมูลการวิจัยต่อไป

๒. การสัมภาษณ์ (Interviews) ผู้วิจัยเข้าไปสนทนา พูดคุยกับบุคคลที่เกี่ยวข้องเพื่อให้ได้คำตอบ และข้อคิดเห็นที่ต้องการซึ่งสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ ๒ วิธี ดังนี้

๒.๑ การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) ผู้วิจัยกำหนดประเด็นคำถามไว้ชัดเจน สำหรับถามบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยในครั้งนี้ได้แก่ หัวหน้าคณะ ศิลปินลิเก ผู้บรรเลงดนตรี นักวิชาการ เจ้าภาพ ผู้จัดทำหรือจัดจำหน่ายวีซีดีการแสดงลิเก และประชาชนทั่วไป ซึ่งเป็นคำถามเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไป ประวัติความเป็นมาของคณะลิเก องค์ประกอบและรูปแบบในการแสดงลิเก การสร้างสรรค์ผลงาน ความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงด้านภูมิปัญญาและภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก การนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้กับการแสดงลิเก

ปัญหา อุปสรรคในการแสดงลิเกและวิถีแก้ไข แนวทางหรือวิธีการอนุรักษ์และพัฒนาศิลปะการแสดงลิเกให้คงอยู่สืบไป เป็นต้น

การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างนี้ ผู้วิจัยออกแบบสัมภาษณ์เป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนที่หนึ่งเป็นข้อมูลเกี่ยวกับผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ ส่วนที่สองเป็นประเด็นคำถาม หลังจากนั้นนำไปให้ผู้เชี่ยวชาญด้านการแสดงลิเกและการใช้ภาษาไทย จำนวน ๓ ท่านช่วยพิจารณาตรวจสอบความถูกต้อง เหมาะสมแล้วนำมาปรับแก้ไขตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญ หลังจากนั้นจึงนำไปใช้เป็นเครื่องมือในการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง

สำหรับผู้เชี่ยวชาญด้านการแสดงลิเกและการใช้ภาษาไทย ๓ ท่าน ได้แก่

๑. นายบุญเลิศ นางพินิจ ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ลิเก) ประจำปี พ.ศ. ๒๕๓๙

๒. นายวิโรจน์ วีระวัฒนานนท์ ศิลปินลิเก และผู้ใช้ภาษาไทยดีเด่น ประจำปี ๒๕๕๑ ของกรมส่งเสริมวัฒนธรรม

๓. นางสาวระพีพรรณ สิริสาร ศิลปินลิเก และข้าราชการครูวิทยาลัยนาฏศิลป์

๒.๒ การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non-Structure Interview) เป็นคำถามที่ผู้วิจัยไม่ได้กำหนดประเด็นไว้ล่วงหน้า แต่มีการเพิ่มเติมจากคำถามที่ตั้งไว้แล้วเพื่อให้ได้รายละเอียดในสิ่งที่ต้องการสมบูรณ์ครบถ้วนมากขึ้น

๓. แบบสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ผู้วิจัยคัดเลือกกลุ่มบุคคล ๒ กลุ่มได้แก่ กลุ่มศิลปินลิเก และกลุ่มประชาชนที่เป็นผู้ชม มาร่วมสนทนา แสดงความคิดเห็นในประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์และขอบเขตด้านเนื้อหาของการวิจัย ทั้งนี้เพื่อศึกษาความคิดเห็นและเสนอแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาด้านการแสดงลิเก การนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ รวมทั้งข้อเสนอแนะอื่น ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัยซึ่งแตกต่างไปจากข้อมูลที่ได้รับจากการสัมภาษณ์รายบุคคล

๒. การดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลตามขั้นตอน ดังนี้

๑. การเก็บข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Documentary Research) โดยรวบรวมข้อมูลความรู้จากหนังสือ เอกสาร ตำรา บทความ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ สื่อวีซีดี ภาพถ่าย และสื่ออินเทอร์เน็ต สำหรับแหล่งข้อมูลที่ผู้วิจัยใช้ดำเนินการเก็บข้อมูลได้แก่ ห้องสมุดวิทยาลัยนาฏศิลป์สุพรรณบุรี หอสมุดแห่งชาติจังหวัดสุพรรณบุรี เฉลิมพระเกียรติ สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยนครสวรรค์พิชญ์โลก

๒. การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม (Field Research) โดยใช้วิธีการสังเกต สัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่มกับกลุ่มเป้าหมายโดยตรง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้อง ชัดเจน และเป็นประโยชน์ สำหรับกลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ได้แก่ หัวหน้าคณะ ศิลปินลิเก ผู้บรรเลงดนตรี นักวิชาการ เจ้าภาพผู้จัดทำหรือจัดจำหน่ายวีซีดีการแสดงลิเก และประชาชนทั่วไป สถานที่ที่ผู้วิจัยดำเนินการเก็บข้อมูลภาคสนาม ได้แก่ บ้านของกลุ่มเป้าหมาย และวัดต่าง ๆ ซึ่งเป็นสถานที่จัดงานที่มีการแสดงลิเก โดยสถานที่เหล่านี้อยู่ในเขตพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดอ่างทอง

สำหรับการเดินทางไปเก็บข้อมูลโดยชมการแสดงลิเกนั้น ผู้วิจัยมีโอกาสชมการแสดงลิเก จำนวน ๑๐ ครั้ง ดังนี้

ครั้งที่ ๑ ชมการแสดงลิเกคณะพรเทพ พรทวี เมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๓ ณ ลานตาก ข้าวเดชา ตำบลสาละ อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี

ครั้งที่ ๒ ชมการแสดงลิเกคณะศรธรรม น้ำเพชร เมื่อวันที่ ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๓ ณ วัดยาง ตำบลศรีประจันต์ อำเภศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี

ครั้งที่ ๓ ชมการแสดงลิเกคณะพรเทพ พรทวี เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม ๒๕๕๓ ณ โรงสีทรัพย์แสงทอง ตำบลบ้านโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี

ครั้งที่ ๔ ชมการแสดงลิเกคณะศรธรรม น้ำเพชร เมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๕๕๓ ณ วัดวังห้ว ตำบลวังห้ว อำเภอสามชูก จังหวัดสุพรรณบุรี

ครั้งที่ ๕ ชมการแสดงลิเกคณะเฉลิมชัย มาลัยนาค เมื่อวันที่ ๓๐ ธันวาคม ๒๕๕๓ ณ วัดสิงห์ ต.ศาลเจ้าโรงทอง อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง

ครั้งที่ ๖ ชมการแสดงลิเกคณะพรเทพ พรทวี เมื่อวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔ ณ วัดศรีจันทร์ ตำบลมดแดง อำเภศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี

ครั้งที่ ๗ ชมการแสดงลิเกคณะพรเทพ พรทวี เมื่อวันที่ ๔ มีนาคม ๒๕๕๔ ณ วัดสุขเกษม ตำบลบางใหญ่ อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี

ครั้งที่ ๘ ชมการแสดงลิเกคณะศรธรรม น้ำเพชร เมื่อวันที่ ๑๙ มีนาคม ๒๕๕๔ ณ วัดสาละ ตำบลสาละ อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี

ครั้งที่ ๙ ชมการแสดงลิเกคณะเฉลิมชัย มาลัยนาค เมื่อวันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๕๔ ณ วัดกำแพงฉวี ตำบลห้วยคันแหลน อำเภวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง

ครั้งที่ ๑๐ ชมการแสดงลิเกคณะศรธรรม น้ำเพชร เมื่อวันที่ ๒ เมษายน ๒๕๕๔ ณ วัดบางใหญ่ ตำบลบางใหญ่ อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี

๓. การจดบันทึก (Field Note) ระหว่างที่ดำเนินการเก็บข้อมูลจากเอกสาร และเก็บข้อมูลภาคสนามนั้น ผู้วิจัยได้จดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร โดยใช้อุปกรณ์ช่วยเพิ่มเติมรายละเอียด เช่น สมุดบันทึก กล้องถ่ายรูป เครื่องบันทึกเสียง และเครื่องบันทึกภาพเคลื่อนไหว เป็นต้น

๓. การจัดกระทำข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากเอกสาร และข้อมูลภาคสนามมาตรวจสอบความสมบูรณ์ ความถูกต้อง ครบถ้วนและนำข้อมูลมาจัดหมวดหมู่ตามประเด็นวิจัยที่ตั้งไว้ จากนั้นสรุปข้อมูลจากเครื่องมือแต่ละกลุ่ม แล้วนำข้อมูลที่ได้อ้อมมาเรียบเรียงตามความมุ่งหมายของการศึกษาเชิงพรรณนา หลังจากที่มีการจัดกระทำข้อมูลเรียบร้อยแล้วนำข้อมูลมาตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) ได้แก่ การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล โดยพิจารณาแหล่งเวลา แหล่งสถานที่และแหล่งบุคคล การตรวจสอบสามเส้าด้านผู้วิจัย และการตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีรวบรวมข้อมูล หลังจากตรวจสอบแล้วจึงนำข้อมูลมาวิเคราะห์ในเชิงคุณภาพ

๔. การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยนำเสนอผลของการวิเคราะห์ข้อมูลโดยนำข้อมูลมาเรียบเรียงผลการศึกษาตามความมุ่งหมายของการวิจัยที่กำหนดไว้ในเชิงพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) แล้วนำเสนอในรูปแบบรายงานโดยแบ่งเป็น ๖ บท ดังนี้

บทที่ ๑ บทนำ

บทที่ ๒ การทบทวนวรรณกรรม

บทที่ ๓ ระเบียบวิธีวิจัย

บทที่ ๔ ภูมิปัญญาและภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก

บทที่ ๕ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

บทที่ ๖ สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

บรรณานุกรม

ภาคผนวก

จากการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลดังกล่าว เป็นการตอบคำถามของการวิจัย ดังนี้

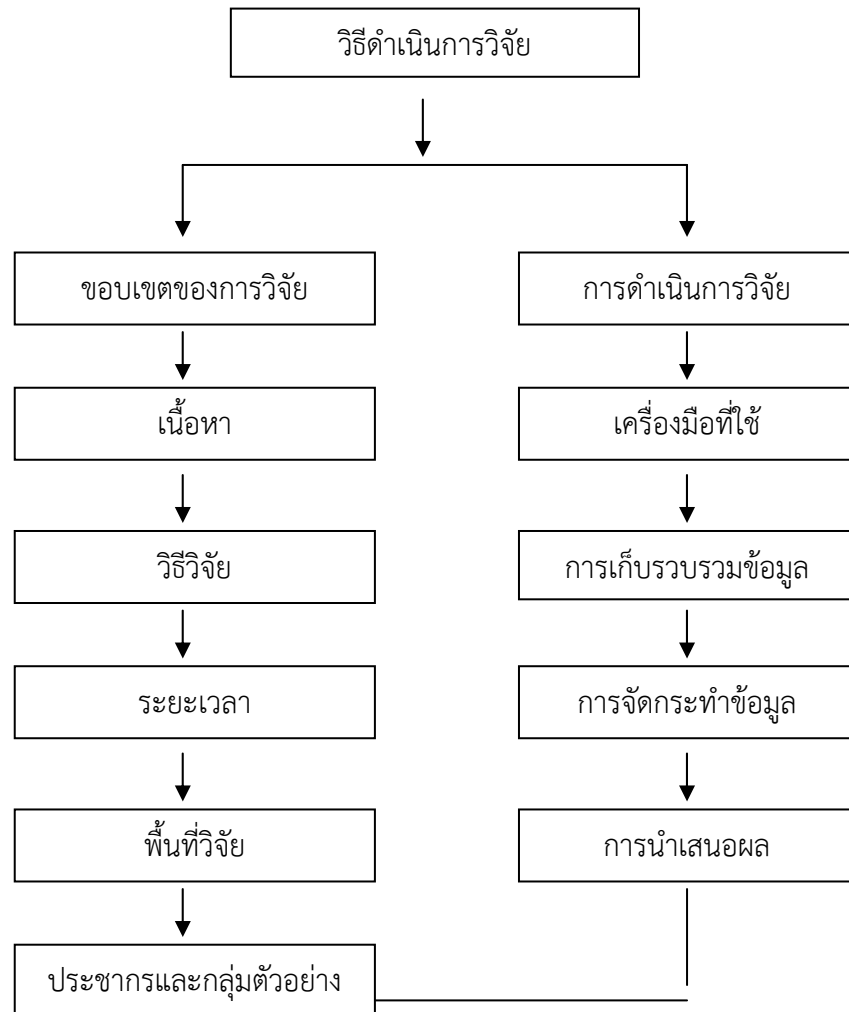
๑. องค์ความรู้ด้านภูมิปัญญา และภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเกมีอะไรบ้าง องค์ความรู้และภาพสะท้อนดังกล่าวมีการคลี่คลายเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

นำเสนอผลไว้ในบทที่ ๔

๒. แนวทางในการอนุรักษ์ และพัฒนาการแสดงลิเกตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีวิธีการอย่างไรบ้าง

นำเสนอผลไว้ในบทที่ ๕

แผนภูมิที่ ๓ แสดงวิธีดำเนินการวิจัย

บทที่ ๔

ภูมิปัญญา และภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก

ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมด้านการแสดงลิเกของจังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดอ่างทอง

การวิจัยเรื่อง ลิเก : การอนุรักษ์ และพัฒนาตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียงครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตพื้นที่ในการวิจัย ได้แก่จังหวัดสุพรรณบุรี และจังหวัดอ่างทอง เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีคณะลิเกอยู่เป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังนิยมให้มีการแสดงลิเกเฉลิมฉลองในงานต่าง ๆ อยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานวัด ไม่ว่าจะเป็นงานประจำปี งานปิดทองฝังลูกนิมิต งานยกช่อฟ้า รวมถึงงานของหน่วยราชการ หน่วยงานเอกชน และงานตามบ้านของประชาชน เช่น งานบวช งานศพ งานแก้บน งานทำบุญ ฯลฯ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าประชาชนยังให้ความสนใจดูลิเก เป็นมหรสพสำคัญของท้องถิ่น และเชื่อว่าลิเกจะยังคงอยู่คู่สังคมไทยไปอีกระยะหนึ่ง ดังนั้นในเบื้องต้นก่อนที่จะกล่าวถึงภูมิปัญญาที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก ผู้วิจัยขอกล่าวถึงศิลปวัฒนธรรมเกี่ยวกับลิเกของจังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดอ่างทองเพื่อเป็นข้อมูลประกอบการวิจัย ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

ลิเกในจังหวัดสุพรรณบุรี

จังหวัดสุพรรณบุรี ได้ชื่อว่าเป็น “แหล่งปราชญ์ศิลปิน” แห่งหนึ่งของประเทศไทย จากหลักฐานที่ปรากฏว่ามีศิลปินอยู่หลากหลายแขนงทั้งนักร้อง นักดนตรี นักเขียน และพ่อเพลงแม่เพลงพื้นบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักร้องที่มีชื่อเสียงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันส่วนใหญ่มีภูมิลำเนาอยู่จังหวัดสุพรรณบุรี เช่น ก้าน แก้วสุพรรณ สุรพล สมบัติเจริญ ศรเพชร ศรสุพรรณ สายัณห์ สัญญา เสรี รุ่งสว่าง พุ่มพวง ดวงจันทร์ ยืนยง โอภากุล วรเวช ดานุวงศ์ และณภัทร อินทร์ใจเอื้อ เป็นต้น และที่สำคัญคือศิลปินชาวจังหวัดสุพรรณบุรีได้รับยกย่องเป็น “ศิลปินแห่งชาติ” จำนวนหลายท่าน อาทิ ครูมนตรี ตราโมท ศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดง (ดนตรีไทย) พ.ศ. ๒๕๒๘ ครูแจ้ง คล้ายสีทอง ศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดง (ขับเสภา) พ.ศ. ๒๕๓๘ แม่ขวัญจิต ศรีประจันต์ ศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดง (เพลงอีแซว) พ.ศ. ๒๕๓๙ ไหวพจน์ เพชรสุพรรณ ศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดง (ดนตรีสากล นักร้องเพลงลูกทุ่ง) พ.ศ. ๒๕๔๐ พลเรือตรี มงคล แสงสว่าง ศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดง (ดนตรีไทย คีตศิลป์) พ.ศ. ๒๕๔๓ นับเป็นความภาคภูมิใจอย่างยิ่งของประชาชนชาวจังหวัดสุพรรณบุรี

ศิลปะพื้นบ้านสำคัญที่ถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นสุพรรณบุรีคือ เพลงอีแซว นอกจากนี้ยังมีการแสดงเพื่อความบันเทิงที่ประชาชนให้ความนิยมอีกอย่างหนึ่งคือ ลิเก ถ้าหากย้อนรอยถอยหลังไปประมาณ ๓๐ - ๔๐ ปี สุพรรณบุรีนับเป็นจังหวัดที่มีชื่อเสียงลือเลื่องในเรื่องลิเก โดยเฉพาะหมู่บ้านโพธิ์พระยา ตำบลโพธิ์พระยา อำเภอเมือง เป็นสถานที่ที่กำเนิดคณะลิเกหลายคณะ เช่น คณะ ต.ศรีสุพรรณ (ตุ่น โพธิ์พระยา) คณะประยูร วงษ์ศักดิ์ คณะนกเตี้ย ฯลฯ ซึ่งคนรุ่นเก่า ๆ จะรู้จักกันดี เพราะคณะลิเกเหล่านั้นนอกจากจะมีชื่อเสียงในท้องถิ่นตนเองแล้ว ยังไปสร้างชื่อเสียงในต่างจังหวัดด้วย ฉะนั้นลิเกจึงมีผลโยงใยในเชิงส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่นไม่น้อยไปกว่าเพลงอีแซว (กรมศิลปากร. ๒๕๔๔ : ๑๕๔)

จังหวัดสุพรรณบุรีได้พิจารณาถึงคุณค่าของวัฒนธรรมพื้นบ้านด้านนาฏศิลป์ไทย จึงจัดประกวดมหกรรมลิเกขึ้น เมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๕๔๒ ณ วัดสนามชัย อำเภอเมืองสุพรรณบุรี ซึ่งงานว่า “มหกรรมแสงเสียงลิเกไทย” มีคณะลิเกต่าง ๆ ทั้งในจังหวัดและต่างจังหวัดมาร่วมแสดง

ประชันกันคับคั่ง เช่น คณะพรชัย วัฒนา จากจังหวัดพระนครศรีอยุธยา คณะขวัญใจ ไผ่ตรี จากนนทบุรี คณะจะเด็ด ดาวรุ่ง จากสระบุรี คณะสมส่วนสรรชัย รุ่งฟ้า จากลพบุรี คณะสาครนาฏศิลป์ จากนนทบุรี คณะจรัญ นพพร จากอ่างทอง คณะรุ่งตะวัน พิภพทอง จากนครสวรรค์ คณะดาวศักดิ์ จากอ่างทอง รวม ๘ คณะ นับว่าเป็นการฟื้นฟูวัฒนธรรมการแสดงลิเกในยุคปัจจุบัน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่ออนุรักษ์ความเป็นลิเก ในด้านเครื่องแต่งกาย การรำยรำ การร้องลิเก และการใช้ดนตรีปี่พาทย์กับการแสดง ส่วนสิ่งที่เป็น การสร้างสรรค์พัฒนาขึ้นมาคือ ระบบแสงสีอันวิจิตรตระการตา และเสียงที่ให้ความรู้ใจในเหตุการณ์ตาม ท้องเรื่อง รวมถึงการใช้ฉากที่เข้ากับเนื้อหาของเรื่องด้วย (กรมศิลปากร. ๒๕๔๔ : ๑๕๔ - ๑๕๕)

ปัจจุบันนี้จังหวัดสุพรรณบุรียังมีคณะลิเกที่มีชื่อเสียงอีกหลายคณะ เช่น คณะเอี่ยมพร ศรสุพรรณ คณะสมพร เพชรสุพรรณ คณะทิวาพร งามละม้าย คณะอดิเทพ ฟ้ารุ่ง ยอดรัก คณะก้องหล้า กาหลง คณะเสนีย์ ทรัพย์ประเทือง คณะกังวาน เสียงการเวก เป็นต้น ศูนย์รวมของคณะลิเกหลายคณะอยู่ที่ตลาด โปธิ์พระยา อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี นอกจากนี้มีคณะลิเกอยู่จำนวนมากแล้ว ประชาชนชาวจังหวัด สุพรรณบุรีส่วนใหญ่ยังให้ความสนใจดูลิเกกันอย่างกว้างขวาง จนเรียกได้ว่าลิเกเป็นมหรสพสำคัญประจำ งานต่าง ๆ เช่น งานประจำปี หรืองานปิดทอง ฝังลูกนิมิตของวัดต่าง ๆ แทบทุกวัด มักจะหาลิเกมาแสดง สมโภชในงาน สำหรับงานของหน่วยราชการที่นิยมจัดหาลิเกมาแสดงเป็นประจำทุกปี ได้แก่ งานอนุสรณ์ ตอนเจดีย์และงานกาชาดประจำปีของจังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งจัดขึ้นระหว่างวันที่ ๑๘ มกราคม - ๒ กุมภาพันธ์ งานที่ระลึกวันคล้ายวันสวรรคตสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งตรงกับวันที่ ๒๕ เมษายนของ ทุกปี งานประเพณีฉลองเทียน แห่งเทียนพรรษา ซึ่งอยู่ในช่วงเดือนกรกฎาคมของทุกปี สำหรับงานของ ประชาชนทั่วไป เช่น งานบวช งานศพ งานทำบุญในโอกาสต่าง ๆ รวมถึงงานแก้บน ก็นิยมจัดหาลิเกมา แสดงเป็นการเฉลิมฉลองด้วยเช่นกัน

ในการอนุรักษ์และเผยแพร่ศิลปะการแสดงลิเก จังหวัดสุพรรณบุรีมีแหล่งอนุรักษ์และเผยแพร่ ศิลปะการแสดงลิเกที่สำคัญคือ วิทยาลัยนาฏศิลป์สุพรรณบุรี ซึ่งเป็นสถานศึกษาในสังกัดสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กระทรวงวัฒนธรรม จัดการเรียนการสอนในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน (มัธยมศึกษาปีที่ ๑ - ๖) และระดับอุดมศึกษา (ปริญญาตรีปีที่ ๑ - ๕) หลักสูตรศึกษาศาสตรบัณฑิต (๕ ปี) ทางด้าน นาฏศิลป์ไทย (โขน ละคร) และดุริยางค์ไทย (ปี่พาทย์ เครื่องสายไทย และคีตศิลป์ไทย) นอกจากนี้ยังให้ ความสำคัญกับศิลปะพื้นบ้านภาคกลางซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดสุพรรณบุรี ได้แก่ เพลงอีแซว เพลง น้อย ลำตัด รวมถึงลิเกด้วย โดยจัดสอนเพลงพื้นบ้านในรายวิชาเลือก ระดับนาฏศิลป์ชั้นกลาง (ม. ๔ - ม. ๖) ส่วนการแสดงลิเกจัดเป็นกิจกรรมพิเศษในรูปแบบชมรมให้นักเรียนศึกษาความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับ ประวัติความเป็นมา รูปแบบและองค์ประกอบของลิเก ฝึกปฏิบัติแสดงลิเกและแสดงผลงาน นอกจากนี้ยัง มีการจัดแสดงลิเกในงานสำคัญต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกวิทยาลัย เช่น งานเฉลิมพระชนมพรรษา วัน ภาษาไทยแห่งชาติ งานอนุสรณ์ตอนเจดีย์และงานกาชาดประจำปีของจังหวัดสุพรรณบุรี จัดแสดงเผยแพร่ ศิลปวัฒนธรรมไทย ณ โรงละครแห่งชาติภาคตะวันตก จังหวัดสุพรรณบุรี จัดการแสดงลิเกการกุศลเพื่อ เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในโอกาสทรงครองราชย์ครบ ๖๐ ปี เมื่อปี พุทธศักราช ๒๕๔๙ เป็นต้น ในด้านวิชาการมีการจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการด้านการแสดงลิเกให้แก่ศึกษา สถาบันอุดมศึกษา

บัณฑิตอุดมคติไทยเครือข่ายภาคตะวันตก การจัดพิมพ์หนังสือเผยแพร่ประวัติและผลงานของศิลปินลิเก และการทำวิทยานิพนธ์ของบุคลากรที่ศึกษาในระดับมหาบัณฑิต เป็นต้น

ลิเกในจังหวัดอ่างทอง

ลิเก เป็นการแสดงพื้นบ้านของจังหวัดอ่างทองที่ได้รับความนิยมสูงสุดจากคนทุกชั้น ทุกเพศ ทุกวัย ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ส่วนใหญ่จัดแสดงในงานเฉลิมฉลองต่าง ๆ เช่น งานทำบุญขึ้นปีใหม่ งานบวช งานศพ งานประจำปี และงานฉลองต่าง ๆ คณะลิเกในจังหวัดอ่างทองที่มีชื่อเสียงในอดีต ได้แก่ คณะก้านระเวงจิต ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของครูลิเกที่มีชื่อเสียงคือ นายหอมหวล นาคศิริ ปัจจุบันคณะก้านระเวงจิต ได้สืบทอดการแสดงลิเกมาจนถึงรุ่นหลาน ใช้ชื่อคณะว่า “พลายแก้วหลานพ่อก้าน” สำหรับคณะลิเกที่มีชื่อเสียงในปัจจุบันคือ คณะไชยา มิตรชัย ซึ่งได้รับความนิยมจากผู้ชมทั่วประเทศ กล่าวได้ว่าจังหวัดอ่างทองมีคณะลิเกจำนวนมากทั้งคณะเก่าแก่ที่เลิกแสดงไปแล้ว และคณะที่ยังแสดงอยู่ เช่น คณะละอองทิพย์ ลูกมหาราช คณะจำรูญ ศิษย์คุณ ป. คณะเดชา ลูกป่าโมก คณะหอมละม้าย ลูกป่าโมก คณะสมพงษ์ อำนาจพร คณะชัยสิทธิ์ หงส์ทอง คณะพงษ์ศักดิ์ สวนศรี คณะมนตรี มนต์รัก คณะมานพ ลูกปราจีน คณะหอมหวล เทวฤทธิ์ คณะโนรี เทวราช คณะ ป.ภุชงค์ศิลป์ คณะนายเรือ่นายตา คณะดาวเรือง ยินดี และคณะเด็กกำพร้าวัดสระแก้ว เป็นต้น (กรมศิลปากร. ๒๕๔๔ : ๑๗๑)

ศิลปินลิเกในจังหวัดอ่างทองยกย่องให้นายหอมหวล นาคศิริ เป็นครู เพราะเป็นผู้มีความสามารถในการแสดงลิเกจนมีชื่อเสียงแพร่หลาย มีศิลปะการรำที่มีลีลาสวยงามเป็นที่ชื่นชอบของผู้ชม ศิษย์ของครูหอมหวลอีกคนหนึ่งที่มีชื่อเสียงในจังหวัดอ่างทอง คือ นายบุญเลิศ นางพินิจ ซึ่งได้รับการยกย่องจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ เป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ลิเก) ประจำปี พ.ศ. ๒๕๓๙ นายบุญเลิศ นางพินิจ เป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้นุรักษ์ลิเกแบบโบราณ ทั้งการรำ การร้อง และการแต่งกายไว้อย่างครบถ้วน สืบทอดจากนายหอมหวล นาคศิริ บรมครูด้านลิเกในนาม “คณะบุญเลิศ ศิษย์หอมหวล” นอกจากจะเป็นผู้แสดงแล้ว นายบุญเลิศ นางพินิจ ยังมีความสามารถในการประพันธ์บทลิเกทั้งด้านร้อยแก้ว ร้อยกรอง ซึ่งต้องอาศัยความรู้ความชำนาญอย่างสูง ในการริเริ่มสร้างสรรค์จินตนาการสร้างเรื่องต่าง ๆ ทั้งคำร้อง บทเจรจา และการบรรจเพลงให้เหมาะสมกับเรื่องที่แสดง มีผลงานออกเผยแพร่มากมายจนมีชื่อเสียงเลื่องลือไปทุกภาค ทุกจังหวัด ทั้งในประเทศและต่างประเทศด้วย ปัจจุบันแม้ว่านายบุญเลิศ นางพินิจ จะมีอายุ ๖๘ ปีแล้ว แต่ยังคงแสดงลิเกในบางโอกาส และเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครู ครอบครูให้แก่ศิลปินลิเก ถ่ายทอดความรู้ด้านศิลปะการแสดงลิเกให้แก่ศิลปินลิเกรุ่นหลังรวมทั้งการเป็นวิทยากรพิเศษเผยแพร่ความรู้ให้แก่นักเรียน นักศึกษา ในสถาบันการศึกษาต่าง ๆ จำนวนมาก

นอกจากบรมครูลิเกคือครูหอมหวล นาคศิริ และศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดงลิเก คือ นายบุญเลิศ นางพินิจ แล้วจังหวัดอ่างทองยังมีศิลปินลิเกที่มีความสามารถด้านการแสดงจนมีชื่อเสียงอย่างมากในปัจจุบันอีกคนหนึ่งคือ ไชยา มิตรชัย

ไชยา มิตรชัย เกิดในครอบครัวลิเก จึงมีโอกาสฝึกฝนการแสดงลิเกมาตั้งแต่เด็ก และเนื่องจากบิดาและมารดาของไชยามาเป็นครูฝึกลิเกให้แก่เด็กกำพร้าวัดสระแก้ว ไชยาจึงมีโอกาสได้รับการฝึกหัดลิเกร่วมกับเด็ก ๆ เหล่านั้นด้วย เมื่อฝึกหัดจนพร้อมที่จะออกแสดงได้แล้ว จึงเริ่มรับงานแสดงลิเกไปตามสถานที่ต่าง ๆ เพื่อสั่งสมประสบการณ์ เมื่อมีผู้ใจบุญนำสิ่งของมาบริจาคให้เด็กกำพร้า

ที่วัดสระแก้ว คณะเด็กกำพร้าก็แสดงลิเกให้ชมเพื่อตอบแทนน้ำใจ ซึ่งเป็นที่ชื่นชอบของผู้ที่มาทำบุญ นับเป็นจุดเริ่มต้นทำให้ไชยา มิตรชัย มีชื่อเสียง ต่อมาเมื่อเริ่มออกแสดงลิเกก็เริ่มมีชื่อเสียงมากขึ้น ตามลำดับ ด้วยความสามารถเฉพาะตน และบุคลิกภาพที่เหมาะสมกับอาชีพ ทำให้มีผู้มาติดต่อให้ไปแสดงลิเกในงานต่าง ๆ ตลอดทั้งปี ในระยะแรกใช้ชื่อคณะว่า “เด็กกำพร้าวัดสระแก้ว”

ต่อมาไชยา มิตรชัย มีโอกาสได้เป็นนักร้อง โดยบันทึกแผ่นเสียงชุดแรก ชื่อชุด “คอยนางที่อ่างทอง” ครั้งที่สองชื่อชุด “กระทงหลงทาง” ซึ่งทำให้มีชื่อเสียงมากขึ้นแต่ก็ยังคงรับงานแสดงลิเกอยู่เสมอ นอกจากแสดงลิเกและเป็นนักร้องแล้ว ไชยา มิตรชัย ยังแสดงภาพยนตร์ และละครโทรทัศน์ด้วย ผลงานการแสดงของไชยาได้รับรางวัลเมขลา ประเภทนักแสดงฝ่ายชายยอดเยี่ยม ในด้านการเป็นนักร้อง ได้รับรางวัลพระพิฆเนศทองคำ ประเภทนักร้องฝ่ายชายยอดเยี่ยม ส่วนในด้านการแสดงลิเก ได้รับรางวัลลิเกยอดเยี่ยม นับว่าไชยา มิตรชัย เป็นทั้งดารารายการ นักร้อง และศิลปินลิเกที่ประสบความสำเร็จในอาชีพ สร้างชื่อเสียงและความภาคภูมิใจให้แก่จังหวัดอ่างทองอย่างยิ่ง

จากตัวอย่างศิลปินลิเกที่มีชื่อเสียงในอดีตคือ ครูหอมหวล นาคศิริ และนายบุญเลิศ นางพินิจ จนถึงศิลปินลิเกยุคปัจจุบันคือ ไชยา มิตรชัย สามารถเป็นเครื่องพิสูจน์ได้ว่าจังหวัดอ่างทองนี้เป็นดินแดนแห่งลิเกอย่างแท้จริง

ในการอนุรักษ์และเผยแพร่ศิลปะการแสดงลิเก จังหวัดอ่างทองมีลักษณะเช่นเดียวกับจังหวัดสุพรรณบุรี กล่าวคือจังหวัดอ่างทองมีแหล่งอนุรักษ์และเผยแพร่ศิลปะการแสดงลิเกที่สำคัญคือ วิทยาลัยนาฏศิลป์อ่างทอง ซึ่งเป็นสถานศึกษาในสังกัดสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กระทรวงวัฒนธรรม จัดการเรียนการสอนในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน (มัธยมศึกษาปีที่ ๑ - ๖) และระดับอุดมศึกษา (ปริญญาตรีปีที่ ๑ - ๕) หลักสูตรศึกษาศาสตรบัณฑิต (๕ ปี) ทางด้านนาฏศิลป์ไทย (โขน ละคร) และดุริยางค์ไทย (ปี่พาทย์ เครื่องสายไทย และคีตศิลป์ไทย) นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับศิลปะพื้นบ้านภาคกลางซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดอ่างทอง ได้แก่ เพลงฉ่อย เพลงเกี่ยวข้าว ลำตัด รวมถึงลิเกด้วย โดยจัดหลักสูตรสอนเพลงพื้นบ้านและลิเก ในรายวิชาเลือก ระดับนาฏศิลป์ชั้นกลาง (ม. ๔ - ม.๖) และเชิญวิทยากรพิเศษที่เป็นศิลปินลิเกมาสอนให้นักเรียนได้ศึกษาความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา รูปแบบและองค์ประกอบของลิเก ฝึกปฏิบัติแสดงลิเกและแสดงผลงาน นอกจากนี้ยังมีการจัดแสดงลิเกในงานสำคัญต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกวิทยาลัย

นอกจากมีสถาบันการศึกษาช่วยส่งเสริมการอนุรักษ์และสืบทอดศิลปะการแสดงลิเกแล้ว จังหวัดอ่างทองยังร่วมมือกับเทศบาลเมืองอ่างทอง หอการค้าจังหวัดอ่างทอง สำนักงานท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดอ่างทอง รวมทั้งหน่วยงานในภาครัฐและเอกชน ได้จัดงาน "มหกรรมลิเกอ่างทอง" (The Likay Angthong Festival) ขึ้นเป็นประจำทุกปีมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๙ จนถึงปัจจุบัน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่ออนุรักษ์ส่งเสริม สืบสานตำนานลิเกเมืองอ่างทอง ส่งเสริมการท่องเที่ยวของจังหวัด รวมทั้งประยุक्तการแสดง แสงเสียง และสื่อผสมเข้ากับจุดเด่นของศิลปะพื้นบ้านลิเก งานปีแรกและปี ที่สองจัดขึ้นที่วัดขุนอินทประมูล อำเภอโพธิ์ทอง ปีต่อ ๆ มาได้เปลี่ยนสถานที่จัดงานไปตามความเหมาะสม เป็นการแสดงมหกรรมลิเกที่ยิ่งใหญ่ ผสมกับการแสดงแสง สี เสียงที่งดงามตระการตา มีศิลปินลิเกที่มีชื่อเสียงทั้งในจังหวัดอ่างทองและจังหวัดอื่น ๆ มาร่วมแสดงจำนวนมาก งานนี้นอกจากกิจกรรมหลักคือการแสดงลิเกแล้วยังมีการจัดงานลานวัฒนธรรมของสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอ่างทอง การแสดงและการประกวดผลงานด้านศิลปวัฒนธรรมในรูปแบบต่าง ๆ การจัดแสดงและจำหน่ายสินค้า OTOP ของดีเมืองอ่างทอง และการจำหน่ายสินค้าชุมชนอีกด้วย

นับว่าจังหวัดอ่างทองเป็นดินแดนแห่งการอนุรักษ์ เผยแพร่และสืบทอดศิลปะการแสดงลิเกที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศไทย

ภูมิปัญญาที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก

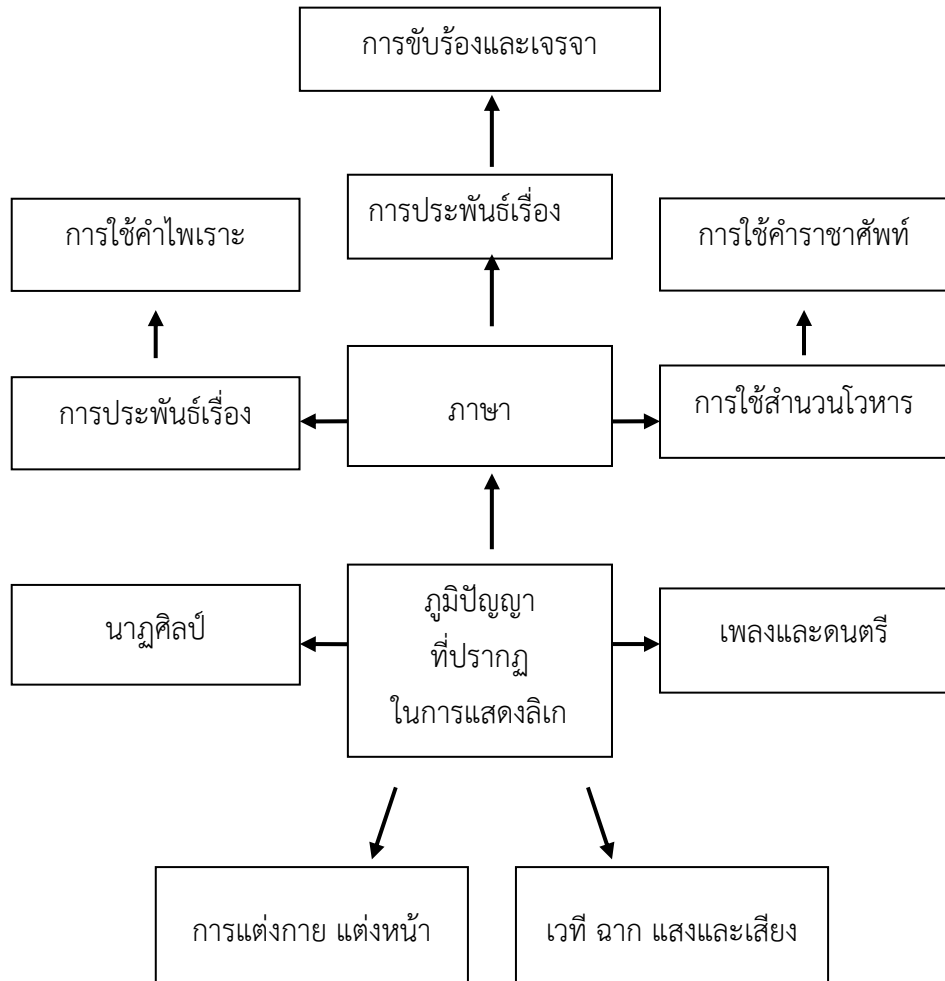
ภูมิปัญญา หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถ ทักษะ ที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ การฝึกฝน สัมผัส ประสบการณ์ที่ผ่านมา มีการปรับปรุง พัฒนา และถ่ายทอดสืบต่อกัน

ลิเกเป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้านที่เกิดจากภูมิปัญญาอันชาญฉลาดของคนไทยที่นำแบบอย่างการสวดบูชาเทพเจ้าของแขกมาดัดแปลง ปรับเปลี่ยนจนเกิดเป็นการแสดงที่มีรูปแบบเป็นเอกลักษณ์ของคนไทย ภูมิปัญญาที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเกมีหลายด้าน ซึ่งในงานวิจัยนี้จำแนกเป็น ๕ ด้าน ดังนี้

๑. ภูมิปัญญาทางภาษา
๒. ภูมิปัญญาด้านนาฏศิลป์
๓. ภูมิปัญญาด้านเพลงและดนตรี
๔. ภูมิปัญญาด้านการแต่งกาย แต่งหน้า
๕. ภูมิปัญญาด้านเวที ฉาก แสงและเสียง

จากการจำแนกภูมิปัญญา ทั้ง ๕ ด้านดังกล่าว ผู้วิจัยนำมาสร้างกรอบแนวคิดเพื่ออธิบายรายละเอียดต่อไป ดังนี้

แผนภูมิที่ ๔ ภูมิปัญญาที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก

๑. ภูมิปัญญาทางภาษา การแสดงลิเกเป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาทางภาษาที่หลากหลาย ดังนี้

๑.๑ การประพันธ์เนื้อเรื่อง กล่าวคือ เริ่มต้นจากการใช้ภูมิปัญญาทางภาษาในการประพันธ์เนื้อเรื่องที่มีทั้งบทบรรยาย บทพูดหรือเจรจาเป็นร้อยแก้ว และบทร้องที่เป็นร้อยกรองสำหรับบทร้องที่เรียกว่า กลอนลิเก นั้นเดิมมีลักษณะเป็นกลอนหก หรือกลอนแปด หรือกลอนบทยกทละคร เพราะลิเกนำเนื้อเรื่องมาจากละคร หรือวรรณคดี เช่น เรื่องไกรทอง ขุนช้างขุนแผน คาวี พระอภัยมณี และอิเหนา เป็นต้น ดังนั้นบทร้องบางบทจึงคงรูปเดิมไว้ ซึ่งกลอนแบบเดิมนี้อาจสามารถขับร้องในทำนองเพลงต่าง ๆ ทั้งเพลงชั้นเดียวและสองชั้นได้อย่างหลากหลาย เช่น เพลงหงส์ทอง เพลงสองไม้ เพลงตุลุมโปง รวมทั้งการขับเสภาด้วย

ตัวอย่างบทร้องที่นำมาจากบทเดิมเรื่องอิเหนา ตอน อ่านสาส์นท้าวกุเรปัน

เพลงสองไม้

ในลักษณะนั้นว่าปัจจามิตร	มาตั้งตาดูหากรุงใหญ่
จงเร่งรีบรีพลสกลไกร	ไปช่วยชิงชัยให้ทันที
ถึงไม่เลี้ยงบุษบาเห็นว่าชั่ว	เขาก็รู้ว่าตัวนั้นเป็นพี่
อันองค์ท้าวดาหาธิบดี	นั้นมีโชอาหรือว่าไร
มาดมั่นเสียแคว้นเมืองดาหา	จะพลอยอายุขานหน้าหรือหาไม่
ซึ่งเกิดศึกสาเหตุเภทภัย	ก็เพราะใครทำความไว้งามพัศตร์
ครั้งหนึ่งก็ให้เสียจาจา	อายุชวดาหาอาณาจักร
ครั้งนี้เร่งคิดดูจงหนัก	จำซ้ำให้เสียศักดิ์ก็ตามที่
แม้ไม่ยกพลไกรออกไปช่วย	ถึงเราม้วยก็อย่ามาดูผี
อย่าดูทั้งเปลวอัคคี	แต่วันนี้ขาดกันจนบรรลัย

(ผอบ โปษะกฤษณะ. ๒๕๒๓ : ๓๗๒)

เพลงตุลุมโปง

เมื่อนั้น	จินตะทราวาตีมีศักดิ์
ได้ฟังตรัสขัดแค้นฤทัยนัก	สะบัดพัศตร์ผินหลังไม่บังคม
แล้วตบถ้อยน้อยหรือพระทรงฤทธิ์	ช่างประดิษฐ์คิดความไว้งามสม
ล้วนกล่าวแก้งสร้างเสด้วยเล่ห์หลม	คดคมแยบคายหลายชั้น
พระจะไปดาหาปราบข้าศึก	หรือระลึกถึงคู่ตุนาหงัน
ด้วยสงครามในจิตยังติดพัน	จึงบิดผันพจนานาไม่อาลัย
ไทนพระผ่านฟ้าสัญญาน้อง	จะปกป้องครองความพิสมัย
ไม่นิราศแรมร้างไปห่างไกล	จนบรรลัยมอดม้วยไปด้วยกัน

(ผอบ โปษะกฤษณะ. ๒๕๒๓ : ๓๗๒)

นอกจากบทร้องที่นำมาจากเรื่องเดิมแล้ว ยังมีบทที่แต่งขึ้นใหม่เพื่อใช้แสดงลิเก โดยนำ คำ
เรื่องเดิมที่เป็นบทละคร หรือเรื่องเดิมที่เป็นร้อยแก้ว เช่น ราชาริราช ผู้ชนะสิบทิศ ดังตัวอย่างเรื่อง ผู้ชนะ
สิบทิศ ตอน จะเด็ดรำพึงถึงตะละแม่จันทรา ประพันธ์โดย พร ภิรมย์

ตะละแม่จันทราของข้าเอ๋ย	ก่อนข้าเคยหนุนแขนเจ้าแทนหมอน
ไยคือนี่ตะละแม่มาแฉ่งอน	ไม่ให้นอนหนุนเล่นเหมือนเช่นเคย
อันกระต่ายมีนเมาจันทรนั้นข้างขึ้น	กระต่ายมีนเมาจันทรครั้งนั้นแรมเฉย
จะเด็ดรักจันทราไม่ราเลย	ขอชมเชยขีดขึ้นทั้งขึ้นแรม

(ผอบ โปษะกฤษณะ. ๒๕๒๓ : ๓๗๔)

ต่อมาครูดอกดิน เสือสง่า ได้คิดทำนองเพลง รานีเกลิง โดยดัดแปลงมาจากเพลงมอญครวญของ
ลิเกบันตนที่ใช้แสดงความโศกเศร้ามาเป็นเพลงแสดงความรักแทน หลังจากนั้น ไม่นานครุหอมหวล
นาคศิริ ศิษย์ของครูดอกดิน เสือสง่า ได้ดัดแปลงทำนองเพลงรานีเกลิงโดยเพิ่มกลอนลำตัดเข้าผสม ทำให้
สามารถร้องต่อไปได้อีกหลายคำจึงลงให้ปีพาทย์รับ และยังได้ใช้ทำนองเพลงรานีเกลิงที่ได้ดัดแปลงใหม่นี้
ร้องในบทดีใจ บทโกรธ และบทอื่น ๆ เพิ่มขึ้นด้วย (สุรพล วิรุฬห์รักษ์. ๒๕๓๘ : ๕๘๗๔)

บทร้องทำนองรานีเกลิงที่ครูดอกดิน เสือสง่า ประพันธ์ขึ้นมีรูปแบบแตกต่างจากกลอนแปด หรือ
กลอนบทละครแบบเดิม กล่าวคือใช้คำในแต่ละวรรคจำนวน ๕ - ๕ คำ และบทกลอนมีขนาดสั้น ดัง
ตัวอย่างต่อไปนี้

น้องเป็นจางฝรั่ง
พี่เป็นขามกะละมัง
มันไม่เสมอหน้า
ขอเชิญน้องลงชน
แล้วใครจะทนกว่า

(พลาตีสัย สิทธิธัญกิจ. ๒๕๔๕ : ๕๘)

ส่วนบทร้องของครุหอมหวล นาคศิริ ได้แต่งขยายเพิ่มขึ้น โดยไม่กำหนดจำนวนวรรคในแต่ละ
บท ดังนี้

ไอ้แม่สาวแสนสวย	พี่อยากจะขอปราศรัย
พี่สุดแสนรักใคร่	อย่าเสือกไล่ไล่ส่ง
แม่नु่งผ้าสีใส่สายสร้อย	ทำให้พี่เสียใจ
แม่สวยสิ้นไปทั้งนิสัย	ช่างถูกใจประสงค์
แม่เนื้อท่วมนุ่มนึ่ง	ทั้งเนื้อหนังก็อ่อนนุ่ม
มันยั่วใจหนุ่มหนุ่ม	สวยจริงแม่นวลอนงค์
ถ้าได้น้องหน้านวล	จะพาไปเที่ยวเขาน้อย

เดินที่นั่งน้อยน้อย   ร้องนอระนอยโหนงโหนง
 แม่ผมแหวกหว่างหวี   จะทำให้พี่ไหวห้วน
 แม่การะเวกเสียงหวาน   ทำให้ใจพี่ไฉ่ว
 (ลง) เสียงกังวานหวานแว่ว   สวยจริงแม่แววแหวนวง

(พลาตีสัย สิทธีธัญกิจ. ๒๕๔๕ : ๕๘)

จากตัวอย่างบทร้องลิเกที่กล่าวมาข้างต้นทั้งบทร้องที่เป็นกลอนบทละครแบบเดิม และบทกลอนที่แต่งขึ้นใหม่จากเรื่องเดิมที่เป็นร้อยแก้ว รวมถึงกลอนลิเกที่เรียกว่า รานีเกลิง ที่แต่งขึ้นเพื่อใช้ขับร้องในการแสดงลิเกจนถึงเป็นเอกลักษณ์ของลิเกนั้น แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาทางภาษาที่เกิดจากการเรียนรู้ สังเกตประสบการณ์ มีการปรับปรุงพัฒนา และถ่ายทอดสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

นอกจากภูมิปัญญาในการประพันธ์บทร้องซึ่งเป็นร้อยกรองแล้ว การคิดค้นเนื้อเรื่อง หรือสร้างเรื่องราวที่นำมาแสดงก็ถือว่าเป็นภูมิปัญญาทางภาษาที่สำคัญอย่างหนึ่งของลิเก

ผอบ โปษะกฤณะ. (๒๕๒๓ : ๓๔๐ - ๓๔๑) กล่าวถึงเรื่องของลิเกไว้ดังนี้

เรื่อง que แสดงนั้นในสมัยแรกนิยมพวกเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ หรือเรื่องประเภทที่เรียกว่า นารีสีไส เรื่องเหล่านี้ละครได้นำมาเล่น และลิเกนำมาเล่นเช่นกัน ลิเกจะเล่นทั้งเรื่องที่เป็นละครใน เช่น อิเหนา และละครนอกต่าง ๆ เช่น ลักษณะวงศ์ สังข์ทอง กายเพชรกายสุวรรณ จันทวงศ์ แก้วหน้าม้า เป็นต้น เพียงแต่ลิเกนำเค้าโครงเรื่องมาดัดกลอนสดเอาเอง บางเรื่องก็อาจจะไม่ได้นำเรื่องใดเรื่องหนึ่งมาเล่นโดยเฉพาะ แต่คนบอกเรื่องซึ่งมักจะเป็นโต้โผจะนำเรื่องต่าง ๆ มาผสมผสานกันให้สนุกสนาน นอกจากเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ แล้วสมัยต่อมาได้ขยายความนิยมเป็นประเภทจินตนิยาย เทพนิยาย อมตนิยาย นวนิยาย มักเป็นเรื่องชีวิต มีการรัก หึงหวง อิจฉา ต่อมาภายหลังนิยมนำเรื่องปัจจุบัน เช่น สภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมือง แทรกเข้าไปให้สนุกสนานถูกใจผู้ชม บางครั้งแนวเนื้อเรื่องจะประยุกต์ไปตามความต้องการของเจ้าของงาน แต่ถ้าเจ้าของงานไม่ระบุงก็จะเลือกเล่นตามความถนัด

จากการสัมภาษณ์คณะลิเกและบุคคลที่เกี่ยวข้องได้กล่าวถึงที่มาของเรื่องลิเกไว้ดังนี้

...เนื้อเรื่องน่าจะมีเค้าเรื่องเดิมหากแต่มีการแต่งเพิ่มเติมให้เหมาะกับเวลา สถานการณ์ ความสามารถของผู้แสดง และความเปลี่ยนแปลงของสังคมในปัจจุบัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความรู้ ความสามารถ และการสร้างสิ่งแปลก ๆ ใหม่ ๆ ของเจ้าของคณะหรือผู้ให้เรื่อง..."

(วรรณภา แก้วกว้าง, สัมภาษณ์, ๓ เมษายน ๒๕๕๔)

...ที่มาของเรื่องที่คณะพระเทพ พรทวิ นำมาแสดงส่วนใหญ่ก็เป็นเรื่องที่มีมาแต่เดิมตั้งแต่รุ่นพ่อได้แสดงเอาไว้แล้วก็แสดงสืบต่อกันมาเรื่อย ๆ อาจมีปรับเปลี่ยนบางอย่างให้ทันสมัยทันสมัยขึ้นมา บางเรื่องผู้แสดงในคณะก็จำมาจากที่เคยได้ยินได้ฟัง หรือได้เคยแสดงจากที่อื่นบ้าง เรื่องที่นิยมแสดงเมื่อก่อนก็เช่นเรื่อง ฟุ้งเสื่อไทย พระคุณแม่ ตามรอยเสื่อ จักรพรรดิใจเพชร ขุนทัพผัวเถื่อน ใจพี่ใจน้อง มาช่วงหลัง ก็มีเรื่องใหม่ ๆ อีกหลายเรื่อง ก็จะแสดงเรื่อง ใหม่ ๆ บางทีก็เป็นเรื่องตลกบ้าง เรื่องเหตุผลบ้าง ส่วนเรื่องเก่า ๆ นั้นถ้าเจ้าภาพขอเราก็แสดง สำหรับเรื่องที่แต่งขึ้น

ใหม่จริง ๆ ก็มีเป็นบางโอกาส เช่น เมื่อปี ๒๕๔๙ เราจัดแสดงลิเกการกุศล เรื่อง พ่อเนื่องในโอกาสเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์ ครบ ๖๐ ปี เป็นการแสดงลิเกการกุศลเพื่อนำรายได้ทูลเกล้าฯ ถวาย เราก็แต่งเรื่องขึ้นมาใหม่ โดยคุณชาติ วีรวัฒน์ ศิลปินนักแสดงและผู้กำกับประจำคณะของเรา ก็เป็นเรื่องที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับพ่อ เกี่ยวกับครอบครัว ซึ่งเรื่องนี้ก็มีการบันทึกเป็นวีซีดีเผยแพร่ด้วย ส่วนการแสดงตามงานนั้นเราก็จัดแสดงเรื่องนี้ในโอกาสสำคัญเท่านั้น คือไม่ได้นำไปแสดงบ่อยเหมือนเรื่องทั่วไป

(สมบุรณ์ แยมสี่, สัมภาษณ์, ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔)

...เรื่องที่คณะเฉลิมชัย มาลัยนาค นำมาแสดงส่วนใหญ่เป็นเรื่องเดิมที่มีมาก่อน โดยบรมครูลิเกเก่า ๆ ท่านแต่งไว้แล้วพวกเราลิเกรุ่นหลัง ๆ ก็จดจำและนำมาแสดงต่อกันมา หลายเรื่องไม่สามารถบอกได้ชัดเจนว่าท่านใดเป็นผู้แต่งคนแรก สำหรับเรื่องที่แสดงอยู่ที่บอกได้ชัดเจนก็เช่น เรื่อง พันท้ายนรสิงห์ เรื่องนี้ครูบุญเลิศ นางพินิจ ท่านแต่งโดยนำเค้าเรื่องมาจากบุคคลในประวัติศาสตร์ที่เรารู้จักกันดี ส่วนเรื่องที่แต่งขึ้นใหม่เรื่องที่เฉลิมชัยแต่งเองคือ เสน่ห์รักเสียงซอ ผู้ชมจะสังเกตได้ว่ามีอยู่หลายเรื่องที่ลิเกหลาย ๆ คณะนำมาแสดง ซึ่งถือว่าเรานำมาจากต้นตำรับเดียวกัน หรือเค้าโครงเรื่องเดียวกัน แต่ได้นำมาปรับเปลี่ยนกลอนร้องบ้าง เพราะส่วนใหญ่ลิเกแต่ละคณะจะร้องโดยคิดกลอนออกมาเอง ในขณะที่ร้องปรับเปลี่ยนรายละเอียดไปตามสถานการณ์บ้าง เช่น ชื่อเรื่องหรือชื่อตัวแสดงในเรื่อง แต่ยังคงเค้าเรื่องเดิมไว้เพื่อรักษาเอกลักษณ์ของลิเก และถือว่าให้เกียรติเจ้าของเรื่องเดิมที่ท่านคิดเอาไว้ด้วย

(เฉลิมชัย มาลัยนาค, สัมภาษณ์, ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔)

...เรื่องที่คณะศรธรรม น้ำเพชร แสดงอยู่ในปัจจุบันนี้ หลาย ๆ เรื่องนำมาจากเรื่องเก่าที่เคยแสดงตั้งแต่สมัยคุณตาจำเนียรน้อย ลูกท่าเรือ ยังเป็นพระเอกในสมัยก่อน บางเรื่องก็นำมาดัดแปลงบ้างจากเรื่องเดิมบ้าง บางเรื่องก็แต่งขึ้นให้เหมาะสมกับวัยของเด็ก บางทีดูหนังดูละครหรืออ่านการ์ตูนก็นำมาดัดแปลงเป็นเรื่องลิเก เมื่อตอนเป็นศรธรรม น้ำเพชรใหม่ ๆ ผู้แสดงส่วนใหญ่ยังเด็กอยู่ แนวเรื่องก็จะเป็นแบบเด็ก ๆ เป็นเรื่องเบาสมอง เช่น พ่อจำแม่อยู่ไหน ผีเสื้อทองคะนองรัก ยุพราชม้าทอง พอมาถึงตอนนี้เด็ก ๆ เริ่มโตเป็นวัยรุ่น เป็นหนุ่มสาวแล้วก็จะเน้นเนื้อเรื่อง เน้นกลอนมากขึ้น ก็จะมีผู้แต่งเพลงซึ่งท่านเป็นพระเอกลิเกเก่า ศิษย์หอมหวล มีความสามารถในการกลอนให้เด็ก ๆ ได้ท่องได้ร้องกัน คือครูจันทร์แรม พยัคโส (ลุงแจ่ม)หรืออีกนามปากกาหนึ่งคือ จันทร์แรม แจ่มขาวไร่ ซึ่งเป็นผู้ที่ใช้ถ้อยคำภาษาได้ไพเราะคมคายมาก เรื่องที่แสดงแต่ละเรื่องเด็ก ๆ ก็จำกันได้หมดแล้วพอถึงเวลาแสดงก็จะมีนัดแนะ ทบทวนกันนิดหน่อยเท่านั้น

(แก้วใจ เอนกกลาก, สัมภาษณ์, ๖ เมษายน ๒๕๕๔)

ปัจจุบันนี้เรื่องที่ลิเกนำมาแสดงตามงานทั่วไป มักเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นใหม่ตามสมัยนิยมเพื่อให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ก็ยังนำเรื่องจากละครแบบดั้งเดิมมาแสดงบ้างในบางโอกาส เรื่องที่ลิเกนำมาแสดงนั้นนอกจากจะมุ่งเน้นให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินแก่ผู้ชมแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตความเป็นไทยในหลาย ๆ ด้าน เช่น ขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม ความเชื่อ ความรัก รวมทั้งยังแฝงไว้ด้วยข้อคิด คติสอนใจตามหลักธรรมคำสอนในพุทธศาสนา ทำให้ผู้ชมได้ทั้งความบันเทิง ความรู้ และข้อคิดที่ติดอกติดใจ

จากการที่ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บข้อมูลคณะลิเก ๓ คณะ ได้แก่ คณะพรเทพ พรทวิ คณะเฉลิมชัย มาลัยนาค และคณะศรธรรม น้ำเพชร พบว่าเรื่องที่ลิเกนำมาแสดงในปัจจุบันมีดังนี้

คณะพรเทพ พรทวิ ได้แก่ ก่อนตะวันลับฟ้า กามเทพม้าทอง กาหลงกรุง กาหลงฝูง ขุนศึกมเหศวร เขยรักกำมะลอ คนใจบาป คู่รักคู่บัลลังก์ ใครเป็นจ้าว จอมใจชัยการ จักรพรรดิใจเพชร ใจพี่ใจน้อง ตามรอยเสือ หุ่นเสือไทย นักรบพ่ายรัก นารีเสวยราชย์ น้ำตาเมียปาฏิหาริย์แห่งรัก พระคุณแม่ ไผ่เส่นหา มนต์มายา มารศาสนา รอยแผลแค้น รักพยาบาท รักริมทาง ลูกหลงพ่อ เลือดรักแท้ วิวาทยาพิชสะใภ้ปฏิวัติ สัญญารักเมียชเลย สุดแค้นแสนรัก เหนือคำสาบาน เหนือชีวิต

คณะเฉลิมชัย มาลัยนาค ได้แก่ ความลับสุดขอบฟ้า คำมั่นสัญญา จอมทับทิม จักรพรรดิ ใจเพชร น้ำตาเมีย บัลลังก์สะเทือน ประกาศิตพระร่วงเจ้า ปราสาทรักบาสะลอง ผิดคำสาบาน ผู้เสียสละ พันท้ายนรสิงห์ มนต์รักต่างแดน มังฉายพ่ายรัก เมียสงคราม เลือดต่างสี รักประกาศิต วังจอมทอง ศึกรักศึกแค้น ศึกสายเลือด สายใยรักสองแผ่นดิน สี่ทหารเสือ เสน่ห์รักเสียงซอ หงส์ฟ้า กาขาว หยอดเลือดชายสไบ เหนือชีวิต หลังเลือดบุชารัก อาญารัก

คณะศรธรรม น้ำเพชร ได้แก่ กระท่อมเนื้อทอง แก้วหน้าม้า ขุนพลเพื่อรัก คนบาป คำสั่งพ่อ ใจพี่ใจน้อง ทรพีรมโหรี นรสิงห์หน้าบาน นางห้าม น้ำตาทรมพิ บัลลังก์ผีสิง ผีเสื้อทอง คะนองรัก พิษรัก เพชรร้ายในเรือนใจ โหรีคู่ แม่จำพ้ออยู่ไหน แม่เนื้อทอง ยุพราชม้าทอง รักต่างแดน แรงริษยา ลูกเจ้าลูกโจรสงครามกับความรัก สองขุนพล ศึกสายเลือด สลับรักสลับร่าง หนามยอกอก เหนือชีวิต อัญญาม้าทอง

สำหรับที่มาของเรื่องต่าง ๆ ที่นำมาแสดงนี้ จากการสอบถามทั้งสามคณะ ไม่สามารถบอกชื่อผู้แต่งอย่างชัดเจนได้ เนื่องจากเรื่องส่วนใหญ่ที่ลิเกนำมาแสดงนั้น เป็นเรื่องที่มีมาแต่เดิมแล้วลิเกนำมาแสดงสืบทอดกันมาเรื่อย ๆ บางเรื่องจำมาจากคณะที่เคยแสดง เมื่อมาอยู่อีกคณะหนึ่งก็นำมาบอกเล่า ต่อ ๆ กัน ส่วนใหญ่ลิเกจะจำเฉพาะเค้าโครงเรื่อง จากนั้นมาใส่รายละเอียดและคำร้องกันเองในตอนแสดง เพราะปกติแล้วลิเกที่มีความสามารถในการแสดงจะจำเฉพาะเค้าโครงเรื่องที่ตนเองจะแสดงเท่านั้น ส่วนรายละเอียดอื่น ๆ เช่น การร้อง การเจรจา หรือการแสดงบทบาทจะแสดงกันอย่างไรปัจจุบันทันด่วน หรือที่เรียกกันว่า ดัน (คือดันทั้งคำร้อง คำพูด และบทบาท) และเรื่องที่แสดงนั้นมีอยู่หลายเรื่องที่ลิเกคณะต่าง ๆ นำมาแสดงเหมือนกัน โดยใช้ชื่อเรื่องเดียวกัน เช่น จักรพรรดิใจเพชร น้ำตาเมีย แต่บางเรื่องนำมาแสดงโดยมีการเปลี่ยนแปลงชื่อเรื่องไปบ้าง เช่นเรื่อง วิวาทยาพิช บางคณะใช้ชื่อเรื่องว่า รักต้องลา เรื่องนารีเสวยราชย์ บางคณะใช้ชื่อเรื่องว่า ราชานารี เรื่องใครเป็นจ้าว บางคณะใช้ชื่อเรื่องว่า ลูกเจ้าลูกโจร เรื่องกาหลงกรุง บางคณะใช้ชื่อว่า สุดท้ายที่กรุงเทพฯ เรื่อง สาปสวรรค์ บางครั้งใช้ว่า เหนือคำสาบานเรื่อง วาสนา อัศนัย บางคณะใช้ชื่อเรื่องว่า สลับรักสลับร่าง

หรือ ยุพราชสามร่าง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการใช้ชื่อเรื่องตามละครโทรทัศน์ที่กำลังออกอากาศอยู่ในช่วงเวลานั้นเพื่อความทันสมัยตามกระแสความนิยมของประชาชน

๑.๒ การขับร้องและเจรจา เป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งของการแสดงลิเก ผู้แสดงลิเกได้ดีต้องมีความสามารถในการร้อง ซึ่งการร้องของลิเกมีลักษณะพิเศษคือ ต้องเปล่งเสียงดังเต็มที่ ทำให้มีเสียงค่อนข้างสูงกว่าปกติ ท่วงทำนองเพลงที่นำมาขับร้องมีหลายแบบ เช่น ร้องแบบละคร (ร้องให้จบก่อนแล้วปี่พาทย์จึงจะรับ) ร้องเพลงสองชั้น (ร้องคำหนึ่ง แล้วให้ปี่พาทย์รับท่อนหนึ่งสลับกันไป) ร้องเพลงด้นกลอนสด (เช่น เพลงหงส์ทอง เพลงรานีเกลิง ซึ่งอาจสลับการเจรจาบ้างก็ได้) การขับเสภา (ซึ่งลิเกยังนำมาร้องประกอบการแสดงอยู่จนถึงปัจจุบัน) รวมถึงการร้องเพลงลูกทุ่งและเพลงตามสมัยนิยมซึ่งลิเกนำมาขับร้องประกอบให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องในตอนที่แสดง การร้องเพลงทำนองต่าง ๆ เหล่านี้ผู้ร้องต้องมีการเอื้อนและใช้ลูกคอเพื่อให้เกิดความไพเราะ นอกจากนี้ยังต้องอาศัยลักษณะเด่นเฉพาะตัวของผู้ร้องคือ มีน้ำเสียงไพเราะ ก้องกังวาน ซึ่งจะทำให้เกิดความประทับใจแก่ผู้ฟัง

ส่วนการเจรจาของลิเกก็มีลักษณะพิเศษเช่นเดียวกับการร้อง กล่าวคือ มักออกเสียงดังเต็มที่ พุดลากเสียงหรือเน้นคำมากกว่าพูดธรรมดาเพื่อให้เกิดความชัดเจน นอกจากนี้การใช้น้ำเสียงในการเจรจายังเป็นสิ่งที่แสดงออกตามบุคลิกลักษณะของตัวละครที่แสดงในเรื่อง เช่น ผู้แสดงเป็นนางเอกต้องมีน้ำเสียงไพเราะ อ่อนหวาน น่าฟัง ผู้แสดงเป็นนางโง่ หรือนางร้ายต้องใช้น้ำเสียงที่ตั้งก้อง แแหลมสูง ฉอเลาะ ออดอ้อน ผู้แสดงเป็นตัวเจ้า หรือตัวพ่อมีเสียงน้ำเสียงสุภาพ อ่อนโยน ส่วนบทผู้ร้ายหรือตัวโง่ เวลาร้องก็ต้องให้ตั้งก้องกังวาน เกือบเป็นตะโกน พุดจาอะอะไวยวาย สั้น ๆ ห้วน ๆ ยั่วชวนให้โมโห แต่ก็ออกเสียงชัดถ้อยชัดคำ หรือผู้แสดงเป็นตัวตลกก็ใช้ถ้อยคำภาษาง่าย ๆ มีความตลกขบขัน สอดแทรกสำนวนคำพังเพย อุปมาอุปมัย รู้จักสอดแทรกสถานการณ์ปัจจุบันให้ทันสมัย สร้างความสนุกสนานให้ผู้ชมตลอดเวลาที่ชมการแสดง สิ่งสำคัญคือ ไม้ใช้ถ้อยคำหยาบคาย

จากการสัมภาษณ์ศิลปินลิเกและบุคคลผู้เกี่ยวข้องได้แสดงความคิดเห็นในเรื่องการขับร้องของลิเกไว้ดังนี้

...ลิเกในอดีตจะร้องเพลงไทยเดิมได้มากและหลากหลาย นอกจากการร้องทำนองรานีเกลิง ในปัจจุบันลิเกมีการนำบทเพลงลูกทุ่งที่มีทำนองและเนื้อร้องใกล้เคียงกับเรื่องราวมาร้องสอดแทรกในการแสดง ส่วนเพลงไทยเดิมประเภทสองชั้นแบบโบราณมักไม่ค่อยนิยมร้อง อาจเป็นเพราะความสามารถของผู้แสดงในปัจจุบันฝีมือยังไม่ถึง จึงมักร้องรานีเกลิงเพียงอย่างเดียวก็สามารถแสดงด้านหน้าเวทีได้แล้ว

(วรรณภา แก้วกว้าง, สัมภาษณ์, ๓ เมษายน ๒๕๕๔)

เพ็ญญา ไกลเนตร นางเอกลิเกคณะเฉลิมชัย มาลัยนาค กำลังอยู่ในระดับศึกษาระดับปริญญาตรีปีที่ ๒ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ ห้องเรียนเครือข่ายวิทยาลัยนาฏศิลปสุพรรณบุรี กล่าวถึงประโยชน์ของการศึกษาในสาขาวิชาเอกคีตศิลป์หรือขับร้องเพลงไทยซึ่งนำมาใช้ในการแสดงลิเกว่า

...ในฐานะที่ตนเองเรียนขับร้องเพลงไทย ก็นับว่าได้เปรียบในเรื่องของการขับร้องที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการแสดงลิเกได้เป็นอย่างดี เพลงที่ใช้ในการแสดงลิเกนั้นไม่ใช่จะขับร้องเฉพาะ รานีเกลิง อย่างเดียว ยังมีเพลงสองชั้น เพลงชั้นเดียว อื่น ๆ อีกหลายเพลงที่ลิเกนิยมร้องมาแต่ดั้งเดิม เพียงแต่ยุคปัจจุบันไม่ค่อยได้นำมาร้องกันเท่านั้น สำหรับตัวเองก็ได้้นำเพลงทำนองต่าง ๆ มาร้องให้หลากหลายมากขึ้น ถือว่าเป็นการอนุรักษ์ของเดิมที่มีอยู่ให้คงไว้ และนำเพลงทำนองใหม่ ๆ จากโซน ละคร มาร้องบ้างเพื่อสร้างความน่าสนใจในการแสดงให้มากขึ้น บางคนอาจจะมองว่าการร้องเพลงไทยทำนองต่าง ๆ ทำให้การแสดงซ้ำ ยืดยาด ซึ่งไม่เป็นความจริง เพราะเพลงไทยนั้นถ้าเป็นสองชั้นและชั้นเดียวก็ไม่ซ้ำ ฟังดูสนุกสนานดีเสียอีก นอกจากการร้องแล้ว การเจรจา ตนเองก็ให้ความสำคัญ คือออกเสียงให้ถูกต้องชัดเจนตามที่ได้รับฟังมา จากครูอาจารย์ แต่น้ำเสียงนั้นค่อนข้างจะซ้ำกว่าพูดปกติสักหน่อย ซึ่งบางคนฟังดูว่าเหมือนเป็นการตัดเสียง แต่คำพูดของตัวละคร ในเรื่องลิเกนั้น บางเรื่องเป็นเรื่องสมัยเก่า ก็ต้องพูดออกสำเนียงสมัยเก่า อย่างที่เราดูในละครย้อนยุคนั่นเอง

(เพ็ญญา ไกลเนตร, สัมภาษณ์, ๓ มีนาคม ๒๕๕๔)

คมคาย แสงศักดิ์ พระเอกวัยรุ่นประจำคณะเฉลิมชัย มาลัยนาถ กล่าวถึงการพัฒนาด้านการร้องของตนเองว่า

...เนื่องจากผมจบการศึกษาจากวิทยาลัยนาฏศิลป์ลพบุรี และปัจจุบันกำลังศึกษาระดับปริญญาตรี สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ จึงได้เล่าเรียนด้านการแสดงโซน ละคร ในด้านการร้องผมได้นำมาพัฒนาโดยนำเอาเพลงแปลก ๆ ที่ลิเกส่วนใหญ่ไม่ร้อง นำมาร้อง เพลงเหล่านั้นก็นำมาจากที่ผมได้ศึกษานั้นเอง และเราก็ต้องพัฒนาไปเรื่อย ๆ หาจุดเด่นของเราให้ได้

(คมคาย แสงศักดิ์, สัมภาษณ์, ๒๒ มีนาคม ๒๕๕๔)

สายชล เคียงจิ่ง ผู้แสดงเป็นตัวโง่งลิเกคณะพรเทพ พรทวี กล่าวถึงลักษณะการร้อง และการเจรจาของตัวโง่งว่า

...ส่วนใหญ่ก็จะร้อง รานีเกลิงในการดำเนินเรื่องซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของลิเกแล้ว ก็มีเพลงไทยเดิมในอัตราจังหวะสองชั้น และชั้นเดียวมาประกอบในอิริยาบถต่าง ๆ เช่น จะไป จะมา โศกเศร้า หรือดีใจ เป็นต้น นอกจากนี้ก็ได้้นำเพลงลูกทุ่ง เข้ามาร่วมด้วย เพื่อสร้างสีสัน ความสนุกสนานเพลิดเพลินในบางช่วงบางตอนของการแสดง ความจริงบทบาทตัวโง่งก็ไม่ใช่จะโหดเหี้ยม เกรี้ยวกราดอะไรมากนัก จะออกแนวตลก ๆ ด้วยซ้ำไป ส่วนการเจรจาก็เสียงดังฟังชัด ใช้คำพูดที่น่าเกรงขาม การแสดงสีหน้าก็ต้องให้ดูดูร้ายสักหน่อย

(สายชล เคียงจิ่ง, สัมภาษณ์, ๑๙ ธันวาคม ๒๕๕๓)

จากตัวอย่างข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการร้องและเจรจาของผู้แสดง สามารถกล่าวได้ว่า ลิเก ยังให้ความสำคัญของการร้องที่เป็นเอกลักษณ์ของลิเกคือ รานีเกลิง และยังคงอนุรักษ์แบบแผนการร้องแบบดั้งเดิมคือ เพลงสองชั้นและเพลงชั้นเดียว รวมถึงการนำเพลงลูกทุ่งมาร้อง สอดแทรกด้วยเพื่อเปลี่ยนบรรยากาศ สร้างความสนุกสนานเพลิดเพลินให้แก่ผู้ชม ศิลปินลิเกในปัจจุบันได้รับการถ่ายทอดความรู้ด้านการขับร้องเพลงไทยจากสถานศึกษาที่สารถนำมาประยุกต์ใช้กับการแสดงลิเกได้เป็นอย่างดี จึงทำให้การร้องประกอบการแสดงลิเกมีความหลากหลายมากขึ้น

๑.๓ การใช้คำไพเราะสละสลวย ภาษาในการแสดงลิเกมีทั้งภาษาร้อยแก้ว คือ ส่วนที่เป็นบทพูดหรือเจรจาและร้อยกรอง คือส่วนที่เป็นคำร้อง การใช้ถ้อยคำในบทพูดและบทร้องของลิเกมีลักษณะเด่นอยู่คือการเลือกสรรคำใช้ได้อย่างไพเราะ สละสลวย ถึงแม้จะใช้คำธรรมดาที่ไม่ใช่ศัพท์สูง แต่ก็สามารถร้อยเรียงให้มีสัมผัสคล้องจอง มีการเล่นคำเล่นเสียง มีลีลาจังหวะและท่วงทำนอง และมักเป็นการเจรจาโต้ตอบกันระหว่างบุคคลสองฝ่ายหรือมากกว่าสองฝ่าย

ตัวอย่างการใช้คำไพเราะสละสลวยในบทร้องโต้ตอบระหว่างพระเอกกับนางเอก

(ชาย)	ก่อนเอ่ยคำอำลา	บรรยายภาษาความรัก
	เหมือนถูกศรเสียบปัก	ทำให้ความรักอ่อนเปลี้ย
	เมื่อวานยังหวานสวาท	เสียแรงที่วาดรักไว้
	ต้องจากลาแสนอาลัย	มายืนใจหายละเหี่ย
	อยากฝากปากฝากจุมูก	ไว้ได้ฟูกได้หมอน
	อยากฝากหัวใจซุกซ่อน	แทนอนุสรณ์สั่งเสีย
	พื่ออยากฝากแขนไว้แทนเจ้าของ	เอาไว้ให้น้องเคล้าเคลีย
(หญิง)	ช่างหวานล้ำคำอำลา	มายืนน้ำตาร่วงไหล
	สุดหักห้ามไม่ร้องไห้	แต่ห้ามไม่ได้ใจเสีย
	เสมือนน้ำตาไหลร่วง	เสมือนดังทรวงจะแตก
	จงเก็บหัวใจไว้แต่แรก	พื่ออย่าไปแจกเฉลี่ย
	อย่าเอาหัวใจไปขายค้า	จงเก็บเอามาฝากเมีย
(ชาย)	โอ้แสนเอ๋ยแสนอ่อน	อย่าแสนงอนเกินงาม
	พื่อทำเพื่อชาติมาตุคาม	ไม่ให้ใครขำใครเขี่ย
	หากใครจะขำจะเขี่ย	จะถามใจเมียที่คอย
(หญิง)	น้องขอถามใจพี่สักหน่อย	จะมีเมียน้อยไหมเนี่ย
	ไปเป็นนักรบอย่าคบชู้	ไม่เป็นศัตรูชายชาติ
	ต่อได้เป็องยุคลบาท	พื่อเหมือนเป็นทาสเรือนเบี้ย
	น้องกลัวลืมเมืองลืมเมีย	จะลืมไปเสียที่มุง
(ชาย)	พี่จะไม่ออกไปนอกมุ้ง	หากคนมายุงยั่วเย้ย
(หญิง)	คนโน้นก็ทั้งคนนี้ก็เถื่อน	น้องกลัวไม่เหลือครอบครัว
(ชาย)	แต่เพื่อประโยชน์บางส่วน	เมียแม่ก็ควรจะเสีย
	อย่างน้อยก็เหลือปลายจมูก	ที่เอามาถูกแก้มเมีย

(เรื่องบัลลังก์สะเทือน : คณะเฉลิมชัย มาลัยนาค)

คำร้องดังกล่าวมีความไพเราะด้วยการใช้คำสัมผัสเชื่อมโยงไปในแต่ละวรรค เช่น อ้อลา - ภาษา, ความรัก - เสียบปึก, ไว้ - อาลัย - ให้, เบี้ย - เมีย - เสีย หรือเล่นคำที่มีเสียงพยัญชนะเดียวกัน เช่น “เมื่อวานยังหวานสวาท เสียแรงที่วาดรักไว้ ต้องจากลาแสนอาลัย มายืนใจหายละเหี่ย” หรืออีกตอนหนึ่ง “ไอ้แสนเอ๋ยแสนอ่อน อย่าแสนงอนเกินงาม” และ “น้องกลัวลิ้มเมืองลิ้มเมีย จะลิ้มไปเสียที่มุ่ง” นอกจากนี้มีการใช้คำซ้อนเพื่อเสียง เช่น ซุกซ่อน สั่งเสีย เคล้าเคลีย ยั่วเยย ซึ่งคำเหล่านี้เป็นคำธรรมดาแต่เมื่อนำมาร้อยเรียงอยู่ในบทร้องลิเกแล้วก็ทำให้เกิดความไพเราะได้เป็นอย่างดี สิ่งที่ขาดไม่ได้สำหรับบทร้องก็ต้องมีการใช้คำเปรียบเทียบที่คมคายอยู่เสมอ เช่น “เหมือนถูกศรเสียบปึก ทำให้ความรักอ่อนเปลี้ย” หรือ “เสมือนน้ำตาไหลร่วง เสมือนดังทรวงจะแหลก” และ “พี่เหมือนเป็นทาสเรือนเบี้ย”

๑.๔ การใช้คำราชาศัพท์ เป็นการใช้คำให้เหมาะสมกับบุคคลและกาลเทศะตามเนื้อเรื่องที่แสดง เพราะเรื่องที่น่ามาแสดงลิเกส่วนใหญ่มักเป็นเรื่อง จักรๆ วงศ์ ๆ เช่นเดียวกับละครไทยในอดีต จึงต้องมีการใช้คำราชาศัพท์ด้วย ถึงแม้การใช้คำราชาศัพท์ของลิเกอาจจะไม่ถูกต้องตามแบบแผนนักเนื่องจากจำต่อ ๆ กันมาจากนักแสดงรุ่นเก่า หรือบางครั้งใช้ในลักษณะจงใจให้ตลกขบขันบ้าง ก็ไม่ถือว่าเป็นข้อบกพร่อง มาถึงยุคปัจจุบันแม้เนื้อเรื่องที่ใช้แสดงลิเกจะเปลี่ยนไป โดยมักนิยมแต่งเรื่องขึ้นใหม่ให้เหมาะสมกับสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อม แต่ก็ยังมีเรื่องเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ เจ้าเมือง หรือเจ้านายชั้นสูง ดังนั้นจึงยังคงมีการใช้คำราชาศัพท์ และคำสุภาพอยู่ในการแสดงลิเก ซึ่งมีข้อสังเกตว่าการใช้คำราชาศัพท์ของลิเกในปัจจุบันผู้แสดงใช้อย่างระมัดระวังมากขึ้นกว่าลิเกรุ่นเก่า ๆ มีความถูกต้องเหมาะสมตามแบบแผนซึ่งเป็นคำพื้น ๆ ที่ไม่ยากเกินไปนัก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะศิลปินลิเกรุ่นใหม่มีการศึกษาในระดับที่สูงขึ้น รวมทั้งมีสื่อเทคโนโลยีต่าง ๆ ที่ให้ความรู้ ความเข้าใจ และเป็นตัวอย่างการนำไปใช้อย่างถูกต้อง จึงทำให้การใช้ภาษาของผู้แสดงลิเกมีพัฒนาการที่ดีขึ้น เรื่องของการใช้คำราชาศัพท์นี้นับว่าเป็นการรักษาเอกลักษณ์และวัฒนธรรมทางภาษาที่น่าชื่นชมอย่างหนึ่งของการแสดงลิเก

ตัวอย่างการใช้คำราชาศัพท์ในบทร้องประกอบการแสดงลิเก

พระเป็นร่มเกล้าเหล่านิกร	ไม่เคยสิ้นคลอนมั่นคง
เสรีราชชาติดำรง	พระทัยมั่นคงสุขซี
แม่ขุนนางราชธิดา	มีสุขทรรษายิ่งนัก
เสด็จพี่ก็ทรงรัก	ช่างสุขนักร้านี้

(เรื่องน้ำตาเมีย : คณะพรเทพ พรทวี)

พระทรงฤทธิ์อิศเรศ	ผู้ปกครองเขตปทุมธานี
พร้อมขุนนางวังหน้า	มาร่วมปรึกษาหาเสียง
พระจอมสุรางค์เกศรา	เป็นพระชายามียศ
พร้อมราชิดาและพระโอรส	มาคอยฟังกฎไม่เกี่ยง

(เรื่องปาฏิหาริย์แห่งรัก : คณะพรเทพ พรทวี)

บทร้องข้างต้น มีคำราชาศัพท์ปรากฏใช้อยู่หลายคำ ได้แก่ พระทัย แปลว่า ใจ ราชิดา แปลว่า ลูกสาว เสด็จพี่ เป็นคำสรรพนามบุรุษที่สองใช้เรียกแทนตัวพี่ชาย พระทรงฤทธิ์ เป็นคำสรรพนามบุรุษที่สองแทนตัวกษัตริย์ พระจอมสุรางค์ เป็นสรรพนามใช้เรียกพระมเหสี พระชายา แปลว่า ภรรยา พระโอรส แปลว่า ลูกชาย นับว่าสามารถใช้คำได้เหมาะสมกับบทบาทของตัวละครในเรื่องซึ่งกล่าวถึงกษัตริย์

๑.๕ การใช้สำนวนโวหาร

การใช้สำนวนโวหารในงานประพันธ์ทั่ว ๆ ไปนั้นหมายถึง “การใช้ถ้อยคำอย่างมีชั้นเชิง เป็นการแสดงออกมาในทำนองต่าง ๆ กันโดยพยายามเลือกสรรถ้อยคำเพื่อประพันธ์ความหมายให้แจ่มแจ้ง” (ประสิทธิ์ กาพย์กลอน. ๒๕๒๓, ๘๙)

บทร้องลิเกเป็นงานประพันธ์ชนิดหนึ่งที่ต้องอาศัยการใช้ถ้อยคำอย่างมีชั้นเชิง เช่นเดียวกัน จุดสำคัญของการใช้ถ้อยคำอย่างมีชั้นเชิงคือจะต้องถ่ายทอดหรือแสดงออกมาได้อย่างแจ่มแจ้ง โดยทำให้ผู้ฟังมองเห็นภาพได้ชัดเจนมากที่สุดเท่าที่จะฟังทำได้ ลักษณะเช่นนี้มีปรากฏอยู่ในบทร้องของลิเกซึ่งแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาทางภาษาของคนไทยที่สร้างสรรค์ถ้อยคำขึ้นใช้ และนี่เป็นลักษณะเด่นประการหนึ่งที่ทำให้ลิเกเป็นการแสดงที่ได้รับความนิยมจากประชาชน

การใช้สำนวนโวหารที่ทำให้เกิดภาพพจน์ หรือเรียกว่า โวหารเชิงภาพพจน์ มีหลากหลายลักษณะ ในงานวิจัยนี้ขอกล่าวถึงเฉพาะการใช้ความเปรียบ ซึ่งประกอบด้วยอุปมาอุปไมย อุปลักษณ์ สัญลักษณ์ อธิพจน์ ซึ่งใช้มากที่สุดในบทร้องลิเก

อุปมาอุปไมย (Simile) เป็นการกล่าวเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งว่าเหมือนกับอีกสิ่งหนึ่ง ด้วยการใช้คำว่า เหมือน เสมือน ดุจ ดัง เหมือนดัง เหมือนดั่ง เฉกเช่น เพียง ราวกับ เทียม ซึ่งทำให้มองเห็นภาพชัดเจน ถ้อยคำที่กล่าวมีน้ำหนักมากขึ้น เช่น หน้าขาวเหมือนไข่มุก เสียงดังราวกับฟ้าผ่า เป็นต้น

อุปลักษณ์ (Metaphor) คือการเปรียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง โดยใช้คำว่า เป็น คือเท่า และคำที่นำมาเปรียบนั้นมีความหมายโดยนัย เช่น เธอเป็นดวงใจของฉัน รักคุณเท่าฟ้า

สัญลักษณ์ (Symbol) หรือสิ่งแทน ต่างกับอุปลักษณ์ตรงที่ อุปลักษณ์ มีตัวเปรียบ แต่สัญลักษณ์กล่าวขึ้นอย่างกว้าง ๆ ทั่ว ๆ ไป เป็นการกล่าวอย่างหนึ่งแต่ไปหมายถึงอีกสิ่งหนึ่ง

อธิพจน์ (Hyperbole) คือการกล่าวเกินจริง เพื่อเน้นข้อความนั้นให้มีน้ำหนักยิ่งขึ้น บางครั้งอาจใช้คำกล่าวน้อยกว่าจริง เรียกว่า อวพจน์ เป็นโวหารที่คนนิยมกล่าวกันเสมอ แม้ในชีวิตประจำวันปกติก็ตาม เช่น คิดถึงเธอจนใจจะขาด น้ำตาไหลแทบเป็นสายเลือด

ตัวอย่างการใช้สำนวนโวหารที่เป็นความเปรียบ อุปมาอุปไมย อุปลักษณะ สัญลักษณ์ อธิพจน์ ในบทรื่องลิเกมีดังนี้

น้ำตาแทบเดือดเป็นเลือดกระเด็น	ช่างปวดที่เส้นประสาท
สมองเป็อนันต์ตาฟาด	เหมือนถูกเขาฟาดด้วยขวาน
เหมือนฆ่าด้วยโซ่ร้อยเส้น	เหมือนถูกประเคนด้วยแช่
เหมือนไฟเผาที่เราเป็นแผล	เมื่อรักฉันแพ้ถูกผลาญ
มารู้ว่าเมียมีคู่	เหมือนเลี้ยงงูไม่เชื่อง
เหมือนทองบุบลุบกระเบื้อง	ช่างอายชาวเมืองชาวบ้าน
แม่เมียงามช่างใจง่าย	หรือเรางมฉายเกินโง่
จึงสวมเขาเห็นเราเป็นโค	ฉันหมดทางโต้ต่อต้าน
เพราะความเง่าเขาจึงงอก	เมียจึงหลอกใช้งาน

(เรื่องหงส์ฟ้ากาขาว : คณะเฉลิมชัย มาลัยนาค)

บทรื่องดังกล่าวมีการใช้คำกล่าวเกินจริงคือ “น้ำตาแทบเดือดเป็นเลือดกระเด็น” มีการใช้คำเปรียบเทียบคือ “เหมือนถูกเขาฟาดด้วยขวาน เหมือนฆ่าด้วยโซ่ร้อยเส้น เหมือนถูกประเคนด้วยแช่ เหมือนไฟเผาที่เราเป็นแผล” มีการใช้อุปลักษณะและสัญลักษณ์ในข้อความว่า “สวมเขาเห็นเราเป็นโค” และคำว่า “เขาจึงงอก” คำว่า โค และ เขา มีความหมายถึง ความโง่เขลา ในบทนี้ ยังใช้สำนวนว่า “เลี้ยงไม่เชื่อง” ซึ่งหมายถึง เนรคุณ และสำนวน “เอาทองไปรูดกระเบื้อง” (ทองบุบลุบกระเบื้อง) หมายถึง โต้ตอบหรือทะเลาะกับคนพาลหรือมีฐานะต่ำกว่า เป็นการไม่สมควร นับว่าบทรื่องนี้มีลักษณะการใช้สำนวนโวหารที่โดดเด่นหลายประการ ตัวอย่างการใช้คำในลักษณะนี้ยังมีอีก ดังนี้

จะเปรียบตัวพินั้หนอ	ก็เหมือนพ่อท้พมด
มาเจอน้ำหวานตาลสด	อยากจะลิ้มรสน้ำหวาน
ถ้าแม่เป็นของหวานอาหารทิพย์	พินั้จะหยิบมาทาน
ไม่ใช่น้ำตาลอาหารมด	เปรียบได้น้ำกรดไร้กลิ่น
หากคิดจะกลืนดื่มกิน	แค่เพียงปลายลิ้นก็สะท้าน
เรานั้หรือคือน้ำกรด	หากแม่ท้พมดต้องการ

(เรื่องนั้กรบพายรัก : คณะพรเทพ พรทวี)

สุนันทินีแน่นอน	ตอนนี้ร้อนร้อนหนาวหนาว
ทั้งสองเขาจ้องมองสาว	ช่างเหมือนรวงข้าวสีเขียว
เขาถือเคียวมาควง	หวังจะเกี่ยวรวงสุกปลั่ง
ทางโน้นก็หวังทางนี้ก็หวัง	เขาคงจะตั้งใจเกี่ยว
ต้นข้าวสุตขึ้นใจชื่นชม	กลัวไม่พินคมสองเคียว

(เรื่องนักรบพายรัก : คณะพรเทพ พรทวี)

การใช้สำนวนโวหาร นับว่าเป็นลักษณะเด่นอีกอย่างหนึ่งของภูมิปัญญาทางภาษาในการแสดงลิเก ซึ่งเป็นการใช้ถ้อยคำที่ไม่ได้กล่าวอย่างตรงไปตรงมา แต่กล่าวเปรียบสิ่งหนึ่งว่าเหมือนอีกสิ่งหนึ่ง กล่าวเปรียบสิ่งหนึ่งว่าเป็นอีกสิ่งหนึ่ง กล่าวถึงสิ่งหนึ่งในความหมายแทนสิ่งหนึ่ง และกล่าวเกินจริง เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความรู้สึกประทับใจ เข้าใจ และเข้าถึงอารมณ์ของผู้กล่าวได้อย่างเต็มที่ และยังสามารถมองเห็นภาพได้อย่างแจ่มชัดอีกด้วย

๑.๖ การใช้ถ้อยคำตลกขบขัน หรือที่เรียกว่า “มุขตลก” คือ การใช้คำพูด หรือคำร้องที่ทำให้เกิดความสนุกสนาน เพลิดเพลิน เป็นการเรียกเสียงหัวเราะจากผู้ชมให้ผ่อนคลายความตึงเครียด ซึ่งมักเป็นคำพูดหรือคำร้องของตัวตลก รวมถึงผู้แสดงคนอื่น ๆ แม้แต่พระเอก นางเอก หรือตัวโง่ก็ยังมีคำพูดที่เป็นมุขตลกอยู่ในการแสดงเสมอ

ฉัตรชัย ดอกแก้ว (๒๕๔๗ : ๖๙) กล่าวถึงการใช้คำตลกขบขันในลิเกลูกบทไว้ว่าการใช้คำตลกไปกษา ก็เพื่อต้องการสร้างอารมณ์ขันและช่วยผ่อนคลายความตึงเครียดให้กับผู้ชมโดยเน้นคำที่เป็นภาษาชาวบ้าน และคำที่เข้าใจอยู่แล้ว ไม่ต้องแปลความอีก ลิเกมักใช้คำประเพณีนี้มาสร้างความตลกไปกษา ทั้งนี้ผู้แต่งได้ใช้ความพยายามอย่างสูงเพื่อสร้างคำให้ผู้ชมได้รับความบันเทิง สนุกสนานและเกิดอารมณ์ขันจากบทลิเกให้มากที่สุด ดังนั้นบทตลกจึงเป็นบทสำคัญบทหนึ่งที่ทำให้ลิเกลูกบทได้รับความนิยมจากประชาชนมาจนทุกวันนี้

พยนต์ แก้วไย ผู้แสดงเป็นตัวตลกคณะพรเทพ พรทวี กล่าวถึงลักษณะตัวตลกในการแสดงลิเกไว้ ดังนี้

...คนดูลิเกทั้งเด็กและผู้ใหญ่เขาชอบดูตัวตลก เพราะทำให้เกิดความสนุกสนาน เฮฮาผ่อนคลายความเครียดได้ จุดเด่นของตัวตลกอยู่ที่การแต่งกาย บทบาทการแสดง และที่สำคัญคือการใช้คำพูด ต้องพยายามหามุขตลก พูดแล้วต้องให้ขำ ให้คนดูหัวเราะ และไม่ใช้คำหยาบคาย

(พยนต์ แก้วไย, สัมภาษณ์, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๓)

การใช้ถ้อยคำตลกขบขันของลิเกมีทั้งถ้อยคำที่เป็นบทพูดหรือเจรจาและบทร้อง แต่เท่าที่ผู้วิจัยได้ศึกษาพบว่า ส่วนใหญ่จะอยู่ที่คำพูดของผู้แสดงมากกว่า เพราะการใช้คำตลกขบขันนี้ถือเป็นภูมิปัญญาเฉพาะตัวของนักแสดงที่อาจจะสร้างขึ้นจากความรู้ ความคิดของตนเอง หรืออาจจะได้ยินได้ฟังจากผู้อื่นแล้วจดจำสืบทอดกันมา ผู้แสดงตลกถือว่าเป็นผู้มีปฏิภาณไหวพริบในการใช้ภาษา เพราะนอกจากจะพูดได้อย่างแคล่วคล่อง ชัดเจน ไม่ติดขัด แล้วยังต้องหาวิธีพูดที่ทำให้ผู้ฟังเกิดความสนุกสนานได้

๒. ภูมิปัญญาด้านนาฏศิลป์

การรำ นับว่าเป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของการแสดงลิเกที่สร้างความสนใจให้แก่ผู้ชมได้เป็นอย่างดี แต่เดิมนั้นลิเกไม่มีการรำ ต่อมาได้นำแบบแผนการแสดงของละครมาใช้ จึงต้องมีการรำประกอบด้วย สุรพล วิรุฬห์รักษ์ (๒๕๕๓ : ๓๖ - ๔๐) กล่าวถึงการรำของลิเกพอสรุปได้ว่า การแสดงลิเกใช้กระบวนการและท่ารำตามแบบแผนนาฏศิลป์ไทย โดยแบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ รำเพลง รำใช้บทหรือรำตีบท และรำชุด

รำเพลง คือ การรำในเพลงที่มีกำหนดท่ารำไว้ชัดเจน เช่น เพลงเสมอ ผู้แสดงพยายามรำเพลงเหล่านี้ให้มีท่ารำและกระบวนการใกล้เคียงกับแบบฉบับมาตรฐานให้มากที่สุด

รำใช้บท หรือรำตีบท คือ การรำประกอบคำร้องและคำเจรจา เป็นท่าที่นำมาจากละครรำ และเป็นท่าง่าย ๆ ๑๓ ท่า คือ ท่ารัก ท่าโศก ท่าโอด ท่าซึ้ง ท่าพาดนิ้ว ท่ามา ท่าไป ท่าตาย ท่าคู่ครอง ท่าช่วยเหลือ ท่าเคื่อง ท่าโกรธ และท่าป้อ ซึ่งเป็นการทำให้สัญญาณปีพาทย์หยุดบรรเลง

รำชุด คือ การรำที่ผู้แสดงลิเกหลักจำมาจากท่ารำชุดต่าง ๆ ของกรมศิลปากร เช่น มโนห์รา บุญยัญ ชัดชาติ และพลาญชุมพล แต่ผู้แสดงจำได้ไม่หมด จึงแต่งเติมจนแตกต่างไปจากเดิมมาก ท่ารำบางชุดเป็นท่ารำที่ลิเกคิดขึ้นเองมาแต่เดิม เช่น พม่ารำชวาน และขี้ม้ารำทวน จึงมีท่ารำต่างไปจากของกรมศิลปากรโดยสิ้นเชิง

การรำของลิเกต่างกับละคร กล่าวคือ ละครรำเป็นท่า แต่ลิเกรำเป็นที่ ซึ่งหมายความว่า การรำละครนั้นผู้รำจะรำเต็มตั้งแต่ท่าเริ่มต้นจนจบกระบวนการท่าโดยสมบูรณ์ ส่วนการรำลิเกนั้นผู้แสดงจะรำเลียนแบบท่าของละคร แต่ไม่รำเต็มกระบวนการมาตรฐาน เช่น ตัดทอนหรือลดท่ารำบางท่าทำให้เร็วขึ้น ลดความกรีดกราย ในขณะที่เดียวกันผู้แสดงลิเกตัวพระนิยมยกขาสูง และย่อเข่าต่ำกว่าท่าของละครรำ อีกทั้งนิยมเอียงเออนไหล่ให้ดูอ่อนช้อยกว่าละคร

เรื่องของกระบวนการท่ารำประกอบการแสดงลิเกนี้ นิรมล เจริญหลาย (๒๕๔๗ : บทคัดย่อ) ศึกษากระบวนการท่ารำของครูทองเจือ โสภิตศิลป์ ซึ่งเป็นศิลปินลิเกที่มีชื่อเสียงท่านหนึ่ง ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว ครูทองเจือ โสภิตศิลป์ เป็นศิลปินลิเกที่อนุรักษ์กระบวนการท่ารำที่รับสืบทอดมาจากศิลปินลิเกอาวุโสหลายท่าน ได้แก่ กระบวนท่ารำเพลงเชิดตัวพระและตัวนาง ซึ่งถือได้ว่าเป็นกระบวนการท่ารำที่มีความสำคัญสำหรับตัวแสดงที่เป็นกษัตริย์ใช้แสดงเป็นเพลงแรกเมื่อตัวละครขึ้นเวที กระบวนท่ารำเพลงเสมอตัวพระและตัวนาง เป็นกระบวนการท่ารำที่มีความสำคัญเช่นเดียวกับเพลงเชิด แต่ใช้ประกอบการเดินทางในระยะทางไกล กระบวนท่ารำเพลงโอด ตัวพระและตัวนาง ซึ่งมีลักษณะการรำที่เรียกว่า ดอกไม้ไหว เป็นลักษณะการรำสะดุ้งตัว ถือเป็นลักษณะเฉพาะที่สืบทอดจากครูเต็ก เสือสง่า กระบวนท่ารำไม้รบไทย หรือไม้รบดาบ ๕ ไม้ กระบวนท่ารำไม้รบจีน หรือไม้รบทวน ๗ ไม้ ซึ่งพบว่ากระบวนการท่ารำบางท่า ลักษณะอื่นๆ ยังคงใช้แสดงอยู่ ส่วนลักษณะการแสดงกระบวนท่ารำไม้รบไทยและไม้รบจีนของครูทองเจือ โสภิตศิลป์ จะแสดงต่อเนื่องกันตั้งแต่ไม้รบที่หนึ่งถึงไม้รบสุดท้าย ในแต่ละไม้รบจะมีกระบวนท่ารำหลัก ๑ ท่าที่แตกต่างกันในแต่ละไม้ และมีท่ารำเชื่อมที่เหมือนกันทุกไม้ ซึ่งกระบวนท่ารำเหล่านี้ไม่พบในการแสดงลิเกในปัจจุบัน

การศึกษาดังกล่าว ทำให้ทราบถึงกระบวนการท่ารำประกอบการแสดงลิเกของคนรุ่นเก่าว่ามีกระบวนท่ารำที่เป็นแบบแผนอย่างไรบ้าง ซึ่งกระบวนท่ารำต่าง ๆ นั้น ถือเป็นความรู้ความสามารถ เป็นทักษะที่เกิดจากการเรียนรู้ การฝึกฝน สั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านมา แล้วมีการปรับปรุง พัฒนาและถ่ายทอดสืบทอดกัน เป็นภูมิปัญญาที่มีลักษณะเฉพาะ หรือมีเอกลักษณ์ในตัวเอง ซึ่งศิลปินลิเกรุ่นหลัง

อาจรักษาไว้ให้คงเอกลักษณ์เดิม หรืออาจมีการปรับเปลี่ยนเพื่อความเหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบันบ้างก็ได้

จากการเก็บข้อมูลคณะพรเทพ พรทวิ คณะเฉลิมชัย มาลัยนาค และคณะศรธรรม น้ำเพชร พบว่ามีการใช้กระบวนทำรำทั้ง ๓ ประเภท คือ รำเพลง รำใช้บทหรือตีบท และรำชุด ในขั้นตอนและโอกาสที่แตกต่างกันไป กล่าวคือ การรำเพลง ซึ่งมักจะใช้เพลงช้า เพลงเร็ว ในตอนรำถวายมือก่อนที่จะออกแขกและเริ่มแสดง เป็นการรำเพื่อบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสถานที่ที่คณะจะไปแสดง โดยชี้ให้เห็นถึงความตั้งใจ พร้อมเพรียง สวยงาม เป็นแบบแผน น่าเลื่อมใส การรำเพลงเสมอ ใช้ในโอกาสที่พระเอก หรือตัวเอก ออกสู่หน้าเวทีเป็นครั้งแรก หรือฉากที่กษัตริย์เสด็จออกท้องพระโรง การรำเพลงเชิด ใช้รำเมื่อตัวเอกเข้าโรง หรือรบกัน เพลงโอด ใช้เมื่อถึงบทโศกเศร้า เสียใจ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีเพลงพิเศษประจำตัวของพระเอก เช่น พรเทพ พรทวิ เมื่อออกแสดงในฉากแรกจะใช้เพลงบรรเลงประกอบการรำอย่างอ่อนช้อยสวยงามออกมาจากข้างเวทีสู่หน้าเวที แล้วรำไปขึ้นเตียง ซึ่งเป็นการรำที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของพรเทพ พรทวิ เพลงที่บรรเลงก็เป็นเพลงที่ใช้เฉพาะตอนรำออกนี้เท่านั้น เมื่อขับร้องและเจรจาเข้าเนื้อเรื่องแล้ว ก่อนจะเข้าโรงไปในฉากแรกนี้ก็บรรเลงเพลงเชิดและรำอย่างสวยงามอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวอีกครั้งหนึ่ง หลังจากนั้นฉากต่อ ๆ ไปก็ไม่เน้นการรำเพลงมากนัก

รำใช้บท หรือตีบท เป็นการรำที่ผู้แสดงส่วนใหญ่ใช้แทบทุกคนเมื่อออกสู่หน้าเวทีการแสดง โดยเฉพาะเมื่อร้องเพลงรานิเกลิง หรือเพลงใด ๆ ก็ตามขณะที่ร้องเพลงก็ต้องรำตีบทไปตามเนื้อหาสาระหรือถ้อยคำที่ขับร้องนั้นด้วยเสมอ หรือบางครั้งเมื่อเจรจากันก็มีการแสดงท่าทางหรือตีบทประกอบด้วย

รำชุด เป็นการรำที่ลิเกส่วนใหญ่นำมาสอดแทรกอยู่ในการแสดงเพื่อสร้างสีสันและเป็นจุดสนใจให้แก่ผู้ชม เช่น รำม้า รำดาบ รำทวน รำตรวจพล รำกลองยาว รำสี่ภาค ระบำชวา ฟ้อนแพนของภาคเหนือ และเซิ้งของภาคอีสาน เป็นต้น ลิเกบางคณะนำรำชุดมาแสดงในช่วงก่อนออกแขก เช่น คณะพรเทพ พรทวิ ซึ่งปกติจะรำถวายมือด้วยเพลงช้า เพลงเร็ว แต่ก็ได้นำรำชุดต่าง ๆ มาสลับสับเปลี่ยนอยู่เสมอ เช่น รำโนราห์ รำสี่ภาค รำชุมนุมเผ่าไทย ระบำนพรัตน์ รำตารีกิปีส รำนารีศรีอีสาน หรือถ้าเป็นงานศพก็จะรำพม่า มอญ ที่ใช้เครื่องแต่งกายชุดดำ เพื่อให้เหมาะสมกับงาน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม แม้การแสดงลิเกจะเน้นด้านการร้อง การเจรจา การแสดงบทบาท และดำเนินไปตามเนื้อเรื่องอย่างสนุกสนานถูกใจผู้ชมก็ตาม แต่การรำก็ยังถือว่าเป็นส่วนหนึ่งที่เรียกความสนใจจากผู้ชมได้เป็นอย่างดี และมีข้อสังเกตว่าศิลปินลิเกที่รำสวยจะเป็นที่นิยมของผู้ชม เพราะการรำสร้างความเพลิดเพลินได้เป็นอย่างดี ดังนั้นการแสดงลิเกในปัจจุบันจึงยังคงรักษาการรำไว้เป็นแบบแผนของการแสดง

จากการสัมภาษณ์ศิลปินลิเกและบุคคลผู้เกี่ยวข้องได้แสดงความคิดเห็นในเรื่องการรำของลิเกไว้ดังนี้

...ภาษาทางการรำรำและภาษาในการทำบท ลิเกในอดีตมีความประณีตในกระบวนกรรำรำมาก จะมีการรำในหน้าพาทย์ต่าง ๆ อย่างเหมาะสมกับการแสดง ถึงแม้ว่าจะมีคำกล่าวว่ารำลิเกรำเป็นที การตีบททำได้อย่างเหมาะสมเฉียบขาด

และชัดเจน ส่วนในปัจจุบันโลกที่สามารถใช้ภาษานาฏศิลป์ได้ดีย่อมต้องมีภูมิรู้เดิมหรือไม่ ก็อาจได้ศึกษาจากศิลปะที่เป็นแบบแผนขึ้น ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับความสามารถเฉพาะตัว อีก เช่นกัน และพบว่าโลกจะใช้น้อยมากโดยเฉพาะตัวแสดงที่ไม่ใช่ตัวเอง มักนิยมใช้ ทำทางแบบสามัญธรรมดามากกว่า

(วรรณ แก้วกว้าง, สัมภาษณ์, ๒๔ มีนาคม ๒๕๕๔)

รพีพร รุ่งภิรมย์ นางเอกประจำคณะเฉลิมชัย มาลัยนาถ ซึ่งได้รับรางวัลผู้แสดงนำฝ่ายหญิงยอดเยี่ยม (นางเอก) ในโครงการประกวดศิลปะทองคำ ประจำปี พ.ศ. ๒๕๔๒ ของศูนย์สังคีตศิลป์ ธนาคารกรุงเทพ กล่าวถึงการรำของตนเองดังนี้

...ได้รับการฝึกฝนเรื่องการรำมาตั้งแต่เด็ก ๆ โดยสืบทอดจากแม่ พี่ชาย และพี่สาว ต่อมามีโอกาสร่วมแสดงกับคณะของครูบุญเลิศ นางพินิจ ศิลปินแห่งชาติ ท่านได้แนะนำ สั่งสอนสิ่งต่าง ๆ ทำให้ได้รับความรู้และประสบการณ์มากขึ้น โดยเฉพาะในด้านการรำ สำหรับการแสดงของคณะเฉลิมชัย มาลัยนาถ ปัจจุบันนี้ ที่ได้รับความนิยมจากประชาชนก็เพราะเรายังอนุรักษ์การรำที่เป็นแบบแผนของลิเกเอาไว้ ผู้แสดงทุกคนมีความสามารถด้านการรำเป็นอย่างดี การรำถวายมือก่อนออกแขกเราใช้เพลงช้า เพลงเร็วเป็นหลัก ส่วนในเรื่องที่แสดงก็มีรำตีบทประกอบการร้องกลอน และรำเพลงต่าง ๆ ซึ่งผู้ชมส่วนใหญ่บอกว่าชอบดู การรำของผู้แสดงแต่ละคนด้วย เพราะดูแล้วเพลิดเพลินสบายใจ

(รพีพร รุ่งภิรมย์, สัมภาษณ์, ๒๔ มีนาคม ๒๕๕๔)

สุภาพันธุ์ ไตรหาญ นางเอกประจำคณะพรเทพ พรทวี จบการศึกษาระดับปริญญาตรีจากสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กล่าวถึงการรำดังนี้

...การรำถือว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งของการแสดงลิเก โดยส่วนตัวแล้วก็มีโอกาสได้นำการรำที่เป็นแบบแผนตามที่ได้ศึกษานั้นมาใช้กับการแสดงลิเกได้มากที่สุดทีเดียว ทั้งรำถวายมือ และรำเบ็ดเตล็ดชุดต่าง ๆ รวมทั้งการรำประกอบการแสดงเช่น เวลาออกหน้าฉาก หรือจะเข้าฉากก็ต้องรำ เวลาร้องกลอนลิเกก็ตีบทตามคำร้องด้วยภาษานาฏศิลป์ หรือเวลาแสดงบทรัก บทโศกก็ต้องแสดงท่าตามบทบาทนั้น ๆ ถึงแม้ในการแสดงลิเกจะรำไม่มากเท่าละคร แต่ทุกครั้งที่รำก็ยึดหลักการรำที่ถูกต้องอยู่เสมอ

(สุภาพันธุ์ ไตรหาญ, สัมภาษณ์, ๒๐ มีนาคม ๒๕๕๔)

...ในส่วนของการแสดงนั้นได้นำการรำมาประกอบ ไม่ว่าจะเป็รำเบิกโรง (รำถวายมือ) หรือในท้องเรื่องที่แสดง เช่นเพลงเสมอ เพลงเชิด และทุกครั้งี่ร้อง ก็ต้องตีบทไปตามคำร้อง ในบทร้องเพลงเกี่ยวของพระเอกนางเอกก็ต้องแสดงท่าทางหรือบทบาทไปตามคำร้องของเพลงด้วย ซึ่งการรำในลักษณะต่าง ๆ นี้ ก็ได้นำความรู้จากการเรียนที่วิทยาลัยนาฏศิลป์อ่างทองมาใช้กับการแสดงลิเกได้เป็นอย่างดี

(พรพรรณ วัฒนวรกิจ, สัมภาษณ์. ๑๘ ธันวาคม ๒๕๕๓)

... การรำนั้น ผมได้นำความรู้จากการเรียนในสาขานาฏศิลป์ขึ้นมาประยุกต์ใช้ได้เป็นอย่างดี เน้นการรำที่ถูกต้องตามแบบมาตรฐาน มีความสวยงามอ่อนช้อย ซึ่งการเรียนของเราใช้อยู่ทุกวันอยู่แล้ว ก็นำมาพัฒนาในการแสดงลิเกด้วย ส่วนการแสดงบทบาท หากเราพยายามตีบทให้แตก ทำความเข้าใจเรื่องแล้วเข้าถึงบทเหล่านั้นให้ได้ การแสดงลิเกของเราก็จะดีมาก

(คมคาย แสงศักดิ์, สัมภาษณ์, ๒๒ มีนาคม ๒๕๕๔)

...คณะศรธรรม น้ำเพชร ยังคงอนุรักษ์การรำเอาไว้เพราะถือว่าเป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งของลิเกที่จะขาดไม่ได้ สำหรับตนเองและน้องศรธรรม ได้รับการถ่ายทอดการรำมาจากคุณพ่อและคุณแม่ซึ่งเป็นศิลปินลิเก (พระเอกมนตรีรัก เอนกกลาภ และนางเอกดวงแก้ว ลูกท่าเรือ) ได้ฝึกรำมาตั้งแต่เด็ก ๆ อย่างเป็นขั้นตอนจากท่ารำพื้นฐานเบื้องต้น เพลงช้าเพลงเร็ว จนถึงตีบทเป็นท่าทางประกอบการร้อง นอกจากนี้ก็มีการรำเป็นชุดต่าง ๆ ด้วย...”

(น้ำเพชร เอนกกลาภ, สัมภาษณ์, ๒๒ เมษายน ๒๕๕๔)

....เนื่องจากสมัยนี้การแสดงลิเกมีอุปกรณ์ที่ทันสมัยคือ ใช้ไมโครโฟนเพื่อช่วยขยายเสียงในการแสดง จึงจำเป็นที่จะต้องใช่มือข้างใดข้างหนึ่งจับไมโครโฟน ทำให้การรำหรือการที่จะใช้ภาษานาฏศิลป์ในการตีบทหรือแสดงนั้นกระทำไม่ได้ถนัดนัก แต่ก็พยายามทำอย่างดีที่สุดเพราะถือว่าการรำเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของลิเกที่จะขาดไม่ได้ และก็ต้องรำให้ถูกต้องตามแบบอย่างที่ได้รับการฝึกฝนมา ซึ่งผู้ชมส่วนใหญ่ก็ชอบดูการรำของลิเกด้วย...”

(ภิรมย์พร มาระศรี, สัมภาษณ์, ๓๐ มีนาคม ๒๕๕๔)

เรื่องที่ต้องใช่มือข้างหนึ่งถือไมโครโฟน จึงทำให้ลิเกรำไม่สะดวกนี้ นับว่าเป็นข้อสังเกตที่มีเหตุผล ดังนั้นในปัจจุบันจะเห็นว่าลิเกหลายคณะโดยเฉพาะอย่างยิ่งหัวหน้าคณะหรือพระเอก นางเอกจะใช้อุปกรณ์ขยายเสียงที่ไม่ต้องใช่มือถือที่เรียกว่า ไมโครโฟนไร้สาย หรือไมค์ลอย (Wireless Microphone) เพื่อความสะดวกในการรำและตีบทประกอบการแสดง แต่อุปกรณ์ดังกล่าวมีราคาแพงพอสมควร จึงไม่สามารถจัดหามาใช้ได้ทุกคน และอุปกรณ์ดังกล่าวต้องใช้ติดกับร่างกายผู้แสดงในส่วนศีรษะและปากซึ่งอาจจะดูเกะกะในสายตาของผู้ชม

จากข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการรำของศิลปินลิเกหลายคนดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าในปัจจุบันลิเกยังคงรักษาเอกลักษณ์การรำประกอบการแสดงไว้เป็นแบบแผน โดยได้รับการฝึกฝน สืบทอดมาจากศิลปินลิเกรุ่นเก่า ส่วนนักแสดงรุ่นใหม่วัยหนุ่มสาวและวัยรุ่นก็สืบทอดการรำมาจากรุ่นพ่อแม่ รวมทั้งปัจจุบันนี้ลูกหลานลิเกส่วนหนึ่งได้รับการศึกษาจากวิทยาลัยนาฏศิลป์ หรือสถาบันการศึกษาอื่น ๆ ที่จัดการเรียนการสอนด้านนาฏศิลป์จึงทำให้ลิเกรุ่นใหม่มีความสามารถในการรำได้อย่างสวยงาม และถูกต้องตามแบบแผนซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการแสดงลิเกได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ ๑ การรำของพระเอก
ที่มา : นางสาวมณี เทพาชมภู และ www.chalermchai.co.nr/

ภาพที่ ๒ การรำของนางเอก
ที่มา : www.chalermchai.co.nr/

ภาพที่ ๓ การรำคู่ของพระเอก นางเอก
ที่มา : นางสาวมณี เทพาชมภู และ www.chalermchai.co.nr/

ภาพที่ ๔ การรำดาบขี่ม้าของพระเอก
ที่มา : www.likaysaim.com

ภาพที่ ๕ การรำทวนขี่ม้าของพระเอก
ที่มา : www.chalermchai.co.nr/

ภาพที่ ๖ ราชุดหน้าเวทีก่อนออกแขก
ที่มา : นางสาวมณี เทพาชมภู

๓. ภูมิปัญญาด้านเพลงและดนตรี

๓.๑ เพลงที่ใช้ในการบรรเลงประกอบการแสดงลิเก

สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (๒๕๒๒ หน้า ๑๖๗ - ๑๗๑) ได้แบ่งเพลงที่ใช้ในการแสดงลิเก ออกเป็น ๓ ประเภทตามลักษณะการใช้คือ เพลงตามจารีต เพลงตามบท และเพลงตามใจ พอสรุปได้ดังนี้

เพลงตามจารีต คือ เพลงที่ใช้เป็นแบบแผนในลิเกซึ่งถ่ายแบบมาจากละครรำ และลิเก นิยมใช้เป็นมาตรฐานไป เพลงเหล่านี้ได้แก่ เพลงโหมโรง เพลงออกแขก เพลงร้องดัน และเพลงกิริยา

เพลงตามบท ได้แก่เพลงร้องอันเป็นเพลงไทยเดิมในอัตราชั้นเดียวหรือสองชั้น ใช้ร้องส่ง บทโศก บทรัก บทโกรธ และบทอื่น ๆ เช่น บทโศกนิยมใช้เพลง พญาโศก ลาวครวญ สังขารา เสภา เกริ่น ลาว สดายง ธรณีกรรมแสง ดาวทอง บทรักนิยมใช้เพลงรานีเกลิง มะลิซ้อน กล่อมณารี สาลิกาแก้ว บทดีใจ นิยมใช้เพลงสองไม้ รานีเกลิง เขมรไล่ควาย ต้นวรเชษฐ์ บทโกรธนิยมใช้เพลงรานีเกลิง หงส์ทอง สองไม้ นาคราช

เพลงตามใจ คือเพลงที่ลิเกหรือผู้บรรเลงปีพาทย์นำมาใช้ตามใจชอบด้วยเหตุผลต่าง ๆ เช่น บรรเลงแทรกในชุดโหมโรง บรรเลงเสริมทำนองเพลงชุดโหมโรง บรรเลงเพลงออกของตัวลิเก บรรเลงรับ เพลงรานีเกลิง บรรเลงประกอบร้องส่งหน้าเตียง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม หากแบ่งประเภทของเพลงตามลักษณะการบรรเลงแล้ว สามารถแบ่งได้ เป็น ๒ ลักษณะคือ เพลงบรรเลงล้วน และเพลงบรรเลงประกอบการขับร้อง

เพลงบรรเลงล้วน คือเพลงที่ใช้ในการโหมโรง การรำถวายมือ การรำออก รำเข้าขณะ แสดง รวมทั้งเพลงประกอบเหตุการณ์ตามเนื้อเรื่อง

เพลงบรรเลงประกอบการขับร้อง คือเพลงที่ใช้ในการขับร้องขณะออกแขกขับร้องขณะ แสดง และขับร้องเพื่ออำลาผู้ชมเมื่อจบการแสดง เพลงที่บรรเลงประกอบการขับร้องออกแขกใช้เพลง สำเนียงแขกที่เป็นเพลงเฉพาะของลิเกแต่ละคณะ ส่วนเพลงที่บรรเลงประกอบการขับร้องนั้นมีหลาย ท่วงทำนอง ได้แก่ เพลงรานีเกลิง ใช้ประกอบการขับร้องบรรยายตัวผู้แสดงเมื่อออกมาในฉากแรก ๆ หรือ ใช้ร้องดำเนินเรื่อง เพลงหงส์ทอง เพลงสองไม้ ใช้ร้องเมื่อออกเดินทางนอกจากนี้ยังนำทำนองเพลงไทยสอง ชั้น และชั้นเดียวมาร้องประกอบการแสดง เช่น พระเอกนางเอกก็ยกกันใช้เพลงมะลิซ้อน เพลงกล่อมณารี เพลงสาลิกาแก้ว เพลงลาวสวยรวย เพลงกระต่ายเต้น เพลงเงี้ยว ถ้าบทโกรธก็ร้องเพลงนาคราช บทโศกใช้ เพลงลาวครวญ เป็นต้น

เพลงที่ใช้ขับร้อง มีทั้งเพลงไทยชั้นเดียวหรือสองชั้นที่ใช้ในละคร และเพลงที่ใช้ในการ ดำเนินเรื่องของลิเกโดยเฉพาะ ซึ่งมีผู้คิดทำนองขึ้น เช่น เพลงหงส์ทอง สองไม้ รานีเกลิง เป็นต้น เพลงที่เป็นสัญลักษณ์ของลิเกสืบมาเพลงหนึ่งคือเพลงรานีเกลิง เป็นทำนองเพลงที่ศิลปินลิเกมีชื่อคือ นายดอกดิน เสือสง่า (มีชีวิตระหว่าง พ.ศ. ๒๔๐๗ - ๒๔๗๗) แต่งขึ้นโดยดัดแปลงมาจากเพลงมอญครวญของลิเกบัน ตน และนายหอมหวล นาคศิริ (มีชีวิตระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๒ - ๒๕๒๑) ศิลปินลิเก มีชื่ออีกท่านหนึ่งได้ คิดดัดแปลงวิธีร้องขึ้นใหม่ โดยเพลงรานีเกลิงเดิมนั้นร้องคำเดียวลงให้ปีพาทย์รับ ใช้ในตอนเกี่ยวพาราสิ นายหอมหวล นาคศิริได้ใช้กลอนแบบลำตัดเข้าผสมทำให้ร้องดันต่อไปได้ยาวแล้วจึงลงให้ปีพาทย์รับเสีย ครั้งหนึ่งใช้ร้องบรรยายความได้มาก และเป็นที่นิยมร้องในการแสดงลิเก สืบมา

การแสดงลิเกของทุกคณะในปัจจุบันนิยมขับร้องเพลงทำนองรานีเกลิงมากที่สุดเพราะถือว่าเป็นเพลงสำคัญที่เป็นเอกลักษณ์ของลิเก นอกจากนี้ยังนำเพลงไทยชั้นเดียว และสองชั้นมาขับร้องประกอบการแสดงอยู่เสมอ ทั้งการแสดงสดหน้าเวทีตามงานต่าง ๆ และการแสดงบันทึกวีซีดีเผยแพร่ ทั้งนี้เพื่อให้เหมาะสมกับบทบาทของการแสดง หรือเหตุการณ์ตามเนื้อเรื่อง นอกจากนี้ยังเป็นการแสดงออกถึงความสามารถในการขับร้องของผู้แสดง อีกทั้งเป็นการอนุรักษ์ และสืบสานเพลงไทยให้คงอยู่คู่กับการแสดงลิเกซึ่งตามแบบแผนดั้งเดิมนั้นลิเกนำการขับร้องเพลงไทยชั้นเดียว และสองชั้นมาจากการแสดงละครรำของไทยนั่นเอง ตัวอย่างการนำเพลงไทยชั้นเดียว และเพลงไทยสองชั้นมาขับร้องประกอบการแสดงลิเกมีอยู่จำนวนมาก เช่น เพลงสองไม้ และเพลงหงส์ทอง ใช้ขับร้องประกอบการบรรยายชีวิตของตัวละครในเรื่อง การดำเนินเรื่อง หรือการออกเดินทาง เพลงมะลิซ้อน ใช้ขับร้องประกอบการแสดงในบทรัก เพลงแสนคำนึง ใช้ขับร้องประกอบการแสดงตอนตัวละครออกเดินทาง เพลงต้นเพลงฉิ่ง ใช้ขับร้องประกอบการแสดงตอนบรรยายชีวิตของตัวละคร เพลงครวญหา ใช้ขับร้องประกอบการแสดงในบทเศร้า หรือบทคร่ำครวญ เพลงดาวทอง ใช้ขับร้องประกอบการแสดงในบทโศกเศร้า เสียใจ เป็นต้น

จากการสัมภาษณ์นักดนตรีประจำคณะลิเก ได้กล่าวถึงเพลงที่ใช้ประกอบการแสดงลิเกไว้ดังนี้

...เพลงที่บรรเลงในการแสดงลิเกประกอบด้วยเพลงโหมโรง ซึ่งจะเริ่มบรรเลงตอนลิเกไหว้ครูก่อนการแสดง ก็ใช้เพลงในชุดโหมโรงเย็น ได้แก่ เพลงสาธุการ ตระโหมโรง รั้วสามลา เข้าม่าน ปฐม ลา เสมอ เข็ดฉิ่ง เข็ดกลอง กลม ชำนาญ กราวโน ต้นซุบลา ส่วนการรำถวายมือใช้เพลงช้า เพลงเร็ว หรือเพลงอื่นที่ผู้แสดงต้องการรำ เพราะการแสดงของคณะพรเทพ พรทวี ก่อนการออกแขกนั้น บางงานก็รำถวายมือ เพลงช้า เพลงเร็ว บางงานก็รำอย่างอื่นบ้างสลับสับเปลี่ยนไปตามความเหมาะสม เช่น รำสี่ภาค รำมโนราห์ หรือบางงานรำเพลงมอญ ดนตรีก็ต้องบรรเลงเพลงตามที่คุณรู้กำหนดมา สำหรับเพลง ที่ใช้ในการแสดงก็ต้องเป็นไปตามเนื้อเรื่อง ถ้าประกอบการร้องก็มี เพลงสองไม้ เพลงทองย่อน เพลงตุ่มโปง เพลงหงส์ทอง เพลงมะลิซ้อน หรือบางฉากผู้แสดงร้องเพลงลูกทุ่ง หรือเพลงสมัยปัจจุบัน ดนตรีก็บรรเลงไปตามทำนองของเพลงนั้น ๆ ส่วนการออกฉาก หรือเข้าฉาก ใช้เพลงเสมอ เพลงเข็ด ถ้าเป็นตอนโศกก็ใช้เพลงโอด ถ้ารบหรือวิ่งไล่ตามกันก็ใช้เพลงรั้ว หลักสำคัญในการบรรเลงก็คือต้องบรรเลงให้เข้าถึงอารมณ์เพลง อารมณ์ของผู้แสดง เพื่อให้ผู้ชมสามารถรับรู้ถึงอารมณ์ของดนตรีและลิเกได้...”

(สายชล สารีผล, สัมภาษณ์, ๑๘ ธันวาคม ๒๕๕๓)

๓.๒ ดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงลิเก

ดนตรี สำหรับการแสดงลิเกนั้นบรรเลงด้วยวงปี่พาทย์ ๒ แบบ คือ วงปี่พาทย์ไทย และวงปี่พาทย์มอญซึ่งมีเครื่องดนตรีคล้ายคลึงกัน ต่างกันที่ตะโพนกับฆ้องวง ตะโพนมอญมีขนาดใหญ่กว่า ตะโพนไทย ฆ้องวงมอญวางตั้งฉากกับพื้น ส่วนฆ้องวงไทยวางราบกับพื้น เครื่องดนตรีที่สำคัญ ได้แก่ ระนาดเอก ระนาดทุ้ม ฆ้องวงใหญ่ ฆ้องวงเล็ก ปี่ใน ปี่นอก ปี่มอญ ปี่ชวา ขลุ่ย ฉิ่ง ฉาบเล็ก ฉาบใหญ่ กลองทัด ตะโพนไทย ตะโพนมอญ และเปิงมางคอก เครื่องดนตรีดังกล่าวของวงปี่พาทย์

แต่ละวงมีจำนวนต่างกัน เครื่องดนตรีที่สำคัญและจะขาดไม่ได้คือ ระนาดเอก ฆ้องวงใหญ่ ตะโพนมอญ ตะโพนไทย และฉิ่งเนื่องจากการบรรเลงดนตรีประกอบการแสดงลิเกมีอิสระอยู่มาก จึงไม่สามารถกำหนดแน่นอนตายตัวได้ว่าเครื่องดนตรีใดใช้อย่างไร และวงปี่พาทย์แต่ละวงใช้เครื่องดนตรีชนิดใดบ้าง แต่โดยทั่วไปแล้วเครื่องดนตรีในวงปี่พาทย์ประกอบการแสดงลิเกมีหน้าที่ ดังที่ สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (๒๕๒๒ หน้า ๑๕๙ - ๑๖๐) กล่าวไว้ ดังนี้

ระนาดเอก เป็นเครื่องดนตรีหลักใช้บรรเลงตลอดเวลา คนตีระนาดต้องรู้ทางเพลง สามารถบรรเลงกับลิเกได้หมดไม่ว่าร้องเพลงอะไร

ฆ้องวงใหญ่ บรรเลงทำนองหลักของเพลงนั้น ๆ

ฆ้องวงเล็ก ตีลื้อและขัดฆ้องวงใหญ่

ระนาดทุ้ม ตีลื้อและขัดระนาดเอก

ปี่ใน ใช้เป่าประกอบเพลงสำเนียงไทย

ปี่มอญ ใช้เป่าประกอบเพลงสำเนียงมอญ สำเนียงลาวและทางโคก ในกรณีที่ขาดปี่มอญจะใช้ปี่ในเป่าทางแหบแทน เพราะมีเสียงใกล้เคียงกัน ปี่มอญบางครั้งใช้เป่าประกอบเพลงลูกทุ่ง หรือ เพลงสากล และใช้เดี่ยวประกอบการเจรจาบทโคก

ปี่ชวา มีเสียงดังจำใช้เป่าประกอบเพลงสำเนียงแขก เพลงเชิด เพลงลูกทุ่งและเพลงสากล และในกรณีที่ชายหญิงร้องโต้ตอบกัน

ขลุ่ย ใช้เป่าประกอบการเจรจาบทโคก โดยมากเป็นการบรรเลงเดี่ยว

ฉิ่ง ฉาบเล็ก และฉาบใหญ่ เป็นเครื่องตีประกอบจังหวะ นอกจากนั้นฉาบใหญ่อาจใช้ตีประกอบการใช้ไม้ตะขบ และการแสดงท่าตลกต่าง ๆ อีกด้วย เป็นการให้เสียงประกอบ หรือ Sound Effects

กลองทัด ใช้ตีประกอบเพลงโหมโรง เพลงสำเนียงไทยบางเพลง เช่น เสมอ โอต เชิด และรั้ว นอกนั้นอาจตีประกอบเพลงสากล และเพลงลูกทุ่งเป็นครั้งคราว

ตะโพนไทย ใช้ตีประกอบเพลงสำเนียงไทยและสำเนียงแขก เพราะสามารถตีให้มีเสียงเหมือนกลองแขกได้

ตะโพนมอญ ใช้ตีประกอบเพลงรานิกะลิง หงส์ทอง ซึ่งเป็นเพลงสัญลักษณ์ของลิเก และเพลงต่างภาษา ยกเว้นภาษาแขก นอกจากนี้ยังใช้ตีประกอบเพลงลูกทุ่งและเพลงสากลได้ด้วย

สำหรับเครื่องดนตรีที่ใช้บรรเลงประกอบการแสดงลิเกคณะพระเทพ พรทวี คณะเฉลิมชัย มาลัยนาค และคณะศรธรรม น้ำเพชร เป็นวงปี่พาทย์มอญ ประกอบด้วยเครื่องดนตรี ได้แก่ ระนาดเอก ระนาดทุ้ม ฆ้องวงใหญ่ ฆ้องวงเล็ก ตะโพน กลองทัด เปิงมาง ปี่ ขลุ่ย ฉิ่งและฉาบเล็ก

จากการสัมภาษณ์นักวิชาการและนักดนตรีประจำคณะลิเก ได้กล่าวถึงดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงลิเกไว้ดังนี้

...ดนตรีประกอบการแสดงลิเกนั้นเดิมเป็นวงปี่พาทย์เครื่องไทย ประกอบด้วย

ระนาดเอก ระนาดทุ้ม ฆ้องวงใหญ่ ฆ้องวงเล็ก กลองทัด ตะโพนไทย ปี่ ฉิ่ง ฉาบ ต่อมา ระยะเวลาจึงใช้ตะโพนมอญเสริม และเพิ่มเครื่องมอญเป็นวงปี่พาทย์มอญเข้าไปด้วยก็ถือว่าเป็นการพัฒนาขึ้น เพราะถ้าใช้ปี่พาทย์ไทยอย่างเดียว จะบรรเลงเพลง

ได้ไม่หลากหลายนัก แต่ถ้าเป็นปีพาทย์มอญก็จะบรรเลงเพลงได้มากขึ้น ปัจจุบันนี้ ปีพาทย์ลิเกพัฒนาขึ้นมาก บรรเลงเพลงได้หลากหลายรูปแบบ สมัยก่อนบรรเลงเพลงไม่มากนัก แล้วต้องให้ลิเกร้องเสร็จถึงจะรับ แต่สมัยนี้ปีพาทย์เหนี่ยวน้อยมาก รับภาระเยอะ ต้องบรรเลงตลอด คลอไปทุกบทบาทที่ลิเกแสดง แล้วก็ต้องนำให้ลิเกร้อง เป็นหลักให้ลิเก จะร้องดีหรือไม่ดีก็อยู่ที่ดนตรีด้วย นับว่าปีพาทย์มีความสำคัญมากในการช่วยส่งเสริมลิเก ปีพาทย์จะต้องรู้เรื่องราวทุกบททุกตอนของการแสดง อย่างไรก็ตามในเมื่อปีพาทย์ดีอยู่แล้วก็อยากจะให้ใส่ใจในเรื่องรายละเอียดเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่ว่าสำคัญนั่นก็คือระบบเสียงต้องให้ได้ยินเสียงเครื่องดนตรีทุกชิ้นที่บรรเลงอยู่ ลิเกจะดีไม่ดียู่ที่ดนตรีดนตรีไพเราะได้ยินทุกเสียงครบ เหมือนเปิดแผ่นออกมาได้ยินทุกเสียงทั้งเสียงระนาดเอกใส เสียงระนาดทุ้มก็เพราะ เสียงฆ้องก็ได้ยิน เสียงปี่ก็พอดี เสียงออกมาอย่างนี้ก็จะทำให้ผู้ชมผู้ฟังรู้สึกรื่นหู ลิเกนี้ถ้าปีพาทย์ดีก็ร้องสบาย ปัจจุบันคณะลิเกเขาถึงต้องนำปีพาทย์ของตนเองไปบรรเลง ถ้าเป็นคณะที่เขาพร้อมนะ คือเรียกว่า รู้หน้าพาทย์กัน

(ถาวร สดแสงจันทร์, สัมภาษณ์, ๓๑ มีนาคม ๒๕๕๔)

...การบรรเลงในแต่ละเพลงของวงจะอาศัยความพร้อมเพียงเป็นอย่างมาก ประกอบกับการใช้ไหวพริบในการบรรเลง เพราะการบรรเลงดนตรีประกอบการแสดงลิเกไม่เหมือนบรรเลงตามงานทั่วไป จะต้องคอยสังเกตผู้แสดงในแต่ละฉาก และใช้เพลงให้เหมาะสม เมื่อก่อนนี้วงดนตรีประกอบการแสดงมีเครื่องดนตรีน้อยกว่านี้ การบรรเลงก็เรียบง่าย ไมโลดโผน ปัจจุบันได้เพิ่มเครื่องดนตรีมากขึ้น เช่น ตะโพนมอญ เปิงมางคอก การบรรเลงเพลงก็หลากหลายขึ้น

(ปรีชา เชื้อน้อย, สัมภาษณ์, ๒ เมษายน ๒๕๕๔)

...ผมเป็นผู้เป่าปีประกอบการแสดงลิเก นอกจากจะเป่าไปพร้อมกับการบรรเลงของเครื่องดนตรีชนิดอื่น ๆ แล้ว บางช่วงเวลาก็จะต้องบรรเลงเดี่ยว เช่น เวลาลิเกโศกก็เป่าปีหรือขลุ่ยเป็นเพลงรำลองโศกไปเรื่อย ๆ ซึ่งก็ต้องใส่อารมณ์สุนทรีย์ สำเนียงปัดต้องให้อ่อนหวาน หรืออาจเป็นในลักษณะโหยหวนบ้างตามบทบาทของการแสดงที่ดำเนินอยู่ แนวการบรรเลงของผมยึดรูปแบบโบราณเอาไว้ และมีการดัดแปลงผสมผสานให้เหมาะสมกับการบรรเลงปีพาทย์ทั้งวง ผมถือว่าดนตรีมีความสำคัญต่อการแสดงลิเกมาก เป็นสิ่งคู่กันมาตั้งแต่โบราณ มีลิเกก็ต้องมี ปีพาทย์จะแยกจากกันไม่ได้ ขณะที่บรรเลงอยู่ในการแสดงลิเกนั้นผมรวมทั้งนักดนตรีทุก ๆ คนมีความตั้งใจอย่างเต็มที่ และก็ภูมิใจที่มีคนเห็นคุณค่าของดนตรีไทย เชื่อว่าคนที่มาดูลิเกนั้นเขาพร้อมต้องการฟังเสียงดนตรีไทยด้วย เพราะฉะนั้นนักดนตรีทุกคนจึงใส่ใจต่อการบรรเลงในทุกช่วงเวลาตั้งแต่เริ่มต้นจนจบการแสดงลิเก..."

(สมชาย ลำเจียก, สัมภาษณ์, ๒ เมษายน ๒๕๕๔)

จากความคิดเห็นของผู้มีประสบการณ์ด้านการบรรเลงดนตรีดังกล่าว ชี้ให้เห็นว่าเพลงและดนตรีเป็นส่วนสำคัญที่สร้างความเป็นเอกลักษณ์ให้แก่การแสดงลิเก และเสริมสร้างความสนใจให้แก่ผู้ชมเป็นอย่างมาก ผู้บรรเลงดนตรีที่มีพื้นฐานความรู้ ความสามารถ และมีประสบการณ์ด้านการบรรเลงได้อย่างเชี่ยวชาญนั้น ถือว่าเป็นผู้รักษาคุณค่าของความเป็นดนตรีไทย และเพลงไทยไว้อย่างมั่นคง ทั้งยังเป็นผู้มีส่วนช่วยพัฒนาโดยการประยุกต์วิธีการบรรเลง การเลือกใช้เพลงให้ทันสมัย เหมาะสมกับเวลา และโอกาสที่แสดงอีกด้วย

ภาพที่ ๗ รูปแบบการจัดวางวงปี่พาทย์ประกอบการแสดงลิเกคณะพรเทพ พรทวิ
ที่มา : นางสาวมณี เทพาชมภู

ภาพที่ ๘ รูปแบบการจัดวางวงปีพาทย์ประกอบการแสดงลิเกคณะเฉลิมชัย มาลัยนาค
ที่มา : นางสาวมณี เทพาชมภู

๔. ภูมิปัญญาด้านการแต่งกาย แต่งหน้า

๔.๑ เครื่องแต่งกายของลิเก

การแต่งกายที่สวยงามเป็นจุดสนใจ หรือแรงจูงใจที่สำคัญอย่างหนึ่งของการแสดงลิเก เพราะค่านิยมของผู้ชมลิเกส่วนใหญ่ต่างก็มักดูผู้แสดงที่รูปร่างหน้าตา การแต่งตัว และการร้องการรำเป็นหลัก เครื่องแต่งกายของลิเกแสดงถึงภูมิปัญญาด้านการออกแบบอย่างมีศิลปะ ได้แก่ การเลือกใช้ชนิดของผ้าและสีสันทัน การใช้วัสดุอุปกรณ์ประดับตกแต่ง เช่น เลื่อม เพชร และคริสตัน การใช้ลวดลายซึ่งมักเป็นลายแบบไทย เช่น ลายกนก ลายเหลี่ยม ลายกลม รูปหัวใจ ฯลฯ

เครื่องแต่งกายของลิเกมีลักษณะเฉพาะซึ่งต่างไปจากละครรำ เครื่องแต่งกายของผู้แสดงชายมีแบบแผนที่ชัดเจนกว่าผู้แสดงหญิง เครื่องแต่งกายของลิเกแบ่งได้เป็น ๓ ประเภท คือ ชุดลิเกทรงเครื่อง ชุดลิเกลูกบท และชุดลิเกเพชร

ชุดลิเกทรงเครื่อง เป็นรูปแบบการแต่งกายของลิเกแบบเดิมเมื่อเริ่มมีลิเกในสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยเลียนแบบการแต่งกายของข้าราชการในยุคนั้น กล่าวคือสวมชฎาที่เรียกว่า ปันจู่เหรีดยอด สวมเสื้อเยียรบับ นุ่งผ้ายก สวมถุงเท้าขาว ใส่แพรสายสะพาย และมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงต่อมาบ้างจนถึงก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่อวัสดุที่ใช้สร้างเครื่องแต่งกายลิเกที่ต้องนำเข้ามาจากต่างประเทศขาดแคลน ชุดลิเกทรงเครื่องก็หมดไป คงเหลือให้เห็นเฉพาะในการแสดงสาธิตเท่านั้น

ชุดลีเกลูกบทย เป็นชุดเครื่องแต่งกายลำลองของคนไทยในสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ นิยมแต่งในการแสดงเพลงพื้นบ้าน เมื่อวัสดุที่ใช้สร้างชุดลีเกทรงเครื่องขาดแคลน ผู้แสดงจึงหันมาแต่งกายแบบลำลองที่เรียกว่า ชุดลีเกลูกบทย ชายสวมเสื้อคอกลม แขนสั้น นุ่งโจงกระเบนมีผ้าคาดพุง หญิงสวมเสื้อแขนกระบอก ห่มสไบ นุ่งโจงกระเบน หรือซิ่น

ชุดลีเกเพชร เป็นชุดที่เกิดขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ โดยการนำเพชรซีกและแถบเพชรมาประดับเครื่องแต่งกายชุดลีเกลูกบทย สวมเสื้อกั๊กทับเสื้อตัวเดิมให้ดูหรูหราขึ้น จากนั้นก็เพิ่มความวิจิตรขึ้นจนกลายเป็นเครื่องเพชรแทบทั้งชุด สำหรับชุดของผู้แสดงหญิงมีแบบหลากหลาย แต่ไม่ประดับเพชรมากเท่าชุดของผู้แสดงชาย

ชุดลีเกเพชรในปัจจุบันมีวิวัฒนาการมาตามยุค ตามสมัย ตามลำดับ กล่าวคือชุดลีเกชายในยุคแรก ๆ นุ่งโจงกระเบน สวมเสื้อแขนสั้น มีเสื้อกั๊กทับ มีผ้าโพกศีรษะ เสียบขนนก มีโบติด มีต่างหูที่ใช้เลื่อม ปัจจุบันประยุกต์เป็นชุดเพชรทั้งหมด ประกอบด้วยเสื้อคอกว้างแขนสั้น หรือแขนยาวแนบตัวปักเพชรเทียม และคริสตันรูปแบบต่าง ๆ สนับเพลาหรือกางเกงรัดขาวยาวครึ่งน่องสีดำปักเพชรที่เชิง ผ้านุ่งสำเร็จรูปปักเพชรสวมทับกางเกง สวมถุงน่องสีขาว ส่วนเครื่องประดับทำด้วยเพชรเทียมและคริสตัน ประกอบด้วย กิ๊ว (หัวมอญ) ดอกไม้เสียบข้าง ปิ่น สั้งเวียน (แถบเพชรคาดศีรษะในระดับหน้าผาก) ขนนก ต่างหู สร้อยคอ เข็มขัด แหวน กำไลมือ และกำไลเท้า ส่วนชุดลีเกหญิง มีหลากหลายรูปแบบ รูปทรงเป็นกระโปรงยาวทั้งแบบเข้ารูปและทรงบานพู่พอง ทั้งแบบแขนสั้น แขนยาว และไม่มีแขน (ชุดเกาะอก) ประดับเพชรเทียมหรือคริสตันที่คอ แขน และลำตัวให้สวยงาม ส่วนเครื่องประดับประกอบด้วย กิ๊ว กระบังหน้า ดอกไม้เพชร ปิ่น ต่างหู สร้อยคอ กำไลต้นแขนและปลายแขน ชุดลีเกมีราคาค่อนข้างแพง ชุดหนึ่งประมาณห้าพันถึงหกพันบาท หรือบางชุดมีราคาตั้งแต่หนึ่งหมื่นบาทขึ้นไปจนถึงแสนบาทก็มี ชุดผู้ชายมีราคาแพงกว่าชุดผู้หญิงเนื่องจากมีขนาดใหญ่กว่า มีลวดลายที่วิจิตรงดงาม แล้วก็ใช้เพชรหรือคริสตันมากกว่า

นอกจากชุดลีเกปกติซึ่งเป็นชุดเพชรแล้ว การแสดงลีเกยังมีการแต่งกายตามบทบาทของตัวละครในเรื่อง เช่น แสดงบทพระสงฆ์ ก็แต่งชุดขาวอย่างนาค แสดงบทพระสงฆ์ก็ห่มจีวรอย่างพระสงฆ์ แสดงบทตำรวจก็แต่งชุดตำรวจ หรือในบทที่พระเอกกับตัวตลกต้องปลอมตัวเป็นหญิงเพื่อไปช่วยนางเอกก็แต่งชุดสวยอย่างผู้หญิง หรือแต่งแนวตลกขบขัน ปลอมตัวเป็นชาวต่างชาติก็แต่งกายอย่างชาตินั้น ๆ เช่น แยก จีน มอญ เป็นต้น

จากการสัมภาษณ์ศิลปินลีเกได้กล่าวถึงเครื่องแต่งกายของลีเกในปัจจุบันดังนี้

...ปัจจุบันมีการประยุกต์ด้านการแต่งกายให้ร่วมสมัยเข้ากับสมัยนิยม มีการดัดแปลงโดยการนำแบบชุดราตรี ชุดไทยประยุกต์มาดัดแปลงและเพิ่มลวดลาย และความเป็นสีสันดูฉลาด ความระยิบระยับเพื่อแข่งกับแสงไฟด้านหน้าเวที

(ภิรมย์พร มาระศรี, สัมภาษณ์, ๓๐ มีนาคม ๒๕๕๔)

...เมื่อตอนเป็นคณะศรามาหน้าเพชรใหม่ ๆ พวกเด็ก ๆ เขายังเล็กอยู่ชุดก็ใส่แบบง่าย ๆ ชุดเล็ก ๆ น่ารัก ไม่ต้องประดับตกแต่งอะไรมาก เรียกว่าใช้เครื่องประดับน้อย พอโตขึ้นชุดก็ต้องให้สวยงามสมบูรณ์แบบเหมือนชุดผู้ใหญ่ก็ต้องมีส่วนประกอบทุกอย่างครบถ้วน ชุดก็ต้องมีลวดลาย มีสีสันสวยงามสดใส มีลวดลายต่าง ๆ แล้วแต่

ช่างจะออกแบบ หรือบางทีเราก็ออกแบบให้ช่างเขาทำ ก็ต้องใช้เพชร หรือคริสตัน
 ประดับตกแต่งตามส่วนต่าง ๆ เช่น คอ แขน ลำตัว ซึ่งราคาเพชรกับคริสตันนั้นค่อนข้าง
 แพง ปัจจุบันนี้มีกระจกนำมาใช้ตกแต่งได้สวยงามเช่นกัน ก็ทำให้ประหยัดได้บ้าง อีก
 อย่างก็คือปัจจุบันนี้มีผ้าหลากหลายชนิดที่มีลักษณะเป็นมันเงาแวววาว เมื่อนำมาตัด
 ชุดเราก็ไม่ต้องประดับเพชรหรือคริสตันให้มากนัก เพราะผ้าสวยงามอยู่แล้ว สำหรับการ
 ตัดชุดลิเกมีร้านประจำอยู่ที่กรุงเทพฯ ชื่อร้านเตียง รูปแบบของชุดก็มีหลากหลาย เรา
 ออกแบบเองหรือให้ทางร้านออกแบบให้ก็ได้และที่ร้านเขาก็มีทั้งชุดสำเร็จรูป และที่วาด
 ลวดลายไว้แล้วเรามาปักเพชรหรือคริสตันเอง ราคาชุดจะถูกจะแพงอยู่ที่จำนวนเพชร
 หรือคริสตันที่นำมาประดับตกแต่ง ถ้าชุดไหนใช้เพชรใช้คริสตันมากก็แพง บางทีชุดเก่าก็
 นำมาตัดแปลงบ้าง เช่น จากแขนยาวเป็นแขนสั้น หรือไม่มีแขน ถ้าชุดไหนเก่ามากก็แกะ
 เพชรหรือคริสตันเอาไปติดที่ชุดใหม่

(แก้วใจ เอนกกลาก, สัมภาษณ์, ๖ เมษายน ๒๕๕๔)

เครื่องแต่งกายของลิเกนับว่าเป็นจุดเด่นอย่างหนึ่งที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว โดยเฉพาะ
 อย่างยิ่งชุดลิเกในยุคปัจจุบันมีการออกแบบสร้างสรรค์ได้อย่างสวยงามทั้งในด้านลวดลายที่วิจิตรตระการ
 ตา การประดับเพชร คริสตัน หรือกระจกที่ประดับบรรจง รวมถึงการเลือกใช้สีและชนิดของผ้าได้อย่าง
 เหมาะสม สวยงาม สิ่งเหล่านี้แสดงถึงภูมิปัญญาที่น่าชื่นชมอย่างยิ่ง

ภาพที่ ๙ เครื่องแต่งกายลิเกทรงเครื่อง

ที่มา : นายสมบูรณ์ แยมสี่

ภาพที่ ๑๐ เครื่องแต่งกายลิเกลูกบทราย หญิงในอดีต
ที่มา : นายสมบูรณ์ แยมสี่

ภาพที่ ๑๑ เครื่องแต่งกายชุดเพชร ชาย หญิงในปัจจุบัน
ที่มา : นางสาวมณี เทพาชมภู และเว็บไซต์ลิเกศรราม น้ำเพชร

ภาพที่ ๑๒ การแต่งกายตามบทบาทในเรื่องที่แสดง
ที่มา : นางสาวมณี เทพชาชมภู

ภาพที่ ๑๓ การแต่งกายของตัวตลก
ที่มา : นางสาวมณี เทพาชมภู และ www.chalermchai.co.nr/

๔.๒ การแต่งหน้าของลิเก

การแต่งหน้าของลิเกสามารถแสดงออกซึ่งภูมิปัญญาของผู้แสดงซึ่งส่วนใหญ่ต้องแต่งหน้าเอง รูปแบบของใบหน้าที่ตกแต่งออกมาแล้วจะเป็นอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับความตั้งใจของผู้แต่งปกติแล้วก็มักจะแต่งให้สวยงาม แต่บางโอกาสก็ต้องแต่งให้แตกต่างจากธรรมชาติของตนเอง เพื่อให้เหมาะสมกับบทบาทที่แสดง เช่น พระเอก นางเอกแต่งหน้าออกมาในแนวสวย อ่อนหวาน ตัวโกง ทั้งชายและหญิงก็ต้องแต่งให้ออกมาในแนวคมเข้ม ตัวตลกก็แต่งให้ออกมาแนวตลกขบขันเพื่อเรียกเสียงหัวเราะของผู้ชม เป็นต้น

จากการที่ผู้วิจัยมีโอกาสได้สังเกตการแต่งหน้าของลิเก สามารถอธิบายขั้นตอนการแต่งหน้าของลิเกได้ดังนี้

๑. ทำความสะอาดใบหน้าแล้วทาด้วยรองพื้นสีครีมให้ทั่วใบหน้า แล้วใช้ฟองน้ำเกลี่ยให้เนียนเรียบตลอดทั้งใบหน้าและลำคอ (บางคนใช้โลชั่นทาใบหน้าที่ก่อนลงรองพื้นเพื่อให้ผิวหนังชุ่มชื้น ไม่แห้งเกินไป)

๒. ทาแป้งฝุ่นสีเหลืองครีมทาบรองพื้นอีกชั้นหนึ่ง

๓. ทาเปลือกตา ขอบตาบนและล่างด้วยสีฟ้า สีชมพู (หรือสีอื่นตามความเหมาะสม)

๔. เขียนคิ้วด้วยสีแดง แล้วเขียนสีดำทับอีกครั้ง ให้ได้รูปแบบและสัดส่วนตามธรรมชาติของรูปคิ้ว

๕. ทาแก้มสีชมพูตั้งแต่โหนกแก้มจนถึงพวงแก้ม

๖. ทาคิ้วด้วยหมึกสีดำเข้มอีกครั้ง (ยาแขก) เขียนขอบตาบนและล่าง

๗. ตัดขนตาปลอมที่ขอบตาบน

๘. ทาปากด้วยสีชมพู สีแดง (หรือสีอื่นตามความเหมาะสม)

๙. ทาลำตัวส่วนบน (หน้าอก คอ แขน หลัง ไหล่) ด้วยแป้งแข็งโดยใช้ฟองน้ำชุบน้ำให้เปียก

สายชล เคียงจั่ง ผู้แสดงเป็นตัวโกงลิเกคณะพรเทพ พรทวี กล่าวถึงแนวการแต่งหน้าของตนเองว่า

...เน้นสีสันทึบคมชัด ไม่ว่าจะเป็นผัดหน้าขาว คิ้วคมเข้ม แก้มชมพู ปากแดง ใส่ขนตาให้ดูตาคมขึ้น ที่เน้นแต่งหน้าเข้มเพราะต้องอยู่หน้าเวทีที่มีแสงไฟส่องสว่างจ้า และชุดที่มีเพชรแพรวพราวเมื่อสะท้อนกับแสงไฟ ดังนั้นจึงต้องแต่งหน้าให้ดูโดดเด่นคนดูจึงจะเห็นได้อย่างชัดเจน...”

(สายชล เคียงจั่ง, สัมภาษณ์, ๑๙ ธันวาคม ๒๕๕๓)

...การแต่งหน้าของนางเอกมีลักษณะเหมือนกับการแต่งหน้าเจ้าสาว แต่เพิ่มความเข้มของสีสันทึบ เน้นความคมเข้มเพื่อแข่งกับแสงไฟหน้าเวที

(ภิรมย์พร มาระศรี, สัมภาษณ์, ๓๐ มีนาคม ๒๕๕๔)

จะเห็นได้ว่าการแต่งหน้าของลิเกนั้น เน้นความคมเข้มและสีสันทึบสวยงามเพื่อให้ผู้ชมมองเห็นได้
อย่างเด่นชัดเมื่อออกแสดงหน้าเวที และเนื่องจากปัจจุบันนี้มีเครื่องสำอางให้เลือกใช้หลากหลายชนิด มี
วิทยาการด้านการแต่งหน้าที่ทันสมัยเผยแพร่ตามสื่อต่าง ๆ ดังนั้นศิลปินลิเกรุ่นใหม่จึงสามารถนำความรู้
เรื่องการแต่งหน้ามาใช้กับตนเองได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ ๑๔ แสดงขั้นตอนการแต่งหน้าของพระเอก
ที่มา : นางสาวมณี เทพาชมภู

ภาพที่ ๑๕ รูปแบบใบหน้าพระเอก ก่อนและหลังการแต่งหน้า
ที่มา : นางสาวมณี เทพาชมภู

ภาพที่ ๑๖ รูปแบบใบหน้านางเอก ก่อนและหลังการแต่งหน้า
ที่มา : นางสาวมณี เทพาชมภู และเว็บไซต์ลิเกศรธรรม น้ำเพชร

ภาพที่ ๑๗ รูปแบบใบหน้าตัวโจง ก่อนและหลังการแต่งหน้า
ที่มา : นางสาวมณี เทพาชมภู

ภาพที่ ๑๘ รูปแบบใบหน้าตัวตลก ก่อนและหลังการแต่งหน้า
ที่มา : นางสาวมณี เทพาชมภู

๕. ภูมิปัญญาด้านเวที ฉาก แสงและเสียง

๕.๑ เวทีลิเก

การแสดงลิเกแต่เดิมนั้นคณะลิเกไม่มีเวทีเป็นของตนเอง และไม่ต้องจัดหาเวที เนื่องจากเจ้าภาพเป็นผู้จัดเตรียมโดยใช้สถานที่ที่เป็นลานกว้าง ๆ กางเต็นท์ผืนใหญ่ หรือสร้างหลังคาเป็นเพิงหมาแหงน (หลังคาปีกเดียวมีลักษณะเอียงลาด) พื้นปูด้วยฟางหนา ๆ แล้วปูเสื่อทับ มีฉากผ้าใบกั้นแบ่งส่วนหน้ากับส่วนหลัง ส่วนหน้าเป็นส่วนการแสดง มีเตียงวางซิดมั่งฉาก ส่วนหลังเป็นพื้นที่นั่งแต่งตัวของนักแสดง ต่อมาได้พัฒนาเป็นการปลูกสร้างโรงลิเกถาวรขึ้นตามวัด เนื่องจากแต่ละวัดมักมีงานประจำทุกปี และมหรสพสำคัญของงานวัดก็คือลิเก ดังนั้นทางวัดจึงปลูกโรงลิเกไว้ ซึ่งสามารถสังเกตได้ว่าแทบทุกวัดต้องมีโรงลิเก แต่ปัจจุบันนี้เหลือน้อยลง หรือแทบจะไม่มีแล้ว เนื่องจากคณะลิเกมีเวทีของตนเองเพื่อความสะดวกในการจัดการแสดงแต่ละครั้ง

เวทีลิเกในยุคแรก ๆ หรือเวทีแบบเดิมนั้น เป็นเวทีที่ติดดิน หรือยกพื้นเล็กน้อย ทำด้วยไม้แบ่งพื้นที่เป็น ๓ ส่วนคือ เวทีแสดงด้านหน้า ซึ่งไม่มีหลังคา เวทีด้านหลังเป็นส่วนที่ใช้สำหรับเตรียมตัวก่อนออกแสดง เก็บสัมภาระต่าง ๆ และเป็นที่พักผ่อนของนักแสดงโดยมีหลังคาผ้าใบ และอีกส่วนหนึ่งเป็นเวทีดนตรีอยู่ด้านหลังทางขวามือของผู้แสดง โดยยกพื้นสูงกว่าเวทีแสดงเล็กน้อย เวทีลิเกมีขนาดตามมาตรฐานทั่วไปคือ กว้าง ๖ เมตร ลึก ๖ - ๘ เมตร มีฉากผ้าใบกั้นกลางสูง ๓.๕ เมตร เพื่อแบ่งส่วนหน้าเวทีและส่วนหลังเวที นอกจากนี้หน้าเวทีแสดงมีเตียงตั้งกลางประชิดฉากเพื่อเป็นที่นั่งของผู้แสดง ลักษณะของเวทีแบบเดิมนี้ยังคงใช้ต่อมาจนถึงปัจจุบัน แต่ได้มีการขยายขนาดให้กว้างมากขึ้นเป็นขนาดกว้าง ๑๐ - ๑๒ เมตร ลึก ๔ - ๕ เมตร สูง ๑ เมตร ส่วนประกอบโครงสร้างของเวทีเป็นหลัก ส่วนพื้นเป็นไม้กระดาน เฉลิมชัย มาลัยนาค หัวหน้าคณะลิเกได้กล่าวถึงเวทีของคณะฉลิมชัย มาลัยนาค ที่ใช้อยู่ในปัจจุบันนี้ว่า

...เป็นเวทีลอยฟ้าประกอบด้วยโครงเหล็ก และพื้นไม้ แบ่งพื้นที่เวทีแบ่งออกเป็นสองส่วนโดยมีฉากกั้นกลาง ส่วนหลังเป็นที่สำหรับแต่งตัว วางสัมภาระ ต่าง ๆ และเป็นที่พักของนักแสดง มีหลังคาผ้าใบ ด้านหน้าส่วนที่ใช้แสดงไม่มีหลังคา มีเวทีดนตรีอยู่กึ่งกลางระหว่างหน้าเวทีกับหลังเวทีโดยตั้งขนานไปกับฉาก ยกพื้นสูงลดหลั่นตามลำดับ หน้าเวทีแสดงส่วนบนของฉากมีป้ายบอกชื่อคณะลิเกยาวตลอดหน้ากว้างของเวที สองข้างเวทีมีลิ้นไม้อัดสำหรับบังผู้แสดงเดินเข้าออก ตรงกลางเวทีติดผนังฉากมีเตียงสำหรับนักแสดงนั่ง ขอบเตียงและขอบเวทีมีผ้าจับจีบระบาย สีสนสดใส นอกจากนี้ยังมีหลอดไฟฟ้า (สปอตไลท์) ติดตั้งที่ขอบเวทีด้านหน้าเพื่อให้แสงสว่างเจิดจ้าทำให้เกิดความสวยงาม ในขณะที่ลิเกแสดง เวทีลักษณะนี้ใช้พื้นที่มากกว่าเวทีทั่วไปที่มีเวทีดนตรีอยู่ด้านข้าง แต่เมื่อสร้างมาอย่างนี้ตั้งแต่แรกก็อยากจะอนุรักษ์รูปแบบเวทีนี้ไว้ เพราะปัจจุบันนี้ไม่ค่อยมีแล้ว ข้อดีอย่างหนึ่งของเวทีแบบนี้คือนักดนตรีมองเห็นนักแสดงได้ชัดเจน จึงสามารถบรรเลงเพลงต่าง ๆ ได้สอดคล้องกับการแสดง นอกจากนี้ยังทำให้ผู้ชมมองเห็นการบรรเลงดนตรีไปด้วยในขณะที่ลิเกแสดงอยู่หน้าเวที

(ฉลิมชัย มาลัยนาค, สัมภาษณ์, ๒๒ มีนาคม ๒๕๕๔)

๕.๒ ฉากลิเก

ฉาก เป็นส่วนประกอบสำคัญในการสร้างสีสัน และถือเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของการแสดงลิเก นอกจากใช้ประโยชน์เป็นเครื่องกันแบ่งส่วนของเวทีลิเกแล้ว ยังช่วยสร้างบรรยากาศให้การแสดงลิเกมีความสมจริงและน่าสนใจมากขึ้น

ฉากลิเกแต่เดิมนั้นเป็นฉากผ้าใบ เขียนสีเป็นภาพต่าง ๆ อย่างสวยงามสะดุดตา เช่นภาพห้องพระโรง ปราสาทราชวัง วิวาอาราม ธรรมชาติป่าเขาลำเนาไพร ต่อมาบางคณะทำด้วยไม้อัด ซึ่งมี ความคงทนถาวรกว่า แต่ไม่สะดวกในการจัดเก็บ เพราะถ้าเป็นฉากผ้าใบสามารถม้วนหรือพับเก็บได้ แต่ ปัจจุบันเปลี่ยนมาใช้ฉากไวนิล (vinyl) ที่พิมพ์ด้วยระบบคอมพิวเตอร์ ซึ่งมีลวดลายและสีสันที่สวยงาม และทันสมัยมากขึ้น

สมพร แยมี่สี ผู้จัดการคณะลิเกพรเทพ พรทวี กล่าวถึงเวทีและฉากลิเกว่า

...ในยุคแรกของการจัดตั้งคณะลิเก ประมาณปี ๒๕๓๗ สมัยนั้นตามวัด เขามีมีโรง ลิเกอยู่ คณะลิเกไปก็ชิงฉากกันได้เลย ถ้าเป็นงานบ้าน หรือสถานที่อื่น ที่ไม่ใช่วัด เจ้าภาพก็เตรียมจัดสถานที่ให้ เป็นเวทีชั่วคราว พอเลิกงานแล้วเขาก็รื้อออก ต่อมาคณะ ลิเกต้องจัดหาเวทีไปเองโดยว่าจ้างจากคนที่เขารับทำเวที ตอนหลังพอเรามีเวทีเป็นของ เรายังก็สะดวกมากขึ้น ก็ใช้มาจนถึงทุกวันนี้ เวลามีกงานที่ไหนลูกน้องที่เป็นฝ่ายเวทีก็จะ ขนอุปกรณ์ต่าง ๆ ไปติดตั้งให้เรียบร้อยก่อนทั้งเวที ฉาก แสง สี เสียง หลังจากนั้นคณะผู้ แสดงจึงค่อยตามไป สำหรับฉากที่ใช้เมื่อก่อนนี่ก็เป็นผ้าใบเขียนสี ราคาประมาณ ๓,๐๐๐ - ๔,๐๐๐ บาท สมัยนั้นแหล่งเขียนฉากก็อยู่ที่บ้านโป่ง ราชบุรี และที่สระบุรี รูปแบบของฉากส่วนใหญ่ก็จะเป็นภาพห้องพระโรง วิวาอาราม ธรรมชาติชนบท นอกจากฉากผืนใหญ่แล้วก็มีป้ายชื่อคณะอีกผืนหนึ่งซึ่งติดที่ส่วนบนของฉาก และฉากห ลีบเล็ก ๆ อีก ๒ ฉากตั้งอยู่ด้านหน้าทั้งสองข้างเวที ตรงช่องระหว่างฉากใหญ่กับฉากห ลีบเป็นทางเข้าออกก็จะมีม่านกัน ต่อมาเมื่อประมาณ ๓ - ๔ ปีที่แล้วมีการเปลี่ยนฉาก ให้ทันสมัยขึ้นตามความนิยมโดยใช้การพิมพ์ระบบคอมพิวเตอร์ แต่ราคาค่อนข้างสูง ประมาณ ๓๐,๐๐๐ บาท รูปแบบของฉากก็มีหลากหลายมากขึ้นก็ดูสวยงามสดใส คณะของเรามีงานมาก บางเดือนมี ทุกคืน ฉากเมื่อใช้งานมาก ๆ ก็ซีดบ้าง ขำรูดบ้าง จึงต้องเปลี่ยนบ่อย ซึ่งการเปลี่ยนฉากใหม่แต่ละครั้ง ก็สร้างความตื่นตาตื่นใจให้คนดูได้ เหมือนกัน...”

(สมพร แยมี่สี, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๕๔)

๕.๒ แสงและเสียง

สมัยก่อนที่ยังไม่มีไฟฟ้า ใช้ตะเกียง แต่การแสดงลิเกในปัจจุบันมีระบบเทคนิคเวทีด้านแสง สี เสียงที่ทันสมัยและมี คุณภาพดีระบบแสงไฟที่สว่างไสวด้านหน้าเวที ทำให้ผู้ชมมองเห็นผู้แสดงอย่าง ชัดเจน และเมื่อกระทบกับชุดเพชรที่นักแสดงสวมใส่ทำให้เกิดแสงระยิบระยับสวยงามมาก สำหรับระบบ เครื่องเสียงก็ตั้งกังวานชัดเจน อีกทั้งยังช่วยปรับเสียงขับร้องและเจรจาของนักแสดงให้

เกิดความไพเราะ น่าฟังยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการใช้ไมโครโฟน มีการพัฒนาให้ทันสมัยขึ้นโดย
ใช้ไมโครโฟนไร้สายหรือไมค์ลอย (Wireless Microphone) สำหรับผู้แสดงสำคัญ เช่น หัวหน้าคณะหรือ
พระเอกนางเอก ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการแสดงทำรำเพราะไม่ต้องคอยถือจึงสามารถใช้มือทั้งสองข้างตี
บทไปตามบทบาทการแสดงได้ดีขึ้น

ภาพที่ ๑๙ ฉากลิเกคณะพระเทพ พรทวี

ที่มา : นางสาวมณี เทพาชมภู

ภาพที่ ๒๐ ฉากลิเกคณะเฉลิมชัย มาลัยนาค และคณะศรีราม น้ำเพชร
ที่มา : www.chalermchai.co.nr/

ภาพที่ ๒๑ การใช้ไมโครโฟนแบบแขวน และแบบสายในอดีต
ที่มา : นายสมบูรณ์ แยมสี่

ภาพที่ ๒๒ การใช้ไมโครโฟนไร้สายแบบทันสมัยของพระเอก นางเอก
ที่มา : นางสาวมณี เทพาชมพู และ www.chalermchai.co.nr/

ความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงด้านภูมิปัญญาที่ปรากฏในการแสดงลิเก

ภูมิปัญญาที่ปรากฏในการแสดงลิเกดังได้กล่าวมาแล้วทั้งในด้านภาษาด้านนาฏศิลป์ ด้านเพลง และดนตรี ด้านการแต่งกาย แต่งหน้า และด้านเวที ฉาก แสง สี เสียง แสดงให้เห็นถึงความรู้ ความคิด ความสามารถ ทักษะที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ การฝึกฝน สั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านมามีการปรับปรุง พัฒนาและถ่ายทอดสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ภูมิปัญญาที่ปรากฏในการแสดงลิเกมีลักษณะเฉพาะ หรือมีเอกลักษณ์ในตัวเอง ซึ่งสอดคล้องกับที่วิมล จิโรจน์พันธ์ และคณะ ๒๕๔๘ : ๑๒๔) กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญาไทยมีลักษณะเฉพาะ หรือมีเอกลักษณ์ในตัวเอง และ ภูมิปัญญาไทยมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อการปรับสมดุล ในพัฒนาการทางสังคมตลอดเวลา

ดังนั้นภูมิปัญญาบางอย่างของลิเกจึงมีการคลี่คลายเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่พัฒนาขึ้น หรือดีขึ้นกว่าเดิม แต่หลายอย่างมีลักษณะคงเดิม เพราะลิเกต้องการรักษาความเป็นเอกลักษณ์ของลิเกไว้ ถ้าเปลี่ยนแปลงไปทั้งหมดย่อมจะขาดความเป็นลิเก ความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงด้านภูมิปัญญาที่ปรากฏในการแสดงลิเกมีดังนี้

๑. ด้านภาษา

จุดเริ่มต้นของลิเกมีที่มาจากท้าวสุทนต์เจ้าของมุสลิม ดังนั้นภาษาที่ใช้แต่เดิมจึงเป็นภาษาแขก ต่อมาที่มีการขับร้องเป็นท่วงทำนองภาษาต่าง ๆ ที่เรียกว่า สืบสองภาษา ครั้นเมื่อลิเกนำแบบอย่างละครมาใช้จึงนำคำร้องจากบทละครมาร้องเป็นทำนองเพลงไทยขึ้นเดียว และเพลงสองชั้น ต่อมาครูดอกดิน เสือสง่า แต่งเพลงร้องสำหรับลิเกที่เรียกว่า รานีเกลิง และครุหอมหวล นาคศิริ ได้ดัดแปลงให้เหมาะสมกับการขับร้องประกอบการแสดงลิเกมากขึ้นจึงใช้เป็นแบบแผนของการร้องลิเกมาจนถึงปัจจุบัน

ด้านการประพันธ์เนื้อเรื่อง ส่วนใหญ่ลิเกจะนำเรื่องเดิมที่มีอยู่ก่อนแล้วมาแสดง แต่มีการปรับเปลี่ยนรายละเอียดให้ทันสมัยมากขึ้น รวมทั้งมีการแต่งเรื่องใหม่ ๆ ที่สะท้อนภาพสังคมและเหตุการณ์ปัจจุบัน ส่วนเรื่องในวรรณคดี หรือเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ อย่างในสมัยก่อนไม่นิยมนำมาแสดง จะมีบ้างในบางโอกาสเท่านั้น

การขับร้องและเจรจา ยังขับร้องทำนองรานีเกลิงเป็นหลัก มีทำนองเพลงไทยสองชั้น ขึ้นเดียวประกอบบ้าง แต่ข้อความหรือถ้อยคำที่ร้องและเจรจานั้นเป็นคำที่ใช้ตามสมัยนิยม เน้นความไพเราะ สละสลวยและมักใช้สำนวนที่เป็นความเปรียบ การใช้คำราชาศัพท์พัฒนาไปในทางถูกต้องตามหลักเกณฑ์มากขึ้น และใช้ภาษาที่แทรกมุกตลกเพื่อสร้างความสนุกสนาน

๒. ด้านนาฏศิลป์

การรำของลิเกมีความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงมาตามลำดับ เริ่มจากการแสดงในยุคแรกที่ไม่มีการรำ เพียงแต่เป็นการร้องหรือท้าวสุทนต์เจ้าของมุสลิมที่ใช้รำมะนาเป็นเครื่องประกอบจังหวะ จากนั้นพัฒนาเป็นลิเกบันตน จนถึงลิเกลูกบทที่แสดงเป็นเรื่องอย่างละคร จึงมีการร้องและรำอย่างละคร แต่การรำของลิเกไม่เคร่งครัดตามมาตรฐานอย่างละคร เพราะต้องดำเนินเรื่องให้เร็วถูกใจผู้ชม การรำของลิเกประกอบด้วย รำเพลง รำขับท(ตีบท) และรำชุด ซึ่งปัจจุบันนี้ยังรักษาแบบแผนการรำไว้เป็นส่วนสำคัญของการแสดงลิเก จนถึงกับมีการพัฒนาการรำไปตามยุคสมัยและนำ

การรำชุดต่าง ๆ มาประยุกต์ใช้กับการแสดงลิเกมากขึ้น เนื่องจากมีลูกหลานของลิเกได้รับการศึกษาจากวิทยาลัยนาฏศิลป์ และสถาบันอื่น ๆ ที่เปิดสอนในหลักสูตรนาฏศิลป์ จึงนำการรำในรูปแบบต่าง ๆ มาประยุกต์ใช้กับการแสดงลิเก ทำให้มีความน่าสนใจ และมีสีสันมากขึ้น

๓. ด้านเพลงและดนตรี

เพลงและดนตรีของลิเกที่ยังรักษาความเป็นเอกลักษณ์ของลิเกไว้อย่างมั่นคงคือ ราชันเกลิง และเพลงบรรเลงที่ใช้ในการโหมโรง การดำเนินเรื่อง หรือประกอบกริยาท่าทางต่าง ๆ และได้พัฒนารูปแบบการบรรเลงของดนตรี และการขับร้องทำนองเพลงแบบสมัยใหม่ขึ้นมา โดยเฉพาะเพลงลูกทุ่งนับว่าเป็นที่นิยมอย่างยิ่งเพราะช่วยสร้างอรรถรสของการแสดงให้น่าสนใจ อีกทั้งมีการแต่งเพลงใหม่ ๆ สำหรับใช้ขับร้องเกี่ยวพาราสีของพระเอก นางเอก จนกลายเป็นเพลงเฉพาะที่ใช้ในวงการลิเกก็มีหลายเพลง ส่วนที่ลดน้อยลงคือการขับร้องเพลงไทยสองชั้น และชั้นเดียว ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นศิลปินลิเกรุ่นเก่าเท่านั้นที่นำมาขับร้อง แต่ก็ยังมีศิลปินลิเกรุ่นใหม่หลายคนที่ศึกษาอยู่ในวิทยาลัยนาฏศิลป์ และได้้นำเพลงไทยสองชั้นทำนองต่าง ๆ มาประยุกต์ใช้ขับร้องประกอบการแสดงลิเกได้อย่างน่าชื่นชม

๔. ด้านการแต่งกาย แต่งหน้า

การแต่งกายของลิเกมีการเปลี่ยนแปลงมาตามยุคสมัย ในยุคแรกที่เป็นการสวดแขกก็แต่งกายแบบแขก ต่อมาเมื่อเป็นลิเกลูกบท และลิเกทรงเครื่องก็ปรับเปลี่ยนเป็นแบบไทยมากขึ้น เครื่องแต่งกายของลิเกทรงเครื่องตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันยังคงอนุรักษ์รูปแบบเดิมไว้เป็นเอกลักษณ์ ส่วนเครื่องแต่งกายของลิเกลูกบทนั้นมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ทั้งชุดผู้ชายและผู้หญิง สำหรับการแต่งหน้าก็มีวิธีการที่ทันสมัยมากขึ้น นักวิชาการและศิลปินลิเกได้กล่าวถึงการแต่งกาย แต่งหน้าไว้ดังนี้

...เอกลักษณ์ของลิเกคือการแต่งกาย โดยเฉพาะลิเกลูกบทในยุคหลังที่เรียกว่า ลิเกเพชรนั้น มีความสวยงามตระการตาและเป็นเสน่ห์แก่ผู้ชม เน้นสีสันที่สดใสสะดุดตา ตกแต่งเครื่องประดับแวววาวมากมายโดยเฉพาะศิระชะ เทคนิคการแต่งหน้ามีการพัฒนาขึ้น สำหรับลิเกที่มีฝีมือการแต่งหน้าจะสวยงามไม่เป็นบล็อกหรือเป็นหย่อม ๆ เหมือนในอดีต อาจเป็นเพราะเครื่องสำอางมีมากและหลากหลายตามแต่จะเลือกนำมาใช้ อย่างไรก็ตามลิเกเน้นความสวยงามของการแต่งกายแต่งหน้าเป็นหลัก มากกว่าความเหมาะสมของเนื้อเรื่อง จึงทำให้ขาดความสมจริง แต่คงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของคำว่า ลิเก...”

(วรรณภา แก้วกว้าง, สัมภาษณ์, ๓ เมษายน ๒๕๕๔)

๕. ด้านเวที ฉาก แสงและเสียง

การแสดงลิเกแต่เดิมนั้นแสดงที่พื้นมีเสื่อปู ต่อมามีการสร้างโรงลิเกขึ้นตามวัดเป็นโรงไม้แบบถาวร มีหลังคา ยกพื้นสูงประมาณ ๑ เมตร เมื่อคณะลิเกไปถึงก็สามารถชิงฉากกันได้เลย ต่อมาคณะลิเกได้จัดสร้างเวทีของตนเองขึ้นเพื่อความสะดวกในการแสดง เป็นเวทีชั่วคราวที่สามารถรื้อถอน เคลื่อนย้ายได้สะดวก สามารถนำไปติดตั้งได้ทุกสถานที่ ซึ่งนอกจากเวทีแล้วคณะลิเกยังมีเครื่องเสียง ไฟ และอุปกรณ์ต่าง ๆ พร้อมทุกอย่าง เจ้าภาพหรือเจ้าของงานเพียงแต่เตรียมเครื่องปั่นไฟเพื่อใช้กระแสไฟเท่านั้น เวทีลิเกในปัจจุบันได้พัฒนามาเป็นเวทีลอยฟ้าประกอบด้วยโครงเหล็ก และพื้นไม้ เวทีดนตรีอยู่ด้านข้างทางขวามือ

สำหรับฉากลิเกแต่เดิมนั้น ใช้ผ้ากั้นกลางระหว่างส่วนหน้าใช้เป็นที่แสดงกับส่วนหลังใช้เป็นที่พักผู้แสดง ต่อมาพัฒนาเป็นฉากผ้าดิบหรือผ้าใบวาดภาพระบายสีน้ำมันเป็นรูปต่าง ๆ หลังจากนั้นใช้ฉากไม้อัดหลาย ๆ แผ่นเรียงต่อกัน โดยวาดภาพระบายสีอย่างสวยงามเช่นเดียวกับฉากผ้า จนถึงปัจจุบันนี้ฉากลิเกปรับเปลี่ยนเป็นการพิมพ์ด้วยระบบคอมพิวเตอร์ลงบนแผ่นไวนิล (vinyl) ภาพมีลักษณะสวยงามตามธรรมชาติและคมชัดยิ่งขึ้น

นอกจากเวทีและฉากแล้ว เรื่องของแสงและเสียง ก็มีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยด้วยความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี จึงมีการพัฒนาระบบแสงและเสียง ตลอดจนอุปกรณ์เครื่องใช้ เช่น ไมโครโฟน สปอตไลท์ รวมถึงมีการประดับไฟที่เครื่องแต่งกายด้วย เช่น คณะสายทอง ภูธร ได้สร้างสรรค์นำไฟมาประดับที่เสื่อผ้า เรียกว่า ลิเกไฟฟ้า ซึ่งเป็นการสร้างความแปลกใหม่ให้กับวงการลิเก

จากการศึกษาความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงด้านภูมิปัญญาของลิเกพบว่า เป็นภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ การฝึกฝน สังคมประสบการณ์ และถ่ายทอดสืบต่อกัน โดยที่ยังคงรักษาภูมิปัญญาดั้งเดิมที่เห็นว่าดี ถูกต้อง เหมาะสมไว้ ในขณะที่เดียวกันก็ได้มีการปรับเปลี่ยนพัฒนาบางสิ่งบางอย่างให้ดีขึ้นตามยุคสมัยและสภาพสังคมปัจจุบัน

การที่ลิเกได้ปรับปรุงพัฒนาภูมิปัญญาต่าง ๆ นั้นก็เพื่อสร้างความน่าสนใจ ชวนให้ผู้ชมติดตามผลงานการแสดง จนถึงการนิยมชมชอบในผลงานคณะของตน ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีการแสดง ที่พิเชฐ สายพันธ์ และนฤพนธ์ คิ้ววิเศษ (๒๕๔๑ : ๑๓) กล่าวว่า “การแสดงต้องทำให้เป็นที่ต้องตา ตัดใจมากที่สุด เพราะมีข้อจำกัดในเรื่องของเวลา โอกาสของการแสดง สถานที่ คนดู” ทั้งนี้เพื่อให้ลิเกสามารถดำรงอยู่ในวัฒนธรรมไทยต่อไปลิเกจึงต้องมีการแก้ปัญหา ปรับตัว เรียนรู้สิ่งต่าง ๆ เพื่อความอยู่รอด ดังที่วิมล จิโรจพันธ์ และคณะ. (๒๕๔๘ : ๑๒๔) กล่าวว่า “ภูมิปัญญาไทยเป็นเรื่องของการแก้ปัญหา การจัดการ การปรับตัว การเรียนรู้ เพื่อความอยู่รอดของบุคคลชุมชน และสังคม”

ดังนั้นความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงด้านภูมิปัญญาที่ปรากฏในการแสดงลิเกจึงเป็นความเปลี่ยนแปลงเพื่อแก้ปัญหา การจัดการ การปรับตัว การเรียนรู้ ซึ่งจะทำให้ลิเกยังคงอยู่คู่สังคมไทยต่อไป

ภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก

วัฒนธรรม หมายถึง แบบแผน หรือแนวทางประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิตที่ก่อให้เกิดความดี ความงาม ความเจริญ และความสงบสุขแก่บุคคลและสังคม วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิต และเป็นมรดกแห่งสังคม ดังที่กรมศิลปากร (๒๕๔๐ : ๑๔ - ๑๕) กล่าวว่า วัฒนธรรมเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของสังคม เป็นแบบแผนการประพฤติปฏิบัติและการแสดงออกซึ่งความรู้สึกในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่สมาชิกในสังคมเดียวกันสามารถแก้ไขและซาบซึ่งร่วมกัน วัฒนธรรมเกิดขึ้นจากการประพฤติปฏิบัติร่วมกันเป็นแนวเดียวกันอย่างต่อเนื่องของสมาชิกในสังคมสืบทอดเป็นมรดกทางสังคมต่อเนื่องกันมาจากอดีต หรืออาจเป็นสิ่งประดิษฐ์คิดค้นสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ หรืออาจรับเอาสิ่งที่เผยแพร่มาจากสังคมอื่น ๆ ทั้งหมดนี้หากสมาชิกยอมรับและยึดถือเป็นแบบแผนประพฤติปฏิบัติร่วมกันก็ย่อมถือว่าเป็นวัฒนธรรมของสังคมนั้น

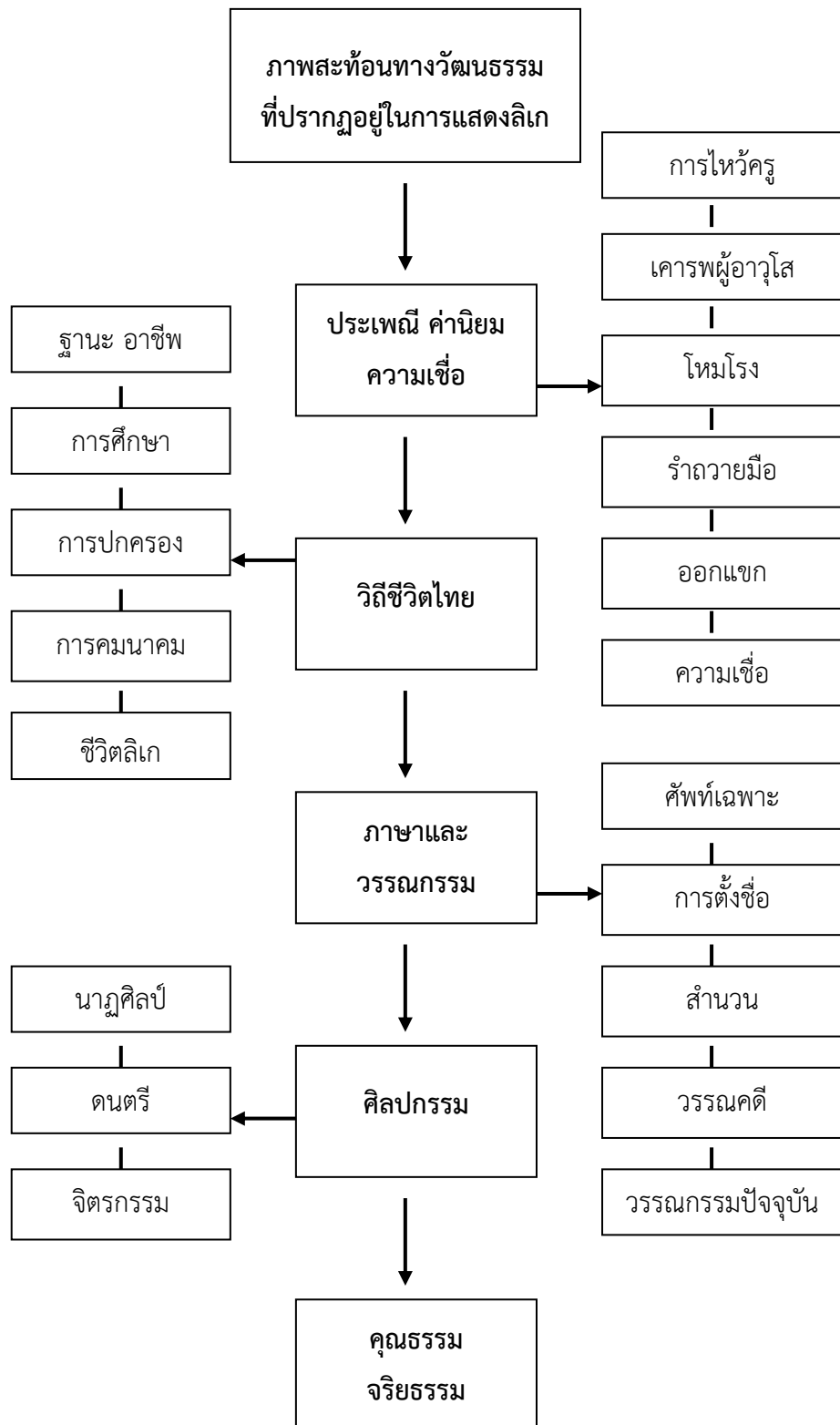
จากคำกล่าวข้างต้น สามารถเชื่อมโยงมาสู่การแสดงลิเก ซึ่งสามารถกล่าวได้ว่าการแสดงลิเก เป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของคนไทย เนื่องจากเป็น “วิถีการดำเนินชีวิตและเป็นมรดกแห่งสังคม” ลิเกสามารถสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตมนุษย์ที่กลุ่มคนในอาชีพนี้ได้สั่งสม เลือกรสร ปรับปรุง แก้ไข จนถือว่าเป็นสิ่งดีงาม เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม และได้ใช้เป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพและดำรงชีวิตอยู่ในสังคม เป็นสิ่งที่สืบทอดเป็นมรดกทางสังคมต่อเนื่องกันมาจากอดีต มีการสร้างสรรค์ สิ่งใหม่ ๆ และรับเอาสิ่งที่เผยแพร่มาจากสังคมอื่นด้วย

ภาพสะท้อนที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเกซึ่งเป็นวิถีชีวิต และเป็นมรดกแห่งสังคมในงานวิจัยนี้เป็นข้อมูลที่ผู้วิจัยศึกษาจากการชมการแสดงลิเก และสอบถามจากผู้เกี่ยวข้องกับการแสดงลิเกโดยแบ่งออกเป็น ๕ ประเภท ดังนี้

๑. ขนบประเพณี ค่านิยมและความเชื่อ
๒. การสะท้อนวิถีชีวิตความเป็นไทย
๓. การใช้ภาษา วรรณคดี และวรรณกรรม
๔. ศิลปกรรมด้านนาฏศิลป์ ดนตรี จิตรกรรม
๕. การปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม

จากการแบ่งภาพสะท้อนที่ปรากฏในการแสดงลิเกออกเป็น ๕ ประเภท ดังกล่าวผู้วิจัยนำมาสร้างกรอบแนวคิดเพื่ออธิบายรายละเอียดต่อไป ดังนี้

แผนภูมิที่ ๕ ภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก

๑. ขนบประเพณี ค่านิยมและความเชื่อ

การแสดงลิเก เป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของคนไทยที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตมนุษย์และสืบทอดเป็นมรดกทางสังคมต่อเนื่องกันมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งวิถีชีวิตและมรดกทางสังคมในที่นี้คือ ประเพณี ค่านิยม และความเชื่อ

ประเพณี หมายถึง สิ่งที่นิยมถือประพฤติปฏิบัติสืบ ๆ กันมาจนเป็นแบบแผน ขนบธรรมเนียม หรือจารีตประเพณีประเพณี (ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๔๖ : ๖๖๓)

ค่านิยม หมายถึง สิ่งที่คุณค่าหรือสังคมยึดถือเป็นเครื่องช่วยตัดสินใจ และกำหนดการกระทำของตนเอง (ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๔๖ : ๒๔๒)

ค่านิยมของคนไทย มีปรากฏอยู่ในการแสดงลิเกอย่างเด่นชัด เช่น ความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ความรักชาติ ความจงรักภักดีและเทิดทูนในสถาบันพระมหากษัตริย์ ความเคารพนบถนอบ มีสัมมาคารวะต่อผู้ใหญ่ การยกย่องบุคคลที่มีฝีมือ มีความเก่งกล้าสามารถ การมีความกตัญญูกตเวทีต่อผู้มีพระคุณ การให้รางวัลผู้กระทำความดีความชอบ การลงโทษผู้กระทำความผิด

ลิเก เป็นศิลปะการแสดงที่มีแบบแผน หรือธรรมเนียมปฏิบัติสืบทอดมาแต่โบราณจนเรียกได้ว่าเป็นประเพณี และค่านิยมอันฝังรากลึกอยู่หลายประการ เช่น การไหว้ครูก่อนการแสดง การแสดงความเคารพต่อผู้อาวุโส การโหมโรง การรำถวายมือ การออกแขก และการจัดพิธีไหว้ครูประจำปี รวมทั้งความเชื่ออื่น ๆ ที่เป็นแนวปฏิบัติเพื่อความเป็นสิริมงคล และความเจริญรุ่งเรืองในการประกอบอาชีพ

๑.๑ การไหว้ครูก่อนการแสดง

การแสดงศิลปะทุกแขนง มีความนับถือครู อาจารย์เป็นที่ตั้ง ดังนั้นก่อนที่จะทำการแสดงทุกครั้งคณะลิเกจึงต้องมีการไหว้ครูตั้งกานัล ซึ่งหัวหน้าคณะ หรือผู้ใหญ่ในคณะซึ่งเป็นที่เคารพนับถือจะเป็นผู้ทำการบูชาครูขณะที่วงปี่พาทย์เริ่มบรรเลงเพลงโหมโรง โดยมีศิระชะพระฤาษี หรือที่นิยมเรียกกันในหมู่ศิลปินว่า พ่อแก่ ตั้งไว้ในที่อันเหมาะสม มีการจุดธูปเทียนบูชาเทพยดา และครูอาจารย์ พร้อมทั้งอัญเชิญท่านเหล่านั้นมาปกป้องรักษา และอำนวยความสำเร็จให้แก่การแสดง นอกจากนั้นยังเป็นสัญญาณนัดหมายให้ผู้แสดงเตรียมตัวให้พร้อมเพราะใกล้จะถึงเวลาแสดง และเป็นเครื่องประกาศแจ้งแก่ประชาชนทั่วไปที่อยู่ทั้งใกล้และไกลให้ได้ทราบว่าจะมีการแสดงลิเก และใกล้เวลาลงโรงแล้ว จะได้ชักชวนกันมาชม

เครื่องบูชาครู หรือเครื่องกานัลประกอบด้วย ดอกไม้ ธูปเทียน สุรา บุหรี่ ชันกานัล (ปัจจุบันอาจใช้พาน หรือจาน) ผ้าขาวผืนเล็ก ๆ ๑ ผืน (ปัจจุบันไม่ค่อยใช้) และเงินจำนวน ๑๒ บาท (หรือมากกว่านี้) นอกจากนี้อาจมีพวงมาลัย หรือผลไม้ด้วย ซึ่งเครื่องบูชานี้ต้องจัดเป็น ๒ ชุด ชุดหนึ่งใช้สำหรับไหว้ครูดนตรีหรือวงปี่พาทย์ อีกชุดหนึ่งสำหรับไหว้พ่อแก่ ตามธรรมเนียมปฏิบัติแล้วเมื่อคณะลิเกไปแสดงตามงานในสถานที่ใดก็ตาม เจ้าภาพผู้จัดหาลิเกไปแสดงต้องเป็นผู้จัดเตรียมเครื่องบูชาครูไว้ให้แก่คณะลิเก

ภาพที่ ๒๓ การตั้งเครื่องบูชาพ่วงแก่หลังเวทีการแสดงลิเก
ที่มา : นางสาวมณี เทพาชมภู

ภาพที่ ๒๔ การไหว้ครูก่อนการแสดงลิเก
ที่มา : นางสาวมณี เทพาชมภู

๑.๒ การแสดงความเคารพต่อผู้อาวุโส

ธรรมเนียมปฏิบัติอีกอย่างหนึ่งในคณะลิเกคือการเคารพผู้อาวุโส โดยก่อนที่ผู้แสดงแต่ละคนจะลงโรง หรือออกตัวครั้งแรกในการแสดงแต่ละครั้ง นอกจากจะไหว้ “พ่อแก่” หรือพ่อครูญาติที่ตั้งเป็นเครื่องบูชาไว้แล้ว ผู้แสดงที่อาวุโสหน่อยต้องไหว้ผู้มีอาวุโสมากกว่าด้วย ทั้งนี้นอกจากเพื่อความเป็นสิริมงคลแล้ว ยังเป็นการขอขมาด้วย ซึ่งผู้อาวุโสกว่าก็จะให้ศีลให้พร การที่ต้องมีการขอขมาเนื่องจากว่าในการแสดงนั้นผู้แสดงต้องแสดงไปตามบทบาท อาจมีการถูกเนื้อต้องตัว มีการล่วงเกิน เช่น ตีศีรษะ ใช้เท้าเตะ พุดจาล่วงเกินต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้แสดงเป็นตัวตลกซึ่งเป็นผู้อาวุโสมากกว่าใครในคณะต้องถูกผู้อาวุโสหน่อยกว่าล่วงเกิน จึงต้องมีการขอขมาก่อน สิ่งนี้นับเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่ดั่งาม สร้างความรักใคร่กลมเกลียว และนับถือซึ่งกันและกันเป็นอย่างมาก

ภาพที่ ๒๕ การแสดงความเคารพต่อผู้อาวุโสก่อนออกแสดงหน้าเวที

ที่มา : นางสาวมณี เทพาชมภู

๑.๓ การโหมโรง

ก่อนเริ่มการแสดงลิเกต้องมีการโหมโรงซึ่งเป็นการบรรเลงวงปี่พาทย์เพื่อไหว้ครูดนตรีไทยหรือรำลึกถึงครูอาจารย์ เทพดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย เพื่อเตรียมความพร้อมของนักดนตรี และเพื่อประกาศให้ทราบว่า การแสดงกำลังเริ่มขึ้นแล้ว ผู้ที่อยู่บริเวณใกล้เคียงจะได้พากันมาชมการแสดงต่อไป การรำถวายมือ เป็นการสักการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสถานที่ที่ทำการแสดง ก่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่ชาวคณะลิเก อีกทั้งเป็นการสร้างขวัญ และกำลังใจให้สามารถดำเนินการแสดง ในครั้งนั้น ๆ ด้วยความสำเร็จจุล่งด้วยดี สำหรับเพลงโหมโรงที่บรรเลง ได้แก่ เพลงสาธการ เพลงตระ เพลงร้วสามลา เพลงต้นซุบ เพลงครอบจักรวาล เพลงปฐม เพลงลา เพลงเสมอ (หรือร้วลาเดียว) เพลงเชิด เพลงกลม เพลงขำนาญ เพลงกราวโน เพลงต้นซุบ และเพลงลา

กัมปนาท โนนศรี และคณะ (๒๕๕๔ : ๗๐ – ๗๑) ศึกษาความหมายของเพลงโหมโรงไว้ดังนี้

เพลงสาธการ	การนอบน้อมแสดงความเคารพต่อเทพเจ้าผู้ศักดิ์สิทธิ์ที่จะอัญเชิญนั้น
เพลงตระ	การเชิญเทวดาให้มาชุมนุมสมโภชสนับบาต
เพลงร้วสามลา	การกราบ ๓ ครั้ง และเกิดนิมิตมหัศจรรย์อันมงคล
เพลงต้นซุบ	บริวารที่มีหน้าที่เข้าไปกราบทูลเทพเจ้าผู้เป็นใหญ่ให้รู้ว่าบัดนี้มีผู้เชิญมา และเตรียมแต่งพระองค์ให้เทพเจ้า
เพลงครอบจักรวาล	เทพเจ้าเสด็จเข้าไปในพระสูตรเพื่อแต่งองค์ เสด็จออกมาตามคำเชิญ
เพลงปฐม	เทวดาผู้มีหน้าที่จัดขบวนเสด็จได้ออกมากะเกณฑ์ผู้ที่ต้องเข้าขบวนให้พร้อม
เพลงลา	การจัดขบวนนั้นเรียบร้อยแล้ว
เพลงเสมอ, ร้วลาเดียว	เพลงประกอบกิริยาเทพเจ้าเสด็จออกมาจากวิมาน
เพลงเชิด	เทพเจ้าพร้อมด้วยขบวนเทพบริวารเคลื่อนจากสวรรค์เดินทางมายังมณฑลพิธี
เพลงกลม	การเสด็จมาของเทพเจ้าผู้สูงสุดดี เช่น พระอิศวร หรือพระนารายณ์
เพลงขำนาญ	เทพเจ้าทั้งหลายได้ประสิทธิ์ประสาทพรให้แก่พิธีกรรม
เพลงกราวโน	การเสด็จมาของเทพเจ้าฝ่ายอสูร เช่น ท้าวกุเวร เวสสุวรรณ
เพลงต้นซุบ	การปฏิบัติต้อนรับของเทพเจ้าด้วยความนอบน้อม
เพลงลา	จบคำอัญเชิญเทพเจ้าทั้งหลาย

๑.๔ การรำถวายมือ

หลังจากโหมโรงเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก่อนเริ่มการแสดงต้องมีการรำถวายมือเพื่อสักการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสถานที่ที่ทำการแสดงซึ่งมักเป็นวัด โดยแต่ละวัดย่อมมีพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์เป็นพระประธานประจำวัด นอกจากนี้ยังเป็นการกราบไหว้เทพยดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ซึ่งชุมชนที่จัดทาลิเกไปแสดงนั้นเคารพบูชา การรำถวายมือนี้ถือเป็นการรำเบิกโรงเช่นเดียวกับการแสดงละครของไทยนอกจากเป็นการแสดงความเคารพบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์แล้วยังก่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่ชาวคณะลิเก อีกทั้งเป็นการสร้างขวัญ และกำลังใจให้สามารถดำเนินการแสดงในครั้งนั้น ๆ ด้วยความสำเร็จจุล่งลงด้วยดี

การรำถวายมือของคณะลิเกแต่ละคณะ แต่ละงานมีลักษณะแตกต่างกันไปบ้าง เช่น บางงานก็จัดรำถวายมือโดยให้นักแสดงหญิงล้วนรำถวายด้วยเพลงช้า เพลงเร็วตามแบบนาฏศิลป์ไทย บางงานรำถวายมือด้วยชุดการแสดงสีภาค ประกอบด้วยการฟ้อนของภาคเหนือ เข็มของภาคอีสาน รำของภาคกลาง และภาคใต้ หรือถ้าการแสดงในวันสำคัญ เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษาก็จะจัดการแสดงชุดพิเศษเป็นการรำถวายพระพร เป็นต้น

การรำถวายมือนี้ นอกจากการรำหน้าเวทีการแสดงลิเกแล้ว ยังมีการรำถวายต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นการเฉพาะอีกด้วย ทั้งนี้ทางคณะลิเกจะจัดไปรำ ณ สถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ประจำวัดนั้น ๆ ซึ่งอาจอยู่ในโบสถ์ ศาลาการเปรียญ หรือปะรำพิธีซึ่งทางวัดจัดทำขึ้นเป็นพิเศษเมื่อมีงานประจำปี หรืองานปิดทองฝังลูกนิมิต ถ้าเป็นงานแค้นตามบ้าน หรือศาลต่าง ๆ ก็จะมีการรำถวายสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ณ บริเวณหน้าศาลนั้น เป็นการรำสั้น ๆ มากกว่ารำหน้าเวทีการแสดงลิเก หลังจากรำถวายสิ่งศักดิ์สิทธิ์เสร็จแล้ว จึงมารำหน้าเวทีการแสดงก่อนออกแขกอีกครั้ง

ภาพที่ ๒๖ การรำถวายสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำสถานที่
ที่มา : นางสาวมณี เทพาชมภู

ภาพที่ ๒๗ การรำถวายมือหน้าเวทีการแสดงลิเก
ที่มา : นางสาวมณี เทพาชมภู

๑.๕ การออกแขก

การออกแขกถือเป็นการค้ำับครุ อวยพรผู้ชม ขอบคุณเจ้าภาพ แนะนำเรื่องอวดตัวผู้แสดง และมีมือการร้องรำ รวมทั้งความหรรษาของเครื่องแต่งกาย เพื่อให้ผู้ชมสนใจ และเตรียมพร้อมที่จะชมการแสดงต่อไป

สุรพล วิรุฬห์รักษ์ (๒๕๒๒ : ๑๑๓ - ๑๑๕) กล่าวถึงวิธีการออกแขกที่มีมาแต่เดิมของลิเกสรุปได้ว่า การออกแขกแต่เดิม เรียกว่า ชุดแขกรดน้ำมนต์ แต่มิได้มีการรดน้ำมนต์ เป็นแต่เพียงการออกมา ร้องอวยพรและบอกวัตถุประสงค์ของการแสดงให้คนดูทราบ หลังจากปีพาทย์ทำเพลงโหมโรงจบลง คน รำมะนา ๒ - ๔ คนจะออกมาล้อมวงนั่งตีรำมะนาตรงหน้าเวที สักครู่หนึ่งแขกแต่งตัวเป็นชาวอินเดียนั่ง โจงกระเบนสวมเสื้อเชิ้ตขาว สวมหมวกหนึบ ถือเทียนใหญ่ ๑ เล่ม ออกมาร้องอวยพรด้วยเพลงทำนองต่าง ๆ เช่น เพลงซิมเซ และบุหรินยาวา เป็นต้น จากนั้นเป็นการชักแขก มีนายโรงออกมาถามแขก แต่พูดกันไม่รู้เรื่องจึงต้องเรียกตัวตลกออกมา ๒ คน ช่วยกันชักแขกว่าเป็นใคร มาจากไหน มาทำอะไร เมื่อซักถามกัน จนได้ความแล้วก็พากันเข้าโรงไป ปล่อยให้แขกร้องอวยพรส่งท้ายอีกครั้งเป็นอันเสร็จกระบวนการออกแขก ต่อมากระบวนการออกแขกลดน้อยลง และใช้ตะโพนมอญแทนการตีรำมะนา การออกแขกค่อย ๆ สิ้นลงเหลือเพียงแขกคนเดียวออกมาร้องเพลงอวยพรและเกริ่นเรื่องหน้าเวที ในตอนหลังไม่มีแขกออกมาเล่าเรื่องเพราะลิเกเล่นเรื่องละคืนแทบทั้งสิ้น ไม่ได้นำเรื่องจากวรรณคดีที่มีหลายตอนมาแสดง จึงไม่มีความจำเป็นต้องเกริ่นเรื่องหรือเล่าความเดิมของเรื่องอย่างสมัยก่อน เหตุผลที่ทำให้แขกหมดไปอีกอย่างหนึ่งคือการมีเครื่องขยายเสียงซึ่งช่วยให้ลิเกสามารถเล่าเรื่องจากหลังเวทีได้ ไม่จำเป็นต้องออกมาเกริ่นหน้าเวที และถ้าตอนไหนเห็นว่าเรื่องซับซ้อนคนดูจะเข้าใจยากก็บรรยายแทรกออกมาจากหลังโรงในตอนนั้นทีเดียว ซึ่งได้ผลดีกว่าเล่าเรื่องย่อในตอนนั้น แล้วคนดูลืมเสียเปล่า ๆ ความจำเป็นในการออกแขกสมัยนี้จึงเป็นเพียงการรักษาประเพณี และค้ำับครุ ตลอดจนแสดงให้เค้าว่าลิเกมาจากแขกเท่านั้น

การออกแขกจัดเป็นการเบิกโรงในขั้นต้นต่อจากการรำถวายมือ การออกแขกของคณะลิเกในปัจจุบันมี ๒ ลักษณะ คือ การออกแขกหลังโรง โดยหัวหน้าคณะ หรือตัวแทน รวมทั้งชาวคณะทั้งชายและหญิงจะช่วยกันร้องเพลงอยู่หลังฉาก หรือด้านหลังเวทีการแสดง ซึ่งเพลงที่ใช้ร้องออกแขกนี้มีท่วงทำนองอย่างแขก เนื่องจากเดิมนั้นลิเกมีที่มาจากการแสดงของแขก จึงเป็นธรรมเนียมนิยมว่าต้องร้องเพลงเป็นสำเนียงแขก ที่เรียกว่า ออกแขก เพลงที่ใช้ร้องออกแขกนี้ถือเป็นเพลงประจำคณะที่เป็นเอกลักษณ์โดยมีเนื้อหากล่าวถึงคุณสมบัติอันโดดเด่น ความดีงาม ความสามารถและชื่อเสียงของคณะ ความสำคัญของศิลปวัฒนธรรมไทย เชิญชวนให้มาชม รวมทั้งการอวยพรผู้ชมด้วย ขณะที่ชาวคณะร้องเพลงออกแขกอยู่ด้านใน หรือหลังโรงนั้น ด้านหน้าเวทีการแสดงก็มีเด็ก ๆ ทั้งชายและหญิงซึ่งเป็นลูกหลานของสมาชิกในคณะออกมาเต้นรำไปตามลีลาจังหวะของเพลงโดยแต่งกายแบบแขกเพื่อให้สอดคล้องกับท่วงทำนองของเพลงที่ร้องจึงเรียกกันว่า “เต้นแขก”

การออกมาเต้นแขกของเด็ก ๆ เป็นการสร้างสีสันให้ผู้ชมเกิดความรักใคร่เอ็นดูและชื่นชมในความสามารถของเด็ก ๆ ไม่ได้มุ่งที่ความถูกต้องสวยงามของการรำรำมากนัก อีกทั้งเป็นการฝึกเด็ก ๆ ให้เกิดความกล้าแสดงออก และปลูกฝังให้รักในศิลปะการแสดงลิเกต่อไป

นอกจากการออกแขกหลังโรงแล้ว บางคณะก็จะออกแขกในลักษณะที่เรียกว่า ออกแขกอวดตัวผู้แสดง เช่น คณะศรธรรม น้ำเพชร โดยผู้แสดงทั้งหมดซึ่งแต่งตัวสวยงามออกมาร้องเพลงออกแขกร่วมกันด้านหน้าเวที เพื่อให้ผู้ชมได้เห็นนักแสดงทุกคนที่ร่วมแสดงว่ามีใครบ้าง เป็นการ

สร้างความประทับใจในเบื้องต้นและจะได้ติดตามบทบาทการแสดงของแต่ละคนในขั้นต่อไป

ภาพที่ ๒๘ การเต้นแขกประกอบการร้องเพลงออกแขก
ที่มา : นางสาวมณี เทพาชมภู และ www.chalermchai.co.nr/

ภาพที่ ๒๙ การร้องเพลงออกแขกหลังเวที
ที่มา : นางสาวมณี เทพาชมภู

ภาพที่ ๓๐ การออกแขกหน้าเวที
ที่มา : นางสาวมณี เทพาชมภู

ตัวอย่างเพลงออกแขกของคณะพรเทพ พรทวี
 เฮ้! ฮัดข้า พรเทพ พรทวี แสดงแล้วจะ
 มาแล้วจะ แม่ตาหวาน

เพลงที่ ๑

เห่สลัมมานา ล้าลาลาหล่า ล้าลา ลาลา ลาหล่า ลาล้า หล่าลา ลาล้าลาลา
 หล่าลาลาลาล้าลาลาลา เฮฮาฮา

เห่เฮฮา เรานักกีฬาเมืองสิงห์บุรี
 สดชื่นคืบวันนี้ เป็นราตรีที่แสนสำราญ
 วันหยุดชออดีย์ มาชมลิเกกันให้สำราญ
 ผู้ชมทุกท่าน ขอพรสวรรค์จงคุ้มภัย

หัดฉ่าละลาหล่าลา ละหล่าลาล้า ละลาหล่าลา
 หัดฉ่าละลาหล่าลา ละหล่าลาล้าลาลา
 เห่เฮ เอ้าไฮสลัมมานาเฮ เห่เฮเฮเฮ เอ้าไฮสลัมมานาเฮ

คืบวันมงคลสุขใจลั่นให้คลายหมอง
 กีฬารำรื่องเป็นทำนองแสนกล่อมอารมณ์
 ศิลปะของชาติไทยเราควรเทิดไว้อย่าได้ทับถม
 ต่างชาติก็ยั้งชื่นชมรสนิยมของแนวไทยเดิม

หัดฉ่าละลาหล่าลา ละหล่าลาล้า ละลาหล่าลา
 หัดฉ่าละลาหล่าลา ละหล่าลาล้าลาลา
 เห่เฮ เอ้าไฮสลัมมานาเฮ เห่เฮเฮเฮ เอ้าไฮสลัมมานาเฮ

สวัสดีครับแม่พ่อวันนี้ผมขอสนุกกับนาย
 วันดีคืนดีนาฏดนตรีเป็นเครื่องกล่อมใจ
 มาพ่อนอารมณ์กับความสำราญ ให้เบิกบานฤทัย
 ขอขอบพระคุณท่านอย่างเหลือล้น ให้ท่านทุกคนจงมีโชคชัย
 ผมขออวยพรให้ท่านถาวรเจริญวัย
 เฮ้ยเฮ้ย ขออวยพรให้ท่านถาวรเจริญวัย
 น้ำใสไฟสว่างให้ท่านจงฟังท่านผู้นำไทย
 หนทางดีมีงานทำท่านแนะท่านนำตามนโยบาย

สามัคคีร่วมชาติช่วยกันประหยัดจะได้รวยไว
 เฮ้ยเฮ้ย สามัคคีร่วมชาติ ช่วยกันประหยัดจะได้รวยไว

คนไทยน้ำใจงาม จงมีศีลธรรมประจำใจ
 เอ้าว่าคนไทยน้ำใจงาม จงมีศีลธรรมประจำใจ
 จงสามัคคีอารีสัมพันธ์ จงสามัคคีอารีสัมพันธ์
 อย่าแตกแยกกันไม่มีวันเสื่อมคลาย
 อย่าแตกแยกกันไม่มีวันเสื่อมคลาย

ชาติไทยจะพัฒนาคอมมิวนิสต์เข้ามาฆ่ามันเสียให้ตาย
 (ซำ) ชาติไทยจะพัฒนาคอมมิวนิสต์เข้ามาฆ่ามันเสียให้ตาย
 ไทยไทยไทย เรามาร่วมใจกันฮาเฮ
 ไทยไทยไทย เรามาร่วมใจกันฮาเฮ
 ยามศึกเรารบ เอ้าว่ายามศึกเรารบ
 ยามสงบเราพบลิเก
 ฮันเลวังกา งานวัดงานวาให้มาหาลิเก

เพลงที่ ๒

เห่สลัมมานาล้าลาลาหล่า ล้าลาล้าลาลาหล่า
 ลาล้า หล่าลาลาล้าลาลา หล่าลาลาล้าลาลาลา เฮฮ้าฮา
 ชมเชิญชมพวงกระผมขอกัมกราบเชิญ
 อย่างหมางเมินขอเชิญหาความสำราญ
 เชิญน้องพี่รายการนี้สนุกสนาน
 ร่วมสัมพันธ์สำราญร่าเริงอุรา

น้อมเกล้ากราบเคารพ กราบจนครบทุก ๆ ท่าน
 เคารพครบสงสารโปรดประทานความเมตตา
 พี่น้องรองมือรับผมขอกราบท่านที่มา
 ขอพรพัฒนาจากพี่น้องป้องกันภัย

วันนี้ชาวคณะเตรียมจะมารับใช้
 ลิเกร่าทั้งลวดลายทั้งหญิงชายที่เชี่ยวชาญ
 ผู้แสดงแข่งบทบาทความรู้จัดมาตรฐาน
 จัดบทกำหนดประชันบทบาทกันหน้าเวที

เฮ้ยเฮ้ย ชมเชยชมพวกกระผมขอก้มกราบเชย
 อย่าหมางเมินขอเชยหาความสำราญ
 เชยน้องพี่รายการนี้สนุกสนาน
 ร่วมสัมพันธ์สำราญว่าเริงอุรา
 ครีกโครมประโลมสุขแสนสนุกค่าคีนนี้
 ครีกครื้นรื้นฤดีฟังเสียงเพลงเมื่อยามค่ำ
 เสียงแปลกแขกของใครฟัง ๆ ไปให้คมขำ
 อย่าล้งเลลิเกรำลั่นซันนำทั้งนายนาง

สำคัญท่านผู้ชมนี้มีอารมณ์เป็นที่ตั้ง
 ชอบใจอย่างไรบ้างใครจะรู้อยู่ที่ใจ
 เหมือนมีเสื้อเพียงหนึ่งตัว ทั้งครอบครัวแบ่งกันใช้
 คับไปบ้างหลวมไปไม่เหมาะได้เลยสักคน

เฮ้ยเฮย ชมเชยชมพวกกระผมขอก้มกราบเชย
 อย่าหมางเมินขอเชยหาความสำราญ
 เชยน้องพี่รายการนี้สนุกสนาน
 ร่วมสัมพันธ์สำราญว่าเริงอุรา

พี่น้องค่าคีนนี้ใส่เสื้อสีดูเหมาะสม
 พันแพรแต่ละคนเพราะใจคนแตกต่างกัน
 คนเดียวเขียวขาวแดงท่านชอบแต่งตามใจท่าน
 ลิเกก็เช่นกันตามไม่ทันหลายอารมณ์

ความดีนี้ขอมอบหากท่านชอบพวกกระผม
 ผิดพลาดขอกราบก้มรับเอาไว้ใส่ตนเอง
 สี่ห้ายังรู้จักพลาดไม่สามารถให้เหมาะเหม็ง
 แม้ลีนของตนเองยังต้องขบกระทบพัน

เฮ้ยเฮย ชมเชยชมพวกกระผมขอก้มกราบเชย
 อย่าหมางเมินขอเชยหาความสำราญ
 เชยน้องพี่รายการนี้สนุกสนาน
 ร่วมสัมพันธ์สำราญว่าเริงอุรา
 ฮาฮาเฮเฮ จะชมลิเกล้อมวงเข้ามา

เพลงที่ ๓

เห่สลัมมานาล้าลาลาหล่า ล้าลาล้าลาลาหล่า
 ลาล้า หล่าลาลาล้าลาลา หล่าลาลาล้าลาลาลา เฮ้อฮาฮา
 โอ้เซซัง เดินเกก้งเที้ยวตามหา เจ้ากานดาเจ้าหนีน้าอยู่แห่งไหน
 แม่หน้ามนทึ่งคนจนให้เดียวดาย สุดอาลัยทึ่งเราไว้ให้ระทม
 ลาลาหล่าลาลา ลาลาหล่าลาลา ลาลาหล่าลาลา หล่าล้าลาลา
 เจ้าหนีไปไกลทรมวยไม่ห้วงหลัง เจ้าชิงชังทั้งรวงรังให้ชื่นชม
 อย่าทรมานให้พินันนอกตรม ปวดร้าวระบมชื่นชมหัวใจ
 ลาลาหล่าลาลา ลาลาหล่าลาลา ลาลาหล่าลาลา หล่าล้าลาลา

ที่รักจำ โปรดหันมาฟัง เดียวนี้เซซังต้องอ้างว้างเดียวดาย
 ฝ้าเรียกหา เธอจำอยู่ไหน โปรดมาไว ๆ โปรดเห็นใจคนจน

ลาลาหล่าลาลา ลาลาหล่าลาลา ลาลาหล่าลาลา หล่าล้าลาลา

โอ้เซซัง เดินเกก้งเที้ยวตามหา เจ้ากานดาเจ้าหนีน้าอยู่แห่งไหน
 แม่หน้ามนทึ่งคนจนให้เดียวดาย สุดอาลัยทึ่งเราไว้ให้ระทม
 ลาลาหล่าลาลา ลาลาหล่าลาลา ลาลาหล่าลาลา หล่าล้าลาลา

เจ้าหนีไปไกลทรมวยไม่ห้วงหลัง เจ้าชิงชังทั้งรวงรังให้ชื่นชม
 อย่าทรมานให้พินันนอกตรม ปวดร้าวระบมชื่นชมหัวใจ
 ลาลาหล่าลาลา ลาลาหล่าลาลา ลาลาหล่าลาลา หล่าล้าลาลา

ที่รักจำ โปรดหันมาฟัง เดียวนี้เซซังต้องอ้างว้างเดียวดาย
 ฝ้าเรียกหา เธอจำอยู่ไหน โปรดมาไว ๆ โปรดเห็นใจคนจน
 ลาลาหล่าลาลา ลาลาหล่าลาลา ลาลาหล่าลาลา หล่าล้าลาลา
 ลาลาหล่าลาลา ลาลาหล่าลาลา ลาลาหล่าลาลา หล่าล้าลาลา
 ฮาฮาเฮเฮ เขิญชมลิเก ล้อมวงเข้ามา

รูปแบบการออกแขกของคณะพรเทพ พรทิวี่ ส่วนใหญ่เป็นการออกแขกหลังโรง ยกเว้นบางงาน จะมีการออกแขกอวดตัวผู้แสดงหรือออกแขกหน้าโรง เช่น งานวันเฉลิมพระชนมพรรษา หรืองานที่ เจ้าภาพแจ้งความประสงค์เป็นพิเศษ ธรรมเนียมปฏิบัติในการออกแขกคือจะต้องร้องเพลงติดต่อกันครั้ง ละ ๓ เพลงเสมอ ซึ่งแต่ละครั้งหรือแต่ละงานที่แสดงอาจใช้เพลงที่แตกต่างกันไปบ้าง แต่มีลักษณะสำคัญ คือ เป็นเพลงที่มีท่วงทำนองแขก หรือเป็นเอกลักษณ์ของแขก เมื่อร้องถึงเพลงที่ ๓ จะมีได้ก่น้อย

แต่งชุดแขกจำนวน ๒ – ๔ คน ออกมาเต้นตามท่วงทำนองของเพลง

จากตัวอย่างเพลงออกแขกของคณะพรเทพ พรทวี มีเนื้อหากล่าวเชิญชวนให้มาชมลิเกเพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลิน ปลูกใจให้รักชาติและปฏิบัติตามนโยบายของผู้นำ เช่น ให้มีความรักความสามัคคี ช่วยกันป้องกันประเทศชาติ ประหยัด มีน้ำใจ มีคุณธรรม จริยธรรม นอกจากนี้ยังกล่าวอวยพรผู้ชม และขอให้ช่วยกันสนับสนุน ให้กำลังใจแก่คณะลิเกด้วย

ตัวอย่างเพลงออกแขกของคณะศรราม น้ำเพชร

เฮ้ ฮัดซ้า ศรรามน้ำเพชร แสดงแล้วจ้า แม่จ้า

เห่ สลัมมานา ล้าลาลาหล่า ล้าลา ล้าลา ลาล่า ลาลา หล่าลา ลาล้า ลา ลา
หล่าลาลาล้า ล้าลาลาลา ลาล้าหล่าลา

เสียงเพลงดังก้อง

เล่นดีก็ต้องศรรามสีท่าน

ฝากเสียงเพลงสุขสันต์

ขอออร่าพันช่วยเชียร์หน่อยหนา

ศรรามน้องใหม่

ถึงแม้จะไม่เพริศแพรวแจ้วจ้า

โปรดสมเพทเวทนา

ช่วยเชียร์หน่อยหนากรุณาให้ดัง

ศรรามน้ำเพชรเขามา

ฟังบุญคุณ ๆ น้องพี่

กราบลงที่ระหว่างใจ

โปรดขอให้พลัง

ส่งเสริมด้วย

ช่วยมองน้องใหม่บ้าง

ศรรามน้ำเพชรจะดัง

ขอท่านผู้ฟังเสริมส่งเลื่อมใส

เรารวบรวมดาวรุ่ง

ลิเกลูกทุ่งศรรามวงใหญ่

หากเมตตาเห็นใจ

ศิลปินหญิงชายจะรับใช้คุณ ๆ

เนื้อหาของเพลงออกแขกเป็นการกล่าวเชิญชวน และขอความเมตตาจากผู้ชมให้ช่วยส่งเสริมสนับสนุนการแสดงลิเกของคณะศรราม น้ำเพชร

ลิเกคณะศรราม น้ำเพชร มีรูปแบบการออกแขกเป็นการออกแขกอวดตัว หรือออกแขกหน้าโรง กล่าวคือ หลังจากที่ผู้แสดงชายหญิงออกมารำถวายมือหน้าเวทีจบเพลงแล้วก็ยื่นเข้าแถวหน้าเวที ส่วนผู้แสดงคนอื่น ๆ ที่อยู่ด้านในก็ออกมาหน้าเวทีพร้อมกันทุกคนเพื่อร่วมร้องเพลงและตบมือตามจังหวะเพลง ซึ่งผู้ขับร้องเพลงคือพระเอกศรราม และนางเอกน้ำเพชร รวมทั้งมีสาวน้อยแต่งตัวเหมือนแขกออกมาเต้นรำไปตามท่วงทำนองเพลงด้วย

๑.๖ การจัดพิธีไหว้ครูประจำปี

การไหว้ครู เป็นวัฒนธรรมอันดีงามที่คนไทยยึดถือปฏิบัติกันมาแต่โบราณจนกลายเป็นประเพณี ในการศึกษาเล่าเรียนไม่ว่าจะเป็นสาขาวิชาใด ๆ ก็ตาม รวมถึงการประกอบอาชีพบางสาขา จะต้องมีการไหว้ครู โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสาขานาฏศิลป์และดุริยางคศิลป์นั้นนับถือและเชื่อกันว่าเป็นศาสตร์ที่กำเนิดมาจากเทพเจ้า และถ่ายทอดมาสู่มนุษยโลกโดยสืบต่อผ่านครูอาจารย์มาตามลำดับจนถึงปัจจุบัน จึงต้องมีการไหว้ครู

การแสดงลิเกเป็นศิลปศาสตร์แขนงหนึ่งที่ต้องมีพิธีไหว้ครู ตามประเพณีอันดีงามที่ปฏิบัติสืบต่อกันมานั้นศิลปินลิเกจะต้องจัดพิธีไหว้ครู หรือได้เข้าร่วมในพิธีไหว้ครูปีละ ๑ ครั้ง ซึ่งถือเป็นการแสดงความกตัญญูต่เวที ระลึกถึงวิชาที่บูรพคณาจารย์ได้ประสิทธิ์ประสาทให้ และนับว่าเป็นการสร้างความเป็นสิริมงคลให้เกิดแก่ตนด้วย การจัดพิธีไหว้ครูของคณะลิเกนั้นนิยมจัดขึ้นในเดือน ๙ ของไทย ซึ่งจะอยู่ในช่วงเดือนสิงหาคม โดยกำหนดทำพิธีในวันพฤหัสบดี ซึ่งถือว่าเป็นวันครู และมักให้ตรงกับข้างขึ้น แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสะดวกของแต่ละคณะด้วย บางคณะอาจจัดพิธีไหว้ครูในเดือนอื่นก็ได้ สำหรับรายละเอียดของการจัดพิธีไหว้ครูในงานวิจัยครั้งนี้ขอนำตัวอย่างพิธีไหว้ครูลิเกของคณะพรเทพ พรทวี มาเสนอเป็นกรณีศึกษา ซึ่งผู้วิจัยมีโอกาสเดินทางไปเก็บข้อมูลและร่วมพิธีไหว้ครู เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๑๙ สิงหาคม ๒๕๕๓ ณ บ้านเลขที่ ๖๗ หมู่ ๑ ตำบลโพลาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม

กำหนดการเริ่มตั้งแต่เย็นวันพุธที่ ๑๘ สิงหาคม ๒๕๕๓ เวลา ๑๗.๐๐ น. นิมนต์พระสงฆ์จำนวน ๙ รูป เจริญพระพุทธมนต์เย็นที่บ้านเพื่อความเป็นสิริมงคล หลังจากนั้นในช่วงค่ำมีการบรรเลวงดนตรีไทยเป็นการเฉลิมฉลอง วันรุ่งขึ้นคือวันพฤหัสบดีที่ ๑๙ สิงหาคม ๒๕๕๓ เวลา ๐๗.๐๐ น. มีพิธีทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารเช้าแด่พระสงฆ์ จำนวน ๙ รูป หลังจากเสร็จพิธีสงฆ์แล้ว เวลา ๐๙.๐๐ น. เริ่มประกอบพิธีไหว้ครู โดยจัดสถานที่โรงพิธีมีพระพุทธรูปตั้งอยู่สูงสุด รองลงมาเป็นที่พระเจ้าสำคัญ ได้แก่ พระฤาษี หรือที่วงการลิเกเรียกว่า พ่อแก่ พระปรคนธรรพ พระวิสุทธกรรม พระปัญญาสิขร พระพิราพ พระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม และพระพิฆเนศ เป็นต้น นอกจากนี้มีภาพถ่ายของครูอาจารย์ผู้ล่วงลับไปแล้วตั้งอยู่ด้วย

สิ่งสำคัญที่ต้องจัดให้มีในพิธีคือเครื่องสังเวและเครื่องบูชาประกอบด้วย ดอกไม้ รูป เทียนหอม พลุ บูหรี เหล้า บายศรี มีทั้งบายศรีต้น และบายศรีปากชามโดยมีไข่ต้มอยู่ยอดบายศรี ข้าว อาหารคาว ได้แก่ หัวหมู เนื้อหมู เป็ด ไก่ กุ้ง ปู ปลา ไข่ เครื่องสังเวเหล่านี้มีทั้งของสุกและของดิบ เนื่องจากในพิธีมีการไหว้พระพิราพซึ่งเป็นครูยักษ์ นอกจากนี้มีเครื่องกระยาบวช หรืออาหารที่ประกอบด้วยผักและผลไม้ และอื่น ๆ ที่มีได้ปรุงจากเนื้อสัตว์หรือของสดของคาวใช้สังเวบูชาเทพเจ้าโดยเฉพาะ ได้แก่ ขนมต้มแดง ขนมต้มขาว ขนมหูช้าง ขนมเล็บมือนาง ขนมหม้อแกง ขนมถ้วยฟู ทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง ขนมปัง จันอับ ผลไม้ชนิดต่าง ๆ ได้แก่ มะพร้าวอ่อน กล้วย ขนุน ทูเรียน อ้อย ถั่ว งา เผือก มัน ซึ่งการจัดเครื่องสังเวบูชานี้จัดให้ของสุกอยู่ทางด้านขวา และของดิบอยู่ทางด้านซ้าย

สำหรับพิธีการไหว้ครูนั้นมีผู้นำ หรือประธานในการประกอบพิธี ซึ่งเป็นผู้ที่มีคุณวุฒิ วิทยุฒิ มีความรู้ความสามารถในศิลปะด้านการแสดงลิเกเป็นอย่างดี และเป็นผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดหรือได้รับมอบศิลปวิทยาการจากครูก่อน รวมทั้งเป็นผู้ที่เคารพนับถือของบุคคลทั่วไปด้วยพิธีไหว้ครู ที่ผู้วิจัยมีโอกาสเข้าร่วมนั้นมี ครูบุญเลิศ นางพินิจ ศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดง (ลิเก)

ปี พ.ศ. ๒๕๓๙ เป็นประธานผู้ประกอบพิธี ขณะทำพิธีนั้นประธานผู้ประกอบพิธีนุ่งห่มผ้าขาวตามประเพณี ที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมา รวมทั้งผู้เข้าร่วมพิธีส่วนใหญ่แต่งกายด้วยสีขาวเพื่อความเป็นสิริมงคล ขั้นตอนของพิธีการมีดังนี้

- พิธีการเริ่มด้วยประธานผู้ประกอบพิธี สมมุติว่าเป็นพรหมณ์ รำเข้ามาในพิธี แล้วเชิญเจ้าภาพจุดเทียนทอง เทียนเงิน เทียนชัย

- ประธานผู้ประกอบพิธีเริ่มสวดบูชาพระรัตนตรัย สวดชุมนุมเทวดา อ่านโองการเชิญเทพเจ้า เชิญครูเข้าตัว แล้วให้เจ้าภาพจุดธูปแทนผู้เข้าร่วมพิธีทุกคนเพื่อบูชาเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อาทิ พระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม พระพิฆเนศ พระฤาษีทุกองค์ ครูพระ ครุ นาง ครูยักษ์ ครูลิง ครูมนุษย์ พระประคนธรรพ พระพิราพ ระหว่างกล่าวบูชาเทพเจ้าต่าง ๆ นี้ประธานผู้ประกอบพิธีจะเรียกเพลงหน้าพาทย์ประจำองค์เทพเจ้า

- การสงฆ์น้ำครู โดยประธานผู้ประกอบพิธีเชิญหน้าพระภคตฤาษีมาสวมแล้วรำนหน้าพาทย์เสมอเถร เมื่อนั่งลงแล้วเชิญพระเทวกรรมหรือพระไสยศาสตร์ลงในพานแล้วทำการสงฆ์ด้วยสังข์ เมื่อประธานผู้ประกอบพิธีสงฆ์เสร็จแล้วจึงเชิญผู้ใหญ่ที่มาร่วมในพิธี จำนวน ๙ คน เป็นตัวแทนสงฆ์น้ำตามลำดับ ระหว่างนั้นประธานผู้ประกอบพิธีภาวนาคาถาไปด้วยแล้วเรียกเพลงหน้าพาทย์ลงสงฆ์

- การบูชาเครื่องสังเวท ประธานผู้ประกอบพิธีกล่าวเชิญเทพเจ้า ครูทั้งหลาย ตลอดจนเจ้าที่ เข้าประทับตามที่ที่ได้จัดไว้ แล้วให้ลูกศิษย์ที่เข้าร่วมพิธีถือเครื่องสังเวท รำถวายเครื่องสังเวท กล่าวคำถวาย ระหว่างนี้เรียกเพลงหน้าพาทย์นั่งกิน เช่น เหล้า จากนั้นลูกศิษย์ผู้เข้าร่วมพิธีรำถวายมือด้วยเพลงช้า เพลงเร็ว เสร็จแล้วลาเครื่องสังเวท

- พิธีครอบ ประธานผู้ประกอบพิธีเชิญหน้าพระภคตมาสวมแล้วรำเพลงหน้าพาทย์เสมอสามลา ครูกล่าวอวยพรแก่ศิษย์และผู้เข้าร่วมพิธีทุกคน ผู้ที่จะครอบเข้ามาด้านหน้าครู แล้วมอบขันกำนลถวายครู ครูเริ่มครอบด้วยหน้าพระภคต หน้าพระพิราพ และหน้าเทริดตามลำดับ แล้วพรมน้ำมนต์ เจิมที่หน้าผาก สวมมงกุฏ ทัดใบไม้มงคล ทำอย่างนี้จนครบจำนวนผู้ที่มาครอบ

ในพิธีไหว้ครูนี้ มีการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ตามที่ประธานผู้ประกอบพิธีเรียกตามลำดับ ซึ่งในการไหว้ครูแต่ละครั้งแต่ละสถานที่ประธานผู้ประกอบพิธีจะเรียกเพลงไม่เหมือนกัน สำหรับพิธีไหว้ครูของคณะพรเทพ พรทวี เมื่อวันที่ ๑๙ สิงหาคม ๒๕๕๓ ที่ผู้วิจัยบันทึกไว้มีดังนี้

๑. เพลงตระมวงคจกักรวาล	ครูผู้ประกอบพิธีทำน้ำมนต์
๒. เพลงสาธุการ	นมัสการพระรัตนตรัย
๓. เพลงโหมโรงเช้า	อัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้เสด็จมาในพิธี
๔. เพลงเทวาประสิทธิ์	อัญเชิญเทพยดามาช่วยอำนวยการ
๕. เพลงสาธุการกลอง	บูชาเทพเจ้าและครูทางดนตรี
๖. เพลงตระพระอิศวร	อัญเชิญพระอิศวร
๗. เพลงตระสันนิบาต	อัญเชิญครุมาร่วมประชุมทุกองค์
๘. เพลงตระนารายณ์บรรทมสินธุ์	อัญเชิญพระนารายณ์
๙. เพลงบาทสกุณี	อัญเชิญพระพรหม
๑๐ เพลงตระพระพิฆเนศ	อัญเชิญพระพิฆเนศ

๑๑. เพลงโคมเวียน	อัญเชิญเทวดา นางฟ้าทั่วไป
๑๒. เพลงตระพระฤกษ์กไลโยโกฏ	อัญเชิญพระฤกษ์ทุกองค์
๑๓. เพลงช้า เพลงเร็ว	อัญเชิญครุมนุชย์ (ครุพระ ครุนาง)
๑๔. เพลงกราวนอก กราวใน	อัญเชิญครุวานรและครุยักษ์
๑๕. เพลงเสมอผี	อัญเชิญวิญญาณที่เกี่ยวข้องกับนาฏศิลป์ ดนตรีสู่ที่ประทับ
๑๖. เพลงตระพระปรคนธรรพ์	อัญเชิญพระปรคนธรรพ (ครูดนตรี)
๑๗. เพลงตระประทานพร	อัญเชิญครุมาประทานพร
๑๘. เพลงพระพิราพเต็มองค์	อัญเชิญครุพระพิราพ
๑๙. เพลงนั่งกิน	อัญเชิญครุเสวยกระยาหาร เครื่องสังเว
๒๐. เพลงเช่นเหล่า	อัญเชิญครุติมสุราเมรัย
๒๑. เพลงเสมอสามลา	ครุที่เป็นเทพเจ้าเดินทางเข้าสู่พิธิ
๒๒. เพลงพราหมณ์เข้า	ครุผู้ทำพิธิเข้าสู่พิธิ
๒๓. เพลงลงสร	อัญเชิญครุสรน้ำ แต่งตัว
๒๔. เพลงพราหมณ์ออก	พระภรตฤกษ์เดินทางกลับ

เพลงหน้าพาทย์ดังกล่าวมีลักษณะประจำองค์ของเทพเจ้านั้นๆ แต่ปัจจุบันเพลงที่นำมาบรรเลงเชิญเทพเจ้าแต่ละองค์ในพิธิไหว้ครุอาจแตกต่างกันไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกรเรียกเพลงของประธานผู้ประกอบพิธิ รวมถึงความสามารถของผู้บรรเลงซึ่งได้รับสืบทอดมาจากครุแต่ละคนไม่เหมือนกัน จึงทำให้เพลงหน้าพาทย์ที่เชิญครุมีลักษณะแตกต่างกันไป

จากการสังเกตและมีส่วนร่วมในพิธิไหว้ครุอีกครั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่าพิธิไหว้ครุลีเก มีลักษณะเช่นเดียวกับพิธิไหว้ครุโชน ละคร ของวิทยาลัยนาฏศิลป์ที่ผู้วิจัยได้พบเห็นอยู่เสมอนั่นเอง เพียงแต่ขั้นตอนบางอย่างอาจแตกต่างกันบ้างเล็กน้อย ซึ่งในพิธิไหว้ครุลีเกก็มีการนำหัวโขนหรือศีรษะครุที่เป็นเสมือนตัวแทนของครุแต่ละองค์ นำมาตั้งประกอบในพิธิด้วย อาทิ พระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม พระอินทร์ พระพิฆเนศ พระวิศุกรรม พระปรคนธรรพ พระปัญจสีขร พระพิราพ พระฤกษ์กไลโยโกฏ พระภรตฤกษ์ พระฤกษ์ดาวัว พระฤกษ์ตาไฟ เป็นต้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความพร้อมของคณะอีกด้วย

ภาพที่ ๓๑ พิธีไหว้ครูลีเกของคณะพรเทพ พรทวี
ที่มา : นางสาวมณี เทพาชมภู

ภาพที่ ๓๒ พิธีครอบครุฑลิกของคณะพรเทพ พรทวี
ที่มา : นางสาวมณี เทพาชมภู

๑.๗ ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการแสดงลิเก

ความเชื่อ หมายถึง การยอมรับนับถือหรือยึดมั่นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ทั้งที่มีตัวตนหรือไม่ก็ตาม แต่เชื่อว่าเป็นความจริงหรือมีอยู่จริง การยอมรับนับถือนี้อาจมีหลักฐานอย่างเพียงพอที่จะพิสูจน์ได้ หรืออาจไม่มีหลักฐานที่จะนำมาใช้พิสูจน์ให้เห็นจริงก็ได้ ซึ่งในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้แบ่งความเชื่อออกเป็น ๒ ด้าน คือ ความเชื่อทั่วไป และความเชื่อที่ปรากฏอยู่ในการแสดง

๑.๗.๑ ความเชื่อทั่วไป เป็นความเชื่อในวิถีชีวิตของผู้ประกอบอาชีพลิเก เป็นความเชื่อที่ยึดถือสืบเนื่องมาแต่ดั้งเดิมจากคนรุ่นก่อนสู่รุ่นต่อ ๆ มาจนถึงปัจจุบัน ความเชื่อเหล่านี้มีทั้งแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ และสิ่งที่ไม่ควรปฏิบัติ ดังนี้

- การตั้งศีรษะพ่อก่ที่ด้านหลังเวที จะตั้งหันหน้าไปด้านหน้าเวที และอยู่กึ่งกลางเวที รวมถึงเตียงที่ใช้ประกอบการแสดงหน้าเวทีก็ต้องตั้งให้ตรงกับพ่อก่ที่อยู่หลังเวทีด้วย

- ปีพาทย์มีความสำคัญต่อการแสดงลิเกอย่างมาก ถ้าปีพาทย์บรรเลงใหม่โรงอย่างครึกครื้น การแสดงลิเกในวันนั้นก็จะครึกครื้นไปด้วย

- เมื่อเข้าสู่เขตวัด หรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ไปทำการแสดงต้องไหว้ขออนุญาตเจ้าที่หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำที่นั้นก่อน

- ผู้ออกแสดงในฉากแรกต้องไม่ให้มีการผิดพลาดหรือติดขัดเกิดขึ้น มิฉะนั้นจะทำให้การแสดงในครั้งนั้น ๆ ติดขัดไปด้วย

- ขณะโหมโรงห้ามคนเดินผ่านหน้าเวที

- ห้ามสวมรองเท้าเดินผ่านหน้าพ่อก่ และมีให้สวมรองเท้าขึ้นบนเวทีลิเก

- ในพิธีไหว้ครู ไม่นำสิ่งของที่ไม่เป็นมงคลมาถวาย เช่น มังคุด พุทรา ลางสาต
- ลิเกไม่นิยมแสดงในงานมงคลสมรส เนื่องจากมีบทโศก ระบาย่าฟัน ซึ่งถือว่าไม่เป็นมงคล
- ไม่ตั้งเวทีหันหน้าไปทางทิศตะวันตกเพราะถือว่าไม่เป็นมงคล
- บางสถานที่เป็นวัดเก่า ไม่นิยมเล่นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพม่า หรือการรบการสงคราม หากฝ่าฝืนอาจเกิดเหตุร้ายบางอย่างได้
- ไม่แสดงลิเกใต้ถุนศาลาวัด เพราะอยู่ที่โรงลิเกมีพ่อแก่
- ไม่ข้ามอุปกรณ์การแสดง และไม่นำดาบที่ใช้แสดงมารบกันเล่น
- ไม่ให้สุนัขมาเดินผ่าน หรือกีดกันหน้าเวที
- ไม่นำหอยและเปิดขึ้นมาบนโรงลิเก

๑.๗.๒ ความเชื่อที่ปรากฏในการแสดง

ความเชื่อที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก เป็นความเชื่อที่แทรกอยู่ในเนื้อเรื่องที่ลิเกนำมาแสดง ได้แก่ ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อเรื่องเวรกรรม ความเชื่อเรื่องชาติภพ ความเชื่อเรื่องนรก สวรรค์ ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม ความเชื่อในคำอธิษฐาน คำสาบาน หรือคำสาป ความเชื่อเรื่องเวทมนตร์คาถา ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ ความเชื่อเรื่องของวิเศษ ของขลัง ความเชื่อเรื่องโชคกลาง ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ และคำทำนาย เป็นต้น

๑.๗.๒.๑ ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คนไทยมีความเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีจริง ซึ่งสามารถดลบันดาลให้เกิดสิ่งดีหรือสิ่งร้ายก็ได้ จึงมีการกราบไหว้บูชาเพื่อความเป็นสิริมงคล เพื่อความสุข ความเจริญ รวมไปถึงการอ้อนวอนขอ หรือบนบานสานกล่าวให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยดลบันดาลให้ประสบความสำเร็จในการกระทำสิ่งต่าง ๆ ที่ปรารถนา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อนี้หมายถึง พระ เทพเจ้าในศาสนาต่าง ๆ เทวดา ผีสงฆ์ นางไม้ ฯลฯ

๑.๗.๒.๒ ความเชื่อเรื่องเวรกรรม เป็นความเชื่อตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา เชื่อว่าการเกิดทุกชนิดเกิดจากแรงกรรมที่ทำไว้ ซึ่งนำไปสู่เรื่องเวียนว่ายตายเกิด ชาติภพ ต้นเหตุการณเกิดกรรมมี ๓ ประการคือ โลภะ โมหะ และโทสะ กรรมต่าง ๆ ที่บุคคลทำไว้ไม่สามารถลบล้างได้ แม้ว่าจะทำกรรมดีหรือชั่วก็ตาม ก็ไม่สามารถลบล้างได้ ย่อมได้รับผลแห่งกรรมนั้น

๑.๗.๒.๓ ความเชื่อเรื่องชาติภพ คนเรามีความเชื่อเรื่องชาติภพว่าชาติที่แล้ว ชาตินี้ ชาติหน้ามีจริง จึงมักได้ยินคำพูดว่า “เกิดชาติหน้าขอเราได้พบกันอีก ทำบุญร่วมกันชาติหน้าจะได้เกิดมาเป็นพี่น้องกันอีก หรือ เมื่อชาติที่แล้วทำบาปไว้ ชาตินี้จึงต้องมารับกรรม” จากความเชื่อว่าชาติภพมีจริง คำสอนทางพุทธศาสนาจึงสอนให้คนทำความดี เกิดชาติหน้าจะได้มีความสุข ความสบาย

๑.๗.๒.๔ ความเชื่อเรื่องนรก สวรรค์ เป็นความเชื่อที่คนเราได้รับการปลูกฝังมาตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน โดยเชื่อกันว่า ทำความดี ตายไปจะได้ขึ้นสวรรค์ ถ้าทำชั่ว ตายไปจะตกนรก ดังนั้นจึงสอนให้ทำความดี ละเว้นความชั่ว

๑.๗.๒.๕ ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม เป็นความเชื่อเกี่ยวกับวัน เวลาอันเหมาะสมที่จะกระทำการต่าง ๆ ตามความเชื่อของคนไทยที่มีมาแต่โบราณกาล ซึ่งมีผลต่อความรู้สึกนึกคิดและการกระทำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการประกอบงานพิธีต่าง ๆ เช่น บวชนาค แต่งงาน โขนจุก ทำบุญ ขึ้นบ้านใหม่ หรือแม้แต่การยกทัพไปทำศึกสงครามก็ต้องดูฤกษ์ยามดีเพื่อให้เกิดความสุข ความเจริญ ความสำเร็จ ความมีชัยชนะ

๑.๗.๒.๖ ความเชื่อในคำอธิษฐาน คำสาบาน และคำสาป ถือเป็นคำอ้อนวอนศักดิ์สิทธิ์ที่จะมีผลให้ประสบความสำเร็จเป็นไปตามคำกล่าวนั้นได้ทั้งดีและไม่ดี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้กล่าวคำอธิษฐาน ผู้กล่าวคำสาบาน และผู้กล่าวคำสาป โดยปกติแล้ว คำอธิษฐานและคำสาบานนั้นเป็นการกล่าวคำขอจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ส่วนคำสาปเป็นถ้อยคำของผู้มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่จะบันดาลให้เกิดขึ้น เช่น

- พระฤาษีสาปให้ร่างของม้าทองกลายเป็นหนุ่มรูปงาม ในเรื่องกามเทพม้าทอง หรือสาปให้ดวงวิญญาณของพระนางขัตติยาแยกไปสิงสู่อยู่ในร่างของนกหงส์ฟ้าและนกกาขาวอย่างละครึ่ง ในเรื่องหงส์ฟ้า กาขาว เป็นต้น

- พระเอกถูกสาปร่างกลายเป็นหิน เมื่อนำเลือดของคนรัก (นางเอก) รดลงไปก็ก้อนหินนั้นก็สามารถกลับคืนมาเป็นคนเหมือนเดิมได้

๑.๗.๒.๗ ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ เป็นความเชื่อเกี่ยวกับเวทมนตร์ คาถาอาคม การสำแดงอิทธิปาฏิหาริย์ ของวิเศษ และการทำเสน่ห์ แม้ปัจจุบันโลกมีความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แต่ความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ยังมีอยู่ การแสดงลิเกสะท้อนความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์อยู่หลายด้าน เช่น

- เรื่องมนต์มายา ภรรยาตัวโง่งทำเสน่ห์ให้พระเอกหลงรัก และเสียบ้านเมืองให้แก่ตัวโง่ง

- สร้อยเหรียญพระพิรอด ๓ เส้น ทำจากผงวิเศษ เมื่อขูดผงจากทั้งสามเส้นผสมกันปั้นเป็นลูกกรอน รับประทานแล้วสามารถช่วยชีวิตคนตายให้ฟื้นคืนชีพได้

- ดาบสะท้านปฐพี ดาบไพร่พิฆาต เป็นดาบที่มีอำนาจมากและไม่สมควรจะนำไปสังหารบุคคลสามัญชน

- ดาบโป่งแก้วเหล็กเป็น เมื่อถอดออกจากฝัก จะสูบลือดคนจำนวนมาก (หมายถึง เมื่อนำไปสู้รบกับใครจะมีคนตายเพราะดาบนี้เป็นจำนวนมาก)

๑.๗.๒.๘ ความเชื่อเรื่องโชคลาง หรือลางสังหรณ์ เป็นความเชื่อเกี่ยวกับลางบอกเหตุการณ์ล่วงหน้าว่าจะมีอะไรเกิดขึ้น ซึ่งมีทั้งลางดีและลางร้าย แต่เหตุการณ์ในเรื่องที่ลิเกแสดงมักจะเป็นลางร้าย เช่น เขม่นตาข้างซ้ายหรือข้างขวา จิตใจไม่สงบ มองไม่เห็นเงาหัวก่อนออกจากบ้าน จิ้งจกตุ๊กแกร้องทัก หรืออาจเป็นความฝัน เช่น ฝันว่าไฟไหม้

ตัวอย่างลางบอกเหตุในเรื่องลิเก

- ขณะสาบานดาบของลูกศิษย์ ณ สำนักดาบราชครูนิยมดาบของทศนัย หล่นลงที่พื้นดิน แสดงว่าจะมีเหตุร้ายในภายหน้า หรือแสดงว่าตัวทศนัยจะเป็นผู้ที่ไม่ซื่อสัตย์ต่อครูและเพื่อนในวันข้างหน้า ราชครูนิยมจึงแก้เคล็ดโดยทำน้ำมนต์ประพรมลงไปต่อดาบนั้น

- ขณะที่มีเหตุวระจะออกไปทำสงคราม นวลผู้เป็นภรรยา มองไม่เห็นเงาหัวของมเหศวร แสดงถึงกลางร้ายว่ามเหศวรอาจจะเสียชีวิตในสงคราม

จากความเชื่อดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าคนไทยเรามีความเชื่อในด้านต่าง ๆ ตั้งแต่ครั้งโบราณกาล และยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าโลกจะพัฒนาไปสู่ยุคโลกาภิวัตน์ แต่ความเชื่อเหล่านี้ ยังคงมีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดและการกระทำของบุคคลเสมอ ซึ่งการแสดงลิเกได้สะท้อนความเชื่อ ออกมาอย่างแจ่มชัด

๒. การสะท้อนวิถีชีวิตความเป็นไทย

การแสดงลิเก มีลักษณะเช่นเดียวกับละคร กล่าวคือ แสดงเป็นเรื่องราว มีตัวละคร มีฉากของเรื่องคือเวลา และสถานที่ในการเกิดเรื่อง มีการดำเนินเรื่องไปตามเหตุการณ์ตั้งแต่ต้นจนจบ ซึ่งเรื่องราวที่นำมาแสดงเป็นสิ่งที่แต่งขึ้นจากการจำลองชีวิตจริงของมนุษย์นั่นเอง ดังนั้นการดูลิเกนอกจากจะได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลินเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นสิ่งต่าง ๆ มากมาย เช่นวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ วัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยม ความเชื่อ เป็นต้น

๒.๑ อาชีพและฐานะของบุคคล เรื่องที่ลิเกนำมาแสดงมักเป็นเรื่องราวของบุคคลที่มีอาชีพ ฐานะ และการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกันไป เช่น พระมหากษัตริย์ มเหสี ราชโอรส ราชธิดา เจ้านาย ราชครู แม่ทัพ นายทหาร ตำรวจ หลวงตา เด็กวัด บ่าวไพร่ ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน ชาวนา แม่ค้า ขอทาน โจร ฯลฯ เรื่องของฐานะความเป็นอยู่ เช่น คนที่มีฐานะร่ำรวยมักกดขี่ข่มเหงคนยากจน คนยากจนถูกเอาเปรียบ หรือเป็นที่รังเกียจของคนร่ำรวย หนุ่มสาวถูกกีดกันความรักเนื่องจากมีฐานะที่แตกต่างกัน

๒.๒ การศึกษา เรื่องที่ลิเกแสดงนั้นสะท้อนภาพการศึกษาในสังคมไทยตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงยุคปัจจุบัน กล่าวคือ การศึกษาในยุคแรกเป็นการศึกษาเกี่ยวกับเพลงดาบเพลงทวนในสำนักของราชครู ซึ่งตัวละครต้องเดินทางจากบ้านจากเมืองไปอยู่ที่สำนัก เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วจึงเดินทางกลับบ้านเมืองหรือเดินทางไปรับราชการเป็นทหารในเมืองหลวง หรือบางเรื่องสะท้อนว่าการศึกษาอยู่ที่วัด มีหลวงตา เป็นผู้สอน พ่อแม่มักนำลูกชายมาฝากไว้ที่วัดเพื่อศึกษาวิชาความรู้ต่อมาการศึกษาเจริญขึ้น ตัวละครก็ศึกษาในโรงเรียน ในมหาวิทยาลัย รวมถึงเดินทางไปศึกษาที่ต่างประเทศ ซึ่งในเรื่องลิเกเรียกว่า เมืองนอก บางเรื่องสะท้อนถึงฐานะที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาคือผู้ที่มีฐานะดีก็มีโอกาสได้ศึกษา มีวิชาความรู้และเข้าไปทำงานที่เมืองหลวง ส่วนคนที่ฐานะยากจนไม่มีโอกาสได้เรียนหนังสือ ก็ต้องทำงานอยู่กลางทุ่งนาป่าเขาไปรับจ้าง หรือบางคนอาจกลายเป็นโจรปล้นจี้

๒.๓ การปกครอง เรื่องที่ลิเกนำมาแสดงแต่เดิมมักเป็นเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ถึงแม้จะแต่งเรื่องขึ้นใหม่เนื้อหาส่วนใหญ่ก็ยังเป็นเรื่องของพระมหากษัตริย์ หรือเจ้าเมืองต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนภาพการปกครองแบบดั้งเดิมก่อนระบอบประชาธิปไตยที่พระมหากษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจเด็ดขาดในการปกครอง บ้านเมืองใดมีพระมหากษัตริย์ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม บ้านเมืองก็สงบร่มเย็น ประชาชนอยู่อย่างมีความสุข แต่ถ้าพระมหากษัตริย์องค์ใดไม่ตั้งมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม บ้านเมืองก็ระส่ำระสาย ประชาชนเดือดร้อน ไร้ความสุข ผู้เป็นกษัตริย์ที่มีอำนาจจะต้องแสวงหาเมื่อขึ้น มีการยกทัพไปปราบเมืองต่าง ๆ ให้พ่ายแพ้ กษัตริย์จะต้องมีแม่ทัพที่เข้มแข็ง กล้าหาญ เด็ดเดี่ยวและมีความจงรักภักดีต่อชาติบ้านเมือง ผู้ใดกระทำความดีความชอบ มีชัยชนะในการสงครามจะได้รับการยกย่อง

แต่งตั้งให้มีตำแหน่งที่สูงขึ้น หรือได้รับรางวัลตอบแทน แต่ถ้าผู้ใดกระทำความผิดจะต้องถูกสั่งลงโทษโดยพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีการลงโทษอย่างร้ายแรงถึงขั้นประหารชีวิต หรือสั่งจองจำ หรือลงโทษแบบทรมานในลักษณะต่าง ๆ

๒.๔ การคมนาคม การแสดงศิลปะสะท้อนภาพการคมนาคมตั้งแต่บ้านเมืองยังไม่เจริญ ผู้คนเดินทางด้วยเท้า ชีม้า เดินทางด้วยเรือ จนถึงใช้รถ และเครื่องบินในปัจจุบัน

ภาพสะท้อนวิถีชีวิตความเป็นไทยที่กล่าวมาข้างต้น เป็นภาพสะท้อนจากเรื่องที่ลิเกนำมาแสดง แต่ยังมีภาพสะท้อนจากชีวิตจริงของศิลปินลิเกที่ควรจะได้นำมากล่าวถึงในการวิจัยครั้งนี้ด้วย เพราะถือว่าเป็นภาพสะท้อนวัฒนธรรมส่วนหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในวงการของผู้ประกอบอาชีพลิเก โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพสะท้อนที่เป็นจริงในด้านการประกอบอาชีพ ฐานะความเป็นอยู่ และการศึกษา จากการศึกษาชีวประวัติศิลปินลิเกในอดีต และการสัมภาษณ์ศิลปินลิเกปัจจุบันหลายท่านทำให้ทราบถึงวิถีชีวิตของลิเกดังนี้

๒.๕ วิถีชีวิตของผู้ประกอบอาชีพลิเก

๒.๕.๑ อาชีพ และฐานะความเป็นอยู่ในชีวิตจริงของลิเกในสมัยก่อนนั้นค่อนข้างลำบาก เพราะมีรายได้น้อย ต้องอดมื้อกินมื้อ และต้องหารายได้พิเศษมาจุนเจือครอบครัว เช่น ค้าขาย หรือรับจ้าง ดังคำบอกเล่าของไชยา มิตรชัย (รัชนี้ เทียงธรรม. ๒๕๔๙ : ๑๙) ที่กล่าวถึงสภาพชีวิตครอบครัวของตนเองว่า

...นอกจากบ้านที่ช่วยกันได้แค่แดด แต่ไม่ทนฝนแล้ว ข้าวบางมื้อก็ไม่มีจะกินกัน แม่ต้องนั่งกำโหลระพาไปขายที่ตลาด ผมเองก็ไปช่วยแม่อยู่ตลอด บางวันเงินจะซื้อ กับข้าวกินก็ยังมี วันไหนฝนตก ลูกปูนามันหนีฝนขึ้นจากรู พ่อก็จะไปจับมันมาซุบแป้งทอดให้กินกัน ความลำบากของพ่อแม่ฉันอยู่ในสายตาผมเสมอ

สมบุญณ์ แยมสี่ หรือพระเอกลิเกในนาม พรเทพ พรทวี ได้เล่าถึงความยากลำบากในครอบครัวเมื่อวัยเด็กของตนในหนังสือพรเทพ พรทวี บนเวทีชีวิตลิเก (มณี เทพาชมภู. ๒๕๔๘ : ๒๐) ไว้ว่า

...ตอน เด็ก ๆ อยู่กับแม่ ก็ลำบากตามประสา เย็นมาก็ต้องตักน้ำ ภูร้อน ทำอะไรก็ช่วยแม่ทำทุกอย่าง เสาร์อาทิตย์ก็ออกไปรับจ้างกับแม่ แม่ไปเกี่ยวข้าวเราก็ไป แม่พาไปรับจ้างบ้าง เก็บของมาขายบ้างสมัยก่อนบ้านยายมีบึง ก็ไปเก็บกระจับมาขาย ไปซื้อข้าวโพดมานั่งย่างขาย เราลำบากมาก กินข้าวไม่มีอะไรกะปิปลาร้าก็กิน บางทีกินข้าวแล้วก็มองหน้ากัน หัวเราะกัน ไม่มีอะไรก็กินข้าวคลุกน้ำมันหมู ฟริกป่นโรย น้ำปลาเหยาะเราก็กินกันได้

พยนต์ แก้วไย เล่าถึงชีวิตความเป็นลิขิตของตนเองว่า

...ผมเกิดมาในครอบครัวที่ยากจน หาเช้ากินค่ำ พอออกจากโรงเรียนก็ช่วยพ่อแม่ทำนา จนอายุประมาณ ๑๕ ปี เพื่อน ๆ ก็มาชวนไปหัดลิเก ทั้ง ๆ ที่พ่อกับแม่ไม่ยอมให้เป็นลิเก เพราะสมัยก่อนลิเกมีแต่คนเหยียดหยามว่าเป็นพวกเดินกินรำกินลิเกเกียจคร้านเกร ไม่ทำมาหากิน แต่ก็พยายามฝึกหัดด้วยความมานะอดทน

(พยนต์ แก้วไย, สัมภาษณ์, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๓)

ความยากจนและความลำบากของครอบครัวนั้นเป็นแรงผลักดันให้คนเราต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของชีวิต ทำให้เกิดความมานะพยายามที่จะหารายได้มาเลี้ยงตนเองและครอบครัวด้วยการแสดงลิเกจนยึดเป็นอาชีพที่สร้างรายได้ที่ดีในเวลาต่อมา ปัจจุบันนี้อาชีพลิเกนับว่าเป็นอาชีพที่ไม่ลำบาก เพราะไม่ต้องตรากตรำรำแดดรำฝนอย่างเกษตรกรหรือกรรมกร เวลาทำงานส่วนใหญ่เป็นเวลากลางคืนซึ่งจะมีเวลาพักผ่อนในตอนกลางวัน ขณะที่มิงานแสดงมากก็มีรายได้มากทำให้ฐานะดีขึ้น ความเป็นอยู่สุขสบาย มีปัจจัยสี่ครบถ้วน ถ้ารู้จักเก็บ รู้จักใช้ รู้จักประหยัดก็สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างสุขสบาย

๒.๕.๒ การศึกษาของผู้ประกอบอาชีพลิเกในอดีตนั้น ส่วนใหญ่จบการศึกษาในระดับชั้นประถมศึกษา แล้วหันเหชีวิตมาฝึกหัดแสดงลิเกจนยึดเป็นอาชีพในเวลาต่อมา บางคนไม่ได้ศึกษาในระบบโรงเรียนเนื่องจากครอบครัวมีฐานะยากจน มีลูกหลายคน เมื่อไม่ได้เรียนหนังสือก็ต้องหาอาชีพเลี้ยงตนเองด้วยการแสดงลิเกเพราะมีใจรัก ประกอบกับมีความขยันหมั่นเพียรในการฝึกฝน มีความจำดี แม้จะอ่านหนังสือไม่ออก แต่ร้องได้ พูดเจรจาได้ รำได้ก็สามารถฝึกหัดแสดงลิเกได้ อาศัยประสบการณ์และวันเวลาที่ยาวนานจึงทำให้เกิดความชำนาญในการแสดง ในอดีตนั้นอาชีพลิเกได้รับการดูถูกเหยียดหยามว่าเป็นอาชีพ “เดินกินรำกิน” เป็นอาชีพของคนไร้การศึกษา ดังที่ ไชยา มิตรชัย (รัชนี้ เทียงธรรม. ๒๕๔๙ : ๗๐) ได้ถ่ายทอดความรู้สึกในหนังสือลิเกชีวิต ดังนี้

...คนเขาดูถูกดูแคลนคนอาชีพอย่างเราไว้อย่างนี้เยอะมาก มาถึงยุคผมแล้วผมต้องการเปลี่ยนแปลง เปลี่ยนความคิดต่าง ๆ เหล่านี้ ผมไม่ยอมให้ใครมาดูถูกคนอาชีพผมได้ ผมอยากให้เขาเห็นว่าเป็นลิเกก็เรียนสูง ๆ ได้นะ ไม่ใช่ว่าเป็นลิเกแล้วต้องจบแค่ ป.๔ เหมือนสมัยพ่อสมัยแม่ ซึ่งรุ่นพ่อรุ่นแม่ที่เราเห็นประสบการณ์มากับตาแล้วว่าเขาชอบประมาท เขาถูกเหยียดหยามเยอะมาก อย่างเวลาที่ไปเดินเที่ยวห้าง สมัยที่ผมยังไม่มีชื่อเสียงอย่างทุกวันนี้นะ เดินผ่านคนที่พอจะรู้จักหน้าค่าตากัน เขาก็จะเปรยเสียงไม่เบามาให้ได้ยินว่า “โถ ดูลิ ไอลิเก ดูมันแต่งตัวเป็นพวกลิเกเชียว” สมัยนั้นผมได้ยินคำพูดประมาณนี้ที่ไรก็ได้แต่น้อยเนื้อต่ำใจว่าทำไมเขาจะต้องมาดูถูกกันด้วย เราไปทำอะไรให้เขาเดือดร้อนหรือ แต่ถ้าเป็นสมัยนี้มีคนมาพูดอย่างนี้ให้ผมได้ยินเมื่อไร ผมจะขอสวนไปสักทีเถอะว่า “เฮ้ย แต่งตัวเป็นลิเกแล้วมันยังงี้จะ แต่งตัวแบบลิเกมันก็สวยดีนี่แล้วที่สำคัญชุดลิเกนี้ชุดหนึ่งราคาเป็นแสน ๆ นะจ๊ะ เธอมีปัญหาซื้อหามาใส่หรือเปล่านะจ๊ะ

ปัจจุบันนี้มุมมองอาชีพของลิเกเปลี่ยนแปลงไป ทั้งจากผู้ที่เป็นลิเกเอง และบุคคลทั่วไป ทั้งนี้เพราะโลกมีความเจริญก้าวหน้าขึ้น สภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไป การศึกษาพัฒนามากขึ้นทำให้ทุกคนมีโอกาสได้รับการศึกษาจำนวนมากขึ้นและในระดับสูงขึ้น ดังนั้นจึงมีผู้แสดงลิเกที่จบการศึกษาระดับปริญญาโท และปริญญาตรีจำนวนมาก ได้แก่ ผาภูมิ มาลัยนาค จรียา มิตรชัย พัลลภ นิลพฤกษ์ ไชยามิตรชัย สุธีราช วงศ์เทวีญ ณิชภาดา ดาราทิพย์ ภิรมย์พร รุ่งไพโร น้ำเพชร พรทวี อภิรดี พรทวี ฯลฯ นอกจากจบการศึกษาในระดับปริญญาแล้ว บางคนยังมีอาชีพหลักคือ รับราชการและแสดงลิเกด้วย เช่น ประสิทธิ์ วงษ์นิล (ข้าราชการสำนักวัฒนธรรมกีฬาและการท่องเที่ยว กรุงเทพมหานคร) ระพีพรรณ สิทธิสาร (ครูวิทยาลัยนาฏศิลป์) สิริรักษ์ พรทวี (ครูโรงเรียนหัตถการราษฎรรังสฤษฏ์ จังหวัดชัยนาท) สำหรับผู้แสดงลิเกที่อยู่ในวัยเด็กและวัยรุ่นส่วนใหญ่ก็อยู่ในวัยศึกษาเล่าเรียนทั้งในระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา ซึ่งบุคคลกลุ่มนี้ต้องแบ่งเวลาทั้งการเรียนและการแสดงลิเกไปพร้อม ๆ กัน ตัวอย่างเช่น คณะศรธรรม น้ำเพชร เป็นคณะลิเกที่ผู้แสดงส่วนใหญ่เป็นเด็กและวัยรุ่น กลางวันไปโรงเรียน กลางคืนต้องแสดงลิเก บางเดือนมีงานเกือบทุกวันจนแทบไม่มีเวลาพักผ่อน นับว่าการศึกษาของผู้แสดงลิเกนั้นเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่วัยเด็กไม่มีโอกาสเรียนหนังสือจึงมีเวลาฝึกหัดแสดงลิเกอย่างเต็มที่ ส่วนเด็กและวัยรุ่นในปัจจุบันต้องเรียนหนังสือและแสดงลิเกไปด้วยซึ่งถือว่าต้องรับผิดชอบมากขึ้นเป็นสองเท่า แต่ก็มีบางคนที่ต้องเลือกอย่างใดอย่างหนึ่ง กล่าวคือ หยุดการเรียนเพื่อหันมาประกอบอาชีพแสดงลิเกเป็นอาชีพหลัก หรือบางคนหยุดการแสดงลิเกไว้เพื่อเรียนหนังสือให้จบเสียก่อนแล้วค่อยกลับไปแสดง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเหตุผลและความจำเป็นในครอบครัวของแต่ละคน

เรื่องการประกอบอาชีพ ฐานะความเป็นอยู่ และการศึกษาของลิเกนี้ ผู้วิจัยได้สอบถามข้อมูลจากผู้แสดงลิเกและบุคคลทั่วไป ทำให้ทราบถึงภาพสะท้อนของอาชีพลิเกซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา ดังนี้

ครูบุญเลิศ นางพินิจ ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ลิเก) ประจำปี พ.ศ. ๒๕๓๙ แสดงความคิดเห็นว่า

...ลิเก เป็นศิลปะที่อยู่คู่แผ่นดินไทยมาร้อยกว่าปี นับว่ามีความเข้มแข็งมากพอสมควร ลิเกรักษาศิลปะด้วยภูมิปัญญาของเขาเองโดยไม่เคยมีรัฐบาลใดมาช่วยสนับสนุน เดิมนั้นสังคมชั้นสูงก็ไม่สนใจและดูเหมือนจะรังเกียจด้วยซ้ำไป แต่มาสมัยนี้ทุกสังคมเป็นที่ทราบกันดี การที่จะแสดงลิเกให้ดีขึ้นนั้นต้องประกอบด้วยกันหลายอย่าง ทั้งคุณลักษณะรูปร่าง หน้าตา น้ำเสียง การรำ การร้อง การเจรจา ทุกอย่างอยู่ในตัวของมันเองทั้งหมดจนสามารถประกอบอาชีพและสร้างชื่อเสียงดังทุกวันนี้เราได้เห็นว่าลิเกก็เรียนจบปริญญาตรี ปริญญาโทได้เหมือนบุคคลทั่วไป

(บุญเลิศ นางพินิจ, สัมภาษณ์, ๑๙ สิงหาคม ๒๕๕๓)

...อาชีพลิเกเป็นอาชีพที่ไม่มั่นคง ได้เงินมาง่าย แต่รายจ่ายค่อนข้างสูง ไม่ว่าจะ เป็นชุด เครื่องประดับ ถ้าหากไม่มีแม่ยกสนับสนุนช่วยเหลือก็ต้องเก็บเงินนานกว่าจะ ได้มา สำหรับตนเองสภาพครอบครัวเพียบพร้อมทั้งฐานะและการศึกษา แต่วันหนึ่งจำเป็นต้องเลือกงานแล้วหยุดการเรียนไว้เพื่อจะทำงาน เพราะอาชีพนี้มีเวลาจำกัดช่วงอายุที่มากขึ้นทำให้การแสดงไม่เหมาะสม จึงเลือกที่จะแสดงลิเกก่อน

ในส่วนตัวแล้วอยากมีอาชีพเสริม เช่น ร้านอาหาร สวนผลไม้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ชอบ ช่วงนี้ที่แสดงลิเกอยู่ก็ใช้เวลาว่างปลูกต้นไม้ ดูแลต้นไม้บ้างซึ่งผู้แสดงลิเกแต่ละคนก็มีวิถีชีวิตที่แตกต่างกันไป สำหรับตนเองแล้วคิดว่าอาชีพนี้ไม่ควรประมาทอย่างยิ่ง โดยเฉพาะเรื่องการใช้เงิน มีงานก็มีเงิน หมดงานก็หมดเงิน นี่แหละลิเก

(พรพรรณ วัฒนวรกิจ, สัมภาษณ์, ๑๘ ธันวาคม ๒๕๕๓)

...ในสภาพเศรษฐกิจอย่างปัจจุบันนี้ ลิเกเป็นอาชีพหนึ่งที่ทุกคน เห็นว่าหาเงินได้ง่าย จึงอยากมาเป็นลิเก แต่เขาไม่รู้หรือว่าปัจจัยหลักที่เขาควรจะมีคือ หน้าตา เสียงร้อง การร่ายรำ สิ่งสำคัญคือใจต้องรัก ค่าใช้จ่ายในการตัดชุดแต่ละครั้งก็ค่อนข้างสูง ตัวผมเองไม่มีทั้งด้านการศึกษาและฐานะเงินทอง กว่าจะมายืนอยู่จุดนี้ได้ก็ใช้เวลาเป็น ๑๐ ปี สิ่งสำคัญคือตัวผมเองชอบการแสดงลิเก จึงมิได้หาอาชีพอื่นรองรับไว้ นอกจากนี้ผมก็ชอบร้องเพลงมีความใฝ่ฝันว่าอยากเป็นนักร้อง แต่อย่างไรก็ตามผมก็จะประกอบอาชีพแสดงลิเกนี้ไปจนกว่าจะไม่มีคนจ้าง

(วรพงษ์ เดชานุวัฒน์, สัมภาษณ์, ๑๘ ธันวาคม ๒๕๕๓)

จากข้อคิดเห็นดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าอาชีพลิเกในปัจจุบันเป็นที่ยอมรับของสังคมมากขึ้น ผู้ยึดอาชีพแสดงลิเกต้องมีรูปร่างหน้าตาดี มีความสามารถและมีใจรักในด้านการแสดง แต่อาชีพลิเกมีช่วงเวลาจำกัด ถ้าอายุมากขึ้นก็อาจไม่เหมาะกับการแสดง ดังนั้นจึงต้องรู้จักวางแผนชีวิตให้ดี

๒.๕.๓. สภาพครอบครัวของลิเก สามภรรยาไม่ค่อยได้อยู่ด้วยกัน ในกรณีที่สามีประกอบอาชีพแสดงลิเก ฝ่ายภรรยาก็อยู่บ้านดูแลลูก ถ้าประกอบอาชีพแสดงลิเกทั้งสามีและภรรยาเมื่อมีลูกก็ต้องฝากลูกไว้กับปู่ย่าตายายหรือญาติพี่น้องให้ช่วยเลี้ยงดู จะพาไปงานแสดงลิเกด้วยก็ไม่สะดวกต่อการเดินทางและการทำงาน สมัยก่อนพระเอกนางเอกลิเกจะไม่สามารถเปิดเผยให้ผู้ชมรู้ว่ามีการครอบครัวยุติเพราะจะหมดความนิยมทันที ดังนั้นพระเอกนางเอกจึงต้องปิดบังไม่ให้ใครทราบว่าตนเองมีสามภรรยา แม้พระเอกนางเอกบางคู่จะเป็นสามีภรรยาด้วยกันก็ไม่สามารถเปิดเผยได้ ดังที่ ไชยา มิตรชัย (รัชนี้ เทียงธรรม. ๒๕๔๙ : ๑๕) เล่าไว้ว่า

...พอผมอายุได้ ๔ - ๕ ขวบ เริ่มจำความได้ ก็เริ่มตามพ่อกับแม่ไปโรงลิเกบ้างแล้ว แต่ไปถึงก็ต้องพยายามอยู่ห่าง ๆ พ่อกับแม่ไว้หน้าครับ จะไปอยู่ใกล้ ๆ คอยพะเน้าพะนอไม่ได้เลย เพราะจะให้ใครรู้ไม่ได้ว่าเราเป็นลูกของพระเอกนางเอกลิเก ผมก็ไปวิ่งเล่นเหมือนเป็นเด็กในคณะคนหนึ่ง เวลาอยู่ต่อหน้าเจ้าภาพ ที่เขาจ้างไปเล่นก็ต้องเรียกพ่อกับแม่ว่า พี่ ห้ามหลุดปากเรียกว่า พ่อ กับ แม่ เด็ดขาด เพราะถ้าเจ้าภาพเขารู้ว่าพระเอกนางเอกมีลูกแล้วเขาไม่จ้างจริง ๆ นะ

ปัจจุบันนี้สภาพสังคมเปลี่ยนไป ค่านิยมเรื่องพระเอกมีภรรยา หรือนางเอกมีสามีและลูกไม่ใช่เรื่องที่ต้องปิดบังอีกต่อไป และถือเป็นเรื่องดีที่เปิดเผยและเป็นที่ยอมรับของประชาชนทั่วไป ตัวอย่างเช่น ครอบครัวของนางเอกดวงแก้ว ลูกทำเรือ กับพระเอกมนต์รัก เอนกกลาก ซึ่งมีลูกเป็นพระเอก นางเอกลิเกวัยรุ่นในปัจจุบันคือ ศรราม น้ำเพชร หรือพระเอกเฉลิมชัย มาลัยนาค กับนางเอกรพีพร รุ่งภิรมย์ ก็เปิดเผยชีวิตครอบครัวและมีลูกสาวสองคนซึ่งอยู่ ในวัยกำลังเติบโตเป็นผู้สืบทอดการแสดงต่อไป รวมทั้งพระเอกนฤพล พรทวี กับนางเอกพรพรรณ พรทวี ก็แต่งงานและมีลูกสาวที่กำลังเจริญเติบโตและสืบทอดการแสดงลิเกในโอกาสต่อไปเช่นกัน

๓. การใช้ภาษา วรรณคดี และวรรณกรรม

ลิเกเป็นการแสดงที่ใช้ภาษาเป็นสื่อถ่ายทอดเรื่องราว และความรู้อีกหนึ่งคิดต่าง ๆ ภาษาของลิเกมีลักษณะพิเศษที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเองเช่นเดียวกับภาษาในวงการอื่น ๆ ดังจะได้กล่าวถึงต่อไปนี้

๓.๑ ศัพท์เฉพาะของลิเก เป็นคำที่กำหนดขึ้นเพื่อใช้เรียกสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในวงการลิเก ซึ่งบางคำมีลักษณะที่ใช้กับลิเกโดยเฉพาะ เช่น ยี่เก นาฏดนตรี รานีเกลิง ออกแขก บางคำอาจใช้ร่วมกับศิลปะการแสดงชนิดอื่นได้ เช่น พระเอก นางเอก นายโรง โหมโรง เป็นต้น

ตัวอย่างคำศัพท์ที่ใช้ในวงการลิเกมีดังนี้

กำนล	เงินค่าค่านับครู เงินค่านับบูชาครูปีพาทย์ คือ พระปรคนธรรพ หรือพระนารท ซึ่งถือว่าเป็นครูเดิมของตน มีเทียนสำหรับจุดที่ตะโพนด้วย
ขนนก	เครื่องประดับศีรษะผู้แสดงลิเกฝ่ายชาย เป็นพู่สีขาว ทำจากขนนกกระจอกเทศ
เจ้าภาพ	เจ้าของงานพิธีหรือผู้รับเป็นเจ้าของงานพิธี
ด้นกลอนสด	การร้องกลอนโดยคิดเองอย่างกะทันหันในเวลาแสดง
ตัวตลก, ตัวโจ๊ก	ผู้แสดงบทบาทตลกขบขันในเรื่องลิเก
ตัวโผ โตโผ	หัวหน้าคณะมหรสพ มีละคร จั๋ว เป็นต้น
นาฏดนตรี	ลิเก
นางเอก	ตัวเอกฝ่ายหญิงในการแสดงละครหรือภาพยนตร์
นายโรง	พระเอกลิเก เจ้าของคณะลิเก รวมถึงหัวหน้าคณะหนังตะลุงหรือโนราห์
พระเอก	ตัวเอกฝ่ายชายในการแสดงละครหรือภาพยนตร์
แม่ยก	หญิงที่เป็นผู้อุปถัมภ์พระเอกลิเก หรือนายวงดนตรีลูกทุ่ง
ยี่เก	เป็นภาษาพูดของคำว่า ลิเก
รานีเกลิง	เพลงร้องที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของการแสดงลิเก
รำถวายมือ	การรำเพื่อบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนการออกแขก
ลงโรง	เริ่มการแสดงมหรสพ เช่น โขน ละคร ลิเก
ลาโรง	เลิกการแสดงมหรสพ เช่น โขน ละคร ลิเก ในครั้งหนึ่ง ๆ
หัวมอญ	เครื่องประดับศีรษะของผู้แสดงฝ่ายชาย

โหมโรง	การบรรเลงปี่พาทย์เพื่อบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ขณะลิเกทำพิธีไหว้ครู ก่อนเริ่มการแสดง
ออกแขก	การเริ่มแสดงลิเกโดยร้องเพลงทำนองแขก และมีเด็ก ๆ แต่งชุดแขกออกมาเต้น

๓.๒ การใช้ภาษาในการตั้งชื่อเรื่องและชื่อตัวละครในเรื่อง เนื่องจากลิเกแสดงเป็นเรื่อง เช่นเดียวกับละคร ดังนั้นจึงต้องมีชื่อเรื่องและชื่อตัวละคร ชื่อเรื่องของลิเก ถ้านำมาจากวรรณคดีก็ใช้ชื่อเรื่องเดิม แต่ถ้าเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นใหม่ก็จะตั้งชื่อเรื่องให้น่าสนใจโดยใช้คำง่าย ๆ สั้นๆ กะทัดรัด มีความหมายชัดเจน และสื่อถึงเนื้อเรื่องได้เป็นอย่างดี ดังตัวอย่างต่อไปนี้

- ชื่อเรื่องที่น่ามาจากตัวเอกของเรื่อง เช่น ขุนศึกมเหศวร จอมทัพบทิม พันท้ายนรสิงห์ หงส์ฟ้ากาขาว
- ชื่อเรื่องที่มีเสียงคล้องจอง เช่น วิวาห์ยาพิช สุดแค้นแสนรัก หงส์ฟ้ากาขาว สงครามกับความรัก ผีเสื้อทองคะนองรัก
- ชื่อเรื่องที่มีเสียงสัมผัสอักษร เช่น กามเทพม้าทอง จักรพรรดิใจเพชร นักรบพ่ายรัก นารีเสวยราชย์
- ชื่อเรื่องที่ใช้คำซ้ำ เช่น คู่รักคู่บัลลังก์ ลูกจ้าวลูกโจร เลือดรักเลือดกตัญญู ศีกรักศึกแค้นสลักรักสลักร่าง
- ชื่อเรื่องที่สื่อถึงเนื้อเรื่อง เช่น กาหลงกรุง กังหันชีวิต คนใจบาป น้ำใจแม่ น้ำตาพรพี น้ำตาเมีย ผู้ชนะใจนาง พระคุณแม่ มนต์มายา เมียเชลย รักซ่อนแค้น รักพยาบาล ผิดคำสาบาน ลูกหลงพ่อ หลั่งเลือดบูชารัก โอรสไร่บัลลังก์

สำหรับชื่อตัวละครในเรื่องของลิเกนั้นมักจะตั้งชื่อโดยใช้พยัญชนะต้นเป็นอักษรเดียวกันทั้งเรื่อง หรือเฉพาะในครอบครัวเดียวกัน เช่น

- เรื่องใครเป็นจ้าว มีตัวละครชื่อ ศรีวิเชียร รัตนชัย อรุณ ราชัน ราชรินทร์ ชูช่อ ชลธิชา ชดชิต และช้อย
- เรื่องพระคุณแม่ มีตัวละครชื่อ เทพประทาน อมรเทพ แสงอาทิตย์ ฟ้าสะท้าน รุ่งทิพย์ กระถิน ครอบครัวของตาโตน เมียชื้อทอง ลูกชายชื้อ ไทย และทุ่ง
- เรื่องกาหลงกรุง มีตัวละครชื่อ น้ำค้าง สมควร เพ็ญแข อาคม ขุน ขอด คร้าม คล้อย เข้ม เป็นต้น

ลักษณะการตั้งชื่อเช่นนี้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันซึ่งคนไทยนิยมตั้งชื่อบุคคลในครอบครัวให้มีเสียงพยัญชนะต้นเป็นเสียงเดียวกัน

ลักษณะเด่นของการตั้งชื่อตัวละครในเรื่องลิเกอีกประการหนึ่งคือ มักตั้งให้ไพเราะมากกว่าชื่อบุคคลทั่วไป โดยมักเป็นคำหลายพยางค์ จนมีคำกล่าวเปรียบเทียบกับผู้ที่มิชื่อไพเราะเพราะพริ้งว่า “ชื่อเป็นลิเกเชียวนะ” เช่น สุนันทินี ผกาวัลย์ ฟ้าประทาน

นอกจากนี้ชื่อตัวละครในเรื่องลิเก ยังมีอิทธิพลต่อผู้ชมจนถึงกับนำมาตั้งชื่อให้บุตรหลานตนเองในเวลาต่อมา เช่น ก้านทอง มาเรียม มีที่มาจากชื่อนางเอกลิเก เป็นต้น

๓.๓ สำนวนภาษาที่มาจากลิเก เนื่องจากลิเกเป็นการแสดงอย่างหนึ่งที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความบันเทิงให้แก่ผู้ชมเป็นสำคัญ เรื่องที่แสดงก็เป็นเรื่องสมมุติ ไม่ใช่เรื่องจริง แต่ผู้แสดงต้องแสดงให้สมบทบาทเหมือนกับตนเองเป็นตัวละครนั้นจริง ๆ จึงทำให้ผู้ชมเกิดความรู้สึกคล้อยตามราวกับเป็นเรื่องจริง ดังนั้นจึงถือว่าลิเกไม่ใช่เรื่องจริง หรือภาษาชาวบ้านเรียกว่า โกหก จึงมีสำนวนภาษาที่กล่าวถึงการพูดเรื่องราวที่ไม่เป็นความจริง หรือการพูดเล่นว่า “พูดเป็นลิเก”

นอกจากสำนวนที่เกี่ยวกับคำพูดแล้ว ยังมีสำนวนเกี่ยวกับการแต่งตัวที่นำเอาลิเกมาเปรียบเทียบกับ ก่อคือ เครื่องแต่งตัวของลิเกนั้นมีสีสันฉูดฉาดบาดตา มีเครื่องประดับเพชรพลอยแพรวพราว ซึ่งไม่ใช่ของแท้ แต่เน้นที่ความสวยงามสะกดตา รวมถึงการแต่งหน้าทาปาก

ทาปาก ทาคิ้วที่คมเข้ม ดังนั้นจึงมีสำนวนกล่าวเปรียบเทียบกับคนที่แต่งตัวมากเกินไปว่า “แต่งตัวเหมือนลิเก” อีกสำนวนหนึ่งคือ ลาโรง ความหมายโดยตรงคือ เลิกการแสดงมหรสพ เช่น โขนละคร ลิเก ในครั้งหนึ่ง ๆ แต่ถ้าเป็นสำนวน หมายถึง เลิกกิจการหรืองานที่เคยทำมา

สำนวนที่น่าจะมีที่มาจากการแสดงลิเกอีก ๒ สำนวน ได้แก่ หน้าฉาก และหลังฉาก คำว่า หน้าฉาก หมายถึง ที่แสดงให้ปรากฏเปิดเผย เช่น ฐานะหน้าฉากของเขาคือนักธุรกิจที่ชื่อเสียง แต่ความจริงค้าขายยาเสพติด (ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๔๖ : ๑๒๔๖) ส่วนคำว่าหลังฉาก หมายถึง ที่ไม่แสดงให้ปรากฏเปิดเผย เช่น เขาทำเป็นเศรษฐีใช้จ่ายฟุ่มเฟือย แต่ฐานะหลังฉากเต็มไปด้วยหนี้สิน (ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๔๖ : ๑๒๗๒) สำนวนทั้งสองสำนวนนี้สามารถใช้ได้โดยตรงกับผู้มีโอกาสแสดงลิเกและบุคคลทั่วไป

๓.๔ ด้านวรรณคดีไทย เดิมทีนั้นลิเกแสดงเป็นเรื่องอย่างละคร จึงนำเรื่องจากวรรณคดีมาแสดงนับตั้งแต่บทละครในเรื่อง อิเหนา บทละครนอก เรื่องไกรทอง คาวี มณีพิชัย ละครจักร ๆ วงศ์ ๆ เช่น แก้วหน้าม้า มโนราห์ ละครพันทางเรื่องราชาธิราช นิทานคำกลอนเรื่อง พระอภัยมณี หรือแม่กระทั่งเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ก็นำมาแสดง นับว่าเป็นการสืบสานภูมิปัญญาไทยในด้านวรรณคดีซึ่งเป็นมรดกวัฒนธรรมที่สำคัญของชาติให้ประชาชนรู้จักแพร่หลายมากขึ้น แม้ปัจจุบันนี้จะนิยมแต่งเรื่องขึ้นใหม่ แต่ก็ยังคงมีการนำเรื่องจากวรรณคดีไทยมาแสดงในโอกาสสำคัญ เช่น การแสดงลิเกการกุศล การแสดงในโอกาสเฉลิมฉลอง เรื่องที่นำมาแสดงได้แก่ มหาเวสสันดรชาดก พระมหาชนก พระอภัยมณี ขุนช้างขุนแผน และผู้ชนะสิบทิศ เป็นต้น ตัวอย่างเช่น การแสดงลิเกร่วมสมัยเรื่อง สุตสาคร ของคุณภัทราวดี มีชูธน

๓.๕ วรรณกรรมปัจจุบัน นำเนื้อหาสาระเกี่ยวกับลิเกมาถ่ายทอดเป็นนวนิยาย เรื่องสั้น รวมถึงการ์ตูน เช่น เรื่องหลายชีวิต บทประพันธ์ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ตอน ผลพระเอก เรื่องลิเก ลิเก บทประพันธ์ของ สุรินทร์ รุ่งสว่าง เรื่องเขยลิเก บทประพันธ์ของ พัดชา เรื่อง พ่อมาลัยมาลัยริมทาง บทประพันธ์ของ เพ็ญศิริ เรื่องพยัคฆ์เย่ บทประพันธ์ คมน์ อรรถเดช และศิวาวุธ ไพรีพินาศ เรื่องลูกกระนาค บทประพันธ์ของ รวมถึงการ์ตูนเกี่ยวกับลิเกเรื่อง นายสุขเล็ก ของประยูร จรรย์วณิช เรื่อง เกร็ดลิเกไทย และฮาเอลิเกไทย ของขวัญระพี

นอกจากนวนิยาย เรื่องสั้น และการ์ตูนแล้ว เพลงลูกทุ่งกับลิเกก็มีอิทธิพลต่อกัน กล่าวคือ เพลงลูกทุ่งนำรูปแบบการขับร้องในท่วงทำนองที่เรียกว่า รานีเกลิง อันเป็นเอกลักษณ์ของลิเกไปใช้ หรือ เพลงลูกทุ่งบางเพลงมีเนื้อหาสะท้อนชีวิตลิเก ในส่วนที่เพลงลูกทุ่งมีอิทธิพลต่อลิเกคือ ลิเกนำบทเพลงลูกทุ่งที่กำลังเป็นที่นิยมในสมัยนั้น ๆ หรือเพลงที่มีเนื้อหา อารมณ์สอดคล้องกับเรื่องราวที่

แสดงก็มักจะนำเพลงลูกทุ่งมาขับร้อง เช่น อารมณ์เศร้าก็จะร้องเพลงที่มีเนื้อหาเศร้า หรือร้องโต้ตอบ เกี่ยวพาราสิกัน ในบทบาทที่แสดงก็มักจะร้องเพลงคู่ เช่น เพลงหนุ่มนาข้าวสาวนาเกลือ เพลงแม่ดอกโกสุมบานเช้า พ่อดอกสะเดาบานเย็น หรือบางครั้งผู้แสดงเป็นตัวตลกก็อาจนำเพลงลูกทุ่งมาร้องดัดแปลงเนื้อร้องให้เป็นไปในเชิงตลกขบขัน สร้างความบันเทิงใจให้แก่ผู้ชม นอกจากนี้ก็แต่งเพลงที่มีเนื้อหาและท่วงทำนองเพลงลูกทุ่ง นำมาขับร้องในการแสดงลิเกเช่น เพลงกระต่ายเต้น เพลงทุ่งแสงทอง เป็นต้น

๔. ศิลปกรรมด้านนาฏศิลป์ ดนตรี จิตรกรรม

๔.๑ ด้านนาฏศิลป์ไทย ในการแสดงลิเกแต่ละครั้งมีการรำที่สวยงามทั้งที่เป็นแบบมาตรฐานและแบบประยุกต์ เพื่อสร้างแรงจูงใจและทำให้ผู้ชมได้ซึมซับในศิลปะอันงดงามของไทย เช่น การรำถวายมือ รำประกอบเพลงหน้าพาทย์ (เพลงเสมอ เพลงเชิด) ศิลปะการต่อสู้ป้องกันตัว การรำตาบ เวลายกทัพมีรำตรวจพล ชี่ม้า ควมม้า มีการรำเกี่ยว การตีบท ใช้บทตามสถานการณ์ของเรื่อง และระบำรำฟ้อนชุดต่าง ๆ เป็นต้น

๔.๒ ด้านดนตรี และการขับร้องเพลงไทย การแสดงลิเกต้องมีการบรรเลงดนตรีไทย ประกอบการขับร้องในท่วงทำนองต่าง ๆ นอกจากเพลงราชานิเกลิงอันเป็นเพลงเอกลักษณ์ของลิเกแล้วยังมีการนำเพลงไทยมาผสมผสานด้วย เช่น เพลงตามจารีต ที่ใช้เป็นแบบแผนอย่างละครรำ ได้แก่ เพลงโหมโรง เพลงออกแขก เพลงวา เพลงเสมอ เพลงร้ว ฯลฯ เพลงตามบท ได้แก่ บทโคก ใช้เพลงพญาโคก ลาวครวญ มอญครวญ บทรัก ใช้เพลงมะลิซ้อน กล่อมนารี สาลิกาแก้ว บทดีใจ ใช้เพลงสองไม้ เขมรไล่ควาย บทโกรธ ใช้เพลงนาคราช สองไม้ หงส์ทอง เป็นต้น

๔.๓ ด้านจิตรกรรม คือความงดงามของฉาก ซึ่งถือว่าเป็นอุปกรณ์สำคัญอย่างหนึ่งของการแสดงลิเก ฉากลิเกโดยทั่วไปมักเป็นภาพวาดที่ประณีต งดงามทั้งลวดลายและสีสันบ่งบอกถึงเรื่องราวต่าง ๆ ที่สะท้อนศิลปวัฒนธรรมไทยได้เป็นอย่างดี เช่น ภาพวัดวาอาราม ปราสาทราชวัง อุทยาน บ้านทรงไทย ป่าเขาลำเนาไพร ฯลฯ

๕. การปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม

ลิเกเป็นการแสดงที่เข้าถึงประชาชนกลุ่มใหญ่ทุกเพศ ทุกวัย และมักแสดงตามงานวัด จึงนับว่าสอดคล้องอย่างยิ่งในการเป็นสื่อที่ช่วยสอนคุณธรรม จริยธรรมให้กับประชาชนได้เป็นอย่างดี ดังนั้น นอกจากดูลิเกเพื่อความสนุกสนานแล้วยังได้ข้อคิด หรือคติสอนใจที่สามารถนำมาเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติได้ด้วย

หากจะกล่าวว่ลิเกมีส่วนสำคัญในการเป็นสื่อที่ช่วยปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมทางพระพุทธศาสนาก็น่าจะถูกต้อง เพราะลิเกเป็นมหรสพที่อยู่คู่กับวิถีชีวิตคนไทยในงานวัดมาเป็นเวลานานแล้ว เมื่อมีงานวัดประชาชนที่มาเที่ยวงานส่วนใหญ่ก็มีจุดมุ่งหมายที่ตรงกันคือเพื่อทำบุญ สร้างกุศล ไหว้พระให้จิตใจสงบ ส่วนผลพลอยได้ที่ตามมาคือได้รับความสนุกสนานบันเทิงจากการดูลิเก หรือมหรสพอื่น ๆ อีกด้วย

ตัวอย่างการแสดงลิเกที่เป็นสื่อปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมโดยตรงได้แก่ การแสดงประกอบเทศน์มหาชาติ เรื่องมหาเวสสันดรชาดก เรื่องสุวรรณสาม เรื่ององคุลีมาล ซึ่งเป็นการนำพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามาเผยแพร่แก่ประชาชนโดยตรง ส่วนสื่อทางอ้อมก็คือในเนื้อเรื่องของลิเกที่

แสดงนั้นจะแฝงไว้ด้วยข้อคิด หรือคติสอนใจจากคำพูด และพฤติกรรมหรือบทบาทของผู้แสดง ซึ่งสามารถกล่าวได้ว่าการดูลิเกแต่ละครั้งผู้ชมย่อมได้ข้อคิด หรือคติสอนใจเสมอ อาจจะเป็นเรื่องของความกตัญญู กตเวทิตะ ความเพียรพยายาม ความซื่อสัตย์ ความเสียสละ ความขยันอดทน ความรัก ความผูกพันในครอบครัว ความเสียสละ รวมไปถึงความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ด้วย หากจะสรุปถึงข้อคิดสำคัญที่ได้รับก็คือ “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ซึ่งเป็นแก่นแท้ของคำสอนในพระพุทธศาสนานั้นเอง

ความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงด้านภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก

วัฒนธรรมมีธรรมชาติคล้ายคลึงกับสรรพสิ่งในโลก กล่าวคือ เมื่อมนุษย์สร้างขึ้นมาแล้วก็ใช้ประโยชน์ในการแก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการในชีวิต แต่เมื่อเหตุปัจจัยและสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป มนุษย์ก็ต้องมีการปรับปรุงวัฒนธรรมซึ่งเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการนั้นให้เหมาะสมและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น (กรมศิลปากร. มปป. ๒๙)

การแสดงลิเก เป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง ดังนั้นจึงมีการการคลี่คลายวิวัฒนาการ หรือมีการพัฒนาต่อเนื่องกันมาเรื่อย ๆ ซึ่งสอดคล้องกับ กรมศิลปากร (๒๕๔๐ : ๑๔ - ๑๕) ที่กล่าวว่า “...วัฒนธรรมย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขและกาลเวลา เมื่อมีการประดิษฐ์หรือค้นพบสิ่งใหม่ วิธีใหม่ที่ใช้แก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการของสังคมได้ดีกว่า ย่อมทำให้สมาชิกของสังคมเกิดความนิยม และในที่สุดอาจเลิกใช้วัฒนธรรมเดิม การจะรักษาวัฒนธรรมเดิมไว้ได้จึงต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลง หรือพัฒนาวัฒนธรรมนั้นให้เหมาะสม มีประสิทธิภาพตามยุคสมัย...”

วัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเกเท่าที่ผู้วิจัยได้ศึกษานี้ มีวัฒนธรรมที่ดิงงามหลายอย่างที่ยังคงอนุรักษ์ไว้ และบางสิ่งอาจมีการคลี่คลายเปลี่ยนแปลงไป ดังนี้

๑. ขนบประเพณี ค่านิยมและความเชื่อ

ลิเก เป็นศิลปะการแสดงที่มีแบบแผน หรือธรรมเนียมปฏิบัติสืบทอดมาแต่โบราณ จนเรียกได้ว่าเป็นประเพณี และค่านิยมอันดิงงามอยู่หลายประการ เช่น การไหว้ครูก่อนการแสดง การแสดงความเคารพต่อผู้อาวุโส การโหมโรง การรำถวายมือ การออกแขก และการจัดพิธีไหว้ครูประจำปี รวมทั้งความเชื่ออื่น ๆ ที่เป็นแนวปฏิบัติเพื่อความเป็นสิริมงคล และความเจริญรุ่งเรืองในการประกอบอาชีพ ดังนั้นถึงแม้กาลเวลาจะผ่านไป สภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร แต่ลึเกยังคงยึดปฏิบัติในด้านขนบประเพณี ค่านิยม และความเชื่อไว้อย่างเคร่งครัด ดังนี้

๑.๑ มีการไหว้ครูก่อนการแสดง ศิลปินลิเกมีความเคารพนับถือพ่อแก่อย่างสูงสุด ดังนั้นทุกครั้งที่มีการแสดง ต้องทำพิธีไหว้ครูบูชาพ่อแก่ ซึ่งตั้งอยู่บนที่บูชาหลังโรงลิเก

๑.๒ การแสดงความเคารพต่อผู้อาวุโส ผู้น้อยเคารพผู้อาวุโสก่อนออกแสดงในครั้งแรกของตนเอง

๑.๓ มีการโหมโรงเพื่อบูชาครูด้วยเพลงในชุดโหมโรงเย็นที่เป็นแบบแผนปฏิบัติสืบมา

๑.๔ มีการรำถวายมือด้วยเพลงช้าเพลงเร็วตามแบบแผนดั้งเดิม อีกทั้งมีการนำชุดการแสดงอย่างอื่นมารำสลับสืบเปลี่ยนบ้าง

๑.๕ การออกแขก มีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับยุคสมัย แต่ยังรักษาเอกลักษณ์เดิมไว้คือ การร้องเพลงในทำนองของแขก พร้อมทั้งมีเด็ก ๆ แต่งชุดแขกออกมาเต้นรำ

๑.๖ การจัดพิธีไหว้ครูประจำปี คณะลิเกทุกคณะยังจัดพิธีไหว้ครูปีละ ๑ ครั้ง เพื่อความเป็นสิริมงคล และแสดงความกตัญญูทวดเวที โดยมีขั้นตอนปฏิบัติตามประเพณีที่นิยมสืบมาแต่โบราณ

๑.๗ ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการแสดงลิเก ในส่วนของความเชื่อทั่วไปนั้นลิเกยังคงปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เช่น การตั้งศีรษะพ้อแก่ที่ด้านหลังเวที จะตั้งหันหน้าไปด้านหน้าเวที และอยู่กึ่งกลางเวที รวมถึงเตียงที่ใช้ประกอบการแสดงหน้าเวทีก็ต้องตั้งให้ตรงกับพ้อแก่ที่อยู่หลังเวทีด้วย ผู้ออกแสดงในฉากแรกต้องไม่ให้มีการผิดพลาดหรือติดขัดเกิดขึ้น ส่วนความเชื่อที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเกมีหลายอย่างที่ยังคงยึดมั่นอยู่ เช่น ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เรื่องเวรกรรม เรื่องนรก สวรรค์ แต่ความเชื่อบางอย่างอาจเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ลดความเชื่อถือนลงไปบ้างแต่ไม่อาจลบหลู่ได้เพราะเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น เช่น ความเชื่อเรื่องเวทมนตร์คาถา เรื่องไสยศาสตร์ เรื่องของวิเศษ ของคลัง เป็นต้น

๒. การสะท้อนวิถีชีวิตความเป็นไทย

การแสดงลิเกในปัจจุบัน เนื้อเรื่องต่าง ๆ ที่นำมาแสดงนั้นยังคงสะท้อนวิถีชีวิตความเป็นไทยได้อย่างแจ่มชัด ทั้งวิถีชีวิตในสมัยก่อน และวิถีชีวิตในสมัยปัจจุบันที่โลกมีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และสภาพแวดล้อมของสังคมที่เปลี่ยนไป ภาพสะท้อนวิถีชีวิตความเป็นไทยในการแสดงลิเกจึงเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย โดยเป็นไปในทางที่เจริญก้าวหน้ามากขึ้น ทั้งนี้ด้วยอิทธิพลของสื่อต่าง ๆ ส่วนวิถีชีวิตจริงของลิเกในปัจจุบันก็เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมคืออาชีพลิเกมีสถานภาพที่ดีขึ้น เป็นที่ยอมรับของสังคม คนไม่ดูถูกเหยียดหยามเหมือนแต่ก่อน ลิเกมีการศึกษาที่สูงขึ้น มีการสืบทอดอาชีพลิเกจากพ่อแม่สู่ลูกหลาน ได้รับการเผยแพร่ทางสื่อต่าง ๆ มากขึ้น ทั้งสื่อสิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ รวมถึงสื่ออิเล็กทรอนิกส์ด้วย

๓. การใช้ภาษา วรรณคดี และวรรณกรรม

ลิเกสามารถสะท้อนวัฒนธรรมด้านภาษาได้เป็นอย่างดี ทั้งภาษาในการประพันธ์เรื่องบทร้องและบทเจรจา เป็นภาษาที่มีเอกลักษณ์ในตัวเอง เช่น บทร้องราณีเกลิงซึ่งจัดเป็นคำประพันธ์ร้อยกรองประเภทหนึ่ง การใช้ถ้อยคำไพเราะสละสลวยที่มีลักษณะเด่นในด้านการใช้ความเปรียบ มีคำศัพท์เฉพาะที่ใช้ในวงการลิเก การใช้คำราชาศัพท์ การใช้ภาษาในการตั้งชื่อเรื่อง และชื่อตัวละครในเรื่อง อีกทั้งยังนำวรรณคดีไทยมาถ่ายทอดเป็นการแสดง และสร้างเรื่องใหม่ ๆ ให้ทันยุคสมัย นับว่าการใช้ภาษาในลิเกมีการพัฒนาขึ้นมาก ทั้งนี้เป็นเพราะลิเกรุ่นใหม่ได้รับการถ่ายทอดแบบแผนที่ดีมาจากคนรุ่นก่อน ประกอบกับการศึกษาที่ดีขึ้น มีสื่อหลากหลายชนิดอันเป็นช่องทางที่ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ได้รับประสบการณ์ และได้เห็นแบบอย่างที่ดีจึงนำมาพัฒนาตนเองได้ดีขึ้น

๔. ศิลปกรรมด้านนาฏศิลป์ ดนตรี จิตรกรรม

ลิเกสะท้อนวัฒนธรรมด้านนาฏศิลป์ออกมาทางการร่ายรำซึ่งมีดนตรีเป็นส่วนประกอบสำคัญ การรำของลิเกแม้จะไม่เน้นกระบวนท่ารำที่เป็นมาตรฐานนัก แต่ก็ให้ความสำคัญควบคู่ไปกับการร้อง เพราะทุกครั้งที่มีการร้องลิเกจะต้องแสดงท่ารำหรือตีบทตามไปด้วย ดังนั้นจึงถือได้ว่าลิเกยังรักษารูปแบบการรำไว้อย่างมั่นคง ขณะเดียวกันก็มีการประยุกต์การรำชนิดใหม่ ๆ ขึ้นด้วย ทั้งนี้

เนื่องจากลิเกรุ่นใหม่ส่วนหนึ่งได้รับการศึกษาจากวิทยาลัยนาฏศิลป์ หรือสถาบันการศึกษาอื่นที่จัดการเรียน การสอนทางด้านนาฏศิลป์ ดนตรีไทย หรือการแสดง จึงนำความรู้ที่นำมาประยุกต์ใช้ในการแสดงลิเกด้วย

ด้านดนตรี ลิเกมีการเปลี่ยนแปลงด้านดนตรีจากเดิมมีระนาดเป็นเครื่องประกอบจังหวะ แล้วเปลี่ยนมาเป็นวงปี่พาทย์แบบไทย จนกระทั่งระยะหลังมาประยุกต์ใช้ปี่พาทย์มอญ แต่ยังคงเอกลักษณ์ ของความเป็นไทยด้วยการบรรเลงเพลงไทย สำเนียงต่าง ๆ ที่หลากหลาย ผู้บรรเลงดนตรีประกอบการ แสดงลิเกก็มีการพัฒนาฝีมือการบรรเลงของตนเองอยู่เสมอ ประกอบกับมีนักดนตรีรุ่นใหม่ที่ได้รับการ ศึกษาด้านดนตรีโดยตรง จึงมีความรู้ ความสามารถในการบรรเลงดนตรีได้เป็นอย่างดี

ด้านจิตรกรรม ที่เด่นชัดคือการเขียนภาพประกอบฉาก จากเดิมที่เป็นฉากผ้าวาดภาพด้วยสี น้ำมัน ต่อมาก็วาดภาพลงบนแผ่นไม้อัด จนถึงยุคปัจจุบันใช้ระบบคอมพิวเตอร์เข้าช่วยภาพจิตรกรรมที่ ฉากจึงมีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไป มีหลากหลายมากขึ้น และสวยงามทันสมัยมากขึ้น แต่ลิเกก็ยังคง อนุรักษ์ภาพเดิม ๆ ไว้ เช่น ภาพวัด ภาพท้องพระโรง ภาพวิวิวิทัศน์ชนบท ภาพอุทยาน เป็นต้น

๕. การปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม

ลิเกสะท้อนวัฒนธรรมด้านการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมด้วยตัวของลิเกเอง และด้วยการ แสดง สิ่งให้เห็นเด่นชัดจากการประพฤติปฏิบัติของผู้มีอาชีพแสดงลิเกคือมีความเคารพนับถือครูอาจารย์ เป็นที่ตั้ง มีความกตัญญูตักเตือนต่อผู้มีพระคุณ มีความอ่อนน้อมถ่อมตน สุขภาพเรียบร้อย มีชีวิตความเป็นอยู่ เรียบง่าย ส่วนคุณธรรม จริยธรรมที่สะท้อนออกมาจากการแสดงตามเนื้อเรื่องต่าง ๆ นั้น แม้จะเน้นความ สนุกสนานเพลิดเพลินเป็นหลัก แต่ก็แฝงไว้ด้วยข้อคิด คติสอนใจที่ผู้ชมสามารถรับรู้และสามารถนำมาเป็น แนวทางประพฤติปฏิบัติได้ เช่น ปลูกฝังคุณธรรมด้านความกตัญญูรู้คุณ ความจงรักภักดีต่อชาติบ้านเมือง ความจงรักภักดีและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ ความซื่อสัตย์สุจริต ความรักของพ่อ แม่ที่มีต่อลูก ความรักของสามีภรรยา ความเสียสละ ความมีน้ำใจ ความละเอียดและเกรงกลัวต่อการทำผิด การยอมรับความจริงเมื่อกระทำความผิด การกลับตัวกลับใจมากระทำความดี ฯลฯ

จากการศึกษาเรื่องความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมของลิเก สามารถกล่าว ได้ว่า ลิเกนั้นเป็นศูนย์รวมแห่งวัฒนธรรมอันดีงามที่หลากหลายซึ่งเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของสังคมที่มีความ เกี่ยวข้องกับบุคคลหลายฝ่าย ทั้งตัวศิลปินลิเกเอง นักดนตรี และผู้มีหน้าที่ฝ่ายอื่น ๆ ในคณะลิเก นอกจากนี้ยังรวมถึงผู้ชม ผู้จัดหาหรือว่าจ้างลิเกไปแสดงด้วย วัฒนธรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในการแสดง ลิเก ไม่ว่าจะเป็นขนบประเพณี ค่านิยมและความเชื่อ การสะท้อนวิถีชีวิตความเป็นไทย การใช้ภาษา วรรณคดี และวรรณกรรม ศิลปกรรมด้านนาฏศิลป์ ดนตรี จิตรกรรม รวมถึงการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม สิ่งเหล่านี้ได้สืบทอดต่อกันมาจากอดีตสู่ปัจจุบันอย่างไม่เปลี่ยนแปลงเพราะถือว่าเป็นเอกลักษณ์ ของลิเกที่ต้องรักษาไว้ แต่ขณะเดียวกันก็มีวัฒนธรรมบางส่วนได้มีการประดิษฐ์คิดค้นหรือสร้างสรรค์ขึ้น ใหม่ตามยุคตามสมัย หรือบางส่วนอาจรับมาจากสังคมอื่นด้วย อย่างไรก็ตามเมื่อศิลปินลิเกทั้งหลาย ยอมรับและยึดถือเป็นแบบแผนประพฤติปฏิบัติร่วมกันก็ย่อมถือว่าเป็นวัฒนธรรมของลิเก ซึ่งวัฒนธรรม ของลิเกก็คือภาพสะท้อนของวัฒนธรรมไทยนั่นเอง

บทที่ ๕

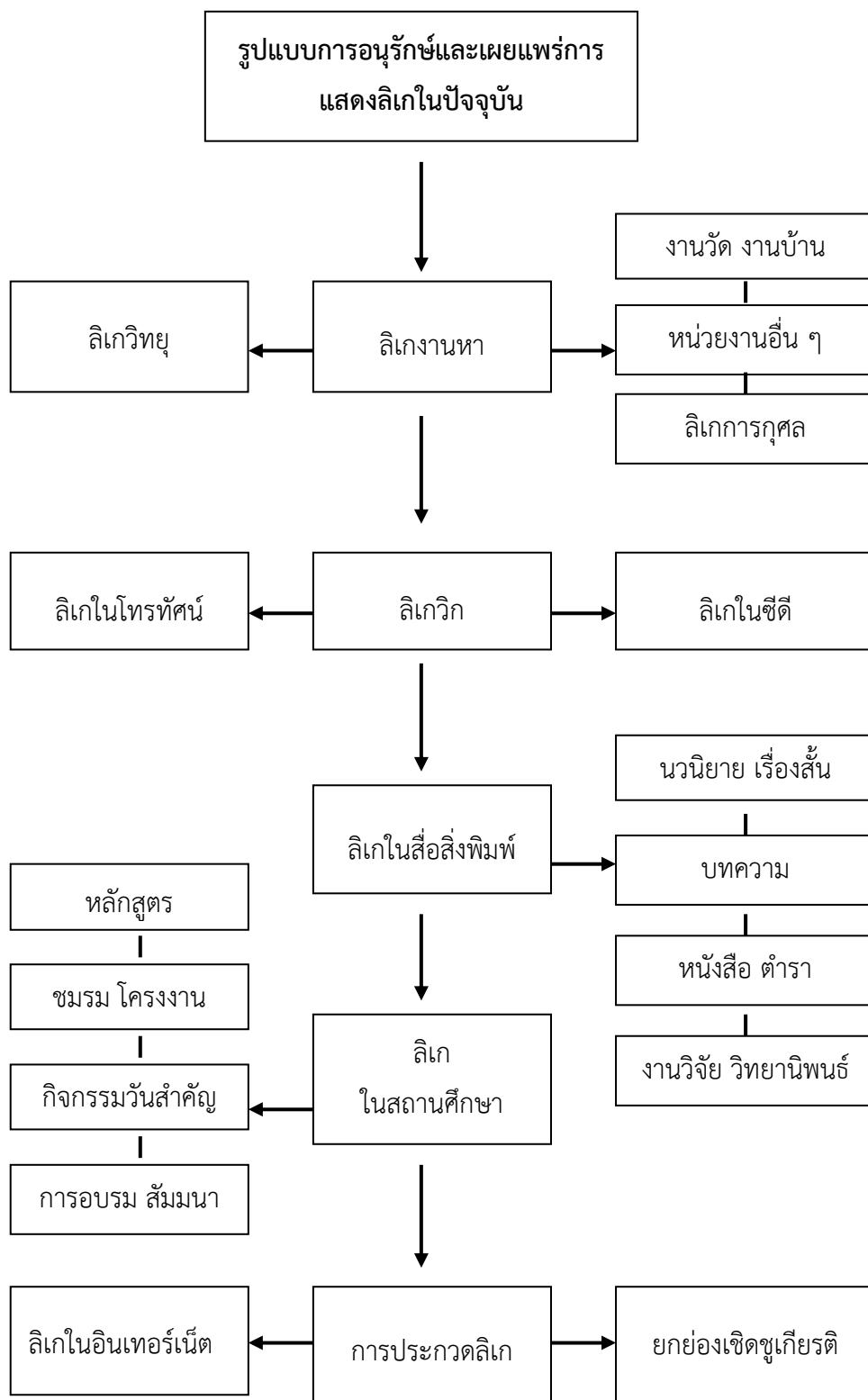
การอนุรักษ์ และพัฒนาการแสดงลิเกตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

การอนุรักษ์และเผยแพร่การแสดงลิเกในปัจจุบัน

เนื่องจากวัฒนธรรมไทยเป็นมรดกอันสำคัญยิ่งเหนือสิ่งอื่นใดภายในชาติ จึงเป็นเรื่องของคนไทยทุกคน และองค์กรต่าง ๆ ภายในชาติที่จะต้องช่วยกันปกป้องรักษาไว้ การที่จะรักษาไว้ได้นั้น สิ่งที่ทุกคนควรจะทำก็คือ ศึกษาค้นคว้าวิจัย และจัดทำวัฒนธรรมไทยให้เป็นวิชาการและเป็นลายลักษณ์อักษร สามารถนำเข้าสู่ระบบการศึกษาสมัยใหม่ได้ ช่วยกันอนุรักษ์วัฒนธรรมที่เสื่อมไปแล้ว หรือกำลังทรุดโทรม มีที่ท่าว่าจะพินไม่ไหวแล้ว ไว้ให้ลูกหลานได้ศึกษาและเป็นหลักฐานในการศึกษาค้นคว้าต่อไป ช่วยกันส่งเสริมการประพฤติปฏิบัติ และการดำเนินการใด ๆ ที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมด้วยการให้กำลังใจ การสนับสนุนทางการเงิน วัสดุ อุปกรณ์ และแรงกายเมื่อมีโอกาส ช่วยกันเผยแพร่วัฒนธรรมไทยให้เป็นที่รู้จัก โดยเฉพาะเยาวชนในชาติควรจะได้รับทราบเรื่องราวประวัติศาสตร์ความเป็นมา และคุณประโยชน์ของวัฒนธรรมต่าง ๆ ของไทย ช่วยกันพัฒนาวัฒนธรรมไทยในส่วนที่พัฒนาได้ให้มีความเหมาะสมกับยุคสมัย และให้บังเกิดผลต่อการพัฒนาการศึกษา เศรษฐกิจ สังคม การเมือง และความมั่นคงของชาติ ช่วยกันถักทอและรับเอาวัฒนธรรมต่างชาติที่จะมาช่วยทำให้วัฒนธรรมไทยเจริญขึ้น (กรมศิลปากร. มปป. : ๓๐)

แนวคิดในการอนุรักษ์วัฒนธรรมดังกล่าว สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์และพัฒนาลิเกได้เป็นอย่างดี เนื่องจากลิเกเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทย งานวิจัยบทที่ ๕ นี้ มุ่งเสนอแนวทางอนุรักษ์และพัฒนาการแสดงลิเกตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ในเบื้องต้นนี้ผู้วิจัยขอเสนอรูปแบบการอนุรักษ์และเผยแพร่การแสดงลิเกในปัจจุบันที่มีปรากฏอยู่หลากหลายรูปแบบ ได้แก่ ลิเกงานหา ลิเกวิก ลิเกวิทยุ ลิเกในโทรทัศน์ ลิเกในสื่อสิ่งพิมพ์ ลิเกในสื่ออินเทอร์เน็ต ลิเกในซีดี ลิเกในสถานศึกษา การประกวดลิเก และการประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติ ดังปรากฏในกรอบแนวคิดต่อไปนี้

แผนภูมิที่ ๖ รูปแบบการอนุรักษ์และเผยแพร่ลิเกในปัจจุบัน

๑. ลิเกงานหา

ลิเกเป็นอาชีพรับจ้างที่ต้องมีผู้จัดหาว่าจ้างไปแสดงตามงานต่าง ๆ ดังมีลักษณะต่อไปนี้

๑.๑ งานวัด เป็นงานที่วัดแต่ละแห่งจัดขึ้นในโอกาสพิเศษต่าง ๆ ได้แก่ งานไหว้พระประจำปี งานปิดทองฝังลูกนิมิต งานทอดกฐิน หรืองานเกี่ยวกับวันสำคัญในทางพระพุทธศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วันสงกรานต์ เป็นต้น เพื่อจรรโลงพระพุทธศาสนา อนุรักษ์ ประเพณีวัฒนธรรมอันดีงามของไทย ให้ประชาชนได้มีโอกาสร่วมทำบุญสร้างกุศลซึ่งถือว่าเป็นการทำ ความดีตามคติความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา การทำบุญของประชาชนจำนวนมากทำให้ทางวัดมีรายได้ นำมาทำนุบำรุงศาสนสถานให้พัฒนาถาวรสืบไป ดังนั้นการจัดงานของวัดส่วนใหญ่จึงต้องมีมหรสพสมโภช เพื่อสร้างบรรยากาศให้ครึกครื้นสนุกสนานอันเป็นค่านิยมดั้งเดิมของไทย สำหรับมหรสพที่ทางวัดนิยม จัดหามาเฉลิมฉลอง ได้แก่ วงดนตรี ภาพยนตร์ ลิเก เป็นต้น โดยเฉพาะลิเกนั้นถือว่าเป็นมหรสพที่ ประชาชนให้ความสนใจอย่างมาก แทบทุกวัดที่มีการจัดงานมักจะหาลิเกมาแสดงอยู่เสมอ จนสามารถ กล่าวได้ว่างานแสดงของลิเกส่วนใหญ่เป็นงานแสดงที่วัดนั่นเอง

สมคิด พรหมพันธุ์ กรรมการวัดศุขเกษม ตำบลตะค่า อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี กล่าวถึงการจัดหาลิเกมาแสดงในงานวัดว่า

...สมัยนี้การจัดงานวัดส่วนใหญ่นิยมจัดหาลิเกมาแสดง เพราะประชาชนให้ ความสนใจมากดูกันมาก ยิ่งถ้าเป็นคณะที่มีชื่อเสียง แสดงดี ๆ คนก็จะชอบกันมาก ถึงแม้ ราคาจะแพงหลายหมื่น หรือเกือบแสน เมื่อมีคนมามาก ก็ร่วมทำบุญกับทางวัดมาก แต่ ถ้าเราหาลิเกที่ไม่มีชื่อเสียงหรือแสดงไม่ดี ค่าใช้จ่ายน้อยกว่าก็จริงแต่ไม่ค่อยมีคนมาดู ทางวัดก็ได้เงินทำบุญน้อย ดังนั้นทางวัดจึงต้องหาลิเกดี ๆ มีชื่อเสียงที่คนนิยมดูมาก ๆ ส่วนเรื่องค่าจ้างนั้นชาวบ้านในเขตบุญเขาก็ยินดีและเต็มใจช่วยกันบริจาคบ้านละนิด บ้านละหน่อยก็ได้เงินพอค่าจ้างลิเกแล้ว เรียกว่า ทางวัดไม่ต้องออกเงินค่าจัดหาลิเกเลย ก็ได้ แต่ถ้าหาลิเกไม่ดี ชาวบ้านเขาก็ไม่อยากจะช่วยออกเงิน และที่สำคัญอีกอย่างคือ การหาลิเกดี ๆ มีชื่อเสียงถือว่าเป็นความภูมิใจของวัดและประชาชนในชุมชน เพราะใคร ๆ ก็จะไปกันชื่นชมและเล่าลือต่อ ๆ ไปว่าวัดนี้เขามีลิเกดี ลิเกดีงั้นเป็นความภูมิใจ และ แสดงถึงความสามัคคีร่วมแรงร่วมใจของชาวบ้านด้วย

(สมคิด พรหมพันธุ์, สัมภาษณ์, ๒ เมษายน ๒๕๕๔)

จากการเก็บข้อมูลของผู้วิจัยพบว่า วัดต่าง ๆ ในเขตจังหวัดสุพรรณบุรี และจังหวัดอ่างทอง รวมถึงจังหวัดอื่น ๆ ในเขตภาคกลาง เช่น พระนครศรีอยุธยา ปทุมธานี นนทบุรี นครปฐม และราชบุรี เป็นต้น นิยมจัดหาลิเกมาแสดงในงานประจำปีกับทางวัดจัดขึ้น หลังจากเสร็จสิ้นงานแล้วก็มักติดต่อ ล่วงหน้าไว้ในปีต่อ ๆ ไปด้วย คณะลิเกที่ทางวัดส่วนใหญ่นิยมจัดหามาแสดงได้แก่ คณะพรเทพ พรทวี คณะศราราม น้ำเพชร คณะเฉลิมชัย มาลัยนาค คณะผาภูมิ มาลัยนาค คณะทวีป ชัยณรงค์ วงศ์เทวัญ คณะไชยา มิตรชัย คณะดวงแก้ว ลูกท่าเรือ คณะนพรัตน์ ไม้หอม คณะกระต่ายขาว ดาวรุ่ง คณะวัฒนา อนันต์ คณะทูลไท บางระจัน ฯลฯ

๑.๒ งานบ้าน เป็นงานที่ประชาชนทั่วไปจัดขึ้นโดยเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของกับชนบธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิต เช่น งานไหว้ครู งานบวช งานแต่งงาน งานศพ งานทำบุญครบรอบอายุ งานทำบุญครบรอบวันตาย งานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ และงานแก้บน เป็นต้น งานดังกล่าวนี้ถ้าเจ้าของงานเป็นผู้มีฐานะดีก็มักจะจัดหมหรสพมาสมโภชเพื่อเป็นการเฉลิมฉลองซึ่งหมหรสพที่นิยมจัดหมมาแสดง ได้แก่ ดนตรี และลิเก ยกเว้นงานแต่งงานเท่านั้นที่ไม่นิยมจัดหมมาแสดงในงาน

๑.๓ งานของหน่วยราชการและเอกชน

หน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนมักจัดกิจกรรมต่าง ๆ ที่เน้นให้ความรู้ทางวิชาการควบคู่กับความบันเทิงอยู่เสมอ ถ้าเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ ส่งเสริม ชนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทย แล้วมักเป็นการแสดงเกี่ยวกับนาฏศิลป์ ดนตรีไทยเช่น โขน ละคร ระบำรำฟ้อนต่าง ๆ ถ้าเป็นการแสดงพื้นบ้านภาคกลางก็มักจัดหมมาแสดง จากการศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูลการจัดงานของหน่วยงานที่จัดหมมาแสดง มีตัวอย่างดังนี้

๑.๓.๑ งานมหามงคลวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมายุครบ ๗๒ พรรษา และงาน ๑๐๐ ปี พระราชวังดุสิต ระหว่างวันที่ ๑๑ - ๑๙ ธันวาคม ๒๕๔๒

๑.๓.๒ งานฉลอง ๑๐๐ ปี พระราชวังสนามจันทร์ ระหว่างวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ถึงวันที่ ๒ ธันวาคม ๒๕๕๐ ณ พระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม

๑.๓.๓ งานอนุสรณ์ดอนเจดีย์และงานกาชาดประจำปีของจังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งอยู่ในช่วงวันที่ ๑๘ มกราคม ถึงวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ของทุก ๆ ปี

๑.๓.๔ งานคล้ายวันสวรรคตสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๒๕ เมษายน ของทุกปี ณ พระบรมราชานุสรณ์ดอนเจดีย์ อำเภอดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี และงานฉลองเทียนพรรษา ของจังหวัดสุพรรณบุรี ในเดือนกรกฎาคมของทุก ๆ ปี

๑.๓.๕ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร จัดการแสดงลิเกทรงเครื่อง เรื่องพระอภัยมณี ตอนเรือแตก-ฆ่านางผีเสื้อ ในรายการสุขนาฏกรรม แสดงโดยวิทยาลัยนาฏศิลป์ปะอ่างทอง วันที่ ๕ กรกฎาคม ๒๕๔๖ ณ โรงละครแห่งชาติภาคตะวันตก จังหวัดสุพรรณบุรี

๑.๓.๖ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร จัดการแสดงลิเก เรื่องผู้ชนะสิบทิศ ตอน รักซ้อนซ่อนรัก ในรายการสุขนาฏกรรม แสดงโดยวิทยาลัยนาฏศิลป์ลพบุรี วันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๔๘ ณ โรงละครแห่งชาติภาคตะวันตก จังหวัดสุพรรณบุรี

๑.๓.๗ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร จัดการแสดงลิเกลูกบท เรื่องสวรรค์ในดวงใจ ในรายการสุขนาฏกรรม แสดงโดยวิทยาลัยนาฏศิลป์ปะอ่างทอง วันที่ ๗ มกราคม ๒๕๔๙ ณ โรงละครแห่งชาติภาคตะวันตก จังหวัดสุพรรณบุรี

๑.๓.๘ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร จัดการแสดงลิเกลูกบท เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพิพากษาวันทอง ในรายการสุขนาฏกรรม แสดงโดยวิทยาลัยนาฏศิลป์สุพรรณบุรีวันที่ ๑๑ และ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๙ ณ โรงละครแห่งชาติภาคตะวันตก จังหวัดสุพรรณบุรี

๑.๓.๙ จังหวัดอ่างทองจัดงานมหกรรมลิเกพื้นบ้าน “เดอะลิเกอ่างทอง” (The Likay Angthong Festival 2006) ในระหว่างวันที่ ๑๑ - ๑๗ สิงหาคม ๒๕๔๙ ณ วัดขุนอินทประมูล อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง คณะลิเกที่ร่วมแสดงในงานได้แก่ ลิเกคณะไชยา มิตรชัย คณะเด็กกำพร้าวัดสระแก้ว คณะประพันธ์ศักดิ์ ศิษย์หอมหวล คณะศรราม น้ำเพชร คณะสิทธิพร

เขี้ยวเพชร คณะทูลไท บางระจันท์ คณะวิชาญน้อยวิทยาคุณ คณะพรเทพ พรเทวี คณะเฉลิมชัยมาลัย นาค คณะพอเจตต์ คณะเด่นชัย เกียรตินิยม ลคณะธนพล ปิ่นเพ็ชร

๑.๓.๑๐ วิทยาลัยนาฏศิลป์สุพรรณบุรีจัดโครงการแสดงศิลปวัฒนธรรมเพื่อสร้างรายได้สู่ประชาชน (ภายใต้แผนปฏิบัติการไทยเข้มแข็ง ๒๕๕๕) ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๓ งานมหกรรมการแสดงศิลปวัฒนธรรม สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กระทรวงวัฒนธรรม โดยจัดการแสดงลิเกคณะพรเทพ พรเทวี วันที่ ๒๖ - ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๕๓ ณ วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี

๑.๓.๑๑ วิทยาลัยนาฏศิลป์อ่างทองจัดโครงการแสดงศิลปวัฒนธรรมเพื่อสร้างรายได้สู่ประชาชน (ภายใต้แผนปฏิบัติการไทยเข้มแข็ง ๒๕๕๕) ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๓ งานมหกรรมการแสดงศิลปวัฒนธรรม สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กระทรวงวัฒนธรรม โดยจัดการแสดงลิเกคณะพรเทพ พรเทวี วันที่ ๑๓ สิงหาคม ๒๕๕๓ ณ วิทยาลัยนาฏศิลป์อ่างทอง

๑.๓.๑๒ ชุมชนป้อมมหากาฬ จัดกิจกรรม “ลิเก พระยาเพชร ป้อมมหากาฬ ตำนานกำเนิดลิเกในประเทศไทย” เมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๔๘ ณ ลานชุมชนป้อมมหากาฬ เขิงสะพานผ่านฟ้า รำเบิกโรงฉายฉายลิเก และการแสดงลิเกโดยศิลปินลิเกอาวุโสและศิลปินลิเกร่วมสมัย

๑.๓.๑๓ การจัดแสดงลิเกร่วมสมัย เรื่อง สุตสาคร ดำเนินงานโดยคุณภัทราวดี มีชูธน (ภัทราวดีเธียเตอร์) และมูลนิธิละครธรรมะในพระสังฆราชูปถัมภ์ โดยการสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) จัดแสดงทุกวันเสาร์ เริ่มเสาร์ที่ ๑๕ พฤษภาคม - ๑๒ มิถุนายน ๒๕๕๓ เวลา ๑๙.๓๐ น. ณ วิถีหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

(http://www.thaihealth.or.th/partner/arti_partner/15311 ค้นคว้าเมื่อ ๑๐ มีนาคม ๒๕๕๔)

๑.๓.๑๔ ศูนย์ส่งเสริมวัฒนธรรมแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดการแสดงลิเกทรงเครื่อง เรื่องแก้วหน้าม้า ตอน ถวายลูก แสดงโดยคณะภรณ์กัญจนรัตน์ เนื่องในงานจุฬาวาทิต ครั้งที่ ๑๖๕ วันที่ ๑ เมษายน ๒๕๕๔ ณ เรือนไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๑.๓.๑๕ สำนักงานสังคีต กรมศิลปากร จัดการแสดงลิเกทรงเครื่อง เรื่องผู้ชนะสิบทิศ ตอนความรักของจะเด็ด แสดงโดยคณะภรณ์กัญจนรัตน์ ในรายการดนตรีสำหรับประชาชน ปีที่ ๕๘ ครั้งที่ ๓๑ วันที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๕๔ ณ สังคีตศาลา บริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

๑.๓.๑๖ จังหวัดอ่างทอง ร่วมกับเทศบาลเมืองอ่างทอง หอการค้าจังหวัดอ่างทอง สำนักงานท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดอ่างทอง รวมทั้งหน่วยงานในภาครัฐและเอกชน กำหนดจัดงาน "มหกรรมลิเกอ่างทอง ๒๕๕๓" (The Likay Angthong Festival 2010) ในระหว่างวันที่ ๒๓ ถึง ๒๙ เมษายน ๒๕๕๓ ณ ชุมทรัพย์ความรู้จังหวัดอ่างทอง (AKAP) ตำบลย่านซื่อ อำเภอเมือง จังหวัดอ่างทอง เพื่ออนุรักษ์ส่งเสริม สืบสานตำนานลิเกเมืองอ่างทอง รวมทั้งเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดอ่างทอง คณะลิเกที่ร่วมแสดงในงาน ได้แก่ คณะไชยา มิตรชัย คณะพงษ์ศักดิ์ สวนศรี คณะจำรูญ ศิษย์คุณ ป. คณะบุญชอบ สิทธิสาร คณะ พรเทพ พรเทวี และ คณะศรธรรม น้ำเพชร

๑.๓.๑๗ การอนุรักษ์ศิลปะเครื่องของคณะกรรมกัญจนรัตน์ ซึ่งเป็นคณะศิลปะเครื่องที่ถือกำเนิดขึ้นจากความร่วมมือ ร่วมแรง ร่วมใจของบุคคล ๓ ฝ่าย ได้แก่ ปกรณ์ พรพิสุทธิ์ (พระเอกกรมศิลปากร ปัจจุบันดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักการสังคีต กรมศิลปากร) กัญจนปกรณ์ แสดงหาญ (ปัจจุบันดำรงตำแหน่ง คีตศิลป์อาวุโส สำนักการสังคีต กรมศิลปากร) และศิริรัตน์ ปานเสน (ผู้สนใจศึกษาค้นคว้า สร้างสรรค์และสะสมชุดศิลปะเครื่อง) บุคคลทั้งสาม มีแนวคิดที่จะอนุรักษ์ศิลปะเครื่อง จึงจัดตั้งคณะศิลปะกัญจนรัตน์ ขึ้นมาและรับแสดงเผยแพร่ตามงานต่าง ๆ จนกระทั่งมีชื่อเสียงในปัจจุบัน โดยได้รับการสนับสนุนจากอาจารย์บุญเลิศ นางพินิจ ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง(ลิเก) ปีพุทธศักราช ๒๕๓๙ และอาจารย์วิโรจน์ วีระวัฒนานนท์ ศิลปินลิเกผู้ได้รับประกาศเกียรติคุณผู้ใช้ภาษาไทยดีเด่น ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๕๑ ของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ซึ่งทั้งสองท่านมีส่วนร่วมในการประพันธ์บท ฝึกสอน ฝึกซ้อม และกำกับการแสดงอยู่เสมอ

๑.๔ งานลิเกการกุศล

เป็นกิจกรรมที่หน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนนิยมจัดขึ้นเพื่อหารายได้ช่วยเหลือกิจการต่าง ๆ โดยจัดการแสดงลิเกขึ้น ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย โรงละครแห่งชาติ หรือหอประชุมสถาบันการศึกษาต่าง ๆ มีการเชิญศิลปินลิเกที่มีชื่อเสียงต่างคณะมารวมตัวกันเพื่อแสดงเป็นโอกาสพิเศษ เรื่องที่นำมาแสดงมักเป็นเรื่องสำคัญที่แต่งขึ้นเพื่อแสดงในโอกาสนั้น ๆ มิใช่เรื่องที่ลิเกคณะต่าง ๆ แสดงตามงานทั่วไป มีการจำหน่ายบัตรให้ผู้ชมได้ช่วยกันสนับสนุน ซึ่งงานนี้มักจะมีแฟนลิเก หรือแม่ยกของลิเกแต่ละคนมาให้กำลังใจโดยมอบพวงมาลัย (ติดธนบัตร) ช่อดอกไม้ และสิ่งของต่าง ๆ สำหรับการจัดการแสดงลิเกการกุศลครั้งสำคัญ ๆ ที่จัดขึ้นมีดังนี้

๑.๔.๑ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ จัดการแสดงลิเกการกุศล เรื่อง พระมหาชนก เมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๔๓ ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย

๑.๔.๒ สมัชชาศิลปิน จัดการแสดงมหรรมลิเกการกุศล เรื่อง หงส์ฟ้ากาขาว เมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๔๑ ครั้งที่ ๒ เรื่องตะเลงพ่ายรัก ครั้งที่ ๓ เรื่องศึกนครธม หลังจากนั้นได้จัดต่อมาอีกหลายครั้ง ได้แก่ มหรรมลิเกไทยรวม ๑๕ พระเอกดาวรุ่ง เรื่องผู้ชนะสิบทิศ ตอน มังตราพิโรธ ลิเกทรงเครื่องคณะรวมดารา เรื่องพระอภัยมณี ตอน เรือแตก การแสดงลิเกการกุศลเรื่องเกียรติศักดิ์ทหารเสือ เรื่องขุนศึกมเหศวร เรื่องหักฉัตรมงกุฎเพชร เรื่องชิงรักชิงบัลลังก์ เรื่องขุนทัพลูกทาส เรื่องเลือดขัตติยา และเรื่องพันท้ายนรสิงห์ เป็นต้น

๑.๔.๓ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร จัดการแสดงลิเกการกุศลเรื่อง เลือดรักเลือดกตัญญู ณ โรงละครแห่งชาติ กรุงเทพฯ

๑.๔.๔ วิทยาลัยนาฏศิลป์ลพบุรี จัดการแสดงลิเกการกุศลเรื่อง ยุพราชสามร่าง เมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๘ ณ โรงละครแห่งชาติภาคตะวันตก จังหวัดสุพรรณบุรี

๑.๔.๕ วิทยาลัยนาฏศิลป์อ่างทอง จัดการแสดงลิเกการกุศล เรื่องศึกมเหสี เมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๔๙ ณ โรงละครแห่งชาติภาคตะวันตก จังหวัดสุพรรณบุรี

๑.๔.๖ วิทยาลัยนาฏศิลป์สุพรรณบุรี ร่วมกับคณะลิเกพรเทพ พรทวี จัดการแสดงลิเกการกุศล เรื่อง พ่อ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และนารายได้ทูลเกล้า ฯ ถวายเนื่องในโอกาสทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี โดยจัดการแสดงเมื่อวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๙ ณ โรงละครแห่งชาติภาคตะวันตก จังหวัดสุพรรณบุรี

๒. ลิเกวิก

ในสมัยก่อนมีสถานที่ประจำสำหรับแสดงลิเก เรียกว่า วิก มาจากคำว่า week ที่แปลว่า สัปดาห์ เนื่องจากเป็นการแสดงประจำสัปดาห์ละครึ่งหรือมากกว่านั้น และมีการเก็บเงินค่าดูเป็นรอบ ๆ ไป สุรพล วิรุฬห์รักษ์ (๒๕๓๘ : ๒๗- ๓๐) กล่าวถึงการแสดงลิเกวิกในอดีต สรุปได้ดังนี้

การแสดงลิเกที่มีการเก็บเงินนั้นเกิดจากคนมาดูการตีรำมะนา เจ้าของบ้านจึงหาของมาบัง กัน เก็บค่าคนดูคนละหสเดียว เมื่อคนมาดูมากก็เก็บเพิ่มคนละอัฐและพัฒนาโดยเพิ่มท่ารำ ซึ่งพระยาเพชรปาณีได้ไปขอตัวละครที่ดีจากพระยามหินทรให้มาหัดท่ารำและขยายบริเวณบ้านให้กว้าง เก็บค่าดูเพิ่มขึ้น พร้อมทั้งสร้างเครื่องแต่งตัวให้บุ๋งเยียรบับ สวมมงกุฎและมงกุฎกษัตริย์ ซึ่งนับว่าเป็นลิเกทรงเครื่อง วิกแรกในเมืองไทย และใช้วงปี่พาทย์มารับร้องแทนรำมะนา โดยยังไม่มียกฉิ่งแสดงแต่เรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ เรื่องแรกที่แสดงที่วิกพระยาเพชรปาณีคือ เรื่อง ลักษณะวงศ์ แสดงสัปดาห์ละสองครั้ง ในวันที่หยุด เป็นวันซ้อมการแสดง และในเวลาที่ไม่แสดงก็ใช้ตะเกียงวอชิงตันจุดเพื่อแสงสว่าง วิกลิเกที่มีชื่อเสียงและเป็น ที่รู้จักดีนั้นเป็นของพระยาเพชรปาณี ซึ่งตั้งอยู่ตรงข้ามวัดราชนัคดาราม ตัวอาคารตั้งอยู่ใกล้บ่อนมหาภาพ หลังกำแพงขวามือริมคลองโอง่าง ข้ามคลองไปเป็นภูเขาทอง เมื่อวิกของพระยาเพชรปาณีเกิดขึ้นไม่นาน และเป็นที่ยินยอมของคนดู ก็มีวิกลิเกเกิดขึ้นอีกหลายวิก อาทิ วิกขุนวิจารณ์ที่บ้านทวาย แถววัดยานนาวาในปัจจุบันซึ่งมีชื่อเสียงมากทีเดียวในย่านนั้น วิกหม่อมสุภาพ วิกบ้านข้าวหลาม ซึ่งเกิดขึ้นตามมาเมื่อธุรกิจ วิกลิเกเป็นปีก็แผ่นมากขึ้น

หลังจากนั้นก็มีการแสดงลิเกตามวิกต่าง ๆ ตลอดมา การแสดงลิเกวิกนี้ในส่วนองลิเกถือได้ว่าเป็นการสร้างประสบการณ์ด้านการแสดงให้เกิดความชำนาญมากขึ้น อีกทั้งเป็นการเพิ่มรายได้จากงานหาซึ่งอาจจะมีผู้ว่าจ้างไปแสดงตามงานต่าง ๆ น้อยบ้างมากบ้าง ดังนั้นถ้าไม่มีผู้ว่าจ้างไปแสดงตามงาน ลิเกจึงต้องดิ้นรนหารายได้ด้วยการแสดงตามวิก โดยจะปักหลักแสดงอยู่ในสถานที่ใดที่หนึ่งเป็นเวลานานเท่าใดนั้นก็ขึ้นอยู่กับความสนใจของผู้ชมด้วย ถ้ามีผู้สนใจชมมาก ๆ ก็ตั้งอยู่นาน ถ้ามีผู้ชมน้อยก็ต้องย้ายวิกไปที่อื่นบ้าง สถานที่ตั้งวิกลิเกส่วนใหญ่มักเป็นศูนย์รวมของประชาชนในชุมชน เช่น ตลาด เป็นต้น

ปัจจุบันนี้การแสดงลิเกวิกมีน้อยลง เนื่องจากมีผู้จัดหาว่าจ้างคณะลิเกไปแสดงตามงานต่าง ๆ มากขึ้น ประชาชนส่วนใหญ่จึงไปดูลิเกตามงานซึ่งไม่ต้องเสียเงินค่าดู นอกจากนี้ยังสามารถดูลิเกจากสื่อโทรทัศน์ วีซีดี หรือสื่ออื่น ๆ ได้สะดวกมากขึ้นด้วย

๓. ลิเกวิทยุ

การแสดงลิเกทางวิทยุเกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๔๗๑ ซึ่งเป็นปีที่เริ่มมีสถานีวิทยุกระจายเสียงเกิดขึ้น ได้มีการจัดแสดงลิเกทางวิทยุกันหลายคณะ และมีชื่อเสียงจนผู้ฟังติดตามกันมากมาย จัดว่าเป็นยุคทองของการแสดงลิเกทีเดียว สถานีวิทยุที่จัดการแสดงลิเกที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้นคือ สถานีวิทยุกรมการรักษาดินแดน สถานีวิทยุ ๑ ปณ.สถานีวิทยุ สทร. คณะลิเกที่แสดง ได้แก่ คณะสุชิน เทวะผลิน ของ สุชิน เทวะผลิน เป็นลิเกคณะแรกที่ออกอากาศทางสถานีวิทยุ ๑ ปณ. เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ คณะสนธิ เกตุทะนัง เป็นคณะที่สอง ภายหลังได้เปลี่ยนชื่อเป็น คณะเกตุทนนานู ลิเกทั้งสองคณะนี้ต่อมาได้มาออกอากาศเป็นประจำที่สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ของกรมโฆษณาการ ซึ่งตั้งสถานีเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ และต่อมามีคณะฉลวด เค้ามูลคดี คณะเพ็ญ ปัญญาพล และคณะครูสุดจิตต์ ดุริยะประณีต มาแสดงออกอากาศทางสถานีวิทยุเพิ่มขึ้น

ในปี พ.ศ. ๒๔๙๕ รัฐบาลสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้เห็นว่าการแสดงลิเกนั้นเป็นสิ่งสำคัญที่เข้าถึงชาวบ้านอย่างแท้จริง จึงมีการส่งเสริมลิเกเพื่อสนองต่อนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ ได้จัดให้มีการประกวดลิเกต่อต้านคอมมิวนิสต์ซึ่งถ้วยทองคำ การประกวดครั้งนั้นปรากฏว่า คณะสุชิน เทวะผลิน ชนะเลิศการประกวดลิเกเรื่อง ปฏิภาณกับความรู้ และต่อมาได้มีการประกวดกันทุกปี เช่นในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ คณะเกตุคง ดำรงศิลป์ ของนายบุญยัง เกตุคง ได้รับรางวัลถ้วยทองคำ เรื่องปฐมพีชวานทอง

การแสดงลิเกวิทยุนี้ผู้แสดงลิเกวิทยุต้องมีเสียงดี แสดงเรื่องทีเล่นเป็นตอนติดต่อกันยาว และแต่ละตอนมักทิ้งท้ายให้ชวนติดตาม สมัยนั้นแทบจะเรียกว่าผู้คนพากันฟังลิเกวิทยุกันมาก วิธีการแสดงใช้ทั้งแบบการแสดงในห้องส่งที่ผู้แสดงมีบทบาทแสดงร้องและเจรจาเหมือนออกอากาศธรรมดาในห้องส่ง และมีการจัดแสดงชนิดออกตัว คือ มีการแสดงบนเวทีหรือโรงลิเกเหมือนการแสดงลิเกตามวิกปกติ แต่แสดงเพื่อออกอากาศไปพร้อมกัน ในต่างจังหวัดนิยมกันมาก เช่น ที่สถานีวิทยุ วปอ.๘ จังหวัดนครสวรรค์ มีการแสดงลิเกออกอากาศบนเวทีเป็นประจำ เป็นการประชาสัมพันธ์หาความนิยมไปพร้อมกันด้วย (พลาติศัย สิทธิธัญกิจ. ๒๕๔๕ : ๖๑ - ๖๕)

ปัจจุบันนี้ยังมีรายการวิทยุที่เสนอการแสดงลิเก ได้แก่ รายการอนุรักษ์ลิเกไทย ของนายแดนชัย สนธยา ออกอากาศทางสถานีวิทยุ จทร. ๑๑๙๗ จังหวัดลพบุรี ทุกวันจันทร์ถึงวันเสาร์ เวลา ๑๐.๐๐ - ๑๑.๐๐ น. รูปแบบของรายการเป็นการนำเสนอรายชื่อคณะลิเก และหมายเลขโทรศัพท์เพื่อแจ้งให้เจ้าภาพหรือผู้ที่สนใจติดต่อคณะลิเกไปแสดงตามงานต่าง ๆ ได้ทราบ มีการแจ้งรายละเอียดกำหนดการแสดงของคณะลิเกแต่ละคณะว่าในแต่ละวันไปแสดงที่ใดบ้าง นอกจากนี้ยังจัดการแสดงลิเกให้ประชาชนได้ชมฟรีในทุกวันอาทิตย์ เวลา ๑๑.๐๐ - ๑๕.๐๐ น. ณ สวนสัตว์สระแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี ซึ่งการแสดงลิเกแต่ละครั้งมีการบันทึกเสียงเพื่อนำไปออกอากาศทางสถานีวิทยุ จทร. ๑๑๙๗ จังหวัดลพบุรี ในวันอาทิตย์ ช่วงเวลา ๑๓.๐๐ - ๑๖.๐๐ น. ด้วย

๔. ลิเกในโทรทัศน์

กนิษฐา เทพสุด (๒๕๕๐ : ๑๑) กล่าวถึงการแสดงลิเกในรายโทรทัศน์ไว้ดังนี้

ในปี พ.ศ. ๒๔๙๗ สถานีโทรทัศน์ช่อง ๔ ของกรมประชาสัมพันธ์ได้ทำการแพร่ภาพออกอากาศครั้งแรก ทำให้ลิเกได้มีโอกาสปรากฏตัวในสื่อโทรทัศน์คือ ในปี พ.ศ. ๒๕๐๖ ได้มีการจัดประกวดลิเกทางโทรทัศน์ขึ้น โดยลิเกคณะสุรางค์รัตน์เป็นคณะแรกที่ออกอากาศ ดำเนินการโดยสุรางค์ ดุริยพันธ์ ใช้เวลาประกวดยาวนานถึง ๑๐ ปี จึงเสร็จสิ้น ซึ่งมีคณะลิเกเข้าประกวดทั้งสิ้น ๔๖ คณะ ปรากฏว่าคณะทองเจือ โสภิตศิลป์ เป็นผู้ชนะเลิศ คณะสุชิน เทวะผลิน ได้เปิดการแสดงที่สถานีโทรทัศน์กองทัพบกช่อง ๗ หรือช่อง ๕ ในปัจจุบันเป็นประจำจนกระทั่งคณะสุชิน เสียชีวิต บุตรชายจึงดำเนินการแสดงต่อเป็นเวลา ๓ ปี จึงเลิกกิจการ ต่อมาลิเกโทรทัศน์ได้เริ่มรื้อฟื้นอีกครั้ง ในสมัยของลิเกคณะสมศักดิ์ ภักดี โดยแสดงอยู่ที่สถานีโทรทัศน์ช่อง ๙ ทุกวันเสาร์ เวลา ๑๗.๐๐ - ๑๘.๐๐ น. โดยนำเมตตา รุ่งรัตน์ และโฉมฉาย ฉัตรวิไล พร้อมทั้งดาราดอก สีเทา มาร่วมแสดงด้วยเรียกว่า “ลิเกดารารเงินล้าน” ทำให้ลิเกเป็นที่รู้จักแพร่หลายอีกครั้งหนึ่ง

การแสดงลิเกในโทรทัศน์ที่สำคัญได้แก่ รายการลิเกรวมดาวดารา จากการศึกษาค้นคว้าของ กนิษฐา เทพสุด (๒๕๕๐ : ๔๖) กล่าวไว้ดังนี้

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ได้มีการรวมตัวของดาราสสมัยนั้น มีชื่อว่า “ลิเกดารารเงินล้าน” แสดงลิเกหน้าพระที่นั่ง ในเรื่อง “ทหารเสือราชินี” โดยมี ดอกดิน กัญญามาลย์ เป็นผู้กำกับการแสดง ถ่ายทอดสดทั่วประเทศ จากนั้นเป็นที่ชื่นชมมากเนื่องจากดาราสสมัยก่อนเป็นที่สนใจและประชาชนติดตามอยู่เสมอ ทำให้ในปี พ.ศ. ๒๕๑๙ ทางสถานีโทรทัศน์ช่อง ๙ บางลำพู ซึ่งคุณดำรง พุฒตาล เป็นผู้บริหารขณะนั้น ได้ติดต่อคุณดอกดิน กัญญามาลย์ และนักแสดง ได้แก่ โฉมฉาย ฉัตรวิไล เมตตา รุ่งรัตน์ และสีเทา มาแสดงลิเกในสถานีฯ โดยใช้ชื่อว่า “รายการลิเกรวมดาวดารารเงินล้าน” เหตุที่ใช้ชื่อนี้เพราะดาราสที่มาแสดงลิเกมีค่าตัวในสมัยนั้นเป็นเงินล้าน จึงเรียกชื่อนี้ รายการนี้ได้ดำเนินรายการอยู่ประมาณ ๕ ปี ต่อมาคุณดอกดินมอบหมายให้คุณวิญญู จันทรเจ้า ดำเนินรายการต่ออีก ๕ ปี เนื่องจากคุณวิญญูเป็นผู้ช่วยของคุณดอกดินและแสดงลิเกด้วย ทำให้เข้าใจถึงรายการลิเกอย่างลึกซึ้ง จากนั้นทางสถานีโทรทัศน์ช่อง ๕ ได้ติดต่อรายการลิเก ลงในช่วงศิลปวัฒนธรรมของสถานี ประกอบกับทางช่อง ๙ มีการปรับผังรายการ ทำให้รายการลิเกต้องยุติการออกอากาศไป คุณวิญญูจึงได้ตัดสินใจย้ายมาอยู่ที่ช่อง ๕ ซึ่งทำให้รายการได้กลับมาอีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากรายการเป็นที่ติดตลาดและผู้แสดงก็ยังเป็นขวัญใจของแม่ยกทั้งหลาย จึงทำให้รายการนี้ออกอากาศมากกว่า ๒๐ ปี อีกทั้งรายการนี้ได้มีการสนับสนุนและให้โอกาสผู้ที่มีใจรักในลิเก และลิเกตกยากมาแสดงเพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์ตัวลิเกให้มีกำลังใจในการแสดงลิเกต่อไป

นอกจากนี้ยังมีสถานีวิทยุโทรทัศน์ในต่างจังหวัดที่เสนอรายการแสดงลิเก ได้แก่ สถานีวิทยุโทรทัศน์แห่งประเทศไทยจังหวัดพิษณุโลก เนื่องจากเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีคณะลิเกอยู่เป็นจำนวนมาก และยังได้เผยแพร่การแสดงลิเกของจังหวัดอื่น ๆ ในเขตภาคเหนือตอนล่าง และภาคกลางตอนบนด้วย เช่น สุโขทัย กำแพงเพชร พิจิตร นครสวรรค์ และอุทัยธานี เป็นต้น

เนื่องจากปัจจุบันนี้มีระบบการสื่อสารที่ทันสมัย สภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไป ทำให้มีสื่อใหม่ ๆ หลากหลายรูปแบบขึ้น รายการแสดงลิเกโทรทัศน์ในรูปแบบเดิมอย่างรายการลิเกรวมดาวดารารจึงต้องปรับเปลี่ยนไป โดยมีการสร้างสรรค์เป็นการบันทึกวีซีดี แล้วนำมาเปิดออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์เผยแพร่ให้ผู้สนใจได้ชมด้วยความสะดวกมากยิ่งขึ้น สำหรับการแสดงลิเกทางโทรทัศน์ในปัจจุบันนิยมนำเสนอในรูปแบบของการแสดงโชว์ในรายการต่าง ๆ โดยใช้เวลาเพียงสั้น ๆ มีการพูดคุยในประเด็นต่าง ๆ แล้วต่อด้วยการแสดงลิเก หรือนำเสนอในแนวสารคดี เช่น รายการ วันหยุดสุดขีด ของสถานีโทรทัศน์สี กองทัพบก ช่อง ๗ เผยแพร่ผลงานการแสดงลิเกของคณะพรเทพ พรทวี เมื่อวันที่ ๑๖ เมษายน ๒๕๕๐ นอกจากนี้มีรายการอื่น ๆ อีกจำนวนมากที่นำเสนอสาระและความบันเทิงเกี่ยวกับลิเก โดยเชิญศิลปินลิเกที่มีชื่อเสียง เช่น ไชยา มิตรชัย จรียา มิตรชัย กุ้ง สุธิราช วงศ์เทเวศน์ ดวงแก้ว ลูกท่าเรือ และศรราม น้ำเพชร มาพูดคุยพร้อมทั้งแสดงลิเกด้วย รายการที่เคยนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับลิเก ได้แก่ รายการวีไอพี รายการเกมพันหน้า รายการหลังคาเดียวกัน รายการวันวานยังหวานอยู่ รายการบ้านเลขที่ ๕ รายการจุมูกมด รายการร้านชายามเช้า รายการจันทร์พันดาว และรายการที่นี้หมอบขิด เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีการนำเสนอการแสดงลิเกในรูปแบบของละครโทรทัศน์ โดยมีเนื้อหาเป็นเรื่องราวสะท้อนชีวิตของผู้มีอาชีพแสดงลิเก บางฉากของละครก็มีการแสดงลิเกด้วย ได้แก่ เรื่องลิเก ลิเกเรื่องเขยลิเก เรื่องพ่อมาลัยริมทาง เรื่องลูกระนาด เรื่องพยัคฆ์เย่เก และเรื่องหลายชีวิต ตอน ผล พระเอก

๕. ลิเกในสื่อสิ่งพิมพ์

เรื่องของลิเกได้มีการเผยแพร่ในสื่อสิ่งพิมพ์หลากหลายรูปแบบทั้งในด้านความบันเทิงและความรู้ทางวิชาการ ดังนี้

๕.๑ นวนิยาย เรื่องสั้น การ์ตูน

หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช เขียนนวนิยายเรื่อง หลายชีวิต ตอน ผล พระเอก และเรื่องสั้น ศิลปินเอก ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับชีวิตของพระเอก และตัวโกงลิเก นอกจากนี้ยังมีนวนิยายหลายเรื่องที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับลิเก ได้แก่ เรื่องลิเก ลิเก บทประพันธ์ของ สุรินทร์ รุ่งสว่าง เรื่องเขยลิเก บทประพันธ์ของ พัดชา เรื่องพอมาลัยมาลัยริมทาง บทประพันธ์ของ เพ็ญศิริ เรื่องพยัคฆ์เย่เก บทประพันธ์คมน์ อรรถเดช และศิวารุช ไพรีพินาศ เรื่องลูกระนาด บทประพันธ์ของ รวมถึงการ์ตูนเกี่ยวกับลิเกเรื่อง นายสุขเล็ก ของประยูร จรรย์วาทษ์ เรื่องเกร็ดลิเกไทย และเรื่องฮาเฮลิเกไทย ของขวัญระพี

๕.๒ บทความในวารสาร หนังสือพิมพ์

จากการศึกษาบทความในวารสารและหนังสือพิมพ์ที่กล่าวถึงเรื่องของลิเกนั้นปรากฏว่ามีผู้เขียนอยู่จำนวนมาก นับว่าเป็นข้อมูลสำคัญสำหรับผู้ศึกษาสมัยหลัง ๆ ที่จะได้นำมาเป็นส่วนประกอบในการศึกษาค้นคว้าต่อไป บทความเกี่ยวกับลิเกที่สามารถรวบรวมได้ มีดังนี้

๕.๒.๑ ไชศรี. “ลิเก นาฏกรรมแห่งวิถีไทย”. กิรินทร์, ๑๒, ๖ (มิถุนายน ๒๕๓๘): ๕๔ – ๕๖

กล่าวถึงความเข้ามาและพัฒนาของลิเก จากลิเกบันตนสู่ลิเกลูกบทจนมาเป็นลิเกทรงเครื่อง การแต่งกายและเรื่องที่น่ามาแสดง

๕.๒.๒ เจนภพ จบกระบวนวรรณ. “พ่อครูหอมหวล นาคศิริ ราชาลิเกลูกบท”. วารสารวัฒนธรรมไทย. ๒๒, ๙ (กันยายน ๒๕๒๖) : ๔ – ๑๗

กล่าวถึงบทบาทสำคัญของครูหอมหวล นาคศิริ ด้านพัฒนาการเล่นลิเกโดยปรับเปลี่ยนจากการแสดงเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ มาเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นเอง หรือดัดแปลงมาจากตำนานหรือเรื่องของนักประพันธ์ที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้น วิธีการร้องก็เน้นด้นกลอนสดที่ไพเราะ เปลี่ยนการแต่งกายมาเป็นลิเกลูกบทที่เน้นความเรียบง่าย ดำเนินเรื่องรวดเร็ว ทันสมัย รวมทั้งการดัดแปลงเพลงราตรีเกลิงของครูดอกดิน เสือสง่า จนกลายเป็นเพลงเอกลักษณ์ของลิเกจนถึงปัจจุบัน

๕.๒.๓ เจนภพ จบกระบวนวรรณ. “พ่อครูดอกดิน เสือสง่า ลิเกราตรีเกลิง”. วารสารวัฒนธรรมไทย. ๒๒, ๙ (กันยายน ๒๕๒๖) : ๖๒ – ๗๕

กล่าวถึงครูดอกดิน เสือสง่า ศิลปินลิเกที่มีชื่อเสียงมากที่สุด ในรัชกาลที่ ๖ เป็นคณะลิเกทรงเครื่องที่ยึดทำร่ำตามแบบฉบับอย่างเคร่งครัด เป็นคณะแรกที่ประยุกต์การแสดงมาเป็นชายจริงหญิงแท้ ครูดอกดิน เสือสง่า เป็นผู้ประดิษฐ์เพลงราตรีเกลิง โดยดัดแปลงมาจากเพลงมอญครวญ

๕.๒.๔ ทองเจือ โสภิตศิลป์. “ลิเก” วารสารวัฒนธรรมไทย. ๒๖, ๓ (มีนาคม ๒๕๓๐) : ๕๗ – ๖๕.

กล่าวถึงประวัติความเป็นมา และการแบ่งยุคสมัยของลิเก ซึ่งแบ่งเป็น ๕ ยุค ได้แก่ ลิเกสมัยต้น ลิเกสมัยรอง ลิเกสมัยกลาง ลิเกสมัยใหม่ และลิเกสมัยปัจจุบัน

๕.๒.๕ เเพอญ ไทยสม. “ลิกะ สมบัติวัฒนธรรมหมู่บ้านคูเมือง”. เดลินิวส์ฉบับหลัง, ๑๖๒๔๒ (๒ เมษายน ๒๕๓๗) : ๓๐.

กล่าวถึงความสำคัญของลิกะที่ถือว่าเป็นสมบัติหมู่บ้านคูเมือง เอกลักษณะของลิกะ ศิลปินลิกะที่มีชื่อเสียงซึ่งถือเป็นบรมครูของลิกะไทย และการเปลี่ยนแปลงพัฒนาของลิกะ

๕.๒.๖ ภาซิต จิตภาษา. “ความอมตะของลิกะ”. ศิลปวัฒนธรรม. ๑๖, ๙ (กันยายน ๒๕๓๘) : ๗๖ - ๗๙.

กล่าวถึงการปรับตัวของลิกะโดยนำการเล่นอย่างอื่นมาผสมผสานการตัดแปด บทพูด บทร้อง เครื่องแต่งกาย เพื่อความเหมาะสมตามสถานการณ์

๕.๒.๗ ชมพู เทพรัตน์. “ลิกะ การแสดงพื้นบ้าน สืบสานภูมิปัญญาไทย”. ลูกทุ่งวาไรตี้. ๒, ๗๐ (๒๕ - ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๔๘) : ๑๐.

กล่าวถึงบทบาทของลิกะในสังคมไทย ภูมิปัญญาที่ปรากฏอยู่ในลิกะ เช่น การแต่งกาย แต่งหน้า ดนตรีและเพลง การใช้ภาษาในการประพันธ์เรื่องและบทร้อง เป็นต้น

๕.๒.๘ ทีมข่าว คม ชัด ลึก. “พรเทพ พรทวี ชีลิกะยังไม่สูญพันธุ์”. คม ชัด ลึก. ๒๖๒๒ (๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๑) : ๑๘.

เป็นการสัมภาษณ์ศิลปินลิกะ พรเทพ พรทวี โดยกล่าวถึงศิลปะการแสดงที่ยังคงอนุรักษ์รูปแบบดั้งเดิมของลิกะไว้ และการปรับตัวให้คณะลิกะดำรงอยู่ได้ในกระแสความเปลี่ยนแปลงของสังคมยุคปัจจุบัน

๕.๓ หนังสือ ตำราวิชาการ

ปัจจุบันนี้มีหนังสือ ตำราเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของลิกะ และประวัติและผลงานของศิลปินลิกะอยู่หลายเล่ม เท่าที่ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าหาข้อมูลและรวบรวมไว้ มีดังนี้

ลิกะ ของ สุรพล วิรุฬห์รักษ์ เป็นหนังสือที่กล่าวถึงเรื่องราวของลิกะ โดยแบ่งเป็น ๒ ด้าน คือด้านประวัติศาสตร์และด้านนาฏยศาสตร์ ซึ่งให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของลิกะตั้งแต่ยุคเริ่มต้น จนถึงปัจจุบัน และความรู้ด้านการรูปแบบ องค์ประกอบของการแสดงลิกะ

วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๗๗ ของสุรพล วิรุฬห์รักษ์ เป็นหนังสือที่กล่าวถึงวิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๗๗ เพื่อแสดงให้เห็นการเกิด การเติบโต และการเปลี่ยนแปลงของนาฏศิลป์ไทยชนิดต่าง ๆ ซึ่งกล่าวถึงการแสดงลิกะด้วย

วรรณกรรมประกอบการเล่นลิกะ ของ ผอบ โปษะกฤษณะ และสุวรรณี อุดมผล มีเนื้อหากล่าวถึงงานวิจัยที่ศึกษาประวัติความเป็นมาของลิกะ และการวิเคราะห์บทลิกะ

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฉบับเสริมการเรียนรู้ เล่ม ๑๕ ของ โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ เป็นหนังสือที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับลิกะ เพลงลูกทุ่ง และเพลงพื้นบ้าน ส่วนที่เกี่ยวกับลิกะ เรียบเรียงโดย สุรพล วิรุฬห์รักษ์ กล่าวถึงที่มาและพัฒนาการของลิกะ การแต่งกายและเครื่องแต่งกาย ส่วนประกอบของการแสดง รวมทั้งศิลปินลิกะที่สำคัญในอดีต

ลิเก ของ นางคันทูช ไพโรพิบูลย์กิจ เป็นหนังสือที่กล่าวถึงประวัติความเป็นมา วิวัฒนาการของลิเก และลิเกประเภทต่าง ๆ โดยมุ่งให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับลิเกซึ่งเป็นศิลปะการแสดงแขนงหนึ่งของไทย

ลิเกไทย ของ พลาตศิษฐ์ สิทธิธัญกิจ เป็นหนังสือที่กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของลิเก และการแสดงลิเกประเภทต่าง ๆ

พรเทพ พรทวิ บนเวทีชีวิตลิเก เรียบเรียงโดย มณี เทพาชมภู เป็นหนังสือที่กล่าวถึงชีวประวัติ และผลงานการแสดงลิเกของพรเทพ พรทวิ โดยกล่าวถึงชีวิตตั้งแต่วัยเด็ก การเริ่มต้นสู่อาชีพการแสดงลิเก การสร้างผลงานด้วยความสามารถและมีใจรักในการแสดง จนกระทั่งเป็นศิลปินลิเกที่มีชื่อเสียงในปัจจุบัน

เล่าขานตำนานลูกท่าเรือ เรียบเรียงโดย มณี เทพาชมภู เป็นหนังสือที่กล่าวถึงชีวประวัติ และผลงานการแสดงลิเกของดวงแก้ว ลูกท่าเรือ โดยกล่าวถึงชีวิตตั้งแต่วัยเด็ก การเริ่มต้นสู่อาชีพการแสดงลิเก การสืบทอดศิลปะการแสดงลิเกจากจำเริญน้อย ลูกท่าเรือ ผู้เป็นพ่อ มาสู่รุ่นลูกของตนเองคือศรธรรม น้ำเพชร

ลิเก...ชีวิต ไชยา มิตรชัย เรียบเรียงโดย รัชณี เทียงธรรม เป็นหนังสือที่กล่าวถึงประวัติชีวิตของไชยา มิตรชัย ตั้งแต่วัยเด็ก จนกระทั่งกลายมาเป็นพระเอก ผู้มีความสามารถและมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของประชาชนทั่วประเทศ

๕.๔ งานวิจัย วิทยานิพนธ์

สุรียา สมุทคุปต์ และคณะ (๒๕๔๑) ศึกษาวิจัยเรื่อง “แต่งองค์ทรงเครื่อง : “ลิเก” ในวัฒนธรรมประเทศไทย”

รุ่งนภา นิยมพุ่ม (๒๕๔๒) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ลิเกในจังหวัดพิษณุโลก”

ฉัตรฉันทน์ ดอกแก้ว (๒๕๔๓) ศึกษาเรื่อง “การวิเคราะห์เนื้อหาของลิเกลูกบท”

สุกัญญา สมไพบุลย์ (๒๕๔๓) ศึกษาเรื่อง “สัญญาณในสื่อการแสดงลิเกยุคโลกาภิวัตน์”

ศิริรินทร์ ใจเที่ยง (๒๕๔๔) ศึกษาเรื่อง “ลิเกเอ็นจีโอ กรณีศึกษากลุ่มละครมะขามป้อม”

นิรมล เจริญหลาย (๒๕๔๗) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ชีวประวัติและกระบวนการรำลิเกของทองเจือ โสภิตศิลป์”

ฐปนรรมย์ ต้นสกุล (๒๕๔๗) ศึกษาวิจัยเรื่อง “อาชีพลิเกในอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี”

กรองแก้ว แร่งเพ็ชร์ (๒๕๔๘) ศึกษาวิจัยเรื่อง “องค์ประกอบการแสดงลิเกคณะพรเทพพรทวิ” ว่า เพลงรานิเกลิงเป็นผลงานที่ติดต่อการดนตรีไทย และควรค่าแก่การอนุรักษ์สืบไป

กนิษฐา เทพสุด. (๒๕๕๐) ศึกษาเรื่อง “การปรับประสานสื่อพื้นบ้านลิเกผ่านทางสื่อโทรทัศน์ : กรณีศึกษารายการลิเกรวมดาวดารา ทางสถานีวิทยุโทรทัศน์กองทัพบก ช่อง ๕”

พันทิพา มาลา และคณะ (๒๕๕๒) วิจัยเรื่อง “การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น : กรณีศึกษาศิลปินพื้นบ้านสาขาศิลปะการแสดงลิเก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”

จากตัวอย่างนวนิยาย เรื่องสั้น การ์ตูน บทความในวารสาร หนังสือพิมพ์ หนังสือ ตำราวิชาการ รวมถึงงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่นำมาอ้างอิงดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าเรื่องของลิเกมีผู้ศึกษาไว้อย่างหลากหลายทั้งในด้านความบันเทิงและด้านความรู้ทางวิชาการ นับว่าลิเกเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าควรแก่การศึกษาค้นคว้าและบันทึกข้อมูลไว้เป็นหลักฐานต่อไป

๖. ลิเกในสื่ออินเทอร์เน็ต

โลกแห่งการสื่อสารที่ทันสมัยในยุคปัจจุบัน ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างมีความเจริญก้าวหน้าไปอย่างไม่หยุดยั้ง คอมพิวเตอร์กลายเป็นเครื่องมือที่สำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในทุกวงการ อินเทอร์เน็ตกลายเป็นสื่อเผยแพร่ความรู้ และข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ให้กระจายไปได้ทั่วทุกมุมโลก รวมทั้งทำให้การติดต่อสื่อสารระหว่างมนุษย์มีความสะดวกสบายและง่ายดายยิ่งขึ้น สำหรับเรื่องราวของลิเกซึ่งแต่ก่อนนี้ใคร ๆ อาจจมองว่าเป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้านสำหรับสามัญชนชาวบ้านทั่วไปเท่านั้น แต่ปัจจุบันนี้มีใช้แล้วเพราะระดับปัญญาชนคนมีการศึกษาก็ให้ความสนใจชมการแสดงลิเกกันเป็นจำนวนมาก รวมถึงผู้แสดงลิเกเอง ซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ก็กลายเป็นพระเอกนางเอกลิเกระดับปริญญา มีศักดิ์ศรี มีคุณค่าในตนเองเช่นเดียวกับบุคคลในวงการอาชีพอื่น ๆ ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับลิเกมีการเผยแพร่สู่อินเทอร์เน็ตอย่างกว้างขวาง รวมทั้งลิเกเองก็สามารถใช้อินเทอร์เน็ตได้เป็นอย่างดี

รูปแบบของสื่ออินเทอร์เน็ตที่เผยแพร่ข้อมูลความรู้เกี่ยวกับลิเกในปัจจุบัน ได้แก่เว็บไซต์ต่าง ๆ ซึ่งนำเสนอความรู้ทางวิชาการเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา และเรื่องทั่วไปเกี่ยวกับลิเก เช่น

www.google.com

<http://th.wikipedia.org/wiki>

<http://writer.dek-d.com/mugglejame/story/view.php?id=484248>

<http://www.panyathai.or.th/wiki/index.php/>

<http://sites.google.com/site/library2u/silpa-wathnthrrm/kvs-thradl-cha-ti-nanth/like>

ในส่วนของลิเกคณะต่าง ๆ ก็ได้มีการจัดทำเว็บไซต์เพื่อประชาสัมพันธ์ผลงานการแสดง และสื่อสารในเรื่องทั่วไปด้วย ซึ่งส่วนใหญ่ผู้ชมหรือแฟนลิเกเป็นผู้จัดทำให้

ตัวอย่างเว็บไซต์ที่นำเสนอผลงานของคณะลิเกในปัจจุบัน ได้แก่

www.chaiyamitchai.com/

คณะไชยา มิตรชัย

http://thaimisc.pukpik.com/freewebboard/php/vboard.php?user=kung_sutirat

คณะกุ่ม สุธีราช วงศ์เทวีญ

<http://g1.buildboard.com/viewboard.php/354/>

คณะพรเทพ พรทวี

<http://thaimisc.pukpik.com/freewebboard/php/vboard.php?user=natadontree>

คณะศรราม น้ำเพชร

<http://thaimisc.pukpik.com/freewebboard/php/vboard.php?user=duangkeaw>

คณะดวงแก้ว ลูกท่าเรือ

www.chalermchai.co.nr/

คณะเฉลิมชัย มาลัยนาค

www.likaysaim.com

รวมลิเกทุกคณะ

นอกจากเว็บไซต์ดังกล่าวแล้ว ยังมีช่องทางการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับลิเกในรูปแบบของ Hi ๕ และ Facebook อีกด้วย

การมีเว็บไซต์นำเสนอเรื่องของลิเกนับว่าเป็นพัฒนาการที่ทันสมัยซึ่งจะช่วยอนุรักษ์ เผยแพร่ และสืบสานการแสดงลิเกได้อย่างรวดเร็ว และกว้างไกลไปทั่วโลก

ภาพที่ ๓๓ ตัวอย่างหน้าเว็บไซต์ลิเกคณะพรเทพ พรทิว
ที่มา : นางสาวพวงรัตน์ เพชรนิล

๗. ลิเกในแผ่นซีดี

ในยุคแห่งเทคโนโลยีสื่อสารก้าวหน้าเช่นปัจจุบันนี้ทำให้มีการสร้างสรรค์สื่อในรูปแบบต่าง ๆ มากมาย หนึ่งในจำนวนนั้นคือสื่อ VIDEO CD ซึ่งเป็นสื่อแห่งความรู้ และความบันเทิงหลากหลายชนิด ที่ได้รับความนิยมอย่างสูงจากบุคคลทั่วไป ด้วยความสนใจดูการแสดงลิเกเป็นพื้นฐานของคนไทย จึงมีบริษัทผลิตสื่อได้จัดทำสื่อ VIDEO CD การแสดงลิเกขึ้นมาเผยแพร่อย่างกว้างขวาง เพื่อให้ผู้ชมที่สนใจการแสดงลิเก ได้มีโอกาสนั่งดูอยู่ที่บ้านได้ วิดีโอสมัยก่อนมีลักษณะเป็นม้วนหนา ๆ กล่องสี่เหลี่ยม แต่ปัจจุบันนี้พัฒนาเป็นแผ่นบาง ๆ กลม ๆ ที่เราเรียกกันว่า วีซีดี สามารถบันทึกข้อมูลความรู้ทั้งภาพและเสียงด้วยระบบเทคโนโลยีที่ทันสมัย

วีซีดีลิเกเป็นสื่อสร้างสรรค์ที่ทันสมัยอีกรูปแบบหนึ่งซึ่งเป็นที่นิยมกันมากสำหรับคนชอบดูลิเก ในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้สูงอายุที่ไม่สะดวกในการเดินทางไปดูลิเกตามงานต่าง ๆ จึงต้องดูลิเกอยู่ที่บ้าน สมัยก่อนนั้นมีสื่อทางเสียงที่คนนิยมมากคือวิทยุ ซึ่งก็มีรายการแสดงลิเกให้ฟังอยู่หลายสถานี แต่การฟังวิทยุนั้นได้ยินเสียงอย่างเดียว ไม่มีภาพ ทำให้คนหันมาสนใจดูลิเกจากวีซีดีมากขึ้น ด้วยเหตุนี้จึงได้มีบริษัทผู้ผลิตสื่อวีซีดีซึ่งแต่เดิมนั้นผลิตสื่อประเภทภาพยนตร์และเพลง หันมาผลิตการแสดงลิเกเพื่อสนองตอบความต้องการของลูกค้าซึ่งเป็นผู้ชมลิเกด้วยก็ปรากฏว่าได้รับความนิยมอย่างมาก จนทำให้ปัจจุบันนี้ธุรกิจการผลิตสื่อวีซีดีลิเกขยายตัวมากขึ้น และสื่อประเภทนี้ยังแพร่หลายไปไกลถึงต่างประเทศ เนื่องจากมีคนไทยในต่างประเทศที่นิยมและชื่นชมในศิลปวัฒนธรรมไทยได้นำไปดูที่นั่น บางคนก็มีลูกหลานหรือญาติพี่น้องที่อยู่ทางเมืองไทยส่งไปให้

ศิริระ อุดมศิลป์ ผู้จัดการฝ่ายผลิต บริษัทโรสมิเดีย แอนด์ เอ็นเตอร์เทนเมนท์ จำกัด กล่าวถึงการผลิตและการจำหน่ายวีซีดีการแสดงลิเกของบริษัทว่า

...เดิมนั้นบริษัทผลิตเฉพาะวีซีดีภาพยนตร์และการ์ตูน ต่อมาผู้บริหารของบริษัทมีแนวคิดในการอนุรักษ์ศิลปะพื้นบ้าน จึงมีการบันทึกการแสดงสดหมอลำของภาคอีสาน และได้บันทึกการแสดงสดลิเกการกุศลของบริษัทกันตนา เรื่องหงส์ฟ้ากาขาว เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๔ เมื่อนำออกจำหน่ายปรากฏว่าประชาชนให้ความสนใจอย่างมาก หลังจากนั้นจึงเริ่มมีการบันทึกวีซีดีลิเกคณะกุ่ม สุธีราช วงศ์เทเวศย์ และคณะไชยามิตรชัย พอปี ๒๕๔๗ ก็เริ่มมีคณะอื่นเพิ่มขึ้นมา ได้แก่ คณะพรเทพ พรทวี คณะขวัญใจมาลัยนาค คณะมนต์รัก ดวงแก้ว ลูกท่าเรือ คณะศรธรรม น้ำเพชร คณะเฉลิมชัย มาลัยนาค และอีกหลาย ๆ คณะ สำหรับกระบวนการจัดทำวีซีดีลิเกนั้น เริ่มต้นจากการที่คณะลิเกเข้ามาติดต่อกับบริษัท เพื่อนำเสนอผลงาน ทางบริษัทพิจารณาดูเนื้อเรื่อง ดูบทเมื่อตกลงกันแล้วก็ทำสัญญา จากนั้นติดต่อสถานที่ถ่ายทำ ซึ่งส่วนใหญ่จะขอความอนุเคราะห์ใช้สถานที่โรงละครแห่งชาติภาคตะวันตก จังหวัดสุพรรณบุรีเป็นสถานที่ถ่ายทำ เมื่อกำหนด นัดหมายวันเวลาในการถ่ายทำเรียบร้อยแล้วก็เตรียมคณะทำงานฝ่ายต่าง ๆ ทั้งในส่วนเจ้าหน้าที่ของบริษัท ทางเจ้าของสถานที่ และทางคณะลิเก เมื่อทุกฝ่ายพร้อมก็ลงมือถ่ายทำไปตามขั้นตอนตั้งแต่เริ่มต้นจนจบการแสดง หลังจากเสร็จจึงส่งถ่ายทำแล้ว ต่อไปก็เป็นหน้าที่ของบริษัทที่จะต้องดำเนินการผลิตเป็นวีซีดี เริ่มจากการตัดต่อ การรวมภาพและเสียง การทำแผ่นต้นฉบับ การปั๊มแผ่น การออกแบบปกให้สวยงาม น่าสนใจ หลังจากนั้น ก็ไปสู่วิธีขึ้นตอนการวางแผนจัดจำหน่ายต่อไป จากผล

การผลิตวีซีดีเผยแพร่ออกสู่ท้องตลาด ปรากฏว่าได้รับความสนใจจากประชาชนเป็นอย่างมาก สามารถเรียกได้ว่าประสบความสำเร็จเป็นที่น่าพอใจ แสดงให้เห็นว่าประชาชนจำนวนมากยังนิยมดูลิเกกันอยู่ ทางบริษัทเองก็ภูมิใจที่ได้มีส่วนช่วยอนุรักษ์และเผยแพร่อลิเกไทยให้คนรู้จักมากขึ้น เรามีตราสัญลักษณ์และเขียนที่ปกวีซีดีของบริษัทไว้ว่า อนุรักษ์แม่บทลิเกไทย นอกจากนี้เรายังเผยแพร่ลิเกทางสื่ออินเทอร์เน็ต แล้วก็เคเบิลทีวีด้วย

(ศิระ อุดมศิลป์, สัมภาษณ์, ๘ มีนาคม ๒๕๕๔)

สำหรับสื่อวีซีดีการแสดงลิเกที่บริษัทต่าง ๆ ผลิตขึ้นจำหน่ายในปัจจุบันที่ผู้วิจัยรวบรวมได้ มีดังนี้ บริษัทนิรโรคเรื้อรัง จำกัด เรื่อง ชุนทัพผัวเถื่อน คณะพรเทพ พรทวี

บริษัทพีเคพี อินเทอร์เน็ตเนชั่นแนล ชุด แม่ไม้ลิเกไทย คณะพรเทพ พรทวี ได้แก่เรื่อง

พระคุณแม่ ขวัญใจดอกจันทร์ คนใจบาป นารีเสวยราชย์ ม่านบังใจ สาปสวรรค์ รอยแผลแค้น ไฟเสนหา ดินดาวเดือน ใจพี่ใจน้อง สุดแค้นแสนรัก สงครามรักสงครามเลือด กาหลงกรุง กำเนิดหัวเวียง เทวาประกาศิต และอานุภาพแห่งความรัก คณะทวีป ชัยณรงค์ วงศ์เทวัญ เรื่อง น้ำตาฟ้า ยุพราชเสื่อฟ้า น้ำตาฟ้า คณะขวัญใจ มาลัยนาค ได้แก่ เรื่องอาญารัก คมทวนชวานทอง ศีกสายเลือด สี่ทหารเสือ คณะเฉลิมชัย มาลัยนาค ได้แก่ เรื่อง มหาราชกู่แผ่นดิน มังฉายพ่ายรัก

บริษัทโรสดีโอ จำกัด ชุดอนุรักษ์แม่ไม้ลิเกไทย คณะพรเทพ พรทวี ได้แก่เรื่อง ลูกหลงพอน้ำตาเมีย ใครเป็นจ้าว รักนอกตำรา กิ่งฟ้ากาฝาก กาหลงรัง น้ำตาเมียน้อย ศิลข์สาม และเลือดรักแท้ คณะมนต์รัก ดวงแก้ว ได้แก่เรื่อง เมียครึ่งคืน วันที่ฉันทรอคอย กังหันชีวิต และละครเร่ คณะบุญเลิศ นางพินิจ เรื่อง สี่ดาบพระนารายณ์ คณะขวัญใจ มาลัยนาค ได้แก่ ศีกรักศึกแค้น ปราการแห่งความรัก จุฬาตรีคูณ คณะเฉลิมชัย มาลัยนาค ได้แก่ หลั่งเลือดบูชารัก สายใยรัก สองแผ่นดิน ผู้ชนะใจนาง คณะทวีป ชัยณรงค์ วงศ์เทวัญ ได้แก่ โอรสจำแลง สุดแผ่นดิน น้ำใจแม่ ประกาศิตอสูร คณะศรราม น้ำเพชร ได้แก่ แม่จำพ้ออยู่ไหน สงครามกับความรัก สลับรักสลับร่าง

บริษัทโพธิ์เอส สตูดิโอ จำกัด ได้แก่เรื่อง สี่ทองอลเวง ม้าแก้วม้าทอง ฟ้าขาดเดือน เลือดโจรสายเลือดยมราช ลั่นทมริมทาง และโอรสกำมะลอ

บริษัทโรส มีเดีย แอนด์เอ็นเตอร์เทนเมนท์ ชุดแม่ไม้ลิเกไทย คณะพรเทพ พรทวี ได้แก่เรื่อง พ่อศีกมเหสี ปาฏิหาริย์แห่งรัก เขยรักกำมะลอ นักรบพ่ายรัก สะใภ้ปฎิวัติ คณะจำเนียรน้อย ดวงแก้ว ลูกท่าเรือ ได้แก่ เรื่อง กาหลงกรุง แม่สอดสะอื้น เมียจำเป็น รอยเส้แผลรัก รักซ่อนแค้นสุดแค้นแสนรัก คณะศรราม น้ำเพชร ได้แก่เรื่อง รักต่างแดน แกรงริชยา ลูกเจ้าลูกโจร สองขุนพล ศีกสายเลือด ใจพี่ใจน้อง คณะรวมดาวดารารุณ ได้แก่เรื่อง พลังรักเงินตู พิษกุหลาบ แม่ เลือดเขลย

ผลจากการผลิตและจำหน่ายวีซีดีลิเกนั้น นอกจากบริษัทผู้ผลิตได้รับผลประโยชน์ทางธุรกิจแล้วยังมุ่งเน้นในการช่วยอนุรักษ์ เผยแพร่ และสืบสานศิลปวัฒนธรรมไทยอีกด้วย ในส่วนของผู้ชมนั้นก็ได้รับประโยชน์ในด้านความบันเทิงที่สะดวกสบายมากขึ้น กล่าวคือสามารถดูอยู่ที่บ้านได้ ไม่ต้องเดินทางไปดูลิเกตามงาน เป็นการประหยัดทั้งเวลาและค่าใช้จ่ายอีกด้วย

ภาพที่ ๓๔ ตัวอย่างหน้าปกวีซีดีลิเก
ที่มา : www.chalermchai.co.nr/

๘. ลิเกในสถานศึกษา

ปัจจุบันนี้สถานศึกษาให้ความสำคัญกับการแสดงลิเกในฐานะที่เป็นศิลปวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของชาติที่นักเรียน นักศึกษาต้องเรียนรู้เช่นเดียวกับการแสดงอย่างอื่น ดังนั้นจึงนำเข้าสู่ระบบการเรียนการสอนและการจัดกิจกรรมในรูปแบบต่าง ๆ เช่น จัดหลักสูตรการเรียนการสอนเป็นรายวิชา จัดเป็นกิจกรรมชมรมหรือโครงการ จัดการแสดงลิเกในกิจกรรมวันสำคัญ รวมถึงการจัดอบรมสัมมนา

๘.๑ หลักสูตรการเรียนการสอน

๘.๑.๑ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กระทรวงวัฒนธรรม กำหนดวิชาลิเกไว้หลักสูตรศิลปบัณฑิต (หลักสูตรปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๕๒) หมวดวิชาเฉพาะ สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย คณะศิลปนาฏดุริยางค์ กลุ่มวิชาเลือก ๒๐๑-๒๓๐๓๕ ลิเก (Li-kay) กำหนดคำอธิบายรายวิชาไว้ดังนี้ “...ศึกษากำเนิดพัฒนาการของการแสดงลิเกตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ฝึกการร้องและการแสดงลิเก...” (สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์. ๒๕๕๒ : ๑๕๒)

๘.๑.๒ วิทยาลัยนาฏศิลป์อ่างทอง จัดหลักสูตรสอนเพลงพื้นบ้านและลิเกในรายวิชาเลือก ระดับนาฏศิลป์ชั้นกลาง (ม. ๔ – ม.๖) โดยเชิญวิทยากรพิเศษที่เป็นศิลปินลิเกมาสอนให้นักเรียนได้ศึกษาความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา รูปแบบและองค์ประกอบของลิเก ฝึกปฏิบัติแสดงลิเกและแสดงผลงาน นอกจากนี้ยังมีการจัดแสดงลิเกในงานสำคัญต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกวิทยาลัย

๘.๑.๓ โรงเรียนระดับพื้นฐาน

โรงเรียนวัดใหม่ราษฎร์ศรัทธาราม ตำบลบึงพระ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก จัดสอนการแสดงลิเกให้นักเรียนระดับชั้นประถมศึกษา โดยจัดเป็นหลักสูตรสอนพิเศษขึ้นมาตามความสนใจของนักเรียน เปิดสอนในทุกวันจันทร์ถึงวันพฤหัสบดี เวลา ๑๔.๓๐ – ๑๕.๓๐ น. เริ่มตั้งแต่เดือนสิงหาคม ๒๕๕๓ และได้เปิดการแสดงครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑๑ – ๑๒ กันยายน ๒๕๕๓ ให้ผู้ปกครองได้ชมการแสดงของลูกหลานและร่วมกันบริจาคเงินเพื่อนำเงินไปเป็นทุนในการซื้ออุปกรณ์การแสดง เครื่องแต่งตัว เครื่องสำอาง และอื่นๆ ส่วนที่เหลือก็มอบเป็นทุนการศึกษาให้นักเรียน เนื่องจากเด็กที่โรงเรียนแห่งนี้ล้วนเป็นเด็กกำพร้า พ่อแม่แยกทางกัน โดยปล่อยให้ลูกนั้นเป็นภาระของปู่ย่าตายายซึ่งมีฐานะยากจน การที่เด็กได้ใช้ความสามารถด้านการแสดงลิเกนี้เป็นสิ่งที่ดี นอกจากเด็กจะได้แสดงความสามารถของตนเองแล้ว เด็กยังได้รับความรู้ทางภาษาไทย เช่น การใช้คำราชาศัพท์ การใช้ภาษาไทยให้ถูกต้อง อักษรขัดเจน ได้เรียนเรื่องการร่ำรำที่เป็นเอกลักษณ์ของคนไทย และการเล่นดนตรีไทยควบคู่กันไปด้วย นอกจากนี้ยังทำให้เกิดความรักความสามัคคีในหมู่คณะ การรู้จักให้อภัยซึ่งกัน และกัน เพราะก่อนและหลังการแสดงลิเกนั้น นักแสดงจะต้องขอขมาเพื่อเป็นการขอโทษกันก่อนที่จะทำการแสดง

(Matichon.co.th ค้นคว้าเมื่อ ๕ มีนาคม ๒๕๕๔)

โรงเรียนศรีเอี่ยมอนุสรณ์ สำนักงานเขตบางนา กรุงเทพมหานคร มีการจัดการเรียนการสอนโดยใช้ลิเกเป็นสื่อ โดยคุณครูบุญปลุก เนินกลาง ซึ่งเป็นผู้มีความสามารถเชี่ยวชาญ ในการจัดกระบวนการจัดการเรียนการสอน และการนำเสนอด้านวิชาการ อีกทั้งได้เชิญวิทยากรภูมิปัญญาพื้นบ้านมาช่วยสอน มีการฝึกซ้อมนักเรียนจนสามารถแสดงลิเกได้เป็นอย่างดีทำให้ครูและนักเรียนมีความสุขที่ได้เล่นลิเก มีความสุขที่ได้ชื่นชมความสามารถของตน และมีคนอื่นมาชื่นชม

ความสามารถ มีความสุขที่ได้ช่วยเหลือสังคม ผลงานของครูบุญปลูก เนินกลาง ที่เกี่ยวข้องกับลิเกคือ เอกสารประกอบการเรียนวิชาวิทยาศาสตร์ลิเกเพื่อการศึกษา จำนวน ๑๒ เรื่อง ดังนี้

๑. การป้องกันไข้เลือดออก เรื่อง ล่ายุงลาย
  ๒. โทษของยาเสพติดประเภทบุหรี่ เรื่อง บัลลังก์รักไร้บุหรื
  ๓. ยาเสพติดให้โทษ เรื่อง บัลลังก์รักสีขาว
  ๔. พิษประเภทกล้วย เรื่อง กัทลีหรรษา
  ๕. สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เรื่อง วีรบุรุษพะโต๊ะ
  ๖. ระบบนิเวศป่าบก เรื่อง เจ้าหญิงเสือดาว
  ๗. ระบบนิเวศขอทะเล เรื่อง สุดสาครพิทักษ์ทะเล
  ๘. พลังงานและสารเคมี ตอนที่ ๑ เรื่อง พระสุบินนิมิต รจนา
  ๙. พลังงานและสารเคมี ตอนที่ ๒ เรื่อง รจนาเลือกคู่
  ๑๐. เครื่องผ่อนแรง เรื่อง วังขึ้นสะอื้น
  ๑๑. ระบบสุริยจักรวาล เรื่อง จักรวาลอลเวง
  ๑๒. การเกิดสุริยุปราคา เรื่อง มหาสุริยกาฬ
- นอกจากนี้ยังมีผลงานที่เป็นบทลิเกเพื่อการศึกษาอื่น ๆ อีกจำนวนมาก

(http://www.rd1677.com/rd_bangkok/reshow_bangkok.php?trnumber=201002130846181266025578 ค้นคว้าเมื่อ ๕ มีนาคม ๒๕๕๔)

๘.๒ ชมรม หรือโครงการ

๘.๒.๑ ชมรมรักษ์ลิเก วิทยาลัยนาฏศิลปสุพรรณบุรี จัดตั้งขึ้นโดยกลุ่มนักเรียนที่สนใจในศิลปะการแสดงลิเก มีการวางแผนการจัดกิจกรรมต่าง ๆ เช่น เชิญอาจารย์ที่เป็นแม่เพลงพื้นบ้านมาเป็นที่ปรึกษาชมรม เชิญวิทยากรพิเศษซึ่งเป็นศิลปินลิเกอาชีพมาบรรยายให้ความรู้และสาธิตการแสดง มีการฝึกหัดแสดงลิเก และนำเสนอผลงานการแสดงในทุกปีการศึกษา นอกจากนี้ยังมีโอกาสออกแสดงเผยแพร่ตามงานต่าง ๆ ภายนอกสถานศึกษาอีกด้วย

๘.๒.๒ โรงเรียนลิเกมะขามป้อม

โรงเรียนลิเกมะขามป้อม ก่อตั้งขึ้นตั้งแต่เดือนพฤษภาคม ๒๕๕๒ เป็นโครงการที่จัดขึ้นสำหรับคนรุ่นใหม่ที่มีใจรักลิเก เกิดขึ้นจากการที่อาสาสมัครกลุ่มหนึ่งของมะขามป้อมได้ออกไปเผชิญชีวิตลิเกในงาน OTOP festival in the city ๒๐๐๙ แล้วอยากจะสานต่อการเรียนรู้ประสบการณ์ลิเก และเปิดโอกาสให้คนรุ่นใหม่ที่สนใจลิเกเข้ามาเรียนรู้ทักษะเบื้องต้น และสัมผัสประสบการณ์จริงบนเวทีลิเก ตั้งแต่ปลายเดือนเมษายน จนถึงเดือนพฤษภาคม การอบรมรุ่นนาร่องเกิดขึ้นที่บ้านมะขามป้อม สัปดาห์ละ ๒ - ๓ วัน ในช่วงหัวค่ำ ประกอบด้วยการฝึกทักษะการร้อง การรำ การเจรจา ไปจนถึงการเตรียมตัวขึ้นแสดงจริงบนเวทีจริงที่มีผู้ชมลิเกด้วย ทั้งนี้เพื่อการสรุปบทเรียนและพัฒนาเป็นหลักสูตรที่จะใช้ในการอบรมในโครงการจริงซึ่งจะดำเนินการตั้งแต่เดือน มิถุนายน ๒๕๕๒ เป็นต้นไป

(http://www.makhampom.net/makhampom/makham2008/detail_th.php?pcoid=3

ค้นคว้าเมื่อวันที่ ๕ มีนาคม ๒๕๕๔)

๘.๒.๓ ชมรมนาฏดนตรี โรงเรียนบางป่อวิทยาาคม อำเภอบางป่อ จังหวัดสมุทรปราการ จัดทำโครงการ “ลิเก ภูมิปัญญาชุมชน แก้ปัญหาเยาวชนไทย ห่างไกลอบายมุข” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ปัญหาเยาวชนให้ห่างไกลจากอบายมุข เพื่อจัดกิจกรรมให้เยาวชนได้ทำร่วมกัน ใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ เพื่อสร้างชื่อเสียงให้แก่โรงเรียนและชุมชน เพื่อสนองนโยบายกระทรวงศึกษาธิการในการส่งเสริมเยาวชนให้มีคุณธรรมจริยธรรมโดยผ่านกิจกรรมการแสดงทางวัฒนธรรมของไทย เพื่อให้เยาวชนตระหนักถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมของการแสดงดนตรีนาฏศิลป์ประเภทนาฏดนตรีหรือลิเกอย่างทั่วถึง และนำหลักธรรมคำสอนที่ได้จากบทละครในการแสดงไปใช้ในการดำเนินชีวิตทั้งในฐานะผู้แสดงและผู้ชม เพื่อส่งเสริมให้เยาวชนได้มีกิจกรรมทางวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาตนเองในด้านต่าง ๆ เพื่อให้เยาวชนกล้าแสดงออกในทางที่ถูกต้อง มีความสามารถพิเศษและเสริมสร้างบุคลิกภาพ เพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโรงเรียนให้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมากขึ้นเพื่อให้เยาวชนอนุรักษ์และสืบสานศิลปวัฒนธรรมให้คงอยู่ในสังคมไทย

สำหรับกิจกรรมที่ได้จัดได้แก่ ประชาสัมพันธ์โครงการ ประสานงานโรงเรียนและชุมชนต่าง ๆ ทั้งในและนอกเขตพื้นที่การศึกษาที่สนใจร่วมชมกิจกรรมการแสดงภูมิปัญญา นาฏดนตรี สัจจร ดำเนินการฝึกสอนฝึกซ้อมดนตรีไทยและการแสดงนาฏดนตรีหรือลิเกตามบริบททางวัฒนธรรมในโรงเรียน ประสานงานกับวิทยากรภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ความรู้และฝึกปฏิบัติศิลปวัฒนธรรมด้านการดนตรีไทย เพลงพื้นบ้าน พิธีกรรม เสื้อผ้าและเครื่องแต่งกายที่ใช้ในการแสดงนาฏดนตรีหรือลิเก จัดแสดงนาฏดนตรีหรือลิเกในโรงเรียนและชุมชน บันทึกเทปโทรทัศน์เผยแพร่ออกอากาศทางเคเบิลทีวีทั่วโลกโดยมีนักเรียนและชุมชนร่วมชมการแสดง จัดแสดงนาฏดนตรีหรือลิเกในชุมชน องค์กร หน่วยงานต่าง ๆ ที่สนใจและมีความประสงค์ให้ทำการแสดงตามเวลา โอกาส ความสะดวกและสถานที่ที่เหมาะสม จัดแสดงนาฏดนตรีหรือลิเกสัจจรตามโรงเรียนและหน่วยงาน ต่าง ๆ ที่สนใจร่วมกิจกรรมและสามารถรับผิดชอบค่าใช้จ่ายในการแสดงได้ รวมทั้งจัดพิธีครอบครุ ไหว้ครุ ตามวัฒนธรรมประเพณีการแสดงในโรงเรียน

(www.likaybangbo.com. ค้นคว้าเมื่อวันที่ ๕ มีนาคม ๒๕๕๔)

๘.๓ กิจกรรมวันสำคัญ

๘.๓.๑ วิทยาลัยนาฏศิลปสุพรรณบุรี จัดกิจกรรมวันภาษาไทยแห่งชาติ ๒๙ กรกฎาคม ๒๕๕๗ มีการเสวนาในหัวข้อ “ภูมิปัญญาทางภาษาไทยในการแสดงลิเก” พร้อมทั้งสาธิตการแสดงลิเกโดยวิทยากร พรเทพ พรทวี และดวงแก้ว ลูกท่าเรือ

กิจกรรมวันภาษาไทยแห่งชาติ ๒๙ กรกฎาคม ๒๕๕๘ มีการแสดงชุด “นาฏวรรณกรรมสร้างสรรค์วันภาษาไทยแห่งชาติ” การแสดงลิเกเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน ขึ้นเรือนขุนช้างแสดงโดย นักเรียน นักศึกษา ครูอาจารย์ และศิลปินรับเชิญ พรเทพ พรทวี และดวงแก้ว ลูกท่าเรือ

กิจกรรมวันภาษาไทยแห่งชาติ ๒๙ กรกฎาคม ๒๕๕๙ มีการประกวดขับร้องทำนองลิเก เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในโอกาสทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี โดยเชิญพรเทพ พรทวี และดวงแก้ว ลูกท่าเรือ เป็นกรรมการตัดสินการประกวด พร้อมทั้งร่วมแสดง

๘.๓.๒ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ จัดงานมหกรรมลูกทุ่ง ลิเก มศว. ๖๐ ปี เมื่อวันที่ ๑๐ ตุลาคม ๒๕๕๒ ณ ศูนย์การค้า เอ็มบีเค เซ็นเตอร์ กรุงเทพฯ โดยจัดการแสดง ลิเกเรื่อง ลิขิตฟ้า และการแสดงคอนเสิร์ตลูกทุ่งในบทเพลงของพุ่มพวง ดวงจันทร์ และยอดรัก สลักใจ ขับร้องโดยนิสิตคณะศิลปกรรมศาสตร์

๘.๔ การอบรม สัมมนา

วิทยาลัยนาฏศิลปสุพรรณบุรี ร่วมกับวิทยาลัยศิลปากร จัดโครงการศิลปะพื้นบ้าน สืบสานภูมิปัญญา พัฒนาคุณธรรมจริยธรรม บัณฑิตอุดมคติไทยเครือข่ายภาคตะวันตก เมื่อวันที่ ๒๒ – ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๓ ณ วังยางรีสอร์ท ตำบลวังยาง อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี กิจกรรมประกอบด้วย การเสวนาหัวข้อ “พบศิลปินพื้นบ้าน ผู้สืบสานภูมิปัญญาไทย” และสาธิตการแสดงลิเก โดย นายสมบุญ แยมสี่ (พรเทพ พรทวี) และนางแก้วใจ เอนกกลาภ (ดวงแก้ว ลูกท่าเรือ) การบรรยายและสาธิตการฝึกปฏิบัติแสดงลิเก “เยาวชนไทยหัวใจลิเก ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” นอกจากนี้มี การแสดงลิเกโดยนักศึกษาที่เข้าร่วมกิจกรรม

๙. การประกวดลิเก

การจัดประกวดลิเก เป็นกิจกรรมหนึ่งที่มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการช่วยอนุรักษ์และเผยแพร่ ศิลปะการแสดงลิเกให้เป็นที่รู้จักในหมู่มชนมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังสร้างกระแสความสนใจในการพัฒนา ความสามารถของตนเองในหมู่มลิเกมากยิ่งขึ้น จากข้อมูลการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้พบว่ามีการจัดประกวดลิเก ครั้งสำคัญ ๆ ดังที่ เฉิดฉันท ดอกแก้ว (๒๕๔๓. : ๓๖) ศึกษาไว้ดังนี้

ในปี พ.ศ. ๒๕๙๔ ได้มีการแสดงลิเกทางวิทยุ จอมพล ป.พิบูลสงครามจัดประกวดนาฏดนตรี ซึ่งถ้วยทองคำทางสถานีของกรมประชาสัมพันธ์ขึ้นเป็นครั้งแรก มีลิเกหลายคณะมาร่วมเข้าประกวด เช่น คณะทองเจือ โสภิตศิลป์ คณะสุขชิน เทวพลิน คณะหอมหวล นาคศิริ เรื่องที่ได้รับรางวัลชนะเลิศคือ เรื่อง ปฏิภาณกับความรู้ ของคณะสุขชิน เทวพลิน

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๕ ได้มีการประกวดลิเกซึ่งถ้วยทองคำทางสถานีวิทยุ ครั้งที่ ๒ ของจอมพล ป.พิบูลสงคราม เรื่องที่ได้รับรางวัลชนะเลิศคือ เรื่อง ปฐพีขวานทอง ของคณะเกศคง ดำรงศิลป์

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๔ ได้จัดประกวดลิเกครั้งที่ ๓ ซึ่งถ้วยของจอมพลถนอม กิตติขจร ทาง สถานีโทรทัศน์ โดยทำการแสดงทางสถานีโทรทัศน์ กรรมการผู้ตัดสินการประกวด ได้แก่ พันเอกพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร เป็นประธานกรรมการ พลโทหม่อมหลวงขาบ กุญชร เป็นรอง ประธานกรรมการ นายโชติ ดุริยประณีต ผู้เชี่ยวชาญด้านดนตรีไทย ศาสตราจารย์ ดร.อุทิศ นาคสวัสดิ์ ผู้เชี่ยวชาญด้านดนตรีและขับร้อง และนายเจือ นาคะมาลัย ศิลปินผู้เชี่ยวชาญด้านลิเก กรรมการทั้งสาม ท่านได้ตัดสินให้ลิเกคณะทองเจือ โสภิตศิลป์ ชนะเลิศ การประกวดลิเก เรื่อง รักแผ่นดินไทย ที่แสดงในวันที่ ๑ และวันที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๑๕ (ทองเจือ โสภิตศิลป์ ๒๕๒๙ : ๖๙) หลังจากนั้นก็ได้มีการแสดงลิเก ทางสถานีโทรทัศน์มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

ในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ ศูนย์สังคีตศิลป์ จัดโครงการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม ตามโครงการ การประกวดลิเกทองคำ ประจำปี พ.ศ. ๒๕๔๒ ณ ศูนย์สังคีตศิลป์ ธนาคารกรุงเทพ การประกวดในครั้งนี้ นั้นมีคณะลิเกที่ได้รับการคัดเลือกให้แสดงประกวด จำนวน ๑๒ คณะ ดังนี้ (ศูนย์สังคีตศิลป์. ๒๕๔๒ : ๑๕)

คณะศรีสำอาง แสดงเรื่อง คีกรักบัลลังก์เลือด
 คณะอำนาย พิ่งอำนาจ แสดงเรื่อง หงส์เหมราช
 คณะชูชาติ รุ่งอโนทัย แสดงเรื่อง ดอกฟ้ารามัญ
 คณะวินัย พิ่งอำนาจ แสดงเรื่อง หลงผิด
 คณะเด็กกำพร้าวัดสระแก้ว แสดงเรื่อง น้ำตาเมียหลวง
 คณะนพพล ปฐมพร แสดงเรื่อง พ่อ
 คณะบรรทุล ส.เทวราช แสดงเรื่อง พระคุณแม่
 คณะนพรัตน์ ไม้หอม แสดงเรื่อง ขุนพลเจ้าเสน่ห์
 คณะเมฆินทร์ สุคนธา แสดงเรื่อง พิการร้างพิการรัก
 คณะจเรชาย เลิศพร แสดงเรื่อง ก่อนจะวันจะลับฟ้า
 คณะชุมพล โฉมงาม แสดงเรื่อง ผมเลวเพราะรัก
 คณะพรเทพ พรทวิ แสดงเรื่อง พระคุณแม่

ผลการตัดสินมีดังนี้ (ศูนย์สังคีตศิลป์. ๒๕๕๒ : ๓๐ - ๓๑)

รางวัลผู้แสดงนำฝ่ายชายยอดเยี่ยม (พระเอก) ได้แก่
 นายสมบุญร์ แยมสี่ คณะพรเทพ พรทวิ แสดงเรื่อง พระคุณแม่
 รางวัลผู้แสดงนำฝ่ายหญิงยอดเยี่ยม (นางเอก) ได้แก่
 นางสาวรพีพร รุ่งภิรมย์ คณะจเรชาย เลิศพร แสดงเรื่อง ก่อนจะวันจะลับฟ้า
 รางวัลผู้แสดงนำสมทบชายยอดเยี่ยม (พระรอง) ได้แก่
 นางวิชาญ รุ่งอโนทัย คณะชูชาติ รุ่งอโนทัย แสดงเรื่อง ดอกฟ้ารามัญ
 รางวัลผู้แสดงนำสมทบหญิงยอดเยี่ยม (นางรอง) ได้แก่
 นางสาววาสนา เสดะพันธุ์ คณะพรเทพ พรทวิ แสดงเรื่อง พระคุณแม่
 รางวัลผู้แสดงตัวโกลงฝ่ายชายยอดเยี่ยม ได้แก่
 นายบินเดี่ยว ลูกหัวดอน คณะอำนาย พิ่งอำนาจ แสดงเรื่อง หงส์เหมราช
 รางวัลผู้แสดงตัวโกลงฝ่ายหญิงยอดเยี่ยม ได้แก่
 นางสาวปนัดดา อยู่ยั้งยืน คณะวินัย พิ่งอำนาจ แสดงเรื่อง หลงผิด
 รางวัลผู้แสดงตลกยอดเยี่ยม ได้แก่
 นายพรพยนต์ ลูกสิงห์บุรี คณะพรเทพ พรทวิ แสดงเรื่อง พระคุณแม่
 รางวัลร้องกลอนลิเก “รานีเกลิง” ยอดเยี่ยม ได้แก่
 นายเมฆินทร์ สุคนธา คณะเมฆินทร์ สุคนธา แสดงเรื่อง พิการร้างพิการรัก
 รางวัลลิเกยอดเยี่ยม ได้แก่
 คณะชุมพล โฉมงาม เรื่อง ผมเลวเพราะรัก
 รางวัลลิเกชมเชย ๕ รางวัล ได้แก่
 คณะนพพล ปฐมพร
 คณะบรรทุล ส.เทวราช
 คณะนพรัตน์ ไม้หอม
 คณะศรีสำอาง
 คณะเด็กกำพร้าวัดสระแก้ว

จังหวัดสุพรรณบุรี จัดงาน “มหกรรมแสงเสียงลิเกไทย” เมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๕๔๒ ณ วัดสนามชัย อำเภอเมืองสุพรรณบุรี โดยมีคณะลิเกต่าง ๆ ทั้งในจังหวัดและต่างจังหวัดมาร่วมแสดง ได้แก่ คณะพรชัยวัฒนา จากจังหวัดพระนครศรีอยุธยา คณะขวัญใจ ไผ่ตริ จากนนทบุรี คณะจะเด็ด ดาวรุ่ง จากสระบุรี คณะสมส่วนสรชัย รุ่งฟ้า จากลพบุรี คณะสาครนาฏศิลป์ จากนนทบุรี คณะจรัญ นพพร จากอ่างทอง คณะรุ่งตะวัน พิภูลทอง จากนครสวรรค์ คณะดาวศักดิ์ จากอ่างทอง รวม ๘ คณะ นับว่าเป็นการฟื้นฟูวัฒนธรรมการแสดงลิเกในยุคปัจจุบัน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่ออนุรักษ์ความเป็นลิเก ในด้านเครื่องแต่งกาย การรำยรำ การร้องลิเก และการใช้ดนตรีที่พาทย์กับการแสดง ส่วนสิ่งที่เป็นการสร้างสรรคพัฒนาขึ้นมาคือ ระบบแสงสีอันวิจิตรตระการตา และเสียงที่ให้ความรื่นเริงในเหตุการณ์ตามท้องเรื่อง รวมถึงการใช้ฉากที่เข้ากับเนื้อหาของเรื่องด้วย (กรมศิลปากร. ๒๕๔๔ : ๑๕๔ - ๑๕๕)

ภาพที่ ๓๕ การประกวดลิเกของศูนย์สังคีตศิลป์
ที่มา : นายสมบูรณ์ แยมสี่

๑๐. การประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติ

การประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติ เป็นกิจกรรมสำคัญอย่างหนึ่งที่จะช่วยส่งเสริมสนับสนุนให้ศิลปินลิเกได้สร้างสรรค์ผลงานการแสดงและพัฒนาตนเองมากขึ้น อีกทั้งเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่ศิลปินลิเกด้วย ปัจจุบันมีหน่วยงานต่าง ๆ มองเห็นคุณค่าของศิลปะการแสดงลิเก จึงได้จัดโครงการประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติ เช่น กรมส่งเสริมวัฒนธรรมจัดโครงการศิลปินแห่งชาติ โครงการเชิดชูเกียรติผู้มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรม รวมถึงการเชิดชูเกียรติผู้ใช้ภาษาไทยดีเด่นเป็นประจำทุกปี ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวมีศิลปินลิเกได้รับการคัดเลือกอยู่เสมอ นอกจากนี้ยังมีโครงการของสถาบันการศึกษา และหน่วยงานอื่น ๆ ด้วย ตัวอย่างศิลปินลิเกที่ได้รับยกย่องเชิดชูเกียรติ มีดังนี้

๑๐.๑ นายบุญยัง เกตุคง ได้รับยกย่องเป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง(ลิเก) ปี พุทธศักราช ๒๕๒๙

๑๐.๒ นายบุญเลิศ นางพินิจ ได้รับยกย่องเป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง(ลิเก) ปีพุทธศักราช ๒๕๓๙

๑๐.๓ นายทองเจือ ไสภิตศิลป์ ได้รับยกย่องเป็นศิลปินลิเกพื้นบ้านดีเด่น ประจำปี ๒๕๒๘

๑๐.๔ นายสมบุรณ์ แยมสี่ (พรเทพ พรทวี) ได้รับโล่จากสภาวัฒนธรรมอำเภอค่ายบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี ในฐานะบุคคลดีเด่น ประเภทการแสดงพื้นบ้าน ประจำปี พ.ศ. ๒๕๔๑ และได้รับโล่จากคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ในฐานะเป็นศิลปินดีเด่นระดับจังหวัด จังหวัดสิงห์บุรี สาขาศิลปะการแสดง ด้านการแสดงลิเก อำเภอค่ายบางระจัน ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๔๔

๑๐.๕ นางแก้วใจ เอนกลาง (ดวงแก้ว ลูกท่าเรือ) ได้รับรางวัลบุษราคัม จากสถาบันอยุธยาศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา ประจำปี ๒๕๕๑

๑๐.๖ นายวิโรจน์ วีระพัฒนานนท์ ได้รับประกาศเกียรติคุณผู้ใช้ภาษาไทยดีเด่น ประจำปี พุทธศักราช ๒๕๕๑ ของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

๑๐.๗ นายศรธรรม เอนกลาง ได้รับโล่ประกาศเกียรติยศ คนต้นแบบ ใช้ชีวิตดี มีปัญญา ในงานมหกรรมการจัดการศึกษาท้องถิ่น ประจำปี ๒๕๕๓ ของกรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น

๑๐.๘ นางสาวน้ำเพชร เอนกลาง ได้รับโล่ประกาศเกียรติยศ คนต้นแบบ ใช้ชีวิตดี มีปัญญา ในงานมหกรรมการจัดการศึกษาท้องถิ่น ประจำปี ๒๕๕๓ ของกรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น

จากรูปแบบการอนุรักษ์และเผยแพร่การแสดงลิเกดังกล่าว ได้แก่ ลิเกงานหา ลิเกวิก ลิเกวิทยุ ลิเกในโทรทัศน์ ลิเกในแผ่นซีดี ลิเกในสื่อสิ่งพิมพ์ ลิเกในสื่ออินเทอร์เน็ต ลิเกในสถานศึกษา การประกวดลิเก และการประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติ นับว่ามีช่วยส่งเสริม สนับสนุนให้ลิเกยังคงอยู่คู่กับสังคมไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน และมีแนวโน้มว่าจะยังดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนยาวนานต่อไป

การนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในการแสดงลิเก

ลิเก เป็นศูนย์รวมองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาและสามารถสะท้อนวัฒนธรรมไทยได้อย่างแจ่มชัด การแสดงลิเกจัดเป็นอาชีพรับจ้างประเภทหนึ่งที่สามารถสร้างรายได้ให้แก่ผู้ประกอบการอาชีพนี้ได้ดีพอสมควร ถึงแม้รายได้จะไม่มากนักและเป็นรายได้ที่ไม่แน่นอนเพราะขึ้นอยู่กับปริมาณหรือจำนวนมากน้อยของงานที่มีผู้ว่าจ้างหรือเจ้าภาพติดต่อจัดหาไปแสดง แต่ถ้าผู้ประกอบการอาชีพลิเกรู้จักใช้จ่ายอย่างเหมาะสมก็สามารถดำรงชีพอยู่ได้อย่างดีและมีความสุข ทั้งนี้โดยน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประพุดติปฏิบัติในวิถีชีวิตและการจัดการแสดงลิเก

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยเพื่อรอดพ้นจากภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจและสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. ๒๕๕๑ : ๔๑)

ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงของสังคม สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจในยุคโลกาภิวัตน์ทำให้คนไทยทุกหมู่เหล่า ทุกสาขาอาชีพน้อมนำกระแสพระราชดำรัสเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน ดังนั้นการนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการประกอบอาชีพลิเกย่อมส่งผลต่อคุณภาพชีวิตและสังคมส่วนรวม กล่าวคือเกิดความสุขและความเจริญก้าวหน้า

จากการสัมภาษณ์ศิลปินลิเกและผู้เกี่ยวข้องในการวิจัยครั้งนี้ รวมถึงข้อมูลที่ได้จากการสังเกตและศึกษาของผู้วิจัยพบว่าลิเกได้นำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในวิถีชีวิตและการแสดงประกอบด้วยความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ดังนี้

๑. ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและมากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ซึ่งมีการแสดงพฤติกรรม ดังนี้

- ๑.๑ ใช้จ่ายอย่างประหยัด เท่าที่จำเป็น ไม่ฟุ้งเฟ้อ
- ๑.๒ มีการเก็บออมเงินรายได้จากการแสดงฝากธนาคาร ไม่เป็นหนี้สิน
- ๑.๓ พึ่งตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เอาเปรียบผู้อื่น
- ๑.๔ มีความขยันหมั่นเพียรในการทำงานสร้างรายได้ให้แก่ตนเอง
- ๑.๕ พึ่งพอใจในสิ่งที่ตนมี ตนเองเป็นอยู่ในขณะนี้
- ๑.๖ มีความซื่อสัตย์สุจริตต่อตนเอง ต่อผู้อื่น ต่ออาชีพ
- ๑.๗ มีความอดทน รู้จักแบ่งปันเสียสละเพื่อผู้อื่นและสังคม เช่น บริจาคเงินทำบุญกับทางวัดที่ไปแสดง ทำบุญทอดผ้าป่า ทอดกฐิน ช่วยเหลือผู้ประสบอุทกภัย มอบทุนการศึกษาให้แก่นักเรียนที่ขาดแคลนทุนทรัพย์

๑.๘ ใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า เช่น เครื่องแต่งกาย เครื่องประดับ เครื่องสำอาง ดูแลรักษาให้สามารถใช้งานได้ยาวนาน ซ่อมแซมสิ่งที่ชำรุดเพื่อให้ใช้งานได้ต่อไป แกะเพชรจากชุดเก่าที่ไม่ใช้แล้วไปติดในชุดใหม่ เลือกซื้อชุดที่ช่างตัดเป็นชุดมีลวดลายให้เลือกแล้วนำมาปักเพชรหรือคริสตันเองแทนการซื้อชุดสำเร็จที่อาจจะมียาราคาแพงกว่า บางคนตัดเองได้ก็ไม่ต้องซื้อ หรืออาจปรับเปลี่ยนแบบชุด เช่น เดิมมีแขนเปลี่ยนเป็นไม่มีแขน ชุดเก่าเมื่อไม่ใช้แล้วยังมีสภาพดีอยู่ก็ให้คนอื่นใช้ต่อ

๒. ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับความพอเพียงนั้นจะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ มีการปฏิบัติดังนี้

๒.๑ การตัดสินใจด้วยปัญญา การตัดสินใจเป็นองค์ประกอบสำคัญของการกระทำสิ่งต่าง ๆ สามารถกล่าวได้ว่า การลงมือกระทำสิ่งใด ๆ ก็ตามย่อมเกิดจากการตัดสินใจของมนุษย์ การตัดสินใจที่ถูกต้อง ดีงาม มีเหตุผล ก่อให้เกิดการกระทำที่ถูกต้อง ดีงาม และมีเหตุผลด้วยเช่นกัน การแสดงลิเกนำหลักความมีเหตุผลด้านการตัดสินใจด้วยปัญญามาใช้อยู่เสมอ เริ่มตั้งแต่การตัดสินใจที่จะประกอบอาชีพลิเก ส่วนใหญ่ตัดสินใจประกอบอาชีพนี้เพราะครอบครัวเป็นลิเก เพราะรักในอาชีพ เห็นว่าเป็นอาชีพที่ไม่ลำบาก รักการแสดงหรือการร้องรำทำเพลง เพราะฐานะยากจนไม่มีโอกาสเรียนต่อจึงหันเหชีวิตมาฝึกหัดแสดงลิเกเพื่อยึดเป็นอาชีพของตน หรือแม้กระทั่งการตัดสินใจเลือกระหว่างการเรียนกับการแสดงลิเก บางคนต้องเลือกแสดงลิเกเพราะเห็นว่ามิชอบเขตจำกัดเรื่องอายุ กล่าวคือเมื่ออายุมากก็ไม่เหมาะสมที่จะแสดงลิเก ดังนั้นจึงเลือกแสดงลิเกเมื่ออายุยังน้อยอยู่ จึงพลาดโอกาสในการเรียนอย่างน่าเสียดาย

ความมีเหตุผลในการตัดสินใจเลือกเครื่องแต่งกายที่เหมาะสมกับตนเองทั้งสีสันทัน รูปแบบและเหมาะสมกับบทบาทในเรื่องที่แสดง เช่น บทเจ้าหรือเศรษฐีแต่งชุดประดับเพชรแพรพรรณวรา บทโจรหรือขอทานแต่งชุดชาวบ้านธรรมดา การแต่งกายของตัวตลกที่แตกต่างไปจากนักแสดงอื่น ๆ โดยเน้นความเรียบง่าย การแต่งกายด้วยชุดสีเดียวกัน แบบเดียวกันของพระเอกนางเอก หรือในฉากที่มีผู้แสดงจำนวนมากทุกคนแต่งกายด้วยสีเดียวกันหรือสีใกล้เคียงกันเพื่อความสวยงามและแสดงถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของหมู่คณะ หรือแม้แต่การแต่งหน้าของผู้แสดงก็แต่งตามเหตุผลในเรื่อง เช่น พระเอก นางเอกแต่งหน้าให้สวย โดดเด่น ตัวโกงแต่งให้คมเข้ม น่าเกรงขาม ตัวตลกแต่งให้ดูแปลกตาเพื่อสร้างความขบขันแก่ผู้ชม หรือแต่งใบหน้าที่มีริ้วรอยแผล ไผ่ ปาน เป็นต้น

๒.๒ การรับฟังความคิดเห็นและไตร่ตรองอย่างรอบคอบ ลิเกทำงานเป็นหมู่คณะ ต้องสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นผู้แสดงลิเกด้วยกัน เจ้าภาพที่จัดหาไปแสดงในงานต่าง ๆ ตลอดจนผู้ชมที่มีลักษณะแตกต่างกัน ดังนั้นจึงต้องรับฟังความคิดเห็นของบุคคลที่เกี่ยวข้องเหล่านี้อยู่เสมอ เช่น เจ้าภาพมีการต่อรองราคาค่าจ้างงานแสดง ผู้ชมให้ข้อเสนอแนะติชมการแสดง ซึ่งเป็นแนวทางนำมาปรับปรุงแก้ไขหรือพัฒนาให้ดีขึ้น เป็นต้น

๒.๓ การปรึกษาหารือ การวางแผนร่วมกันในการทำงาน ลิเกแต่ละคณะมีองค์ประกอบสำคัญคือบุคคลหลายฝ่ายตั้งแต่หัวหน้าคณะ ผู้ให้เรื่องหรือผู้กำกับการแสดง นักแสดงในคณะได้แก่ พระเอก นางเอก ตัวโกง ตัวตลก และตัวประกอบอื่น ๆ นักดนตรี ช่างไฟ ช่างเวที เป็นต้น ทุก ๆ คนมีส่วนช่วยให้การแสดงแต่ละครั้งประสบความสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ดังนั้นจึงต้องมีการปรึกษาหารือ การใช้เหตุผลและการแก้ปัญหาอย่างถูกต้องเหมาะสมและความร่วมมือในการทำงาน

๒.๔ การเคารพในสิทธิ เสรีภาพของผู้อื่น ไม่ถือตนเป็นใหญ่ ผู้แสดงลิเกทุกคนให้ความเคารพนับถือผู้ใหญ่ ก่อนออกแสดงทุกครั้งผู้มีอายุน้อยจะแสดงความเคารพผู้มีอาวุโสมากกว่า ส่วนผู้ใหญ่ก็ให้ความเมตตา เอ็นดู คอยชี้แนะสิ่งต่าง ๆ ดีงาม หัวหน้าคณะไม่ถือตนเป็นใหญ่ ความเป็นกันเองกับผู้ร่วมงานทุกคน ไม่ก้าวร้าวเรื่องส่วนตัวของผู้อื่น ให้ความสำคัญต่อเจ้าภาพและผู้ชมเพราะถือว่าเป็นบุคคลสำคัญที่สนับสนุนให้ลิเกได้มีงานแสดงต่อไป ถ้าไม่มีเจ้าภาพหรือไม่มีผู้ชมลิเก ก็ไม่มีงานแสดง ส่งผลให้ขาดรายได้ และมีชีวิตที่ยากลำบาก

๒.๕ การเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน รักใคร่ สามัคคีในหมู่คณะ เป็นสิ่งที่เห็นได้ชัดเจนในคณะ ลีเกในทุกคณะ เพราะความสำเร็จในการแสดงทุกครั้งย่อมเกิดจากความสามัคคีร่วมแรงร่วมใจเป็นน้ำหนึ่งใจ เดียวกันของบุคคลทุกฝ่าย

๒.๖ การพิจารณาคัดเลือกบุคคลที่เหมาะสม เป็นหลักความมีเหตุผลที่นำมาใช้กับการแสดง ลีเกในหลายด้าน เช่น การเลือกผู้แสดงให้เหมาะสมกับบทบาทที่แสดง พระเอก นางเอกต้องมีรูปร่าง หน้าตาดี น้ำเสียงไพเราะ ร่าสวยงาม แสดงสมบทบาท กิริยามารยาทงาม ตัวโก่งหน้าตาจุดเด่น รูปร่างลำสัน ใหญ่โต ผิวดำ น้ำเสียงห้าว เข้มแข็ง ดังกังวาน ท่วงทีกริยาน่าเกรงกลัว หรืออาจรูปร่างเล็ก แต่ แคล่วคล่องว่องไว ตูร่าย ฉุนเฉียว นางโง่งรูปร่างสวยงาม สดส่วนประทับใจผู้ชม การแต่งกาย มีจุดเด่นใน การเน้นร่างกาย เสียงกังวานมีพลัง หน้าตาคมสัน น่าเกรงขาม ตัวตลกไม่เน้นรูปร่างหน้าตา การร้อง หรือ การรำมากนัก แต่มีจุดเด่นอยู่ที่บทบาทการแสดง กิริยาท่าทาง มีปฏิภาณไหวพริบในการใช้คำพูดที่สร้างความขบขันให้แก่ผู้ชม

๓. การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและความเสี่ยงจาก การเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล พร้อมทั้งสามารถปรับตัวให้อยู่ใน สังคมอย่างมีความสุข

การเปลี่ยนแปลงของสังคมและสิ่งแวดล้อมมีผลกระทบต่อการแสดงลีเกอย่างมากโดยเฉพาะ อย่างยิ่งเมื่อกระแสวัฒนธรรมตะวันตกแพร่เข้ามาทำให้เยาวชนไทยส่วนหนึ่งหันไปนิยมความบันเทิงจาก ต่างประเทศไม่ว่าจะเป็นภาพยนตร์ หรือคอนเสิร์ต จึงขาดความสนใจในศิลปวัฒนธรรมที่เป็นความบันเทิง ของไทย เช่น โขน ละคร ระบำรำฟ้อน ดนตรีไทย รวมถึงลีเกด้วย ดังนั้นลีเกจึงต้องสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว เพื่อให้สามารถปรับตัวอยู่ในสังคมได้อย่างยั่งยืนสืบไปด้วยวิธีการดังนี้

๓.๑ การไม่ประมาท อาชีพลีเกเป็นอาชีพที่ไม่มั่นคงทั้งส่วนบุคคลและส่วนรวม กล่าวคือใน ส่วนบุคคลนั้นสามารถประกอบอาชีพนี้ได้เหมาะสมในวัยหนุ่มสาวเท่านั้น เมื่ออายุมากขึ้นก็ต้องหยุดการ แสดงหรือเปลี่ยนอาชีพไปทำอย่างอื่น ในด้านส่วนรวมก็ขึ้นอยู่กับความนิยมชมชอบของประชาชนในสังคม การที่จะให้ประชาชนนิยมชมชอบและสนับสนุนไปนาน ๆ มีองค์ประกอบหลายอย่าง ดังนั้นศิลปินลีเกส่วนใหญ่จึงไม่ประมาทในอาชีพ จะทำสิ่งใดก็ระมัดระวัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรักษาชื่อเสียงของตนเองและ ชาวคณะ การรักษาทรัพย์สินเงินทองที่หามาได้เพื่อเก็บไว้ใช้ในวันข้างหน้าหรือในยามที่ไม่มีงานแสดง บาง คนอาจหาอาชีพพิเศษหรืออาชีพเสริม เช่น ทำนา เลี้ยงสัตว์ ปลูกผัก ค้าขายรวมถึงการรักษาความสัมพันธ์ หรือมิตรภาพอันดีงามระหว่างลีเกกับผู้ชมด้วย

นอกจากนี้ การไม่ประมาทยังเกี่ยวข้องกับการเดินทางด้วย เนื่องจากลีเกเป็นอาชีพที่ต้องเดินทางเร่ร่อนไปแสดงในที่ต่าง ๆ ทั้งใกล้และไกล ทั้งเส้นทางที่สะดวกและยากลำบาก และต้อง เดินทางทั้งในเวลากลางวันและกลางคืน ซึ่งปัจจุบันเดินทางด้วยรถยนต์ มีที่นั่งโดยสารส่วนรวมที่หัวหน้า คณะลีเกจัดไว้ให้บริการ และรถยนต์ส่วนตัวของผู้แสดงแต่ละคน ในการเดินทางแต่ละครั้งต้องใช้ความ ระมัดระวังเป็นพิเศษ มิฉะนั้นอาจเกิดอุบัติเหตุได้ เนื่องจากบางครั้งเป็นการเดินทางที่เร่งรีบเพื่อให้ทันเวลา แสดง หรือเมื่อเลิกการแสดงแล้วเดินทางกลับเป็นเวลาตีมาก (ลีเกส่วนใหญ่เริ่มแสดงในเวลา ๒๑.๐๐ น. และเลิกแสดงในเวลา ๐๑.๐๐ น.) ประกอบกับความเมื่อยล้า ร่างกาย

อ่อนเพลียหรือ่วงนอน เป็นต้น จึงนับว่าการไม่ประมาทเป็นภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวของการประกอบอาชีพลิเก ได้อย่างเหมาะสม

๓.๒ การอดทน อดกลั้น มั่นคงและการรอคอย เป็นคุณสมบัติสำคัญที่มีอยู่ในบุคคลที่ประกอบอาชีพลิเก กล่าวคืออดทนต่อการฝึกฝนมาเป็นเวลายาวนานพอสมควรจึงจะมีความสามารถในการแสดงได้เป็นอย่างดี อดทนต่อความเหนื่อยยากลำบากของการเดินทาง อดทนต่อการอดนอนในเวลากลางคืน ต้องมีจิตใจที่มั่นคง เข้มแข็ง ไม่อ่อนแอหรือย่อท้อต่ออุปสรรคหรือความผิดหวังในบางสิ่งบางอย่าง

๓.๓ การไม่หลงใหลในอบายมุข มีสติและการยับยั้งชั่งใจ อาชีพลิเก เป็นอาชีพที่เสี่ยงต่ออบายมุขได้ง่าย เนื่องจากเป็นอาชีพเกี่ยวกับความบันเทิง ความเพลิดเพลิน ซึ่งมีลักษณะมอมเมาให้หลงใหล และส่วนใหญ่แสดงในเวลากลางคืน จึงมีเวลาว่างในตอนกลางวัน เป็นเหตุชักจูงชวนให้เล่นการพนันหรือดื่มสุราได้ง่าย ในสมัยก่อนมีการนำลิเกเข้าไปแสดงในบ่อนการพนันสร้างความเพลิดเพลินและจูงใจให้คนเข้าไปเล่นการพนันในบ่อนมาก ๆ จึงเป็นสาเหตุหนึ่งให้ลิเกติดการพนันไปด้วยสภาพแวดล้อมเอื้ออำนวย และจิตใจที่ไม่เข้มแข็งพอจึงขาดความยับยั้งชั่งใจ แต่การพนันก็ได้สร้างความเสียหายทั้งเงินทองและชื่อเสียงจนทำให้ชีวิตประสบความสำเร็จยากในบั้นปลายของชีวิตอันเป็นตัวอย่างแก่ศิลปินลิเกรุ่นหลังมาแล้ว ดังนั้นถึงแม้ในปัจจุบันอาจจะยังมีศิลปินลิเกส่วนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับอบายมุขอยู่บ้าง แต่ก็มีองค์ประกอบหลายอย่างที่เป็น “เกราะป้องกัน” ไม่ให้ลิเกส่วนใหญ่หลงใหลในอบายมุข เช่น ความเจริญก้าวหน้าของสังคม การมีระเบียบกฎหมายบ้านเมือง การพัฒนาด้านการศึกษา ความทันสมัยของเทคโนโลยีการสื่อสารที่หลากหลายรูปแบบ และที่สำคัญคือการเคารพนับถือใน “พ่อแก่” จึงไม่กล้าที่จะกระทำในสิ่งไม่ถูกต้อง หรือสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม

๓.๔ การมีคุณธรรม จริยธรรม ยึดมั่นตามครรลองของกฎหมายและประเพณีที่งดงามของสังคม ศิลปินลิเกยึดมั่นในความกตัญญูต่เวทีต่อพ่อแม่ ครูบาอาจารย์ และผู้มีพระคุณเพราะถือว่าเป็นสิ่งที่ทำให้ตนเองประสบความสำเร็จและมีความเจริญรุ่งเรืองในการประกอบอาชีพมีความอ่อนน้อมถ่อมตน มีสัมมาคารวะต่อผู้ใหญ่และบุคคลทั่วไป กิริยามารยาทเรียบร้อย วาจาสุภาพอ่อนหวาน บุคลิกภาพดี สง่างาม เห็นได้จาก

- การทำพิธีไหว้ครูทุกครั้งก่อนเริ่มการแสดงและการจัดพิธีไหว้ครูประจำปีของคณะลิเกก่อนออกแสดงมีการไหว้ศิลปินผู้มีอาวุโสมากกว่า การแสดงความเคารพผู้ใหญ่ไม่ว่าจะเป็นเจ้าภาพ ผู้ชมหรือบุคคลทั่วไป

- การมีความเมตตากรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ทำบุญสร้างกุศลเพราะส่วนใหญ่ไปแสดงที่วัด การเข้าวัดบ่อย ๆ มีผลต่อจิตใจที่ดีงาม มีความเชื่อและเคารพนับถือในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น พ่อแก่ จึงไม่คิดกระทำในสิ่งที่เสียหาย

๓.๕ การดำเนินงานตามศักราชภาพ เป็นไปตามขั้นตอน เพื่อให้เกิดความก้าวหน้าโดยไม่ทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อน ลิเกคณะหนึ่งเปรียบได้กับหน่วยงานซึ่งมีองค์ประกอบได้แก่ สถานที่ วัสดุ ครุภัณฑ์หรือทรัพยากร บุคลากร การบริหารจัดการ และผลผลิตหรือผลงานที่เกิดขึ้น มีกระบวนการทำงานที่เป็นขั้นตอน เมื่อผลงานที่เกิดขึ้นมีคุณภาพก็ทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้า มีชื่อเสียง

๓.๖ การพร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทางด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม ตลอดจนความก้าวหน้าทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ เช่น การใช้ฉากที่พิมพ์ด้วยระบบคอมพิวเตอร์แทนการใช้ฉากผ้าดิบเขียนด้วยสีน้ำมันแบบเดิม การแต่งกายให้ทันสมัยโดยการใช้

ผ่านสำเร็จรูปแบบมอญแบบพม่าแทนการนุ่งผ้าโจงกระเบนสีพื้นแบบเดิม การนำเสนอเรื่องที่สะท้อนภาพสังคมสมัยใหม่ การนำเทคโนโลยีสื่อสารที่ทันสมัยมาใช้ การเผยแพร่ผลงานการแสดงทางอินเทอร์เน็ต

๓.๗ การพัฒนาและปรับปรุงตัวเองให้อยู่ในสังคมอย่างมีความสุข มีวิถีชีวิตเรียบง่าย รู้จักปรับตัว และพัฒนาตนเองให้เข้ากับสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป

การนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งประกอบด้วยความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวดังกล่าว นอกจากเป็นการประยุกต์ใช้ในวิถีชีวิตแล้ว ลิเกยังนำมาสอดแทรกไว้ใน การแสดงเพื่อให้แนวคิดแก่ผู้ชมด้วย โดยปรากฏอยู่ในการดำเนินเรื่อง ในบทร้องและคำพูดของผู้แสดง นับว่าอาชีพลิเกนั้นก็ยังสามารถดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความสุขได้เช่นเดียวกับอาชีพอื่น ถ้ายึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทาง ดังนั้นจึงควรส่งเสริมให้ทุกคนได้น้อมนำมาปฏิบัติ สืบต่อไป

แนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาลิเก

ลิเก เป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้านที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ เผยแพร่ สืบสาน และพัฒนาต่อไป ซึ่งการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้รับทราบข้อคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะจากบุคคลหลายฝ่ายทั้งคณะลิเก ผู้เกี่ยวข้อง และประชาชนทั่วไปจากการสัมภาษณ์รายบุคคลและการเสวนากลุ่มสามารถนำมาเป็นแนวทางปฏิบัติได้เป็นอย่างดี จึงขอนำข้อคิดเห็นหรือข้อเสนอทั้งในส่วนบุคคลและส่วนรวมมาเสนอ ดังนี้

...วิธีการที่จะให้ลิเกยังคงอยู่ต่อไปก็ต้องรักษามาตรฐานผลงานการแสดงให้ มีคุณภาพ และพัฒนาสิ่งใหม่ขึ้นมาตามยุคตามสมัย เช่น พัฒนาตัวผู้แสดงด้านความรู้ ความสามารถ ฝีมือการแสดง การร้อง การรำ เครื่องแต่งกาย ฉาก เวที แสงสี เสียง การที่จะทำให้ผู้ชมสนใจ และนิยม ชมชอบนั้น สิ่งสำคัญอยู่ที่ผลงานการแสดงที่ดีของ ชาวคณะซึ่งจะต้องแสดงออกอย่างเต็มที่ เต็มใจ เต็มความสามารถ สัมกับบทบาทที่ได้รับมีการดำเนินเรื่องที่รวดเร็วทันใจชวนให้ติดตามทุกช่วงทุกตอน มีความ สนุกสนานเพลิดเพลิน ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะช่วยสร้างประทับใจให้แก่ผู้ชมได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังอยู่ที่ความมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อผู้ชมด้วย ลิเกต้องให้ความสำคัญกับผู้ชม เป็นอย่างมากเพราะถือว่าผู้ชมเป็นผู้มีพระคุณ ถ้าไม่มีผู้ชมลิเกก็คงจะอยู่ไม่ได้ ดังนั้น จึงต้องมีอภยาศัยไมตรีที่ดีต่อผู้ชม ยิ้มแย้มแจ่มใสเป็นกันเอง มีสัมมาคารวะ และ ปฏิบัติตัวเสมอต้นเสมอปลาย สิ่งที่ต้องการให้หน่วยงานเข้ามามีส่วนช่วยเหลือคือ ช่วยสนับสนุนให้คณะลิเกมีโอกาเผยแพร่ผลงานการแสดงในงานต่าง ๆ ที่หน่วยงาน ทั้งภาครัฐและเอกชนจัดขึ้น ซึ่งปัจจุบันนี้ก็มียุทธศาสตร์หน่วยงานไม่ว่าจะเป็นสถานศึกษา อย่างวิทยาลัยนาฏศิลป์หลายแห่งเวลามีงานก็จะหาลิเกไปแสดงทั้งคณะ หรือบางครั้ง ก็เชิญเป็นรายบุคคลไปร่วมแสดงกับนักเรียน นักศึกษา กรมศิลปากรก็เคยเชิญลิเกไป ร่วมแสดงเผยแพร่ให้ประชาชนชมที่ โรงละครแห่งชาติ หรือที่ศูนย์วัฒนธรรมก็มีการ จัดลิเกการกุศลหลายครั้ง หน่วยงานเช่น อบจ. และเทศบาล

เวลามีนงานวันสำคัญ ๆ ก็มักจะหาโอกาสไปแสดง ซึ่งแต่ละครั้งก็มีประชาชนให้ความสนใจไปชมกันเป็นจำนวนมาก

(สมบูรณ แยมสี่, สัมภาษณ์, ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔)

...ในส่วนของการเล่นดนตรีนั้นคณะเฉลิมชัย มาลัยนาค ยังคงรักษามาตรฐานการแสดงลิเกแบบดั้งเดิมไว้ ทั้งนี้โดยได้รับคำแนะนำจากผู้ใหญ่หลายท่าน ได้แก่ อาจารย์บุญเลิศ นางพินิจ อาจารย์วิโรจน์ วีระพัฒนานนท์ อาจารย์พงษ์ศักดิ์ สอนศรี รวมทั้งคุณพ่อขวัญใจ มาลัยนาค ซึ่งท่านเห็นว่าปัจจุบันนี้ลิเก หลายคณะปรับเปลี่ยนรูปแบบการแสดงไปตามสมัยนิยม เช่น มีคอนเสิร์ตก่อนแสดงลิเก เพื่อสร้างความแปลกใหม่ ความน่าสนใจให้แก่ผู้ชม ให้ลิเกได้แสดงความสามารถด้านการร้องเพลง การเต้นตามยุคสมัย ซึ่งก็เป็นสิ่งที่ดีสำหรับผู้ชม แต่สำหรับคณะของผม รวมถึงอีกหลายคณะ ยังคงรักษามาตรฐานการแสดงลิเกแบบดั้งเดิม โดยเน้นศิลปะการร้องการรำ และความสามารถด้านการแสดงเป็นหลัก ในส่วนของพัฒนามุ่งไปที่ความสามารถของผู้แสดงเป็นสำคัญ ต้องแสดงให้เป็นที่ยอมรับ ให้เป็นที่ประทับใจผู้ชม เครื่องแต่งกายก็เน้นความสวยงามอย่างพอดีพอควรไม่ถึงกับอลังการมากนัก เรื่องฉาก ไฟ แสง สี เสียง ก็พยายามปรับปรุงอยู่เสมอ เพื่อให้เกิดความสวยงามหน้าเวที สิ่งที่จะพัฒนาให้มันต่อไปคือ การนำระบำรำฟ้อนที่สวยงามตามแบบวัฒนธรรมไทยมาแสดงสัก ๒ - ๓ ชุด ก่อนที่จะแสดงลิเก ซึ่งผมเชื่อว่าสิ่งนี้จะสร้างความสนใจให้แก่ผู้ชมได้เป็นอย่างดี เพราะผู้ชมส่วนใหญ่ชอบความสวยงาม ดูแล้วเพลิดเพลิน สบายตา สบายใจ สำหรับผู้ชมนั้นก็ถือว่ามีความสำคัญมากต่อการอนุรักษ์และพัฒนาลิเก เพราะทุกวันนี้ลิเกเหลืออยู่ได้เพราะคนดูให้การสนับสนุน มีลิเกแสดงที่ไหนก็มีคนดูจำนวนมากที่นั่นแสดงว่าลิเกยังอยู่ได้ เมื่อก่อนนี้เวลามีนงานวัดหรืองานใด ๆ ก็ตามจะมีวงดนตรี มีภาพยนตร์มาฉาย แต่ปัจจุบันนี้เห็นจะมีแต่ลิเกเท่านั้นที่ยังคงอยู่ คู่กับงานวัด และยังมีประชาชนมานั่งดูกันอยู่จำนวนมาก ซึ่งผู้ชมทั้งหลายเหล่านี้มีส่วนทำให้ลิเกเกิดการพัฒนาด้านต่าง ๆ เพราะลิเกต้องตามใจผู้ชม ถ้าผู้ชมส่วนใหญ่ชอบการแสดงแบบไหน อยากให้มีอะไร อยากให้เป็นอย่างไร ลิเกก็ต้องปรับให้ตามยุคตามสมัยตามใจผู้ชม ในส่วนของหน่วยงานต่าง ๆ นั้นผมเชื่อว่ามีส่วนช่วยส่งเสริม สนับสนุนให้ลิเกคงอยู่ในสังคมต่อไปได้เป็นอย่างดี อย่างเช่น เคยมีสถาบันการศึกษาหลายแห่งเชิญลิเกไปเล่าประสบการณ์ไปสาธิตการแสดงให้นักเรียน นักศึกษาได้ดูได้ฟัง รวมถึงมีการฝึกหัดให้แก่ นักเรียน นักศึกษาแสดงลิเกด้วย หรือเวลามีนงานก็นำลิเกไปแสดง สิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นการช่วยอนุรักษ์และเผยแพร่ลิเกให้เป็นที่รู้จักมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีนักศึกษาวิทยานิพนธ์เรื่องเกี่ยวกับลิเกด้วย

(เฉลิมชัย มาลัยนาค, สัมภาษณ์, ๖ เมษายน ๒๕๕๔)

...การแสดงลิเก เป็นศิลปะพื้นบ้านที่ควรอนุรักษ์ เผยแพร่ และสืบสานให้ดำรง อยู่คู่ชาติไทยตลอดไป การที่จะอนุรักษ์ เผยแพร่ และสืบสานการแสดงลิเกไว้ นั้นต้อง อาศัยจากหลายฝ่ายร่วมแรงร่วมใจกัน โดยเฉพาะผู้ใหญ่ในบ้านเมืองต้องให้การ สนับสนุน เมื่อก่อนสังคมทั่วไปอาจจะไม่ค่อยยอมรับอาชีพลิเกเท่าไรนักเขาบอกว่าเดิน กินรำกิน แต่ปัจจุบันอาชีพลิเกก็ถือว่าเป็นอาชีพที่มีเกียรติมีศักดิ์ศรีในตนเอง ลิเกที่มี ชื่อเสียงเป็นที่นิยมชมชอบของบุคคลทั่วไปก็มีอยู่มากมายหลายคณะ ลิเกถือว่าเป็นการ แสดงพื้นบ้านที่แสดงให้เห็นถึงศิลปวัฒนธรรมไทยได้เป็นอย่างดี ดังนั้นคนไทยควร ช่วยกันอนุรักษ์ไว้ให้ยั่งยืน ขนาดคนต่างชาติเขายังชื่นชมศิลปวัฒนธรรมไทย แล้วเรา คนไทยก็ควรเห็นคุณค่าเห็นความสำคัญ ปัจจุบันนี้การแสดงลิเกยังไม่เสื่อมสูญเพราะยังมีคนให้ความสนใจอีกเป็นจำนวนมากสังเกตได้จากงานต่าง ๆ เช่น งานวัด งานบวช งานศพ หรืองานอื่น ๆ ก็ยังนิยมหาลิเกไปแสดง สถานศึกษาต่าง ๆ ก็ยังฝึกให้นักเรียน นักศึกษาแสดงลิเก นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตอีกอย่างคือ ตลาดซิติลิกขายได้ดีเหลือเกิน แสดงว่าคนบางกลุ่มอาจจะไม่ไปดูลิเกตามงาน แต่เขาดูลิเกอยู่ที่บ้านซึ่งก็เป็นเรื่อง ยืนยันได้ว่า ลิเกยังไม่สูญสลายอย่างแน่นอน

(แก้วใจ เอนกลาง, สัมภาษณ์, ๖ เมษายน ๒๕๕๔)

...การที่จะอนุรักษ์และพัฒนาลิเกให้คงอยู่คู่แผ่นดินไทยไปอย่างยั่งยืนและ ยาวนานนั้น ที่สำคัญคือต้องมีโอกาสในการนำเสนอ ชี้นำ หรือ เพื่อแลกเปลี่ยนความ คิดเห็นของคำว่า การแสดงลิเก อย่างถูกต้องเสียก่อนจึงจะมีการพัฒนาและอนุรักษ์ลิเก เอาไว้ได้ การแสดงลิเกจัดอยู่ในศิลปะการแสดงพื้นบ้านที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง วิธีการ พัฒนาและอนุรักษ์ลิเกมิใช่ให้ชมแต่การแสดงทั่วไปอย่างเดียว แต่ต้องมีการปลูกฝังให้ ความรู้แก่เยาวชนคนรุ่นใหม่ ๆ ด้วย ถ้าเป็นไปได้ควรบรรจุเป็นหลักสูตรการเรียน การสอนเข้าไปในกระทรวงศึกษาธิการให้อยู่ในระบอบอย่างเป็นทางการและถูกต้องนั้น แหล่น่าจะเป็นทางที่ดีที่สุดในการพัฒนาและอนุรักษ์การแสดงลิเกศิลปะพื้นบ้านของ ไทยเอาไว้ได้อย่างยั่งยืน

(กิตติ เจือเพชร, สัมภาษณ์, ๒๓ ธันวาคม ๒๕๕๓)

...ผู้แสดงลิเกเอง ถือว่าเป็นส่วนสำคัญที่สุดในการที่จะอนุรักษ์และพัฒนา ต้องหาวิธีการปรับปรุงการแสดงให้น่าสนใจ ทันยุคทันสมัยทั้งด้านการร้องการรำ เครื่องแต่งตัวต้องสวยงามมีการเปลี่ยนชุดหลายชุด ศึกษาหาความรู้ในการแสดงอยู่ เสมอไม่หยุดอยู่กับที่เพราะความรู้มีการพัฒนาอยู่เรื่อย ๆ ไม่มีวันตาย ลิกก็ต้องมี ความรู้ความสามารถในตนเอง ปัจจุบันนี้วัยรุ่นให้ความสนใจดูลิเกกันมากขึ้น ดังนั้นผู้ แสดงจึงต้องเป็นวัยรุ่นด้วยและที่สำคัญคือต้องรูปร่างหน้าตาดี จะมีส่วนช่วยให้ผู้ชม สนใจมากขึ้น ในส่วนของผู้ชมนั่นถือว่าสำคัญมาก ลิเกอยู่ได้ทุกวันนี้ก็เพราะผู้ชมคอย ติดตามคอยให้กำลังใจ ดังนั้นลิเกจึงต้องปรับปรุงสิ่งต่าง ๆ ให้ถูกตา ถูกใจผู้ชมเป็น สำคัญ สำหรับหน่วยงานภาครัฐก็อยากให้ช่วย

สนับสนุนด้านงบประมาณ มีสถานที่ให้ลิเกได้แสดงผลงาน เวลาจัดกิจกรรมหรืองาน ประเพณีใด ๆ ก็ขอให้มีการแสดงลิเกด้วย

(พัลลภ นิลพฤกษ์, สัมภาษณ์, ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓)

...ผู้แสดงลิเกควรมีจรรยาบรรณของศิลปินในด้านความซื่อสัตย์ รักษาคุณภาพของการแสดง ไม่หลงตัวเองยามมีชื่อเสียง และดำรงตนอยู่ในความดีงาม ไม่อวดอ้างฝีมือ ควรถ่ายทอดทักษะการแสดงแก่ศิลปินรุ่นหลังอย่างไม่ปิดบังอำพราง และต้องใจกว้างพอในการยอมรับเหตุผลของการเปลี่ยนแปลงทางศิลปะแขนงนี้ ในด้านของความมั่นคงในการดำรงชีวิตควรเก็บหอมรอมริบอย่างมีระบบ และควรหาอาชีพเสริมให้กับตัวเองในยามที่ต้องเลิกร้างจากการแสดง ในด้านผู้ชม และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ควรให้การยอมรับและสนับสนุนศิลปินให้มีกำลังใจในการแสดงเผยแพร่ศิลปะแขนงนี้ ควรสร้างค่านิยม ปลูกฝังให้เกิดกับคนรุ่นใหม่ ส่งเสริมภูมิปัญญาด้านการแสดงลิเกให้เขาได้มีโอกาสแสดงความรู้ความสามารถต่อสื่อสาธารณะมากยิ่งขึ้น ทั้งยังรณรงค์ให้คนไทยหันมาชมมหรสพไทยด้านการแสดงลิเกในวันสำคัญต่าง ๆ อย่างเหมาะสมและสม่ำเสมอ ควรจัดเวทีเพื่อส่งเสริมความสามารถและการพัฒนาของลิเกให้พวกเขาได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนประสบการณ์เพื่อจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในภายหน้า

(วรรณภา แก้วกว้าง, สัมภาษณ์, ๓ เมษายน ๒๕๕๔)

...หน่วยงานที่สามารถอนุรักษ์ให้การแสดงลิเกอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมให้คงอยู่ต่อไปได้แก่ วิทยาลัยนาฏศิลป์ สำนักวัฒนธรรมจังหวัดต่าง ๆ และกรมส่งเสริมวัฒนธรรม ควรเก็บข้อมูลด้วยการบันทึกภาพนิ่งและภาพเคลื่อนไหวเก็บไว้เพื่อเผยแพร่ ควรมีการจัดเวทีสัมมนาความเป็นมาของลิเก และมีการแสดงลิเกที่เป็นแบบดั้งเดิมออกเผยแพร่พร้อม ๆ กับเปรียบเทียบให้เห็นว่าปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ตรงไหนคือการอนุรักษ์ และตรงไหนคือการพัฒนา และถ้าพัฒนาแล้วทำให้ของดั้งเดิมที่เป็นเอกลักษณ์ต้องสูญไป ควรพัฒนาหรือไม่ โดยส่วนตัวแล้วคิดว่า ลิเกได้พัฒนามามากแล้ว อยากให้มีการอนุรักษ์รูปแบบดั้งเดิมที่ดีไว้มากกว่า

(ชโลมใจ กลั่นรอด, สัมภาษณ์, ๒๑ เมษายน ๒๕๕๔)

...ในส่วนของผู้ชมนั้นมีส่วนช่วยอนุรักษ์ลิเกด้วยการไปชมการแสดงให้กำลังใจ ไม่ดูถูกในอาชีพลิเกว่าเต็นกินรำกิน ควรภูมิใจว่าลิเกเป็นภูมิปัญญาไทยที่ทุกคนควรจะช่วยกันรักษาไว้ การแสดงลิเกในปัจจุบันมีรูปแบบเป็นการพัฒนาเป็นส่วนใหญ่ อยากให้อนุรักษ์ของเดิม ๆ อย่างแท้จริงไว้ด้วย เช่น ลิเกทรงเครื่องแบบโบราณ หรือการแสดงลิเกในสาย ศิษย์คุณ ป. ที่มีการเปลี่ยนฉากและแต่งตัวแบบออกภาษา ซึ่งการแสดงแบบนี้กำลังจะเลือนหายไปแล้วในปัจจุบัน

(ชัยรัตน์ ณ สงขลา, สัมภาษณ์, ๒๐ มีนาคม ๒๕๕๔)

...กระทรวงวัฒนธรรมมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการที่จะช่วยอนุรักษ์ลิเกให้อยู่คู่กับประเทศไทย เพื่อเป็นเอกลักษณ์ของชาติ ใครมาเที่ยวเมืองไทยต้องให้รู้จักลิเก ถ้านำไปแสดงเผยแพร่ในต่างประเทศได้ก็จะดี ปัจจุบันนี้ลิเกไทยเผยแพร่ไปต่างประเทศในรูปแบบวีซีดี เนื่องจากคนไทยไปอยู่ในประเทศต่าง ๆ ได้นำไปดูเพื่อความเพลิดเพลินบางคนให้ญาติพี่น้องส่งไปให้ บางคนเดินทางกลับมาเยี่ยมเมืองไทยแล้วนำวีซีดีลิเกกลับไปด้วยก็มี

(เยาวลักษณ์ ภูเทพอมรกุล, สัมภาษณ์, ๑๐ มีนาคม ๒๕๕๔)

...อยากให้หน่วยงานที่ส่งเสริม สนับสนุนให้คณะลิเกได้มีโอกาสแสดงความสามารถทางสื่อโทรทัศน์เป็นประจำ หรือมีการจัดประกวดลิเกอย่างเช่นรายการชิงช้าสวรรค์ หรือรายการประกวดความสามารถอื่น ๆ ที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้บ้าง เพื่อลิเกจะได้เป็นที่รู้จักแพร่หลายและเป็นที่ยอมรับของประชาชนและเยาวชนมากขึ้น นอกจากนี้ควรจัดให้มีการเรียนการสอนเรื่องเกี่ยวกับลิเกในโรงเรียน ต่าง ๆ ด้วย

(วันเพ็ญ เรือนทอง, สัมภาษณ์, ๑๐ มีนาคม ๒๕๕๔)

...วัดเป็นหน่วยงานสำคัญแห่งหนึ่งที่มีส่วนช่วยสนับสนุนการแสดงลิเก ทุกครั้งที่จัดงานประจำปีทางวัดจะต้องจัดหาลิเกมาแสดง ซึ่งถือว่าเป็นการช่วยส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมของชาติ และประชาชนชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมกันมากด้วย ยิ่งถ้าเป็นลิเกคณะที่มีชื่อเสียง มีผลงานการแสดงดีเป็นที่ถูกใจ คนก็จะมาร่วมงานกันมาก เรียกได้ว่าประชาชนก็มีส่วนช่วยส่งเสริมลิเกด้วย ปัจจุบันนี้ถือว่าลิเกยังเป็นที่ยอมรับของประชาชน สังเกตได้จากเวลาจัดงานประจำปีทุกครั้งก็จะมีคนมาร่วมงานกันเป็นจำนวนมาก ทางวัดก็มีผลพลอยได้จากการที่มีร้านค้ามาขายของ มีบริการรับฝากรถให้เช่าวัดถ่มงคูล ทำบุญปิดทองไหว้พระ รายได้เหล่านี้ก็นำมาช่วยบำรุงวัด นอกจากวัดและประชาชนจะมีส่วนช่วยกันอนุรักษ์ลิเกแล้ว ในส่วนของลิเกเองก็สำคัญการที่ลิเกจะเป็นที่ยอมรับของประชาชนอยู่ได้นาน ๆ นั้นจะต้องมีคุณภาพมีผลงานการแสดงเป็นที่ยอมรับของคนดู มีการพัฒนาฝีมือการแสดงอยู่เสมอ และต้องรักษาคุณภาพความดีเอาไว้ โดยส่วนตัวก็ต้องมีอัธยาศัยดี อ่อนน้อมถ่อมตน เสมอต้นเสมอปลาย มีชื่อเสียงแล้วไม่หยิ่ง อย่างนี้ประชาชนก็ชื่นชม เวลาทางวัดมีงานชาวบ้านก็จะเสนอให้จัดหามาแสดงเป็นประจำทุกปี

(พระมหาทวี อคฺคเทโว, สัมภาษณ์, ๓ พฤษภาคม ๒๕๕๔)

จากการแสดงความคิดเห็นที่หลากหลายดังกล่าว สามารถสรุปเป็นแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาได้ ดังนี้

๑. คณะลิเก

การอนุรักษ์และพัฒนาลิเกจะประสบผลสำเร็จได้ขึ้นอยู่กับคณะลิเกเป็นสำคัญ ในที่นี้หมายถึงทุกส่วนที่รวมกันเป็นคณะของลิเก ได้แก่ หัวหน้าคณะ ศิลปินลิเก รวมถึงผู้เกี่ยวข้องอื่น ๆ ในคณะด้วย คณะลิเกสามารถอนุรักษ์และพัฒนาลิเกได้ ดังนี้

๑.๑ การพิจารณาคัดเลือกผู้แสดง นอกจากรูปร่างหน้าตา บุคลิกภาพ อุนิสัย ทักษะและความสามารถที่เหมาะสมกับบทบาทการแสดง ไม่ว่าจะเป็นพระเอก นางเอก ตัวโง่ ตัวตลก หรือตัวประกอบอื่น ๆ แล้ว ยังต้องพิจารณาถึงคุณงามความดี มีจรรยาบรรณในอาชีพด้วย

๑.๒ มีผลงานการแสดงที่ดี มีมาตรฐาน ผู้แสดงต้องแสดงออกอย่างเต็มที่เต็มความสามารถสมกับบทบาทในเรื่อง มีการดำเนินเรื่องที่รวดเร็วทันใจชวนให้ติดตามทุกช่วงทุกตอน มีความสนุกสนาน สร้างประทับใจให้แก่ผู้ชม สามารถโน้มน้าวจิตใจผู้ชมให้เห็นคุณค่าของลิเกและช่วยกันอนุรักษ์ไว้

๑.๓ รักษาเอกลักษณ์อันดีงามของไทย เช่น การออกเสียงขับร้องหรือพูดเจรจาภาษาไทยให้ถูกต้องชัดเจน การใช้คำราชาศัพท์ถูกต้อง รวมถึงการมีสัมมาคารวะ อ่อนน้อม ซื่อสัตย์ในอาชีพ จริใจ ให้เกียรติผู้ชมและมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อผู้ชม

๑.๔ ศิลปินลิเกควรพัฒนาตนเองอยู่เสมอทั้งในด้านการร้อง การรำ การแสดงบทบาท การแต่งกาย รวมทั้งหมั่นหาความรู้และประสบการณ์จากสื่อต่าง ๆ เพื่อนำมาประยุกต์ใช้กับการแสดงให้ทันยุคสมัยตามความนิยมของผู้ชม

๑.๕ ถ่ายทอดศิลปะการแสดงลิเกให้แก่ลูกหลานเพื่อสืบทอดถึงรุ่นต่อ ๆ ไป รวมทั้งปลูกฝังค่านิยมให้เห็นคุณค่าของอาชีพนี้

๑.๖ ปรับปรุงและพัฒนาระบบการบริหารจัดการในคณะให้เหมาะสม ทำงานเป็นทีม มีการปรึกษาหารือ ร่วมคิดร่วมทำ นำข้อบกพร่องมาแก้ไข และปลูกฝังความรักใคร่สามัคคีกลมเกลียวในหมู่คณะ

๒. ประชาชนทั่วไป

๒.๑ ประชาชนควรให้ความสนใจชมการแสดงลิเก และหาโอกาสพาลูกหลานไปชมด้วยเพื่อปลูกฝังให้เห็นคุณค่าของลิเก

๒.๒ ช่วยแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการแสดงของคณะต่าง ๆ เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการพัฒนา

๒.๓ จัดหาลิเกไปแสดงในงานต่าง ๆ เช่น งานบ้าน งานวัด งานของหน่วยราชการ รวมทั้งสนับสนุนให้ความร่วมมือในการจัดกิจกรรมของหน่วยงานต่าง ๆ ด้วย

๒.๔ ให้กำลังใจลิเกด้วยการปรบมือแสดงความชื่นชม กล่าวคำชม รวมถึงให้รางวัลในโอกาสอันควรตามความเหมาะสม

๓. หน่วยงาน

หน่วยงานสำคัญที่เกี่ยวข้องกับศิลปวัฒนธรรมของชาติ อาทิ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม สำนักการสังคีต กรมศิลปากร วิทยาลัยนาฏศิลป์ และมหาวิทยาลัยต่าง ๆ มีบทบาทสำคัญที่จะช่วยส่งเสริม สนับสนุนการอนุรักษ์และพัฒนาลิเกด้วยวิธีการที่หลากหลาย ซึ่งสามารถกระทำได้ดังนี้

๓.๑ จัดทำสื่อเผยแพร่ความรู้เรื่องลิเกในรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ หนังสือ เอกสาร แผ่นพับ ไปสเตอร์ วีซีดี เว็บไซต์ สื่อวิทยุ โทรทัศน์

๓.๒ จัดเวทีการแสดงลิเกให้นักเรียน นักศึกษา และประชาชนเข้าชมเป็นประจำ ทุกเดือน หรือในเวลาและโอกาสที่เหมาะสม โดยใช้สถานที่ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย ให้ลิเกคณะต่าง ๆ หมุนเวียนมาแสดงเป็นการเปิดโอกาสให้คณะลิเกได้เสนอผลงานด้วย

๓.๓ จัดงานมหกรรมการแสดงลิเกและนิทรรศการทางวิชาการประจำปี ปีละ ๑ ครั้ง เพื่อเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับลิเก ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมและส่งเสริมการท่องเที่ยวไทย

๓.๔ จัดตั้งชมรม หรือโครงการเพื่อฝึกหัดการแสดงลิเกให้แก่ นักเรียน นักศึกษา ตลอดจน ผู้สนใจทั่วไป โดยเชิญวิทยากรมาให้ความรู้ สาธิต ฝึกหัด และแสดงผลงาน

๓.๕ จัดอบรม สัมมนาเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาศิลปะการแสดงลิเกให้แก่ศิลปินลิเกและผู้เกี่ยวข้อง ในเรื่องของการร้อง การรำ การแสดงบทบาท และการแต่งกาย เป็นต้น

๓.๖ จัดหลักสูตรการเรียนการสอนลิเกเป็นรายวิชา หรือสอดแทรกอยู่ในรายวิชา ต่าง ๆ ที่เหมาะสม เพื่อให้นักเรียน นักศึกษาได้เรียนรู้และตระหนักในคุณค่าของศิลปวัฒนธรรมแขนงนี้

๓.๗ จัดการแสดงลิเกในโอกาสสำคัญต่าง ๆ โดยเชิญคณะลิเกมาแสดง หรือพานักเรียน นักศึกษาไปศึกษานอกสถานที่ในชุมชน หรือวัดที่มีการแสดงลิเก รวมถึงการพานักเรียน นักศึกษาไปศึกษา วิถีชีวิตลิเกในแหล่งที่ตั้งของชุมชนลิเกด้วย

๓.๘ จัดการแสดงลิเกเผยแพร่ให้ชาวต่างชาติที่มาเที่ยวเมืองไทยได้ชม รวมทั้งนำไปเผยแพร่ใน ต่างประเทศในโอกาสที่เหมาะสมเช่นเดียวกับการแสดงโขน ละคร หรือระบำรำฟ้อนอื่น ๆ เพื่อให้ต่างชาติ ได้รู้จักการแสดงลิเกของไทยมากขึ้น

๓.๙ จัดประกวดประชันลิเก เพื่อปลุกกระแสนิยมของประชาชน และทำให้ลิเกได้พัฒนา ตนเองมากขึ้น

๓.๑๐ จัดโครงการประกายก้องเงาเชิดชูเกียรติศิลปินลิเกที่มีผลงานดีเด่น มีคุณธรรม จริยธรรม เพื่อให้เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ศิลปินลิเก ศิลปินในสาขาอาชีพอื่น รวมถึงบุคคลทั่วไปด้วย

๓.๑๑ จัดตั้งพิพิธภัณฑ์ หรือแหล่งรวบรวมข้อมูลความรู้เกี่ยวกับลิเก เพื่อให้นักเรียน นักศึกษา ครูอาจารย์ ตลอดจนประชาชนทั่วไปได้ใช้เป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าหาความรู้ที่เป็นประโยชน์ และ ถือเป็นแหล่งเผยแพร่มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ

๓.๑๒ ส่งเสริม สนับสนุนให้ทุนในการศึกษาค้นคว้า วิจัยเรื่องลิเกให้มากขึ้น

ข้อเสนอแนะต่าง ๆ เกี่ยวกับแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาลิเกที่ผู้วิจัยรวบรวมได้ในครั้งนี้ นับว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับกรมส่งเสริมวัฒนธรรม รวมถึงหน่วยงานอื่น ๆ ตลอดจนศิลปินลิเกและ ประชาชนทั่วไปด้วย หากทุกฝ่ายให้ความร่วมมือ ร่วมใจกันอย่างจริงจังโดยดำเนินการหรือปฏิบัติให้เป็น รูปธรรมแล้วย่อมจะทำให้การอนุรักษ์สืบทอดและพัฒนาลิเกประสบผลสำเร็จอย่างมีคุณภาพ ซึ่งจะทำให้ ลิเกเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ยังคงอยู่คู่ชาติไทยสืบไป

บทที่ ๖

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง ลิเก : การอนุรักษ์และพัฒนาตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียง นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญา และภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก เพื่อเสนอแนวทางอนุรักษ์ และพัฒนาการแสดงลิเกตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยมุ่งตอบคำถามใน ๒ ประเด็นคือ องค์ความรู้ด้านภูมิปัญญา และภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเกมีอะไรบ้าง องค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาและภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมดังกล่าว มีการคลี่คลายเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และแนวทางในการอนุรักษ์ และพัฒนาการแสดงลิเกตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีวิธีการอย่างไรบ้าง

วิธีดำเนินการใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจาก เอกสาร (Document) โดยรวบรวมข้อมูลจากหนังสือ ตำรา เอกสาร งานวิจัย แถบบันทึกเสียง และวีซีดี การเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Study) ในพื้นที่ที่มีการแสดงลิเก โดยใช้วิธีสังเกต การสัมภาษณ์บุคคล และการสนทนากลุ่ม พื้นที่ในการวิจัย ได้แก่ จังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดอ่างทอง กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย ได้แก่ ศิลปินลิเก ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องและประชาชนทั่วไป โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling)

สรุปผลการวิจัย

จากคำถามวิจัยข้อที่ ๑. องค์ความรู้ด้านภูมิปัญญา และภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเกมีอะไรบ้าง องค์ความรู้และภาพสะท้อนดังกล่าวมีการคลี่คลายเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาที่ปรากฏในการแสดงลิเกมี ๕ ด้าน ได้แก่ ภูมิปัญญาทางภาษา ภูมิปัญญาด้านนาฏศิลป์ ภูมิปัญญาด้านเพลงและดนตรี ภูมิปัญญาด้านการแต่งกาย แต่งหน้า และภูมิปัญญาด้านเวที ฉาก แสงและเสียง ภูมิปัญญาดังกล่าวเกิดขึ้นจากการเรียนรู้ การฝึกฝน การสั่งสมประสบการณ์และถ่ายทอดสืบต่อกันมา โดยที่ยังคงรักษาภูมิปัญญาดั้งเดิมที่เห็นว่าดีงาม ถูกต้องเหมาะสมไว้ ในขณะที่เดียวกันก็ได้มีการปรับเปลี่ยนพัฒนาภูมิปัญญาบางอย่างไปตามยุคสมัยและสภาพสังคมปัจจุบัน ทั้งนี้เพื่อสร้างความสนใจ ชวนให้ผู้ชมติดตามผลงานจนถึงนิยมชมชอบในศิลปะการแสดงลิเก และส่งเสริมสนับสนุนลิเกต่อไป

ส่วนภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเกแบ่งออกเป็น ๕ ประเภท ได้แก่ ขนบประเพณี ค่านิยมและความเชื่อ การสะท้อนวิถีชีวิตความเป็นไทย การใช้ภาษา วรรณคดี และวรรณกรรม ศิลปกรรมด้านนาฏศิลป์ ดนตรี จิตรกรรม และการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม สิ่งเหล่านี้ได้สืบทอดจากอดีตสู่ปัจจุบันอย่างไม่เปลี่ยนแปลงเพราะถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของลิเกที่ต้องรักษาไว้ ขณะเดียวกันก็มีวัฒนธรรมบางส่วนที่ได้สร้างสรรค์ขึ้นใหม่ตามยุคตามสมัย

จากคำถามวิจัยข้อที่ ๒. แนวทางในการอนุรักษ์ และพัฒนาการแสดงลิเกตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีวิธีการอย่างไรบ้าง สรุปได้ว่า รูปแบบการอนุรักษ์และเผยแพร่การแสดงลิเกในปัจจุบัน ได้แก่ ลิเกงานหา ลิเกวิก ลิเกวิทยุ ลิเกในโทรทัศน์ ลิเกในสื่อสิ่งพิมพ์ ลิเกในสื่ออินเทอร์เน็ต ลิเกในแผ่นซีดี ลิเกในสถานศึกษา การประกวดลิเก และการประกายกย่องเชิดชูเกียรติ ซึ่งวิธีการหรือรูปแบบต่าง ๆ ดังกล่าวส่งผลให้ลิเกเป็นที่รู้จักและนิยมในหมู่ประชาชนอย่างแพร่หลายมากขึ้นในปัจจุบัน

ในด้านการนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้พบว่า ลีเกสามารถนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันเพื่อการดำรงอยู่ของตนเองและครอบครัวโดยปฏิบัติตนตามหลักความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวได้อย่างเหมาะสม ซึ่งให้เห็นว่า อาชีพลีเกก็สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขเช่นเดียวกับอาชีพอื่น นอกจากนี้ลีเกยังสอดแทรกปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไว้ในการแสดงเพื่อเป็นแนวคิดให้แก่ผู้ชมโดยปรากฏอยู่ในการดำเนินเรื่อง ในบทร้องและคำพูดของผู้แสดง

สำหรับแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาลีเกมีองค์ประกอบสำคัญ ๓ ส่วน ได้แก่ คณะลีเกประชาชนทั่วไป และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งการอนุรักษ์และพัฒนาส่วนใหญ่เป็นเรื่องของคณะลีเกที่จะรักษาคุณภาพและพัฒนาตนเองในด้านต่าง ๆ สำหรับประชาชนนั้นมีส่วนช่วยสนับสนุนโดยการจัดหาลีเกไปแสดงในงานและให้ความสนใจชมการแสดงลีเกให้มากขึ้น ส่วนหน่วยงานสำคัญ ที่เกี่ยวข้องกับศิลปวัฒนธรรมของชาติ อาทิ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม สำนักการสังคีต กรมศิลปากร วิทยาลัยนาฏศิลป์ และสถาบันการศึกษาต่าง ๆ มีบทบาทสำคัญที่จะช่วยส่งเสริม สนับสนุนการอนุรักษ์และพัฒนาลีเกด้วยวิธีการที่หลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดทำสื่อเผยแพร่ความรู้เรื่องลีเก จัดเวทีการแสดงลีเกให้นักเรียน นักศึกษา และประชาชนเข้าชม จัดโครงการอบรม ให้ความรู้ ฝึกหัดการแสดงลีเกให้นักเรียน นักศึกษา ตลอดจนผู้สนใจทั่วไป รวมทั้งการจัดหลักสูตรการเรียนการสอนลีเกในสถาบันการศึกษา เพื่อให้ นักเรียน นักศึกษาได้เรียนรู้และตระหนักในคุณค่าของศิลปะการแสดงลีเก จัดประกวดประชันลีเก และประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติศิลปินลีเก จัดตั้งพิพิธภัณฑ์ หรือแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับลีเก รวมทั้งสนับสนุนให้ทุนในการศึกษาค้นคว้า วิจัยเรื่องลีเกให้มากขึ้น ถ้าทุกฝ่ายให้ความร่วมมือกันอย่างเต็มที่ก็จะทำให้ลีเกคงอยู่คู่สังคมไทยตลอดไป

อภิปรายผล

จากการศึกษาภูมิปัญญาที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลีเกทั้ง ๕ ด้าน ได้แก่ ด้านภาษา ด้านนาฏศิลป์ ด้านเพลงและดนตรี ด้านการแต่งกาย แต่งหน้า และด้านเวที ฉาก แสง สี เสียง พบว่าภูมิปัญญาดังกล่าวเกิดขึ้นจากการเรียนรู้ การฝึกฝน สังคมประสบการณ์ และถ่ายทอดสืบต่อกันโดยที่ยังคงรักษาภูมิปัญญาดั้งเดิมไว้ ในขณะที่เดียวกันก็ได้มีการปรับเปลี่ยนพัฒนาบางสิ่งบางอย่างให้เหมาะสมกับยุคสมัยและสภาพสังคมปัจจุบัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของวิมล จิโรจน์พันธ์ และคณะ (๒๕๔๘ : ๑๒๔) ซึ่งกล่าวว่า “ภูมิปัญญาไทยมีลักษณะเฉพาะ หรือมีเอกลักษณ์ในตัวเองและภูมิปัญญาไทยมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อการปรับสมดุลในพัฒนาการทางสังคมตลอดเวลา” บางอย่างก็เป็นการผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาดั้งเดิมกับภูมิปัญญาใหม่ ภูมิปัญญาที่มองเห็นเด่นชัดว่ามีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาคือ การแต่งกายของลีเกซึ่งมีการสร้างสรรค์ให้แปลกใหม่อยู่เสมอทั้งรูปแบบ ลวดลาย และสีสันทัน เดิมทีนั้นแต่งกายแบบธรรมดาคือฝ่ายชายสวมเสื้อกั๊ก นุ่งผ้ายก มีผ้าคาดศีรษะ แล้วปักพู่ไว้ด้านหลังศีรษะ สวมถุงเท้ายาวสีขาว ใช้เครื่องประดับเพชรพลอยสร้อยสังวาล เน้นสีสันทันดูฉูดฉาด ส่วนตัวนางสวมกระโปรงยาวแบบชุดราตรีและมีเครื่องประดับไม่มากนัก แต่ปัจจุบันนี้มีการปรับเปลี่ยนให้ทันสมัยมากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งเครื่องแต่งกายชายนิยมใช้ชุดสำเร็จรูปมีหลากหลายรูปแบบและมีลวดลายต่าง ๆ ที่วิจิตรตระการตาอีกทั้งยังประดับตกแต่งด้วยเพชร คริสตัล หรือกระจกให้แวบแวพรพราวเน้นความสวยงาม นอกจากนี้ยังมีเครื่องประดับตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ตั้งแต่ศีรษะ คอ แขน ข้อมือและนิ้ว สำหรับเครื่องแต่งกายของฝ่ายหญิงนั้นยังเป็นกระโปรงยาว แต่มี

รูปแบบที่หลากหลายมากขึ้น มีการประดับตกแต่งด้วยเพชร คริสตัลหรือกระจกมากขึ้น เครื่องประดับตามร่างกายก็เน้นความอลังการมากขึ้นจนบางครั้งดูรุงรังมากไปในสายตาของบุคคลอื่น จึงมีคำกล่าวเปรียบเทียบกับคนที่แต่งตัวมากเกินไปว่า “แต่งตัวเหมือนลิเก” แต่ในความรู้สึกของลิเกนั้นถือว่าต้องแต่งให้สวยงามสะกดตาและถูกใจผู้ชมเป็นสำคัญ ดังนั้นการแต่งกายของลิเกในปัจจุบันจึงไม่มีขีดจำกัดว่าต้องแค่นั้น ไม่เหมือนการแต่งกายของโขน ละคร หรือการแสดงอย่างอื่นที่กำหนดรูปแบบของเครื่องแต่งกายไว้เป็นแบบแผน อย่างไรก็ตามเครื่องแต่งกายนั้นถือว่าเป็นเอกลักษณ์ที่แสดงความเป็นลิเกได้อย่างชัดเจนที่สุด

การที่ลิเกได้ปรับเปลี่ยนหรือพัฒนาภูมิปัญญาบางอย่างนั้นก็เพื่อให้เข้ากับยุคสมัย หรือให้เหมาะสมกับสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของวิมล จิโรจน์พันธ์ และคณะ. (๒๕๔๘ : ๑๒๔) ที่กล่าวว่า “ภูมิปัญญาไทยเป็นเรื่องของการแก้ปัญหา การจัดการ การปรับตัว การเรียนรู้ เพื่อความอยู่รอดของบุคคลชุมชน และสังคม” อีกทั้งเป็นการสร้างความประทับใจให้ผู้ชมเกิดความนิยมชมชอบ และคอยติดตามผลงานการแสดงอยู่เสมอ ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีการแสดงที่ พิเชฐ สายพันธ์ และนฤพนธ์ ดวงวิเศษ (๒๕๔๑ : ๑๓) กล่าวว่า “การแสดงต้องทำให้เป็นที่ต้องตา ตัดใจมากที่สุด เพราะมีข้อจำกัดในเรื่องของเวลา โอกาสของการแสดง สถานที่ คนดู” จึงทำให้ลิเกยังคงเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายและอยู่คู่สังคมไทยตลอดมา

จากการศึกษาภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก สามารถกล่าวได้ว่า ลิเก นั้นเป็นศูนย์รวมแห่งวัฒนธรรมอันดีงามที่หลากหลายซึ่งเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของสังคมที่มีความเกี่ยวข้องกับบุคคลหลายฝ่าย ทั้งตัวศิลปินลิเกเอง นักดนตรี และผู้มีหน้าที่ฝ่ายอื่น ๆ ในคณะลิเก นอกจากนี้ยังรวมถึงผู้ชม ผู้จัดหาหรือว่าจ้างลิเกไปแสดงด้วย วัฒนธรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเก ไม่ว่าจะเป็นขนบประเพณี ค่านิยมและความเชื่อ การสะท้อนวิถีชีวิตความเป็นไทย การใช้ภาษา วรรณคดี และวรรณกรรม ศิลปกรรมด้านนาฏศิลป์ ดนตรี จิตรกรรม รวมถึงการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม สิ่งเหล่านี้ได้สืบทอดต่อกันมาจากอดีตสู่ปัจจุบันอย่างไม่เปลี่ยนแปลงเพราะถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของลิเกที่ต้องรักษาไว้ แต่ขณะเดียวกันก็มีวัฒนธรรมบางส่วนได้มีการประดิษฐ์คิดค้นหรือสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ตามยุคตามสมัย หรือบางส่วนอาจรับมาจากสังคมอื่น รวมถึงการรับกระแสวัฒนธรรมต่างชาติที่เผยแพร่เข้ามาทางสื่อต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่อเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ทำให้รับทราบข้อมูลข่าวสารได้อย่างไร้พรมแดน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของกรมศิลปากร (๒๕๔๐ : ๑๔ - ๑๕) ที่กล่าวว่า “...วัฒนธรรมย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขและกาลเวลา เมื่อมีการประดิษฐ์หรือค้นพบสิ่งใหม่ วิธีใหม่ที่ใช้แก้ปัญหา และตอบสนองความต้องการของสังคมได้ดีกว่า ย่อมทำให้สมาชิกของสังคมเกิดความนิยม และในที่สุดอาจเลิกใช้วัฒนธรรมเดิม การจะรักษาวัฒนธรรมเดิมไว้ได้จึงต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลง หรือพัฒนาวัฒนธรรมนั้นให้เหมาะสม มีประสิทธิภาพตามยุคสมัย...” อย่างไรก็ตามเมื่อศิลปินลิเกทั้งหลายยอมรับและยึดถือเป็นแบบแผนประเพณีปฏิบัติร่วมกันก็ย่อมถือว่าเป็นวัฒนธรรมของลิเก ซึ่งวัฒนธรรมของลิเกก็คือภาพสะท้อนที่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทยนั่นเอง

การนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้กับวงการลิเกนั้นหากมองอย่างผิวเผินอาจจะคิดว่าทำได้ยาก เพราะถ้ามองในด้านความพอประมาณแล้วจะเห็นว่าในสภาพสังคมปัจจุบันนี้ลิเกต้องปรับเปลี่ยนและพัฒนาตนเองในทุก ๆ ด้านเพื่อสร้างความนิยมชมชอบให้แก่ผู้ชมจึงต้องใช้งบประมาณและทรัพยากรต่าง ๆ จำนวนมากในการสร้างสรรค์ผลงานการแสดงซึ่งมีองค์ประกอบหลายอย่าง แต่ถ้าพิจารณาอย่างรอบคอบแล้วจะเห็นว่าในวิถีการดำเนินชีวิตลิเกได้นำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมา

ประยุกต์ใช้เพื่อการดำรงอยู่ในสังคมได้เป็นอย่างดีทั้งในด้านความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ อภิชาติ พันธ์เสน (๒๕๔๙ : ๘๙) ที่กล่าวว่า เศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดที่ยึดหลักทางสายกลาง คำว่า ความพอเพียง นั้นหมายถึง ความพร้อมที่จะจัดการกับผลกระทบที่เกิดขึ้นจากทั้งภายนอกและภายใน ระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงยังสามารถมองได้ว่าเป็นปรัชญาในการดำรงชีวิตที่มีความสุขที่จำเป็นต้องใช้ทั้งความรู้ ความเข้าใจ ผนวกกับคุณธรรมในการดำเนินชีวิต เศรษฐกิจพอเพียงไม่ใช่เพียงการประหยัด แต่เป็นการดำเนินชีวิตอย่างชาญฉลาด และสามารถอยู่ได้แม้ในสภาพที่มีการแข่งขันและการไหลบ่าของโลกาภิวัตน์ นำสู่ความสมดุล มั่นคง และยั่งยืนของชีวิต เศรษฐกิจ และสังคม...” นับว่าหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีความเหมาะสมอย่างยิ่งในการนำมาเป็นแนวทางปฏิบัติซึ่งจะทำให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

รูปแบบการอนุรักษ์และเผยแพร่การแสดงลิเกในปัจจุบันมีปรากฏอยู่หลากหลายรูปแบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งลิเกงานหาหรือว่าจ้างลิเกไปแสดงตามงานต่าง ๆ นั้นถือได้ว่าเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของการจัดงานต่างๆ ไปที่จะต้องจัดหาลิเกมาแสดง เดิมนั้นมักจะเห็นลิเกแสดงตามงานวัด แต่ปัจจุบันนี้หน่วยงานต่าง ๆ ก็นิยมจัดหาลิเกไปแสดงเพื่อเป็นการเฉลิมฉลอง ส่วนลิเกวิกและลิเกวิทยุปัจจุบันมีอยู่น้อย ลิเกในรายการโทรทัศน์มักสอดแทรกอยู่ในรายการเกมโชว์ต่าง ๆ รายการสัมภาษณ์หรือในละคร ลิเกในแผ่นซีดีและลิเกในสื่ออินเทอร์เน็ตเป็นรูปแบบการนำเสนอ ทางสื่อเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ได้รับความนิยมจากประชาชนอย่างมากเพราะเป็นสื่อที่เข้าถึงประชาชนได้ง่ายและสะดวกสบาย ส่วนลิเกในสื่อสิ่งพิมพ์มักเป็นหนังสือทางวิชาการและงานวิจัยของหน่วยงานต่าง ๆ ลิเกในสถานศึกษาแม้จะยังไม่มีหลักสูตรการเรียนการสอนที่ชัดเจนมากนักแต่ก็ได้รับความนิยมจากนักเรียน นักศึกษา ตลอดจนครูอาจารย์อยู่น้อย สำหรับการประกวดลิเกและการประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติลิเกนั้นยังมีน้อย สมควรอย่างยิ่งที่หน่วยงานสำคัญคือ กรมส่งเสริมวัฒนธรรมจะได้พิจารณาจัดทำโครงการส่งเสริมสนับสนุนด้านการประกวดลิเกและการประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติลิเกให้มากขึ้นในโอกาสต่อไป อย่างไรก็ตามการอนุรักษ์และเผยแพร่ลิเกด้วยวิธีการที่หลากหลายรูปแบบที่กล่าวมาข้างต้นมีผลทำให้การแสดงลิเกแพร่หลายไปสู่ประชาชนอย่างกว้างขวางทั้งในประเทศและต่างประเทศทั่วโลกด้วยระบบการสื่อสารที่ทันสมัยในยุคโลกาภิวัตน์ทำให้ประชาชนทั่วไปในทุกมุมโลกสามารถรับรู้และซาบซึ้งในคุณค่าของลิเกซึ่งเป็นศิลปวัฒนธรรมไทยที่เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ซึ่งปรากฏออกมาในรูปแบบของการแสดงที่มีทั้งความงดงามและความบันเทิง

สำหรับแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาลิเกนั้น ได้มีผู้เกี่ยวข้องกับลิเกหลายฝ่ายให้ความเห็นว่าปัจจุบันนี้ลิเกมีพัฒนาการมาไกลมากแล้ว จนแทบไม่ต้องพัฒนาอะไรอีก เพียงแต่ขอให้ช่วยกันรักษาแบบแผนอันเป็นเอกลักษณ์ของลิเกไว้ให้คงอยู่ตลอดไป ซึ่งความเห็นนี้สอดคล้องกับกรมศิลปากร (๒๕๔๐ : ๒๙ - ๓๐) ที่กล่าวว่า ถ้าประชาชนเจ้าของวัฒนธรรมนั้นดำรงรักษา คงรูปแบบที่เป็นแกนหลักเอาไว้ได้ สังคมนั้นย่อมสามารถรักษาเอกภาพของตนเองไว้ได้ แต่เมื่อใดที่สังคมปล่อยปละละเลยให้การพัฒนาทำลายจนสูญเสียเอกลักษณ์เฉพาะไป สังคมนั้นวัฒนธรรมนั้นย่อมอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้นแม้การพัฒนาจะเป็นสิ่งจำเป็นต่อคุณภาพของทุกสังคม แต่แนวทางการพัฒนาที่ดีนั้นจะต้องให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมต่อดินฟ้าอากาศ ทรัพยากร และวิถีชีวิตดั้งเดิมที่สืบทอดกันมา ถ้าการพัฒนาไม่มีความสมดุลและตั้งอยู่บนรากฐานทางวัฒนธรรมที่ถูกต้อง สังคมนั้นก็มีความก้าวหน้า ประชาชนประสบกับความสุข แต่เมื่อใดที่การพัฒนาขาดการพิจารณาพื้นฐานเหล่านั้น ย่อมจะเกิดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตผู้คน... จากความคิดเห็นที่ว่าลิเกได้มีพัฒนาการด้านต่าง ๆ อย่าง

เพียงพอแล้ว ผู้เกี่ยวข้องส่วนใหญ่จึงให้ข้อเสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์ศิลปะซึ่งถือเป็นวิธีการสำคัญที่จะทำ ให้ศิลปะคงอยู่คู่สังคมไทยสืบต่อไปโดยข้อเสนอแนะมีองค์ประกอบสำคัญ ๓ ส่วนได้แก่ คณะศิลปะ ประชาชนทั่วไป และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การพัฒนาส่วนใหญ่เป็นเรื่องของคณะศิลปะที่จะพัฒนาตนเองในรูปแบบต่าง ๆ สำหรับประชาชนนั้นมีส่วนส่งเสริมสนับสนุนในด้านการจัดหาศิลปะไปแสดงในงานและให้ความสนใจชมการแสดงศิลปะให้มากขึ้น ส่วนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรส่งเสริมสนับสนุนในด้านงบประมาณและเปิดโอกาสให้คณะศิลปะได้นำเสนอผลงานเผยแพร่สู่ประชาชนอย่างกว้างขวาง ซึ่งถ้าทุกฝ่ายให้ความร่วมมือกัน อย่างเต็มที่ก็จะทำให้ศิลปะคงอยู่คู่สังคมไทยตลอดไป

จากข้อเสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาศิลปะที่ผู้เกี่ยวข้องฝ่ายต่าง ๆ ได้นำเสนอในการวิจัยครั้งนี้ นับว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับกรมส่งเสริมวัฒนธรรม รวมถึงหน่วยงานอื่น ๆ ตลอดจนศิลปินศิลปะด้วย เพราะการที่จะอนุรักษ์ศิลปะให้อารงอยู่ต่อไปรวมถึงการพัฒนาที่บุคคลที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ต้องให้ความร่วมมือกันอย่างจริงจัง ซึ่งข้อเสนอแนะดังกล่าวสอดคล้องกับกรมศิลปากร (มปป. : ๓๐) ที่กล่าวว่า ให้ช่วยกันส่งเสริมด้วยการให้กำลังใจ การสนับสนุนทางการเงิน วัสดุ อุปกรณ์ และร่างกายเมื่อมีโอกาส รวมทั้งช่วยกันเผยแพร่ให้เป็นที่รู้จัก โดยเฉพาะเยาวชนในชาติควรจะได้รับทราบเรื่องราวประวัติศาสตร์ความเป็นมา และคุณประโยชน์ของวัฒนธรรมต่าง ๆ ของไทย นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับข้อเสนอของวรรณภา พูนพาณิชย์ และคณะ. (๒๕๔๗ : ๙๑ - ๙๒) ที่กล่าวถึงบทบาทของสถาบันต่าง ๆ ในสังคมไทยที่มีต่อการอนุรักษ์วัฒนธรรมว่า ต้องสร้างความรู้ความเข้าใจ โดยการประชาสัมพันธ์ทั้งในด้านสื่อสิ่งพิมพ์ วิทยุโทรทัศน์ การสร้างจิตสำนึกทางการศึกษา การปลูกฝังทัศนคติสำนึกในเรื่องของวัฒนธรรมไทย รวมถึงการส่งเสริมการเรียนการสอนโดยจัดหลักสูตรให้มีการจัดการเรียนการสอนให้แก่เยาวชนด้วย จากข้อเสนอแนะดังกล่าวพอจะอนุมานได้ว่าหน่วยงานสำคัญที่มีบทบาทสำคัญในการที่จะช่วยส่งเสริมสนับสนุนการอนุรักษ์และสืบทอดการแสดงศิลปะคือสถานศึกษา

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. ผลจากการวิจัยครั้งนี้เป็นข้อมูลให้กรมส่งเสริมวัฒนธรรมนำไปเป็นแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาศิลปะได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งควรนำไปจัดพิมพ์เป็นหนังสือแล้วเผยแพร่ไปยังสถานศึกษาและหน่วยงานต่าง ๆ อย่างกว้างขวางและทั่วถึงทุกภูมิภาค รวมทั้งเผยแพร่ทางสื่ออินเทอร์เน็ต เพื่อเป็นคลังแห่งภูมิปัญญาและเป็นแหล่งสืบค้นแก่ผู้สนใจต่อไป

นอกจากนี้ควรนำไปเป็นแนวทางในการจัดตั้งศูนย์ข้อมูลเกี่ยวกับศิลปะของสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดที่มีคณะศิลปะอยู่ในทุกภูมิภาคของประเทศไทย เพื่อให้สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแต่ละจังหวัดเป็นคลังแห่งภูมิปัญญา และเป็นแหล่งสืบค้นแก่ผู้สนใจต่อไป รวมทั้งขยายเครือข่ายไปยังศูนย์วัฒนธรรมในสถานศึกษาด้วย

๒. ผลจากการวิจัยครั้งนี้เป็นข้อมูลให้กรมส่งเสริมวัฒนธรรมนำไปเป็นแนวทางในการส่งเสริมสนับสนุนให้มีการจัดการแสดงศิลปะให้ประชาชนได้ชมโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย รวมทั้งสนับสนุนทุนวิจัยด้านศิลปะอย่างต่อเนื่อง จัดกิจกรรมการประกวดศิลปะ รวมทั้งสนับสนุนบุคคลที่มีผลงานดีเด่นด้านการแสดงศิลปะเพื่อประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติ ซึ่งจะมีผลทำให้การแสดงศิลปะและศิลปินศิลปะได้รับการยอมรับ มากขึ้น ทำให้ศิลปินศิลปะเกิดความภาคภูมิใจ เห็นคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมและเต็มใจที่จะอนุรักษ์

และสืบทอดศิลปะการแสดงแขนงนี้ได้อย่างเต็มความสามารถ

๓. ผลจากการวิจัยครั้งนี้เป็นข้อมูลให้คณะลิเกนำไปเป็นแนวทางในการพัฒนาคุณภาพการแสดง พัฒนาทักษะและความสามารถในการแสดง หมั่นหาความรู้และประสบการณ์จากสื่อต่าง ๆ เพื่อนำมาประยุกต์ใช้กับการแสดงให้ทันยุคสมัย รักษาแบบแผนที่เป็นเอกลักษณ์อันดีงามของลิเกไว้ รวมทั้งการถ่ายทอดศิลปะการแสดงลิเกให้แก่ลูกหลานต่อไป

๔. ผลจากการวิจัยครั้งนี้เป็นข้อมูลให้สถานศึกษาทั้งในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานและระดับอุดมศึกษานำไปเป็นแนวทางในการสืบทอดอนุรักษ์ลิเกได้อย่างเป็นรูปธรรมโดยการจัดหลักสูตรการเรียนการสอนเป็นรายวิชาเฉพาะ หรือบูรณาการในรายวิชาอื่น ๆ ที่เหมาะสม จัดตั้งชมรม จัดอบรมสัมมนาทางวิชาการ จัดฝึกอบรมการแสดงลิเกให้แก่ครูอาจารย์ นักเรียน นักศึกษาโดยเชิญศิลปินลิเกที่มีความรู้ความสามารถมาเป็นวิทยากรพิเศษ รวมทั้งส่งเสริมให้นักเรียน นักศึกษาแสดงลิเกในโอกาสจัดกิจกรรมต่าง ๆ ของสถานศึกษา

๕. ผลจากการวิจัยครั้งนี้เป็นข้อมูลให้ชุมชนที่เกี่ยวข้อง เช่น วัด หน่วยงานราชการและเอกชนในท้องถิ่นต่าง ๆ รวมทั้งประชาชนในชุมชนนำไปเป็นแนวทางในการสืบทอดอนุรักษ์ลิเกได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยร่วมมือกันจัดกิจกรรมในชุมชนโดยจัดหาไปแสดงในงานประเพณีหรือกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนให้มากขึ้น

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในโอกาสต่อไป

๑. การวิจัยเรื่องของลิเกยังมีสิ่งที่น่าสนใจที่สามารถศึกษาค้นคว้าอย่างละเอียดถี่ถ้วนได้อีกหลายเรื่อง ได้แก่ การวิจัยด้านภาษา โดยศึกษาวิเคราะห์บทร้องประกอบการแสดงลิเก รวมถึงการรวบรวมบทร้องลิเกที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในปัจจุบัน ศึกษาวิเคราะห์ภาษาที่เป็นมุกตลกในการแสดงลิเก ศึกษาวิเคราะห์ความเปรียบและแนวคิดที่ปรากฏอยู่ในบทร้องลิเก เป็นต้น

๒. การวิจัยด้านวัฒนธรรม โดยศึกษาวิเคราะห์รูปแบบเครื่องแต่งกายลิเกลูกบทจากอดีตถึงปัจจุบัน ศึกษาวิเคราะห์และถ่ายทอดกระบวนการทำรำประกอบการแสดงลิเก ศึกษาวิเคราะห์พิธีไหว้ครูลิเก ศึกษาวิถีชีวิตของผู้ประกอบอาชีพลิเกในแง่มุมต่าง ๆ

๓. การวิจัยด้านการศึกษา โดยศึกษารูปแบบการจัดกระบวนการเรียนการสอนลิเกในสถานศึกษา ศึกษาวิเคราะห์ความคิดเห็นของเยาวชนหรือประชาชนทั่วไปที่มีต่อลิเก ศึกษาบทบาทของลิเกที่มีต่อสังคมปัจจุบัน

๔. ศิลปินลิเกในอดีตที่ยังสืบทอดการแสดงอยู่จนถึงปัจจุบันนี้มีอยู่จำนวนมากซึ่งถือได้ว่าเป็นทรัพยากรบุคคลที่มีคุณค่าในด้านศิลปวัฒนธรรมเช่นเดียวกับศิลปินในสาขาอาชีพอื่น ดังนั้นควรศึกษาองค์ความรู้ที่มีอยู่ในตัวศิลปินลิเกที่มีความสามารถเป็นที่ยอมรับของสังคม

บรรณานุกรม

- กรองแก้ว แรงเพ็ชร์. (๒๕๔๙). **องค์ประกอบการแสดงลักษณะพระเทพ พรทวิ**. วิทยานิพนธ์. ศศ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กองทุนสนับสนุนการสร้างสุขภาพ, สำนักงาน. (สสส.). **สุดสาคร ลิเกร่วมสมัย**. สืบค้นเมื่อ ๑๐ มีนาคม ๒๕๕๔, จาก http://www.thaihealth.or.th/partner/arti_partner/15311
- กนิษฐา เทพสุด. (๒๕๕๐). **การปรับประสานสื่อพื้นบ้าน “ลิเก” ผ่านทางสื่อโทรทัศน์ : กรณีศึกษารายการลิเกรวมดาวดารา ทางสถานีวิทยุโทรทัศน์กองทัพบก ช่อง ๕**. วิทยานิพนธ์ นศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- กัมปนาท โนนศรี และคณะ. (๒๕๕๔). **ปีพาทย์ในการแสดงลิเกคณะบุญชอบ สิทธิสาร : กรณีศึกษา คณะสุเทพ บ้านเทิงศิลป์**. ศิลปินพนธ์. กรุงเทพฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์.
- ไชศรี. (๒๕๓๘). “ลิเก นาฏกรรมแห่งวิถีไทย”. **กนิษฐ์**, ๑๒, ๖ (มิถุนายน ๒๕๓๘) : ๕๔ – ๕๖
- คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. (๒๕๕๑). **คู่มือ น้ำใจไมตรี ชื่อสัตย์สุจริต เศรษฐกิจพอเพียง เพื่อพ่อหลวงของเรา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.
- คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. (๒๕๕๑). **คู่มือแนวทางการดำเนินงาน เรื่อง การปกป้องคุ้มครองภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.
- คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. (๒๕๕๑). **ประเพณีนิยมตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.
- คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. (๒๕๕๐). **พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- คณะกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง (๒๕๔๙). **โครงการเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี
- โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน. (๒๕๕๓). **สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฉบับเสริมการเรียนรู้ เล่ม ๑๕**. กรุงเทพฯ : โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. (๒๕๑๕). “ลิเก” ใน **นาฏศิลป์และดนตรีไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เจนภพ จบกระบวนวรรณ. (๒๕๒๖). “พ่อครูดอกดิน เสือสง่า ลิเกรานีเกลิง”. **วารสารวัฒนธรรมไทย**. ๒๒, ๙ (กันยายน ๒๕๒๖) : ๖๒ – ๗๕
- เจนภพ จบกระบวนวรรณ. (๒๕๒๖). “พ่อครูหอมหวล นาคศิริ ราชาลิเกลูกบท”. **วารสารวัฒนธรรมไทย**. ๒๒, ๙ (กันยายน ๒๕๒๖) : ๔ – ๑๗
- เชิดฉันทน์ ดอกแก้ว. (๒๕๔๓). **การวิเคราะห์เนื้อหาของลิเกลูกบท**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ชมพู เทพรัตน์. (๒๕๔๘) “ลิเก การแสดงพื้นบ้าน สืบสานภูมิปัญญาไทย”. **ลูกทุ่งวาไรตี้**. ๒, ๗๐ (๒๕ – ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๔๘) : ๑๐.

ฐปนวรรษม์ ต้นสกุล (๒๕๔๗). **อาชีพพลิกในอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.

นครปฐม : มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม.

ณรงค์ชัย ปิฎกฤษต์. (๒๕๕๒). **องค์ความรู้ศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติ นายสำราญ เกิดผล**. งานวิจัย.

กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

ทองเจือ โสภิตศิลป์. (๒๕๓๐). “ลิเก” **วารสารวัฒนธรรมไทย**. ๒๖, ๓ (มีนาคม ๒๕๓๐) : ๕๗ – ๖๕.

ทีมข่าว คม ชัด ลึก. (๒๕๕๑). “พรเทพ พรทวี ซึ่ลิเกยังไม่สูญพันธุ์”. **คม ชัด ลึก**. ๒๖๒๒ (๒๔

ธันวาคม ๒๕๕๑) : ๑๘.

นงนุช ไพร์พิบูลยกิจ. (๒๕๔๒). **ลิเก**. กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา. กรุงเทพฯ : วัฒนาพานิช.

นิรมล เจริญหลาย. (๒๕๔๗). **ชีวประวัติและกระบวนการทำรำลิเกของ ทองเจือ โสภิตศิลป์**.

วิทยานิพนธ์. ศศ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นิตา ชูโต. (๒๕๔๘). **การวิจัยเชิงคุณภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : พรินต์โพร.

บัณฑิตพัฒนศิลป์, สถาบัน. (๒๕๕๒). **หลักสูตรศิลปบัณฑิต (หลักสูตรปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๕๒)**.

กรุงเทพฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์.

ประคอง นิมมานเหมินท์. (๒๕๓๘). “**ภูมิปัญญาไทยในวิถีชีวิตไทย**”, รายงานการสัมมนาเรื่อง

ภูมิปัญญาไทยในภาษาและวรรณคดี. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานส่งเสริมเอกลักษณ์
ของชาติและมหาวิทยาลัยสยาม.

ประพนธ์ เรื่องณรงค์ และเสาวลักษณ์ อนันตคานต์. (๒๕๔๕). **ภูมิปัญญาทางภาษา**. กรุงเทพฯ :
ไทยวัฒนาพานิช.

ประกาศรี สีหอำไพ. (๒๕๕๐). **วัฒนธรรมทางภาษา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : สามลดา.

ประเวศ วะสี. (๒๕๔๔). “**เศรษฐกิจพอเพียง : ข้อเสนอสู่การปฏิบัติ**” **มิติทางวัฒนธรรมในยุค**

เศรษฐกิจพอเพียง. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

ผจงจิตต์ อธิคมนันทะ. (๒๕๓๔). **การเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ :
มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ผ่องพรรณ มณีรัตน์. (๒๕๒๑). **การเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ :

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ผอบ โปษะกฤษณะ, พ.ต. หญิง และสุวรรณี อุดมผล. (๒๕๒๓). **วรรณกรรมประกอบการเล่นลิเก**.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการรัฐมนตรี.

เผอญ ไทยสม. (๒๕๓๗). “**ลิเก สมบัติวัฒนธรรมคู่บ้านคู่เมือง**”. เดลินิวส์ฉบับหลัง, ๑๖๒๔๒ (๒

เมษายน ๒๕๓๗) : ๓๐.

พลาดิษฐ์ สิทธิธัญกิจ. (๒๕๔๕). **ลิเกไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

พวงผกา คุโรวาท. (๒๕๓๙). **ศิลปะและวัฒนธรรมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : อมรการพิมพ์.

พวงผกา ประเสริฐศิลป์. (๒๕๔๑). **พื้นฐานวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพฯ : ฝ่ายเอกสารและตำรา

สถาบันราชภัฏสวนดุสิต.

พลับปลิง คงชนะ. (๒๕๔๘). **หนังสือเรียนสาระการเรียนรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์ กลุ่มสาระ**

การเรียนรู้สังคม ศาสนา และวัฒนธรรม ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖. กรุงเทพฯ : บริษัท
พัฒนาคุณภาพวิชาการ.

พันทิพา มาลา และคณะ (๒๕๕๒). การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น : กรณีศึกษาศิลปินพื้นบ้าน
 สาขาศิลปะการแสดงลิเก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. สถาบันอยุธยาศึกษา
 มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา.

พิเชษฐ สายพันธ์ และนฤพนธ์ ต้วงวิเศษ. (๒๕๔๑). **พ็อนญูไท : พิธีกรรมการแสดงกับการ
 เปลี่ยนแปลงทางสังคม.** กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

พิสิฐ ลือาธรรม (๒๕๔๙). **เศรษฐกิจพอเพียง.** กรุงเทพฯ : รวมสาส์น.

ภาณุวัฒน์ รักดีวงศ์ (๒๕๕๒). **ภูมิปัญญาไทยกับการพัฒนาการศึกษา.** กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย.

ภาชิต จิตภาษา. (๒๕๓๘). “ความอมตะของลิเก”. ศิลปวัฒนธรรม. ๑๖, ๙ (กันยายน ๒๕๓๘) :
 ๗๖ - ๗๙.

มติชน. (๒๕๕๓). **เด็กครึ่งโรงเรียนวัดใหม่ราษฎร์ศรัทธารามฝักเป็นลิเกอนุรักษณ์มรดกวัฒนธรรม.**
 สืบค้นเมื่อ ๕ มีนาคม ๒๕๕๔ จาก www.Matichon.co.th.

มณี เทพาขมภู (๒๕๔๘). **พรเทพ พรทวี บนเวทีชีวิตลิเก.** สุพรรณบุรี : พีเอ โพรดักชั่นเฮ้าส์.

มณี เทพาขมภู (๒๕๔๙). **เล่าขานตำนานลูกท่าเรือ.** สุพรรณบุรี : พีเอ โพรดักชั่นเฮ้าส์.

มะขามป้อม. (ม.ป.ป.). **โรงเรียนลิเกมะขามป้อม.** สืบค้นเมื่อ ๑๓ มีนาคม ๒๕๕๔, จาก

http://www.makhampom.net/makhampom/makham2008/detail_th.php?pcoid=3

มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. (๒๕๔๒). **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย**

ภาคกลาง เล่ม ๑๒. กรุงเทพฯ : สยามเพรส แมเนจเม้นท์.

ร่วมด้วยช่วยกัน กรุงเทพมหานคร. (๒๕๕๓). **ปราชญ์เดินดิน ครูสอนลิเกเพื่อการศึกษา.**

สืบค้นเมื่อ ๑๓ มีนาคม ๒๕๕๔ จาก http://www.rd1677.com/rd_bangkok/reshow_bangkok.php?trnumber=201002130846181266025578

รัชนี เทียงธรรม. (๒๕๔๙). **ลิเก...ชีวิต ไชยา มิตรชัย.** กรุงเทพฯ : ฐานการพิมพ์.

ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๖). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒.** กรุงเทพฯ :
 นานมีบุ๊คพับลิเคชั่น.

รุ่งนภา ฉิมพุด. (๒๕๔๒). **ลิเกในจังหวัดพิษณุโลก.** งานวิจัย. พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร.

โรงเรียนบางบ่อพิทยาคม. (ม.ป.ป.). **แก่นพิภูลทอง ลูกบางบ่อ.** สืบค้นเมื่อ ๕ มีนาคม ๒๕๕๔.

จาก www.likaybangbo.com.

วรรณภา พูนพาณิชย์ และคณะ. (๒๕๔๗). **ชีวิตและวัฒนธรรมไทย.** กรุงเทพฯ : ศูนย์ส่งเสริมอาชีพ.

วัฒนธรรม, กระทรวง. (๒๕๔๖). **กระทรวงวัฒนธรรม.** กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์.

วัฒนธรรม, กระทรวง. (๒๕๕๒). **กระทรวงวัฒนธรรม ๒๕๕๑ - ๒๕๕๒.** กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์.

วิเชียร ณ นคร. (๒๕๓๗). **มรดกวัฒนธรรมทักษิณ.** กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครตั้งกรุง.

วิมล จิโรจพันธ์ และคณะ. (๒๕๔๘). **วิถีไทย.** กรุงเทพฯ : แสงดาว.

ศิลปากร, กรม. (๒๕๔๐.). **ระบบการบริหาร-การจัดการวัฒนธรรม ฉบับแก้ไขปรับปรุง**

๒๕๔๐. กรุงเทพฯ : ประชาชน.

ศิลปากร, กรม. (ม.ป.ป.). **ระบบการวัฒนธรรมและคุณภาพมาตรฐาน.** กรุงเทพฯ : ประชาชน.

- ศิลปากร, กรม. (๒๕๔๔.). **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสุพรรณบุรี.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- ศิลปากร, กรม. (๒๕๔๔.). **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดอ่างทอง.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- ศูนย์สังคีตศิลป์. (๒๕๔๓.). **ประกวดลิเกชิงรางวัลลิเกทองคำ ครั้งที่ ๑ พุทธศักราช ๒๕๔๒.**
กรุงเทพฯ : ศูนย์สังคีตศิลป์.
- ศูนย์สังคีตศิลป์. (๒๕๒๙.). **“ลิเก”, การละเล่นพื้นบ้านศูนย์สังคีตศิลป์.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เรือนแก้ว
การพิมพ์.
- สนม ครุฑเมือง. (๒๕๕๑). **นิทานพื้นบ้านเขตภาคเหนือตอนล่าง : การวิเคราะห์วิถีชีวิต
ความพอเพียง.** พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- สมชัย ใจดี และยรรยง ศรีวิริยาภรณ์. (๒๕๔๓). **ประเพณีและวัฒนธรรมไทย.** พิมพ์ครั้งที่ ๓.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.
- สุกัญญา สมไพบูลย์. (๒๕๔๓). **สัณนิษมในสื่อการแสดง “ลิเก” ยุคโลกาภิวัตน์.** วิทยานิพนธ์ นศ.ม.
กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุพัตรา สุภาพ. (๒๕๓๖). **สังคมและวัฒนธรรมไทย.** พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (๒๕๒๒). **ลิเก.** กรุงเทพมหานคร: หอภาพสุวรรณ.
- สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (๒๕๔๓). **วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕- ๒๔๗๗.**
กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (๒๕๕๓). **“ลิเก” ใน สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์
ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฉบับเสริมการเรียนรู้ เล่ม ๑๕.** กรุงเทพฯ :
โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.
- สุริชัย หวันแก้ว. (๒๕๓๗). **การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม, ใน สังคมและวัฒนธรรม.**
กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ. (๒๕๔๑). **แต่งองค์ทรงเครื่อง : “ลิเก” ในวัฒนธรรมประชาไทย.**
งานวิจัย. นครราชสีมา : มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.
- สุวัฒน์ ทองหอม. (๒๕๔๔). **การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับปัจจัยพื้นฐานในการ
ดำรงชีวิตของชนเผ่าชาวกะเหรี่ยงในจังหวัดตรัง หลังจากประกาศใช้นโยบายได้ร่มเย็น.**
วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- อภิชัย พันธเสน (๒๕๔๙). **เอกสารประกอบคำบรรยายเศรษฐกิจพอเพียง.** กรุงเทพฯ :
โครงการสนับสนุนกองทุนการวิจัย.

ภาคผนวก ก

ประเด็นคำถามที่ใช้สัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เรื่อง สิกะ : การอนุรักษ์ และพัฒนาตามมิติทางวัฒนธรรม

ภูมิปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ประเด็นคำถามที่ใช้สัมภาษณ์เพื่อการวิจัย
เรื่อง ลิเก : การอนุรักษ์ และพัฒนาตามมิติทางวัฒนธรรม
ภูมิปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ชุดที่ ๑ คำถามสำหรับผู้เชี่ยวชาญ นักวิชาการด้านนาฏศิลป์ ดนตรี และการแสดงพื้นบ้าน

ตอนที่ ๑ ข้อมูลส่วนตัวของผู้ตอบ

ชื่อ (นาย/นาง/นางสาว).....นามสกุล.....อายุ.....ปี
 อาชีพ.....ตำแหน่ง.....
 สถานที่ทำงาน.....ที่
 อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่.....หมู่ที่.....ตำบล.....อำเภอ.....
 จังหวัด.....รหัสไปรษณีย์.....หมายเลขโทรศัพท์.....

ตอนที่ ๒ คำถาม

๑. เมื่อกล่าวถึง ลิเก ท่านมีความคิดเห็นอย่างไร?
๒. ท่านคิดว่า การแสดงลิเกในปัจจุบันนี้ มีพัฒนาการขึ้นจากเดิมในด้านต่อไปนี้
 อย่างไรบ้าง? ด้านการประพันธ์เนื้อเรื่องและการขับร้อง ด้านการใช้ภาษานาฏศิลป์ ด้านการใช้เพลงและ
 ดนตรี ด้านศิลปะการแต่งกาย แต่งหน้า ด้านศิลปะการเขียนภาพประกอบฉาก เวที แสง สี เสียง
๓. ท่านคิดว่า ภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในการแสดงลิเกในปัจจุบันนี้
 มีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างไรบ้าง
  - ๓.๑ ขนบประเพณี ค่านิยมและความเชื่อ
  - ๓.๒ การสะท้อนวิถีชีวิตความเป็นไทย
  - ๓.๓ การใช้ภาษา วรรณคดี และวรรณกรรม
  - ๓.๔ ศิลปกรรมด้านนาฏศิลป์ ดนตรี จิตรกรรม
  - ๓.๕ การปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม
๔. ท่านคิดว่าปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับการแสดงลิเกในปัจจุบันมีอะไรบ้าง?
 (ทั้งในด้านลิเก ผู้ชม สังคม และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง)
๕. ท่านคิดว่าวิธีการอนุรักษ์และพัฒนาลิเก โดยใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (พอประมาณ
 มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวเอง) เพื่อให้ลิเกคงอยู่คู่สังคมไทยสืบไปนั้น สามารถทำได้อย่างไรบ้าง?

ชุดที่ ๒ คำถามสำหรับหัวหน้าคณะลิเก

ตอนที่ ๑ ข้อมูลส่วนตัวของผู้ตอบ

ชื่อ (นาย/นาง/นางสาว).....นามสกุล..... อายุ.....ปี
 อาชีพ..... ตำแหน่ง.....
 สถานที่ทำงาน.....ที่
 อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่.....หมู่ที่.....ตำบล.....อำเภอ.....
 จังหวัด.....รหัสไปรษณีย์.....หมายเลขโทรศัพท์.....

ตอนที่ ๒ คำถาม

๑. ขอให้ท่านเล่าประวัติความเป็นมาของคณะลิเกของท่าน (จากจุดเริ่มต้นจนถึงปัจจุบัน)
๒. บุคลากรในคณะของท่านในปัจจุบันมีจำนวนเท่าไร (นักแสดงชาย หญิง นักดนตรี และอื่น ๆ)
๓. คณะลิเกของท่าน มีลักษณะเด่นในด้านต่อไปนี้อย่างไรบ้าง?
  - ๓.๑ เนื้อเรื่องที่นำมาแสดง (นำมาจากไหน ใครเป็นผู้แต่ง เนื้อหาเป็นอย่างไร มีความน่าสนใจอย่างไร ผู้ชมนิยมเรื่องประเภทไหน เรื่องที่ใช้แสดงมีกี่เรื่อง อะไรบ้าง)
  - ๓.๒ ท่านมีแนวคิดในการพัฒนาเรื่องที่นำมาแสดง อย่างไรบ้าง
  - ๓.๓ ลักษณะเด่นด้านการร้อง การรำ ของผู้แสดงในคณะของท่านเป็นอย่างไรบ้าง
  - ๓.๔ ท่านมีแนวคิดในการพัฒนาการร้อง การรำ ของผู้แสดงในคณะของท่านอย่างไรบ้าง
  - ๓.๕ ลักษณะเด่นในด้านการใช้เพลงและดนตรีในคณะของท่านมีอะไรบ้าง
  - ๓.๖ ท่านมีแนวคิดในการพัฒนาด้านการใช้เพลงและดนตรีในคณะของท่านอย่างไรบ้าง
  - ๓.๗ ลักษณะเด่นด้านการแต่งกาย แต่งหน้าของผู้แสดง
  - ๓.๘ ท่านมีแนวคิดในการพัฒนาด้านการแต่งกาย แต่งหน้าของผู้แสดงในคณะอย่างไรบ้าง
  - ๓.๙ ลักษณะเด่นของฉาก เวที แสง สี เสียง ในคณะของท่าน
  - ๓.๑๐ ท่านมีแนวคิดในการพัฒนาฉาก เวที แสง สี เสียง ในคณะของท่านอย่างไร
๔. ขนบประเพณี ค่านิยมและความเชื่อเกี่ยวกับการแสดงลิเกที่คณะของท่านยึดถือปฏิบัติ มีอะไรบ้าง
  ๕. รูปแบบ หรือขั้นตอนการแสดงลิเกคณะของท่านมีอะไรบ้าง ตั้งแต่เริ่มต้นจนจบการแสดง
๖. การแสดงลิเกของท่านมุ่งสะท้อนวิถีชีวิตความเป็นไทยอย่างไรบ้าง (ด้านความเป็นอยู่ ปัจจัยสี่ การศึกษา ภาษา อาชีพ เศรษฐกิจ ครอบครัว ฯลฯ)
๗. การแสดงลิเกของท่านมีส่วนปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม อย่างไรบ้าง
๘. ท่านนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (พอประมาณ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวเอง) มาใช้อย่างไรบ้าง (ทั้งในด้านการแสดง การบริหารจัดการคณะ และการใช้ชีวิตประจำวัน)

๙. ท่านมีแนวการบริหารจัดการในคณะ หรือมีระเบียบกฎเกณฑ์ แนวปฏิบัติในการปกครองดูแลคณะอย่างไรบ้าง

๑๐. ปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับการแสดงลิเกในปัจจุบันมีอะไรบ้าง และท่านมีวิธีแก้ไขอย่างไร? (ทั้งในด้านผู้แสดง ผู้ชม สังคม และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง)

๑๑. ท่านคิดว่า ปัจจัยสำคัญ หรือองค์ประกอบใดบ้าง ที่ทำให้คณะลิเกของท่านได้รับความนิยมนิยมจากประชาชนในปัจจุบัน

๑๒. ท่านคิดว่าวิธีการอนุรักษ์และพัฒนาลิเก เพื่อให้คงอยู่คู่สังคมไทยตลอดไปนั้น สามารถทำได้ อย่างไรบ้าง (ทั้งในด้านผู้แสดง ผู้บรรเลงดนตรี ผู้ชม ผู้เกี่ยวข้องอื่น ๆ รวมถึงหน่วยงานต่าง ๆ)

ชุดที่ ๓ คำถามสำหรับศิลปินลิเก

ตอนที่ ๑ ข้อมูลส่วนตัวของผู้ตอบ

ชื่อ (นาย/นาง/นางสาว).....นามสกุล..... อายุ.....ปี
 อาชีพ..... ตำแหน่ง.....
 สถานที่ทำงาน.....ที่
 อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่.....หมู่ที่.....ตำบล.....อำเภอ.....
 จังหวัด.....รหัสไปรษณีย์.....หมายเลขโทรศัพท์.....

ตอนที่ ๒ คำถาม

๑. ท่านมีทัศนคติอย่างไรต่ออาชีพลิเก?
๒. ในฐานะที่ท่านเป็นศิลปินลิเกผู้เผยแพร่และสืบสานศิลปวัฒนธรรมของชาติ ท่านได้นำความรู้ความสามารถ และประสบการณ์ต่าง ๆ มาพัฒนาการแสดงลิเกในด้านต่อไปนี้อย่างไรบ้าง?
  - ๒.๑. ด้านศิลปะการแสดง เช่น วิธีการขับร้อง และเพลงที่นำมาใช้ท่านพัฒนาอย่างไร ด้านการรำ และการแสดงบทบาทพัฒนาอย่างไร รวมทั้งด้านการใช้ภาษาไทย (การออกเสียง การใช้คำ การใช้ราชาศัพท์) พัฒนาอย่างไร
  - ๒.๒. ด้านศิลปะการแต่งกาย แต่งหน้า มีพัฒนาการอย่างไร
๓. ขนบประเพณี ค่านิยมและความเชื่อเกี่ยวกับการแสดงลิเก ที่ท่านยึดถือปฏิบัติตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีอะไรบ้างที่คงเดิม อะไรบ้างที่เปลี่ยนแปลงไป
๔. วิถีชีวิตของผู้มีอาชีพแสดงลิเกเป็นอย่างไร (ทั้งตัวท่านเอง และบุคคลอื่น) ในด้านความเป็นอยู่ ฐานะทางเศรษฐกิจ ปัจจัยสี่ สภาพครอบครัว การศึกษา งานอดิเรก หรืออาชีพรอง
๕. คุณธรรม จริยธรรม และคติที่ท่านยึดถือปฏิบัติในการดำเนินชีวิต
๖. ท่านประสบปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับการแสดงลิเกในปัจจุบันอย่างไรบ้าง (ทั้งในด้านการแสดง ผู้ชม สังคม และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง) และมีวิธีแก้ไขอย่างไร?
๗. ท่านนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (พอประมาณ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวเอง) มาใช้ในการดำรงชีวิต และใช้ในการแสดงลิเกอย่างไรบ้าง?
๘. ท่านคิดว่า ปัจจัยสำคัญ หรือองค์ประกอบใดบ้าง ที่ทำให้คณะลิเกที่ท่านแสดงอยู่นี้ ได้รับความนิยมจากประชาชนในปัจจุบัน
๙. ท่านคิดว่าวิธีการอนุรักษ์และพัฒนาลิเก เพื่อให้คงอยู่คู่สังคมไทยตลอดไปนั้น สามารถ ทำได้อย่างไรบ้าง (ทั้งในด้านผู้แสดง ผู้บรรเลงดนตรี ผู้ชม ผู้เกี่ยวข้องอื่น ๆ รวมถึงหน่วยงานต่าง ๆ)

ชุดที่ ๔ คำถามสำหรับนักดนตรี

ตอนที่ ๑ ข้อมูลส่วนตัวของผู้ตอบ

ชื่อ (นาย/นาง/นางสาว).....นามสกุล..... อายุ.....ปี
 อาชีพ..... ตำแหน่ง.....
 สถานที่ทำงาน.....ที่
 อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่.....หมู่ที่.....ตำบล.....อำเภอ.....
 จังหวัด.....รหัสไปรษณีย์.....หมายเลขโทรศัพท์.....

ตอนที่ ๒ คำถาม

๑. ประวัติการศึกษาด้านดนตรีไทยของท่าน (ตั้งแต่เริ่มต้นฝึกหัด จนยึดเป็นอาชีพ)
๒. เล่าประสบการณ์ด้านการบรรเลงดนตรี และการประกอบอาชีพนักดนตรีในคณะลิเกของท่าน
๓. แบบแผน หรือรูปแบบการบรรเลงดนตรีประกอบการแสดงลิเก มีลักษณะเด่นเฉพาะตัวอย่างไร และมีข้อแตกต่างจากการบรรเลงในกิจกรรมอื่น ๆ อย่างไร
๔. เพลงประกอบการแสดงลิเกที่ท่านใช้บรรเลงในปัจจุบัน มีอะไรบ้าง แต่ละเพลงมีความสำคัญอย่างไร (เช่น เพลงโหมโรงใช้เพลงอะไรบ้าง เพลงบรรเลงประกอบการขับร้องของผู้แสดง หรือการรำตามบทบาทต่าง ๆ ใช้เพลงอะไรบ้าง)
๕. ท่านมีข้อปฏิบัติอันเป็นขนบประเพณี ค่านิยมและความเชื่อเกี่ยวกับการบรรเลงดนตรีประกอบการแสดงลิเก อย่างไรบ้าง
๖. ท่านประสบปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับการบรรเลงดนตรีประกอบการแสดงลิเกในปัจจุบันอย่างไรบ้าง และมีวิธีแก้ไขปัญหานั้นอย่างไร
๗. ท่านได้พัฒนารูปแบบการบรรเลงดนตรีประกอบการแสดงลิเกอย่างไรบ้าง จากอดีตถึงปัจจุบัน?
๘. ท่านคิดว่า ดนตรี มีส่วนสำคัญในการช่วยส่งเสริมการแสดงลิเกอย่างไร
๙. ท่านคิดว่า การอนุรักษ์และพัฒนาลิเก ให้คงอยู่คู่สังคมไทยอย่างยั่งยืนต่อไปนั้น มีวิธีการทำได้อย่างไรบ้าง? (ทั้งในด้านผู้แสดง ผู้บรรเลงดนตรี ผู้ชม ผู้เกี่ยวข้องอื่น ๆ รวมถึงหน่วยงานต่าง ๆ)
๑๐. ท่านนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (พอประมาณ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวเอง) มาใช้ในการดำรงชีวิต และใช้ในการบรรเลงดนตรีประกอบการแสดงลิเกอย่างไรบ้าง?

ชุดที่ ๕ คำถามสำหรับผู้ชม

ตอนที่ ๑ ข้อมูลส่วนตัวของผู้ตอบ

ชื่อ (นาย/นาง/นางสาว).....นามสกุล..... อายุ.....ปี
 อาชีพ..... ตำแหน่ง.....
 สถานที่ทำงาน.....ที่
 อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่.....หมู่ที่.....ตำบล.....อำเภอ.....
 จังหวัด.....รหัสไปรษณีย์.....หมายเลขโทรศัพท์.....

ตอนที่ ๒ คำถาม

๑. ท่านชอบดูลิเกหรือไม่ เพราะเหตุใด
๒. คณะลิเกที่ท่านรู้จัก และชอบมากที่สุดในปัจจุบันได้แก่คณะใดบ้าง เหตุผลที่ชอบคณะ
 ที่กล่าวถึง
๓. ท่านได้รับประโยชน์อะไรบ้างจากการชมลิเก
๔. ท่านคิดว่า การอนุรักษ์และพัฒนาลิเก ให้คงอยู่คู่สังคมไทยอย่างยั่งยืนต่อไปนั้น
 มีวิธีการทำได้อย่างไรบ้าง? (ทั้งในด้านผู้แสดง ผู้ชม ผู้เกี่ยวข้องอื่น ๆ รวมถึงหน่วยงานต่าง ๆ)

ชุดที่ ๖ คำถามสำหรับเจ้าภาพ หรือผู้จัดหาลิเกไปแสดง

ตอนที่ ๑ ข้อมูลส่วนตัวของผู้ตอบ

ชื่อ (นาย/นาง/นางสาว).....นามสกุล..... อายุ.....ปี
 อาชีพ..... ตำแหน่ง.....
 สถานที่ทำงาน.....ที่
 อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่.....หมู่ที่.....ตำบล.....อำเภอ.....
 จังหวัด.....รหัสไปรษณีย์.....หมายเลขโทรศัพท์.....

ตอนที่ ๒ คำถาม

๑. เหตุใดท่านจึงจัดหาลิเกมาแสดงในงาน (แทนที่จะเป็นการแสดงชนิดอื่น)
๒. เหตุใดท่านจึงเลือกจัดหาลิเกคณะนี้มาแสดงในงานของท่าน จุดเด่นของลิเกคณะนี้มีอะไรบ้าง
๓. ผลตอบรับจากประชาชนหรือผู้ชมการแสดงลิเกคณะนี้เป็นอย่างไรบ้าง
๔. ท่านคิดว่ามีวิธีใดบ้างที่จะอนุรักษ์และพัฒนาการแสดงลิเกให้อยู่คู่กับสังคมไทยต่อไป
๕. ท่านนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (พอประมาณ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวเอง) มาใช้ในการจัดหาลิเกอย่างไรบ้าง

ชุดที่ ๗ คำถามสำหรับผู้จัดทำ หรือจัดจำหน่ายวีซีดีการแสดงลิเก

ตอนที่ ๑ ข้อมูลส่วนตัวของผู้ตอบ

ชื่อ (นาย/นาง/นางสาว).....นามสกุล..... อายุ.....ปี
 อาชีพ..... ตำแหน่ง.....
 สถานที่ทำงาน.....ที่
 อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่.....หมู่ที่.....ตำบล.....อำเภอ.....
 จังหวัด.....รหัสไปรษณีย์.....หมายเลขโทรศัพท์.....

ตอนที่ ๒ คำถาม

๑. ท่านมีแนวคิดอย่างไร จึงจัดทำ หรือจัดจำหน่ายวีซีดีการแสดงลิเก?
๒. จุดเริ่มต้น ความเป็นมา และระยะเวลาดำเนินการเกี่ยวกับธุรกิจวีซีดีลิเกจนถึงปัจจุบัน?
๓. องค์กรประกอบหรือเกณฑ์ในการพิจารณาคณะลิเกที่จะนำมาผลิตวีซีดีมีอะไรบ้าง?
๔. กระบวนการ หรือขั้นตอนในการจัดทำวีซีดีการแสดงลิเกมีอะไรบ้าง (กรณีผู้ผลิต) ?
๕. ผลตอบรับจากประชาชนหรือผู้ชมการแสดงลิเกทางวีซีดีเป็นอย่างไรบ้าง?
๖. ข้อดี ข้อด้อยของลิเกวีซีดี เมื่อเปรียบเทียบกับชมการแสดงสดหน้าเวทีตามงานต่าง ๆ?
๗. ท่านคิดว่ามีวิธีใดบ้างที่จะอนุรักษ์และพัฒนาการแสดงลิเกให้อยู่คู่กับสังคมไทยต่อไป?
๘. ท่านนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (พอประมาณ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกันที่ดี ในตัวเอง) มาใช้ในการดำเนินธุรกิจวีซีดีลิเกอย่างไรบ้าง?

ภาคผนวก ข

รายนามบุคคลผู้ให้ข้อมูล

ในการจัดทำวิจัยเรื่อง ลีเก : การอนุรักษ์ และพัฒนาตามมิติทางวัฒนธรรม

ภูมิปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

รายนามบุคคลผู้ให้ข้อมูล
ในการจัดทำวิจัยเรื่อง ลิเก : การอนุรักษ์ และพัฒนาตามมิติทางวัฒนธรรม
ภูมิปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

๑. คณะลิเก จำนวน ๓ คณะ

๑.๑ หัวหน้าคณะลิเก จำนวน ๓ คน

ลำดับที่	ชื่อ นามสกุล	ที่อยู่
๑	นางสมพร แยมสี	๖๗ หมู่ที่ ๑ ต.โพสังโฆ อ.ค่ายบางระจัน จ.สิงห์บุรี
๒	นายเฉลิมชัย มาลัยนาค	๒๒๒ หมู่ที่ ๔ ต.คานหาม อ.อุทัย จ.พระนครศรีอยุธยา
๓	นางแก้วใจ เอนกลาง	๑๐๖/๑๙ หมู่ที่ ๕ ต.วัดตูม อ.พระนครศรีอยุธยา จ.พระนครศรีอยุธยา

๑.๒ ศิลปินลิเก ๒๐ คน (ชาย ๑๐ คน หญิง ๑๐ คน)

ลำดับที่	ชื่อ นามสกุล	ที่อยู่
๑	นายสมบูรณ์ แยมสี	๖๗ หมู่ที่ ๑ ต.โพสังโฆ อ.ค่ายบางระจัน จ.สิงห์บุรี
๒	นายพนต์ แก้วไย	๕๓ หมู่ที่ ๑ ต.โรงช้าง อ.พรหมบุรี จ.สิงห์บุรี
๓	นายกิตติ เจือเพชร	๔/๑ หมู่ที่ ๑ ต.โพสังโฆ อ.ค่ายบางระจัน จ.สิงห์บุรี
๔	นายวรวงษ์ เดชานุวัฒน์	๖๗/๒ หมู่ที่ ๑ ต.โพสังโฆ อ.ค่ายบางระจัน จ.สิงห์บุรี
๕	นายสายชล เคียงจั่ง	๑๔๒/๓๕๑ หมู่ที่ ๒ ต.กกโก อ.เมือง จ.ลพบุรี
๖	นายศักดิ์รินทร์ แจ้งอารมณ	๔๘/๔๒ หมู่ที่ ๗ ต.บางมัญ อ.เมือง จ.สิงห์บุรี
๗	นายคมคาย แสงศักดิ์	๑๔๒/๘๙๓ หมู่ที่ ๒ ต.กกโก อ.เมือง จ.ลพบุรี
๘	นายประสิทธิ์ วงษ์นิล	๓๘/๑ หมู่ที่ ๕ ต.พิบูลทอง อ.ท่าช้าง จ.สิงห์บุรี
๙	นายพัลลภ นิลพฤษ	๓๖/๒ หมู่ที่ ๔ ต.ไผ่ลิง อ.พระนครศรีอยุธยา จ.พระนครศรีอยุธยา
๑๐	เด็กชายศรธรรม เอนกลาง	๑๐๖/๑๙ หมู่ที่ ๕ ต.วัดตูม อ.พระนครศรีอยุธยา จ.พระนครศรีอยุธยา
๑๑	นางสาวพรพรรณ วัฒนวรกิจ	๖๗/๒ หมู่ที่ ๑ ต.โพสังโฆ อ.ค่ายบางระจัน จ.สิงห์บุรี
๑๒	นางพรรณงาม ฉั่วเจริญ	๑๔๒/๓๕๑ หมู่ที่ ๒ ต.กกโก อ.เมือง จ.ลพบุรี
๑๓	นางสาวภิรมย์พร มาราศศรี	๑๙/๙ หมู่ที่ ๑ ต.บางมัญ อ.เมือง จ.สิงห์บุรี
๑๔	นางสาวสุภาพันธุ์ ไตรหาญ	๑๖/๑ หมู่ที่ ๘ ต.บ้านโพธิ์ อ.เสนา จ.พระนครศรีอยุธยา
๑๕	นางสาวจันทร์จิรา เกตุสุวรรณ	๒๒๒ หมู่ที่ ๔ ต.คานหาม อ.อุทัย จ.พระนครศรีอยุธยา
๑๖	นางสาวเพ็ญภา ไกลเนตร	๑๒/๒ หมู่ที่ ๗ ต.โพธิ์พระยา อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๑๗	นางสาวปรัชญาวลี มาลัยนาค	๒๑๐ หมู่ที่ ๒ .อบทม อ.สามโก้ จ.อ่างทอง

ลำดับที่	ชื่อ นามสกุล	ที่อยู่
๑๘	นางสาวณัฐพร แสงประทีป	๒๑๕/๑๐ หมู่ที่ ๖ ต.ไผ่ขวาง อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๑๙	นางสาวน้ำเพชร เอนกกลาก	๑๐๖/๑๙ หมู่ที่ ๕ ต.วัดตูม อ.พระนครศรีอยุธยา จ.พระนครศรีอยุธยา
๒๐	นางสาวดวงแก้ว ฤชงค์	๕๕ หมู่ที่ ๔ ต.ไผ่ลิง อ.พระนครศรีอยุธยา จ.พระนครศรีอยุธยา

๑.๓. ผู้บรรเลงดนตรีในคณะลิเก (จำนวน ๖ คน)

ลำดับที่	ชื่อ นามสกุล	ที่อยู่
๑	นายสายชล สารีผล	๙๘/๕ หมู่ที่ ๓ ต.ตะค่า อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี
๒	นายพลวัฒน์ เรือนมั่นคง	๕ หมู่ที่ ๒ ต.ท่าข้าม อ.ค่ายบางระจัน จ.สิงห์บุรี
๓	นายบรรทม รมโพธิ์ทอง	๑๒๓ ต.ทะเลชุบศร อ.เมือง จ.ลพบุรี
๔	นายคเชนทร์ จันทพันธ์ุ์	๑๓๖/๒ หมู่ที่ ๔ ต.พิบูลทอง อ.ท่าช้าง จ.สิงห์บุรี
๕	นายสมชาย ลำเจียก	๑๓ หมู่ที่ ๒ ต.ข้าวงาม อ.วังน้อย จ.พระนครศรีอยุธยา
๖	นายปรีชา เชื้อน้อย	๖๕/๑ หมู่ที่ ๕ ต.ย่านซื่อ อ.เมือง จ.อ่างทอง

๒. ผู้เกี่ยวข้อง (Casual Informants) จำนวน ๑๑ คน ประกอบด้วย

๒.๑ นักวิชาการด้านนาฏศิลป์ ดนตรี และการแสดงพื้นบ้าน จำนวน ๓ คน

ลำดับที่	ชื่อ นามสกุล	ที่อยู่
๑	นายบุญเลิศ นาจพินิจ	๒๔๓ แขวงบางซื่อ เขตบางซื่อ กรุงเทพฯ
๒	นางวรรณณา แก้วกว้าง	๔๙/๑ หมู่ที่ ๑ ต.พายทอง อ.ป่าโมก จ.อ่างทอง
๓	นายถาวร สดแสงจันทร์	๕ หมู่ที่ ๖ ต.ไผ่จำศีล อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง

๒.๒ เจ้าภาพ หรือเจ้าของงานที่ติดต่อจัดหาลิเกไปแสดง จำนวน ๕ คน

ลำดับที่	ชื่อ นามสกุล	ที่อยู่
๑	นายสมคิด พรหมพันธ์ุ์	๓๐ หมู่ที่ ๖ ต.ตะค่า อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี
๒	นายเดชา พรบำรุง	๒๐๔ หมู่ที่ ๔ ต.สาธิต อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี
๓	นางปราณี สุขโสม	๒๙/๓ หมู่ที่ ๕ ต.ไผ่ขวาง อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๔	พระมหาทวี อคคเทโว	วัดอบทม ต.ยี่ล้น อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๕	นางบุญชู ชัยนโต	๓๘ หมู่ที่ ๕ ต.ศาลาแดง อ.เมือง จ.อ่างทอง

๒.๓ ผู้จัดทำ หรือจัดจำหน่ายวีซีดีการแสดงลิเก จำนวน ๓ คน

ลำดับที่	ชื่อ นามสกุล	ที่อยู่
๑	นายศิระ อุดมศิลป์	๑๐๐/๕๕๔ หมู่ที่ ๑๐ ต.บางเมือง อ.เมือง จ.สมุทรปราการ
๒	นายพันธุ์เทพ สุลีสถิร	๑๔๐/๑ หมู่ที่ ๗ ต.ศาลเจ้าโรงทอง อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๓	นายอภิรัตน์ ทองคำ	๑๘๘/๑๗ หมู่ที่ ๔ ต.รั้วใหญ่ อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี

๓. ประชาชนทั่วไป จำนวน ๔๐ คน

๓.๑ ผู้ชมที่เป็นนักเรียน นักศึกษา หรือเยาวชน (จำนวน ๑๐ คน)

ลำดับที่	ชื่อ นามสกุล	ที่อยู่
๑	เด็กชายสรวิทย์ อาไชย	๑๔๔/๒ หมู่ที่ ๓ ต.ย่านยาว อ.สามชุก จ.สุพรรณบุรี
๒	เด็กชายอรธณพล หงวนตัด	๒๕ หมู่ที่ ๔ ต.บางงาม อ.ศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี
๓	เด็กหญิงเกศมณี ภูสิงห์	๑๑๙ หมู่ที่ ๑ ต.สนามชัย อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๔	เด็กหญิงจริญญา เพ็ชรดี	๒๗๕ หมู่ที่ ๓ ต.ศรีประจันต์ อ.ศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี
๕	นายวุฒิชัย แก้วมณี	๘๑/๑ หมู่ที่ ๕ ต.บ้านโพธิ์ อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๖	เด็กหญิงไศรยา สุวรรณรัมย์	๑๕๗ หมู่ที่ ๗ ต.ยี่ล้น อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๗	เด็กหญิงสุดธิดา ปลอดภัย	๒๙ หมู่ที่ ๒ ต.สามโก้ อ.สามโก้ จ.อ่างทอง
๘	เด็กหญิงสุพัตรา มหาวงศ์	๗/๓ หมู่ที่ ๕ ต.ยี่ล้น อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๙	เด็กชายประวัติศาสตร์ มาลัยนาค	๒๑๐ หมู่ที่ ๒ .อบทม อ.สามโก้ จ.อ่างทอง
๑๐	เด็กชายชัยณรงค์ สุขชุ่ม	๑๕๓/๓ หมู่ที่ ๘ ต.ยี่ล้น อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง

๓.๒ ผู้ชมที่เป็นครู อาจารย์ หรือข้าราชการ จำนวน ๑๐ คน

ลำดับที่	ชื่อ นามสกุล	ที่อยู่
๑	นายชัยรัตน์ ณ สงขลา	๒๐๔/๑๗๒ ต.โพธิ์พระยา อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๒	นางสาวรัชณี โป้ฟ้า	๑๑๙/๑ หมู่ที่ ๑ ต.สนามชัย อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๓	นางเกษร กลีบมาลัย	๒๑/๑ หมู่ที่ ๑๐ ต.ปากกราน อ.พระนครศรีอยุธยา
๔	นางวันเพ็ญ เรือนทอง	๘๐/๒๒ หมู่ที่ ๒ ต.ไผ่ขวาง อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๕	นางทิพวรรณ ศรีพินิจ	๑๐๓ หมู่ที่ ๗ ต.เขาสามยอต อ.เมือง จ.ลพบุรี
๖	นางชโลมใจ กลั่นรอด	๒๘/๕ ต.บางแก้ว อ.เมือง จ.อ่างทอง
๗	นางเยาวลักษณ์ ภูเทพอมรกุล	๗๐/๖ หมู่ที่ ๑ ต.บางเจ้าฉ่า อ.โพธิ์ทอง จ.อ่างทอง
๘	นางทิพวรรณ เพชรดี	๕๔/๑ หมู่ที่ ๓ ต.ไผ่จำศีล อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๙	นางจงกล สุทธิพงษ์	๑/๓ หมู่ที่ ๖ ต.ยี่ล้น อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๑๐	นางลำไย บุตรน้ำเพชร	๓๗ หมู่ที่ ๘ ต.รามะสัก อ.โพธิ์ทอง จ.อ่างทอง

๓.๓ ผู้ชมที่เป็นประชาชนทั่วไป จำนวน ๒๐ คน

ลำดับที่	ชื่อ นามสกุล	ที่อยู่
๑	นางดรุณี คนทน	๑๓๐ หมู่ที่ ๓ ต.ไผ่ขวาง อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๒	นางสาวผกามาศ รัมมะเพียร	๒๐๑ หมู่ที่ ๑ ต.บ้านโพธิ์ อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๓	นางกฤตยา บุญจันทร์ศรี	๒๗๔/๒ หมู่ที่ ๑ ต.รั้วใหญ่ อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๔	นายวรัญญา ชุ่มชื่นดี	๑๔๐ หมู่ที่ ๘ ต.สาละ อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี
๕	นางสาวสุภลักษณ์ ทองอินทร์	๑๘๐ หมู่ที่ ๑ ต.บ้านกร่าง อ.ศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี
๖	นางสุรินทร์ แซ่เล่า	๑๗๑ หมู่ที่ ๕ ต.บ่อสุพรรณ อ.สองพี่น้อง จ.สุพรรณบุรี
๗	นางนริสสา เล็กกลับ	๑๗๐/๒๖ หมู่ที่ ๑ ต.โพธิ์พระยา อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๘	นางจรรุภา นุ่มสุข	๖/๑ หมู่ที่ ๗ ต.บ้านโพธิ์ อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๙	นางสาวกนกวรรณ ชัยเดช	๘ หมู่ที่ ๕ ต.ดอนปรู อ.ศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี
๑๐	นางสาวเบญจวรรณ ตันประเสริฐ	๑๐๒ หมู่ที่ ๕ ต.ไผ่ขวาง อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๑๑	นางสาวกนกวรรณ พันธุ์	๑๖๑ หมู่ที่ ๔ ต.โพธิ์ม่วงพันธุ์ อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง

ลำดับที่	ชื่อ นามสกุล	ที่อยู่
๑๒	นางสาวนวพร จิตรประสงค์	๔๒ หมู่ที่ ๕ ต.โพธิ์ม่วงพันธุ์ อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๑๓	นางสาวกัญธิชา ศรีสุวรรณ	๔ หมู่ที่ ๖ ต.ห้วยคันแหลน อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๑๔	นางสังเวียน ประสงค์พร	๒๖ หมู่ที่ ๘ ต.สาวร้องไห้ อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๑๕	นางนันทิมา ศรีจาด	๑๓๕/๑ หมู่ที่ ๖ ต.รามะสัง อ.โพธิ์ทอง จ.อ่างทอง
๑๖	นางเกษร ลีนเฟือก	๘๕ หมู่ที่ ๕ ต.อบทม อ.สามโก้ จ.อ่างทอง
๑๗	นางวาสนา แฉล้มภักดี	๘๕ หมู่ที่ ๕ ต.ยี่ล้น อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๑๘	นางสาวสำราญ นุชอนงค์	๑๕ หมู่ที่ ๕ ต.ยี่ล้น อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๑๙	นายรัชชฎิกร กระจ่างวุฒิ	๒๔ หมู่ที่ ๑ ต.บางแก้ว อ.เมือง จ.อ่างทอง
๒๐	นายสมชาย อบรมย์	๑๓๑/๒ หมู่ที่ ๒ ต.บางแก้ว อ.เมือง จ.อ่างทอง

ภาคผนวก ค
ข้อมูลงานแสดงลิเกในเขตพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี และจังหวัดอ่างทอง
ประจำปี ๒๕๕๓

ข้อมูลงานแสดงศิลปะในเขตพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี และจังหวัดอ่างทอง
ประจำปี ๒๕๕๓

๑. คณะพรเทพ พรทวี

ลำดับที่	เดือน	วันที่แสดง	สถานที่แสดง
๑	มกราคม	๘	วัดสุวรรณนาคี ต.ตลิ่งชัน อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๒		๙	วัดสุวรรณนาคี ต.ตลิ่งชัน อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๓		๑๐	โรงสีจิรวมทรัพย์ ต.วังยาง อ.ศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี
		๑๒	วัดท้องคุ้ง ต.โพธิ์สระ อ.เมือง จ.อ่างทอง
๕		๑๓	วัดหนองเพียร ต.บางงาม อ.ศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี
๖		๑๙	วัดเขาแก้ว (วัดเก่า) ต.องครักษ์ อ.โพธิ์ทอง จ.อ่างทอง
๗		๒๕	บ้านเลขที่ ๑๐๑ หมู่ที่ ๘ ต.สาละ อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี
๘		๒๗	บ้านเลขที่ ๕๙ หมู่ ๕ ต.มงคลธรรมนิมิต อ.สามโก้ จ.อ่างทอง
๙	กุมภาพันธ์	๘	โรงสีมิตรนำชัย ต.ดอนเจดีย์ อ.ดอนเจดีย์ จ.สุพรรณบุรี
๑๐		๑๑	วัดวังจิก ต.วังลึก อ.สามชุก จ.สุพรรณบุรี
๑๑		๑๒	วัดโพธิ์ท่าทราย ต.บ้านโพธิ์ อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๑๒		๑๓	วัดสุขเกษม ต.บ้านแหลม อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี
๑๓		๑๕	วัดดอนกลาง ต.ไผ่ขวาง อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๑๔		๑๖	วัดชีสุขเกษม ต.พิหารแดง อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๑๕		๑๗	วัดทองขาหย่าง ต.ไผ่ทองดิน อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี
๑๖		๑๘	วัดสามโก้ ต.สามโก้ อ.สามโก้ จ.อ่างทอง
๑๗		๑๙	วัดดารา ต.ตะค่า อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี
๑๘		๒๑	วัดดอนรั้ว ต.มงคลธรรมนิมิต อ.สามโก้ จ.อ่างทอง
๑๙		๒๔	หน้าที่ว่าการอำเภอสามโก้ ต.โพธิ์ม่วงพันธ์ อ.สามโก้ จ.อ่างทอง
๒๐		๒๗	วัดดาว ต.วัดดาว อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี
๒๑		๒๘	วัดสาละ ต.สาละ อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี
๒๒			

ลำดับที่	เดือน	วันที่แสดง	สถานที่แสดง	
๒๒	มีนาคม	๑	วัดดาว ต.วัดดาว อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี	
๒๓		๒	วัดท่าพิกุลทอง ต.วังลึก อ.สามชุก จ.สุพรรณบุรี	
๒๔		๙	ศาลดาป็นตาชู เลขที่ ๔๕/๑ หมู่ที่ ๖ ต.สาวร้องไห้ อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง	
๒๕		๑๒	วัดโพธิ์ค้อย ต.ท่าระหัด อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี	
๒๖		๑๕	วัดลาดประทุมทอง ต.บ้านช้าง อ.สองพี่น้อง จ.สุพรรณบุรี	
๒๗		๑๙	วัดดอนกระเบื้อง ต.บางใหญ่ อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี	
๒๘		๒๒	วัดบางสาม ต.ต้นตาล อ.สองพี่น้อง จ.สุพรรณบุรี	
๒๙		๒๔	วัดสังฆะมิตราราม ต.วัดดาว อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี	
๓๐		๒๕	วัดสังฆะมิตราราม ต.วัดดาว อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี (ทั้งกลางวันและกลางคืน)	
๓๑		๒๖	วัดขวาง ต.โคกคราม อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี	
๓๒		๓๑	วัดใหม่ชัยมงคล ต.บ้านช้าง อ.สองพี่น้อง จ.สุพรรณบุรี	
๓๓		เมษายน	๖	วัดเขาศิขิ ต.นางบวช อ.เดิมบางนางบวช จ.สุพรรณบุรี
๓๔			๗	บ้านเลขที่ ๗๙ หมู่ที่ ๒ ต.ตลิ่งชัน อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๓๕	๑๑		วัดวงษ์สุวรรณ ต.อบทม อ.สามโก้ จ.อ่างทอง	
๓๖	๑๖		วัดท่าช้าง ต.สร้อย อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง	
๓๗	๑๗		วัดกระทุ่มทอง ต.องครักษ์ อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี	
๓๘	๑๘		วัดช้าง ต.ม่วงเตี้ย อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง	
๓๙	๒๑		วัดกุ่มโคก ต.ทุ่งคลี อ.เดิมบางนางบวช จ.สุพรรณบุรี	
๔๐	๒๒		งานประจำปีเจ้าแม่สำโรง ๗๗ หมู่ที่ ๕ ต.สนามชัย อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี	
๔๑	๒๓		พระตำหนักสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ต.ดอนเจดีย์ อ.ดอนเจดีย์ จ.สุพรรณบุรี	
๔๒	๒๕		พระบรมราชานุสรณ์ดอนเจดีย์ ต.ดอนเจดีย์ อ.ดอนเจดีย์ จ.สุพรรณบุรี	
๔๓	๒๘		มหกรรมลิเกที่ศูนย์การเรียนรู้ ต.บางแก้ว อ.เมือง จ.อ่างทอง	
๔๔	๓๐		ศาลตรงข้ามวัดสังฆะมิตราราม ต.วัดดาว อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี	

ลำดับที่	เดือน	วันที่แสดง	สถานที่แสดง
๔๕	พฤษภาคม	๕	วัดอาน ต.วัดอาน อ.บางปลาหมอ จ.สุพรรณบุรี
๔๖		๙	วัดท่าโขลง ต.คำหยาด อ.โพธิ์ทอง จ.อ่างทอง
๔๗		๑๐	ตลาดเก่าศาลเจ้า ต.โพธิ์พระยา อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๔๘		๑๘	ตำหนักบัวตูมบัวหลวง ต.ตะค่า อ.บางปลาหมอ จ.สุพรรณบุรี
๔๙		๑๙	ตำหนักบัวตูมบัวหลวง ต.ตะค่า อ.บางปลาหมอ จ.สุพรรณบุรี
๕๐		๒๖	วัดไผ่โรงวัว ต.บางตาเถร อ.สองพี่น้อง จ.สุพรรณบุรี
๕๑		๒๗	บ้านเลขที่ ๘๑ หมู่ที่ ๔ ต.บางเจ้าฉ่า อ.โพธิ์ทอง จ.อ่างทอง
๕๒	มิถุนายน	๕	วัดเนินมหาเศรษฐี ต.หนองสะเดา อ.สามชุก จ.สุพรรณบุรี
๕๓		๖	วัดทองเลื่อน ต.แสวงหา อ.แสวงหา จ.อ่างทอง
๕๔		๑๑	วัดสองพี่น้อง ต.ต้นตาล อ.สองพี่น้อง จ.สุพรรณบุรี
๕๕		๑๒	วัดสุวรรณราชหงษ์ ต.องครักษ์ อ.โพธิ์ทอง จ.อ่างทอง
๕๖	กรกฎาคม	๑๗	วัดสังฆายเถร ต.สวนแตง อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๕๗		๒๓	ลานตากข้าวเดชา ต.สาละ อ.บางปลาหมอ จ.สุพรรณบุรี
๕๘		๒๗	วัดเกาะ ต.วัดเกาะ อ.โพธิ์ทอง จ.อ่างทอง
๕๙		๒๘	วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๖๐	สิงหาคม	๗	ร้านวันเพ็ญการเกษตร ต.ยางซ้าย อ.โพธิ์ทอง จ.อ่างทอง
๖๑		๑๓	วิทยาลัยนาฏศิลป์อ่างทอง ต.บางแก้ว อ.เมือง จ.อ่างทอง
๖๒		๒๒	วัดคลองสำโรง ต.หลักแก้ว อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๖๓	กันยายน	๑๓	วัดคำหยาด ต.คำหยาด อ.โพธิ์ทอง จ.อ่างทอง
๖๔	ตุลาคม	๗	วัดหลักแก้ว ต.หลักแก้ว อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๖๕		๑๖	วัดยางมณี ต.องครักษ์ อ.โพธิ์ทอง จ.อ่างทอง
๖๖		๒๕	วัดกำแพงมณี ต.ห้วยคันแหลน อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๖๗		๒๖	วัดบางสาม ต.ต้นตาล อ.สองพี่น้อง จ.สุพรรณบุรี
๖๘		๒๘	วัดบ้านพราน ต.ศรีพราน อ.แสวงหา จ.อ่างทอง

ลำดับที่	เดือน	วันที่แสดง	สถานที่แสดง
๖๙	พฤศจิกายน	๑	วัดไชโย ต.ไชโย อ.ไชโย จ.อ่างทอง
๗๐		๒	วัดไชโย ต.ไชโย อ.ไชโย จ.อ่างทอง
๗๑		๕	วัดคู ต.ม่วงเตี้ย อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๗๒		๘	อาคารบ้านแก้ว ต.ท่าระหัด อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๗๓		๙	วัดภูเขาดิน ต.สระแก้ว อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
๗๔		๑๐	ลานตากข้าวเดชา ต.สาละ อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี
๗๕		๑๒	วัดตลาดใหม่ ต.ตลาดใหม่ อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๗๖		๑๓	วัดบางแวก ต.สามชุก อ.สามชุก จ.สุพรรณบุรี
๗๗		๑๔	วัดท้องคุ้ง ต.โพธิ์สระ อ.เมือง จ.อ่างทอง
๗๘		๒๒	วัดช่องลม ต.ไผ่ทอง อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี
๗๙		๒๓	วัดเขาพระ ต.อุทอง อ.อุทอง จ.สุพรรณบุรี
๘๐		๒๔	วัดลาดสิงห์ ต.บ้านสระ อ.สามชุก จ.สุพรรณบุรี
๘๑		๒๙	วัดอบทม ต.ยี่ล้น อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๘๒		๓๐	วัดอบทม ต.ยี่ล้น อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๘๓		ธันวาคม	๑
๘๔	๒		วัดทำนบ ต.สี่ร้อย อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๘๕	๘		วัดดงขี้เหล็ก ต.วังหว่า อ.ศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี
๘๖	๑๐		วัดบางซอ ต.บางซอ อ.สองพี่น้อง จ.สุพรรณบุรี
๘๗	๑๑		วัดบางซอ ต.บางซอ อ.สองพี่น้อง จ.สุพรรณบุรี
๘๘	๒๐		บ้านเลขที่ ๑๐๖ ต.บางงาม อ.ศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี

๒. คณะศรารามน้ำเพชร

ลำดับที่	เดือน	วันที่แสดง	สถานที่แสดง
๑	มกราคม	๓	วัดหนองกระถิน ต.ทัพหลวง อ.หนองหญ้าไซ จ.สุพรรณบุรี
๒		๙	บ้านหนองหลวง อ.หนองหญ้าไซ จ.สุพรรณบุรี
๓		๑๐	วัดสุวรรณาคี ต.ตลิ่งชัน อ.ศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี
๔		๑๑	หน้าอนามัยเดิมบางนางบวช จ.สุพรรณบุรี
๕		๑๕	วัดดอนไร่ ต.หนองสะเดา อ.สามชุก จ.สุพรรณบุรี
๖		๑๖	วัดดอนไร่ ต.หนองสะเดา อ.สามชุก จ.สุพรรณบุรี
๗		๒๐	งานป่าส้อิ่ง ตลาดอ่างทอง อ.เมือง จ.อ่างทอง
๘	กุมภาพันธ์	๔	วัดโบสถ์ ต.บางยี่นา อ.เมือง จ.อ่างทอง
๙		๘	วัดลำพระยา ต.ย่านยาว อ.สามชุก จ.สุพรรณบุรี
๑๐		๑๑	วัดทองขาหย่าง ต.ไผ่กองดิน อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี
๑๐		๑๒	วัดวังจิก ต.วังจิก อ.สามชุก จ.สุพรรณบุรี
๑๒		๒๐	วัดดอนรัก ต.มงคลธรรมนิมิต อ.สามโก้ จ.อ่างทอง
๑๓		๒๗	วัดสาละ ต.สาละ อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี
๑๔	มีนาคม	๒	วัดดาว ต.วัดดาว อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี
๑๕	เมษายน	๒๐	วัดกุ่มโคก ต.ทุ่งคลี อ.เดิมบางนางบวช จ.สุพรรณบุรี
๑๖		๒๔	ข้างวัดวังจิก ต.วังจิก อ.สามชุก จ.สุพรรณบุรี
๑๗		๒๙	ศูนย์การเรียนรู้เอแพค ต.บางแก้ว อ.เมือง จ.อ่างทอง
๑๘	พฤษภาคม	๗	วัดเอกราช ต.เอกราช อ.ป่าโมก จ.อ่างทอง
๑๙		๒๑	ตำหนักบัวตูม-บัวหลวง ต.ตะค่า อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี
๒๐	กรกฎาคม	๙	วัดปราสาท ต.นรสิงห์ อ.ป่าโมก จ.อ่างทอง
๒๑		๒๖	วัดเกาะ ต.วัดเกาะ อ.โพธิ์ทอง จ.อ่างทอง
๒๒	สิงหาคม	๘	จิตรเจริญเฟอร์นิเจอร์ สีแยกนาโคก ต.บางจักร อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๒๓	ตุลาคม	๒๙	วัดพายทอง ต.สายทอง อ.ป่าโมก จ.อ่างทอง
๒๔		๓๑	วัดไชโย ต.ไชโย อ.ไชโย จ.อ่างทอง
๒๕	พฤศจิกายน	๔	วัดสาละ ต.สาละ อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี
๒๖		๑๓	วัดตลาดใหม่ ต.ตลาดใหม่ อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๒๗		๒๑	วัดยาง ต. ศรีประจันต์ อ.ศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี
๒๘		๒๔	บ้านเรือนไทย ๑๕๓ ต.เขาดิน อ.สามชุก จ.สุพรรณบุรี

ลำดับที่	เดือน	วันที่แสดง	สถานที่แสดง
๒๙	ธันวาคม	๑๖	วัดวังหว่า ต.ย่านยาว อ.สามชุก จ.สุพรรณบุรี
๓๐		๒๘	วัดโพธิ์ศรีเจริญ ต.บ้านกร่าง อ.ศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี

๓. คณะเฉลิมชัย มาลัยนาค

ลำดับที่	เดือน	วันที่แสดง	สถานที่แสดง
๑	มกราคม	๑๗	วัดวงศ์ภาคนาราม ต.ราษฎร์สถิตย์ อ.ไชโย จ.อ่างทอง
๒	กุมภาพันธ์	๑๓	วัดวังจิก ต.วังลึก อ.สามชุก จ.สุพรรณบุรี
๓		๑๖	วัดทองขาอย่าง ต.ไผ่กองดิน อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี
๔		๑๙	วัดโล่สุทธาวาส ต.ตลาดหลวง อ.เมือง จ.อ่างทอง
๕		๔	วัดกำแพงมณี ต.ห้วยคันแหลน อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๖	มีนาคม	๑๔	วัดบางใหญ่ ต.บางใหญ่ อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี
๗		๑๕	วัดบางใหญ่ ต.บางใหญ่ อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี
๘	สิงหาคม	๒๘	บ้านเลขที่ ๑๑ หมู่ ๒ ต.หนองผักนาค อ.สามชุก จ.สุพรรณบุรี
๙	ตุลาคม	๒๓	วัดคลองสำโรง ต.หลักแก้ว อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๑๐		๓๑	วัดวังจิก ต.วังลึก อ.สามชุก จ.สุพรรณบุรี
๑๑	พฤศจิกายน	๖	วัดคู ต.ม่วงเตี้ย อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๑๒		๑๔	วัดตลาดใหม่ ต.ตลาดใหม่ อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๑๓		๒๒	วัดลาดเปิด ต.ท่าช้าง อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง
๑๔	ธันวาคม	๓๐	วัดสิงห์ ต.ศาลเจ้าโรงทอง อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง

ภาคผนวก ง
ภาพการเก็บข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัย

ภาพที่ ๓๖ ผู้วิจัยร่วมพิธีไหว้ครูลึงค์คณะพระเทพ พรทวิ ที่จังหวัดสิงห์บุรี

ภาพที่ ๓๗ ผู้วิจัยสัมภาษณ์อาจารย์ชโลมใจ กลั่นรอด
ตำแหน่งครูเชี่ยวชาญ วิทยาลัยนาฏศิลป์อ่างทอง

ภาพที่ ๓๘ ผู้วิจัยสัมภาษณ์คุณแก้วใจ เอนกกลาภ (ดวงแก้ว ลูกทำเรือ)

ภาพที่ ๓๙ ผู้วิจัยสัมภาษณ์คุณศรธรรมและคุณน้ำเพชร เอนกกลาภ

ภาพที่ ๔๐ ผู้วิจัยสัมภาษณ์คุณจันทร์จิรา เกตุสุวรรณ (รพีพร รุ่งภิรมย์)

ภาพที่ ๔๑ ผู้วิจัยสัมภาษณ์คุณศิริระ อุดมศิลป์ ผู้จัดการฝ่ายผลิต
บริษัทโรสมิเดียแอนด์เอ็นเทอร์เทนเมนท์ จำกัด

ภาพที่ ๔๒ ผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้ชมจากอำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ ๔๓ ผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้ชมจากอำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ ๔๔ ผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้ชมที่เป็นนักศึกษา
จากอำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง

ภาพที่ ๔๕ การเสวนากลุ่มนักศึกษาเพื่อเสนอแนวคิดเกี่ยวกับลิเก

ภาพที่ ๔๖ ผู้วิจัยร่วมจัดกิจกรรมสัมมนาศิลปะพื้นบ้าน (การแสดงลิเก)
ของวิทยาลัยนาฏศิลปสุพรรณบุรี

ภาพที่ ๔๗ ผู้วิจัยร่วมแสดงลิเกในการจัดกิจกรรมของสถานศึกษา
วิทยาลัยนาฏศิลปสุพรรณบุรี

ภาพที่ ๔๘ ผู้วิจัยร่วมชมการแสดงลิเกในงานวัด

ภาพที่ ๔๙ ผู้วิจัยถ่ายภาพร่วมกับศิลปินลิเกเมื่อจบการแสดง

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ชื่อ	นางสาวมณี เทพาชมภู
เกิดวันที่	๒๙ เดือน กันยายน พุทธศักราช ๒๕๐๕
สถานที่เกิด	อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านเลขที่ ๑๑๙/๑๒ หมู่ที่ ๑ ถนนสุพรรณบุรี – ชัยนาท ตำบลสนามชัย อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี ๗๒๐๐๐
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	ครู (ชำนาญการ)
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	วิทยาลัยนาฏศิลป์สุพรรณบุรี อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. ๒๕๒๔	มัธยมศึกษาปีที่ ๕ โรงเรียนสายน้ำผึ้ง กรุงเทพมหานคร
พ.ศ. ๒๕๒๘	ปริญญาครุศาสตรบัณฑิต (ค.บ.) ภาษาไทย วิทยาลัยครูจันทระเกษม กรุงเทพมหานคร
พ.ศ. ๒๕๓๖	ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต (กศ.ม.) ภาษาไทย มหาวิทยาลัยนเรศวร จังหวัดพิษณุโลก